

บทที่ 3

การรวบรวมคำยืม

การรวบรวมคำยืม เป็นการรวบรวม คำที่มีคำยืมปรากฏอยู่ ตั้งแต่หน้าบานแพนกเป็นต้น ไป ซึ่งผลการศึกษารวบรวมได้คำจำนวน 2,325 คำ ดังต่อไปนี้

บานแพนกหน้า 1

หนังสือไตรภูมิ

น. หนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับภพทั้ง 3 คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ตามไสยศาสตร์ว่า สวรรค์ มนุษย์โลก บาบาดล ในความว่า "หนังสือไตรภูมิฉบับนี้" บรรทัดที่ 1

ฉบับ

น. ลักษณะนามเรียกหนังสือเล่มหรือหนังสือเป็นแผ่นที่ถือว่าเป็นหน่วยหนึ่ง ๆ เช่น จดหมาย 3 ฉบับ สลากกินแบ่ง 5 ฉบับ หรือ สัญญา 2 ฉบับ

พระเจ้ากรุงศรีสัตนาลัย

ในความว่า "หนังสือไตรภูมิฉบับนี้" บรรทัดที่ 1

น. พระมหากษัตริย์ที่ปกครองเมืองศรีสัตนาลัย หมายถึง พญาลิไทในความว่า "หนังสือไตรภูมิฉบับนี้" ว่าเป็นของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาลัยสุโขทัย" บรรทัดที่ 1-2

สุโขทัย

น. เมืองสุโขทัย เคยเป็นเมืองหลวงของไทย เริ่มประมาณ พ.ศ. 1760

ในความว่า "หนังสือไตรภูมิฉบับนี้" ว่าเป็นของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาลัยสุโขทัย" บรรทัดที่ 1-2

พระนาม

น. ชื่อ

ในความว่า "ว่าเป็นของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาลัย ผู้ทรงพระนามว่า พญาลิไท" บรรทัดที่ 2

พญาลิไท

น. ชื่อของกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัยลำดับที่ 5, พระมหาธรรมราชาที่ 1 ก็เรียก

ในความว่า "ผู้ทรงพระนามว่าพญาลิไท" บรรทัดที่ 2

- ปีระกา** น. ชื่อปีที่ 10 ของรอบปีนักษัตร มีไก่เป็นเครื่องหมาย
- ศักราช** ในความว่า "ได้แต่งไว้เมื่อปีระกาศักราชได้ 23 ปี" บรรทัดที่ 2-3
 น. อายุเวลาซึ่งกำหนดตั้งขึ้นเป็นทางการ เริ่มแต่จุดใดจุดหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นที่หมายเหตุการณ์สำคัญเรียงลำดับกันเป็นปี ๆ ไป เช่น พุทธศักราช 1, 2, 3, ... จุลศักราช 1, 2, 3, ... (ตามความนิยมที่ใช้เป็นธรรมเนียมกันมาคำ ศักราชในคำ เช่น พุทธศักราช คริสต์ศักราช จะใช้ว่า ศก เป็นพุทธศก คริสต์ศกก็ได้แต่คำเช่น มหาศักราช จุลศักราช ไม่นิยมใช้ว่า มหาศก จุลศก ส่วนคำว่า รัตนโกสินทร์ศกไม่นิยมใช้ว่า รัตนโกสินทร์ศักราช (ปาก) โดยปริยาย หมายความว่า ปีใดปีหนึ่งซึ่งเริ่มต้นอันเป็นเหตุการณ์สำคัญในชีวิตบุคคลซึ่งไม่เป็นทางการ เช่น เริ่มศักราชแห่งชีวิตใหม่
- ในความว่า "ผู้ทรงพระนามว่าพญาลิไทได้แต่งขึ้นไว้เมื่อปีระกาศักราชได้ 23" บรรทัดที่ 2-3
- หอพระสมุดวชิรญาณ** น. ชื่อหอสมุดที่สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อ พ.ศ. 2448 ปัจจุบันคือหอสมุดแห่งชาติ
- ในความว่า "ต้นฉบับหอพระสมุดวชิรญาณมาจากเมืองเพชรบุรี" บรรทัดที่ 3-4
- เมืองเพชรบุรี** น. เมืองที่มีความแข็งแรงที่สุด, จังหวัดเพชรบุรี
- ในความว่า "ต้นฉบับหอพระสมุดวชิรญาณมาจากเมืองเพชรบุรี เป็นหนังสือ 10 ผูก" บรรทัดที่ 3-4
- พระมหาช่วย** น. ชื่อของพระภิกษุที่สอบได้เปรียญธรรมซึ่งได้จารไตรภูมิพระร่วงไว้
- ในความว่า "พระมหาช่วยวัดปากน้ำ ชื่อวัดกลาง" บรรทัดที่ 4-5
- เมืองสมุทรปราการ** น. เมืองที่มีน้ำเป็นกำแพง, จังหวัดสมุทรปราการ
- ในความว่า "พระมหาช่วยวัดปากน้ำ ชื่อวัดกลาง (คือวัดกลางเมืองสมุทรปราการเดิมนี่)" บรรทัดที่ 4-5
- จาร** ก. การใช้เหล็กแหลมเขียนบนใบลานเป็นต้น ให้เป็นตัวหนังสือ
- ในความว่า "พระมหาช่วยวัดปากน้ำ ชื่อวัดกลาง จารขึ้นไว้ในรัชกาลเจ้ากรุงธนบุรี" บรรทัดที่ 5-6

รัชกาล	<p>น. เวลาครองราชสมบัติของพระราชาพระองค์หนึ่ง ๆ ในความว่า “จารขึ้นไว้ในรัชกาลเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อ ณ เดือนสี่” บรรทัดที่ 6</p>
เจ้ากรุงธนบุรี	<p>น. พระมหากษัตริย์ผู้ครองกรุงธนบุรี หมายถึง สมเด็จพระเจ้า ตากสินมหาราช ในความว่า “จารขึ้นไว้ในรัชกาลเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อ ณ เดือนสี่” บรรทัดที่ 6</p>
ปัจจุ	<p>น. ชื่อปีที่ 11 ของรอบปีนักษัตร มีมาเป็นเครื่องหมาย ในความว่า “ปัจจุสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช 1140” บรรทัดที่ 6-7</p>
สัมฤทธิ์ศก	<p>น. คำเรียกปีหนึ่งของจุลศักราชที่ปัดท้ายด้วยเลข 0 ในความว่า “ปัจจุสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช 1140” บรรทัดที่ 6-7</p>
จุลศักราช	<p>น. ศักราชน้อย ตั้งขึ้นภายหลังมหาศักราชเป็นศักราชที่เราใช้กัน ก่อนใช้ศักราชรัตนโกสินทร์ เริ่มภายหลังพุทธศักราช 1181 ปี ในความว่า “ปัจจุสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช 1140” บรรทัดที่ 6-7</p>
ตรวจ	<p>ก. พิจารณาดูว่าถูกหรือผิดดีหรือร้าย เป็นต้น เช่น ตรวจบัญชี ตรวจแบบฝึกหัด ตรวจดวงชะตา ในความว่า “เมื่ออ่านตรวจดู เห็นได้ว่า หนังสือเรื่องนี้ เป็นหนังสือที่ เก่ามาก” บรรทัดที่ 8-9</p>
ศัพท์	<p>น. เสียง, คำ, คำยากที่ต้องแปล ; เรื่อง ในความว่า “หนังสือเรื่องนี้เป็นหนังสือเก่ามาก มีศัพท์เก่าๆ ที่ไม่เข้าใจ และเป็นศัพท์” บรรทัดที่ 9</p>
ศิลาจารึก	<p>น. แผ่นหินที่มีตัวอักษรเขียนเป็นรอยลึก ในความว่า “อันเคยพบแต่ในศิลาจารึก ครั้งสุโขทัยหลายศัพท์” บรรทัดที่ 9-10</p>
วิปlass	<p>ว. ที่คลาดเคลื่อนไปจากธรรมดาสามัญ ในความว่า “แต่คัดลอกสืบกันมาหลายชั้นหลายต่อจนวิปlass คลาดเคลื่อน” บรรทัดที่ 11-12</p>

สำนวน	<p>น. ถ้อยคำที่เรียบเรียง, โวหาร</p> <p>ในคำว่า "หรือบางที่จะได้มีผู้ดัดแปลง<u>สำนวน</u>และแทรกเติม" บรรทัดที่ 13</p>
โวหาร	<p>น. ชั้นเชิงหรือสำนวนแต่งหนังสือหรือพูด, ถ้อยคำเล่นเป็นสำบัดสำนวน</p> <p>ในคำว่า "ถึงกระนั้น<u>โวหาร</u> หนังสือเรื่องนี้ยังเห็นได้ว่าต่ำกว่า หนังสือใด ๆ ในภาษาไทย" บรรทัดที่ 14-15</p>
ภาษาไทย	<p>น. ถ้อยคำที่ใช้พูดกันของคนไทย กล่าวคือ ภาษาไทยมาตรฐาน</p> <p>ในคำว่า "ยังเห็นได้ว่าต่ำกว่าหนังสือเรื่องใด ๆ ใน<u>ภาษาไทย</u>" บรรทัดที่ 15</p>
<p>บานแพนทหน้า 2</p>	
อายุ	<p>น. เวลาที่ดำรงชีวิตอยู่, เวลาชั่วชีวิต, ช่วงเวลานับตั้งแต่เกิดหรือมี มาจนถึงเวลาที่กล่าวถึงระยะเวลาที่กำหนดไว้</p> <p>ในคำว่า "จึงนับว่าเป็นหนังสือดีด้วย<u>อายุ</u>ประการหนึ่ง" บรรทัดที่ 1-2</p>
ประการ	<p>น. อย่าง เช่น จะทำประการไร, ชนิด เช่น หลายประการ</p> <p>ในคำว่า "จึงนับว่าเป็นหนังสือดีด้วย<u>อายุ</u><u>ประการ</u>หนึ่ง" บรรทัดที่ 1-2</p>
ครอบครอง	<p>ก. ยึดถือไว้, มีสิทธิครอบครอง (กฎ) ยึดถือทรัพย์สินไว้โดยเจตนา จะยึดถือเพื่อตนเองทำให้บุคคลได้มาซึ่งสิทธิครอบครองเพื่อตน ทั้งนี้ จะยึดถือไว้เองหรือบุคคลอื่นที่ยึดถือไว้ให้ก็ได้</p> <p>ในคำว่า "พระเจ้าแผ่นดินสยามที่ได้<u>ครอบครอง</u>ราชสมบัติครั้ง กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี" บรรทัดที่ 3-4</p>
ราชสมบัติ	<p>น. สมบัติของพระมหากษัตริย์, ความเป็นพระมหากษัตริย์ เช่น ขึ้นครองราชสมบัติ</p> <p>ในคำว่า "พระเจ้าแผ่นดินสยามที่ได้<u>ครอบครอง</u> <u>ราชสมบัติ</u> ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี" บรรทัดที่ 3-4</p>
ราชธานี	<p>น. เมืองหลวง</p> <p>ในคำว่า "ครั้งกรุงสุโขทัยเป็น<u>ราชธานี</u>" บรรทัดที่ 4</p>

- ประกอบ** ก. เสริม, เพิ่มเติม, เช่น อธิบายประกอบ
 ในความว่า "ตามที่สอบในศิลาจารึกประกอบกับหนังสืออื่น ๆ ได้
 ความว่า มี 6 พระองค์" บรรทัดที่ 4-5
- พระองค์** น. ลักษณะนามบอกชนิดสำหรับใช้แก่พระพุทธเจ้า เทพผู้เป็นใหญ่
 พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านาย
 ในความว่า "ตามที่สอบในศิลาจารึกประกอบกับหนังสืออื่น ๆ ได้
 ความว่า มี 6 พระองค์" บรรทัดที่ 5
- ขุนอินทราทิตย์** น. ปฐมกษัตริย์วงศ์พระร่วง ครอบครองราชสมบัติกรุงสุโขทัย
 ในความว่า "ขุนอินทราทิตย์" บรรทัดที่ 6
 หนังสือตำนานพระสิหิงค์ น. หนังสือที่แสดงเรื่องราวความเป็นมาเกี่ยวกับพระพุทธสิหิงค์
 แต่งโดยพระโพธิ์รังสี พระเถระชาวเชียงใหม่ เมื่อประมาณ พ.ศ.
 2445-2485 มีชื่อตามผู้แต่งว่า สิหิงคินทาน
 ในความว่า "หนังสือตำนานพระสิหิงค์ เรียกว่า พระเจ้า
 ไสยณรงค์" บรรทัดที่ 7-8
- พระเจ้าไชยณรงค์** น. ชื่อของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ที่ปรากฏในหนังสือตำนานพระสิหิงค์
 ในความว่า "หนังสือตำนานพระสิหิงค์ เรียกว่า
พระเจ้าไชยณรงค์" บรรทัดที่ 7-8
- หนังสือชินกาลมาลินี** น. คัมภีร์ทางพุทธศาสนาประเภทปกรณ์พิเศษ ที่อธิบายประวัติ
 ความเป็นของพุทธศาสนา ตั้งแต่อดีตชาติจนถึงสมัยพระเมืองแก้ว
 (พระพิลภพนัดดาธิราช) แต่งโดยพระรัตนปัญญา พระเถระ
 ชาวเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2060 มีชื่อเรียกชินกาลมาลี หรือ
 ชินกาลมาลีปกรณ์บ้าง
 ในความว่า "หนังสือตำนานพระสิหิงค์ เรียกว่าพระเจ้าไชยณรงค์
หนังสือชินกาลมาลินี เรียก โจรนราชา" บรรทัดที่ 7-8
- โรจนราชา** น. ชื่อของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ที่ปรากฏในหนังสือชินกาลมาลินี
 ในความว่า "หนังสือตำนานพระสิหิงค์ เรียกว่าพระเจ้าไชยณรงค์
 หนังสือชินกาลมาลินีก็เรียก โรจนราชา" บรรทัดที่ 8-9

เสวยราชย์	<p>ก. ครอบครองราชสมบัติ</p> <p>ในคำว่า "<u>เสวยราชย์</u> เมื่อใดอยู่ในราชสมบัติเท่าใดไม่ปรากฏ" บรรทัดที่ 8-9</p>
ปรากฏ	<p>ก. สำแดงออกมาให้เห็น</p> <p>ในคำว่า "<u>เสวยราชย์</u> เมื่อใดอยู่ในราชสมบัติเท่าใดไม่ปรากฏ" บรรทัดที่ 8-9</p>
ปาลราช	<p>น. ชื่อของพ่อขุนบานเมือง กษัตริย์รัชกาลที่ 2 ราชวงศ์พระร่วง</p> <p>ในคำว่า "หนังสืออื่นเรียก <u>ปาลราช</u> เป็นราชบุตรของขุนอินทราทิตย์" บรรทัดที่ 11-12</p>
ราชบุตร	<p>น. ลูกชายของพระราชา หมายถึงพ่อขุนบานเมือง</p> <p>ในคำว่า "หนังสืออื่นเรียก <u>ปาลราช</u> เป็นราชบุตรของขุนอินทราทิตย์" บรรทัดที่ 11-12</p>
ขุนรามคำแหง	<p>น. ชื่อของกษัตริย์รัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์พระร่วง</p> <p>ในคำว่า "แต่เมื่อจุลศักราช 654 <u>ขุนรามคำแหง</u> ครอบครองราชสมบัติอยู่" บรรทัดที่ 13</p>
รามราช	<p>น. กษัตริย์องค์กลาง, ชื่อของพ่อขุนรามคำแหงกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง</p> <p>ในคำว่า "หนังสืออื่นเรียก <u>รามราช</u> เป็นราชบุตรขุนอินทราทิตย์" บรรทัดที่ 14-15</p>
เสวยราช, เสวยราชย์	<p>ก. ครอบครองราชสมบัติ</p> <p>ในคำว่า "หนังสืออื่นเรียกรามราช เป็นราชบุตรขุนอินทราทิตย์ <u>เสวยราช</u> เมื่อไรไม่ปรากฏ" บรรทัดที่ 14-15</p>
ครองราชสมบัติ	<p>ก. เสวยราชสมบัติ, เสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์</p> <p>ในคำว่า "แต่จุลศักราช 654 <u>ขุนรามคำแหง</u> <u>ครองราชสมบัติ</u>อยู่" บรรทัดที่ 15-16</p>
พระญาเลลิไทย, พระญาเลือไทย	<p>น. กษัตริย์รัชกาลที่ 4 แห่งราชวงศ์พระร่วง</p> <p>ในคำว่า "<u>พระญาเลลิไทย</u> หรือ<u>เลือไทย</u>" บรรทัดที่ 17</p>

อุทโกสิตราช,อุทกัษโณตต์ถราช น. ชื่อของพญาเลลิไทย ที่ปรากฏในหนังสืออื่น
ในควมว่า “หนังสืออื่นเรียก อุทโกสิตราชบ้าง อุทกัษโณตต์ถราช
บ้างหมายความว่าพระยาจมน้ำ” บรรทัดที่ 18-19

บานแพนทหน้า 3

ฤไทยราช, ฤไทยไชยเชษฐ น. ชื่อของพญาลิไท หรือ พระมหาธรรมราชาที่ 1
ในควมว่า “พระยาลิไท หรือ ฤไทยราช หรือ ฤไทยไชยเชษฐ”
บรรทัดที่ 3

ถวาย ก. ให้, มอบให้ เช่น ถวายของ (ใช้แก่พระสงฆ์หรือเจ้านาย)
ในควมว่า “พระนามเต็มที่ถวายเมื่อราชาภิเษก” บรรทัดที่ 4

ราชาภิเษก น. พระราชพิธีในการสถาปนาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ใช้ว่าพระราชพิธี
บรมราชาภิเษก
ในควมว่า “พระยาลิไท หรือ ฤไทยราช หรือฤไทยไชยเชษฐพระ
นามเต็มที่ถวายเมื่อราชาภิเษกว่า ศรีสุริยพระมหาธรรมราชาธิราช”
บรรทัดที่ 3-5

ศรีสุริยพระมหาธรรมราชาธิราช น. ชื่อของพญาลิไท กษัตริย์รัชกาลที่ 5 ของราชวงศ์พระร่วง
ในควมว่า “พระยาลิไท หรือ ฤไทยราช หรือฤไทยไชยเชษฐพระ
นามเต็มที่ถวายเมื่อราชาภิเษกว่า ศรีสุริยพระมหาธรรมราชาธิราช”
บรรทัดที่ 3-5

สิ้นพระชนม์ ก. ตาย (ใช้แก่เจ้าฟ้า พระองค์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าและสมเด็จพระ
พระสังฆราช)
ในควมว่า “เมื่อจุลศักราช 679 เสวยราชย์ สิ้นพระชนม์ เมื่อ
จุลศักราช 709” บรรทัดที่ 6-7

พระเจ้าศรีสุริยพงษ์รามมหารมิกราชาธิราช น. ชื่อของพญาไสยลือไทย (พระมหาธรรม
ราชาที่ 2) กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง
ในควมว่า “พระเจ้าศรีสุริยพงษ์รามมหารมิกราชาธิราช”
บรรทัดที่ 8

พระนคร	<p>น. เมืองหลวง หมายถึง กรุงสุโขทัย</p> <p>ในคำว่า “<u>อยู่จนเสียดพระนคร</u>แก่สมเด็จพระบรมราชาธิราชกรุงศรีอยุธยา” บรรทัดที่ 10-11</p>
สมเด็จพระบรมราชาธิราช	<p>น. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว)</p> <p>ในคำว่า “<u>อยู่จนเสียดพระนคร</u>แก่<u>สมเด็จพระบรมราชาธิราช</u>กรุงศรีอยุธยา” บรรทัดที่ 10-11</p>
กรุงศรีอยุธยา	<p>น. ชื่อราชธานีแห่งที่สองของประเทศไทย</p> <p>ในคำว่า “<u>อยู่จนเสียดพระนคร</u>แก่<u>สมเด็จพระบรมราชาธิราช</u>กรุงศรีอยุธยา” บรรทัดที่ 10-11</p>
บรรดา	<p>ว. ทั้งหลาย, ทั้งปวง, ทั้งหมด, (มักใช้อยู่ข้างหน้า) เช่น บรรดามนุษย์บรรดาทรัพย์สมบัติที่มีอยู่</p> <p>ในคำว่า “<u>บรรดาพระเจ้ากรุงสุโขทัย</u> ดูเหมือนจะปรากฏพระนามในนานาประเทศ” บรรทัดที่ 13-14</p>
พระเจ้ากรุงสุโขทัย	<p>น. กษัตริย์กรุงสุโขทัย</p> <p>ในคำว่า “<u>บรรดาพระเจ้ากรุงสุโขทัย</u> ดูเหมือนจะปรากฏพระนามในนานาประเทศ” บรรทัดที่ 13-14</p>
นานาประเทศ	<p>น. เมืองต่าง ๆ, ประเทศต่าง ๆ</p> <p>ในคำว่า “<u>บรรดาพระเจ้ากรุงสุโขทัย</u> ดูเหมือนจะปรากฏพระนามใน<u>นานาประเทศ</u>” บรรทัดที่ 13-14</p>
ข้าชั้นทสึมา	<p>น. ชาวเมือง, ประชาชน</p> <p>ในคำว่า “<u>แลข้าชั้นทสึมา</u> เรียกว่า สมเด็จพระร่วงเจ้าต่อ ๆ กันมาทุกพระองค์” บรรทัดที่ 14-15</p>
สมเด็จพระร่วงเจ้า	<p>น. กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงทุกพระองค์</p> <p>ในคำว่า “<u>แลข้าชั้นทสึมา</u> เรียกว่า <u>สมเด็จพระร่วงเจ้าต่อ ๆ กันมาทุกพระองค์</u>” บรรทัดที่ 14-15</p>
เฉพาะ	<p>ว. โดยเจาะจง เฟ่งตรง, ตรงตัว, เฉลียว, แต่, จำกัด, เท่านั้น, เท่านั้น</p> <p>ในคำว่า “<u>ไม่เรียกแต่เฉพาะ</u> พระองค์หนึ่งพระองค์ใด”</p>

	บรรทัดที่ 15-16
มูลเหตุ	น. โคน, สาเหตุ ในคำว่า “และมูลเหตุไม่น่าเชื่อว่าเกี่ยวแก่เรื่องนายร่วง” บรรทัดที่ 16-17
	หนังสือพงศาวดารเหนือ น. เรื่องราวของเหตุการณ์เกี่ยวกับภาคเหนือ เรียบเรียงโดย พระวิเชียรปรีชา (น้อย) เมื่อ พ.ศ. 2350 ในคำว่า “และมูลเหตุไม่น่าเชื่อว่าเกี่ยวแก่เรื่องนายร่วง นายคง ครา อะไรอย่างทีเพ้อในหนังสือพงศาวดารเหนือ” บรรทัดที่ 16-17
อธิบาย	ก. ไขความ, ขยายความ, ชี้แจง ในคำว่า “ซึ่งคนภายหลังอธิบาย เมื่อยังอ่านอักษรจารึกศิลาไม่ ออก” บรรทัดที่ 18
อักษรจารึกศิลา	น. ตัวหนังสือที่จารบนศิลา, อักษรบนหลักศิลาจารึก ในคำว่า “ซึ่งคนภายหลังอธิบาย เมื่อยังอ่านอักษรจารึกศิลา ไม่ออก” บรรทัดที่ 18
	บานแพนทหน้า 4
พิมพ์	ก. ถ่ายแบบ, ใช้เครื่องจักรกดตัวหนังสือ หรือภาพเป็นต้น ให้ติดบน วัตถุ เช่น แผ่นกระดาษ ผ้า ในคำว่า “เพราะฉะนั้นเมื่อพิมพ์หนังสือนี้ จึงให้เรียกว่าไตรภูมิ พระร่วง” บรรทัดที่ 1-2
ไตรภูมิพระร่วง	น. ชื่อหนังสือที่พญาลิไททรงพระราชนิพนธ์ ในคำว่า “เพราะฉะนั้นเมื่อพิมพ์หนังสือนี้ จึงให้เรียกว่าไตรภูมิ พระร่วง” บรรทัดที่ 1-2
	หนังสือสุภาษิตพระร่วง น. หนังสือที่สันนิษฐานว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงพระราชนิพนธ์ไว้สั่ง สอนประชาชน เช่น รักยาวให้บันรักสั้นให้ต่อ, น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ ในคำว่า “เพราะฉะนั้นเมื่อพิมพ์หนังสือนี้ จึงให้เรียกว่าไตรภูมิ พระร่วงจะได้เป็นคู่กับหนังสือสุภาษิตพระร่วง” บรรทัดที่ 1-2
พระศาสนา	น. ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์อันมีหลัก คือแสดงกำเนิดและ ความสิ้นสุดของโลกเป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาตม์ประการหนึ่ง แสดงหลักกรรมเกี่ยวกับบุญบาป อันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรม

	<p>ประการหนึ่งพร้อมทั้งลัทธิกระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอน ในความเชื่อนั้น ๆ, ในที่นี้ หมายถึง พระพุทธศาสนา ในคำว่า "ปรากฏว่าพญาลิไทยอยู่ในราชสมบัติ กว่า 30 ปีและ ทรงเลื่อมใสพระศาสนามาก" บรรทัดที่ 4-5</p>
พุทธศักราช	<p>น. ปีที่นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน ในคำว่า "เดิมเข้าใจว่าจะเป็น<u>พุทธศักราชหรือมหาศักราช</u>" บรรทัดที่ 9-10</p>
มหาศักราช	<p>น. ศักราชใหญ่ หมายถึง ปีที่พระเจ้ากนิษกะกษัตริย์ราชวงศ์กะ ครองเมืองประติษฐาน (ปัจจุบันเรียก ปายฐาน Paithan) ตั้งขึ้นเมื่อปีเถาะ พุทธศักราช 621 ในคำว่า "เดิมเข้าใจว่าจะเป็น<u>พุทธศักราชหรือมหาศักราช</u>" บรรทัดที่ 9-10</p>
ตัวเลข	<p>น. สัญลักษณ์ที่ใช้แทนจำนวนจริง เช่น 1 2 3 4 ในคำว่า "แต่ถ้าหากผู้คัดลอกที่หลังจะ<u>ตกตัวเลขหน้าหรือเลขหลัง</u> ไปสองตัว" บรรทัดที่ 10-11</p>
สถาน	<p>น. ที่ตั้ง, ประการ ในคำว่า "ลองสอบดูหลาย<u>สถาน</u>" บรรทัดที่ 11-12</p>
สามารถ	<p>ว. มีคุณสมบัติเหมาะแก่การ<u>จัดทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้</u> ในคำว่า "ก็<u>ไม่สามารถจะหันเข้าให้ตรง</u>" บรรทัดที่ 12</p>
ตรง	<p>ว. ไม่คดโกง หรืออ หรือเอียง เช่น ดันไม้<u>ตรง</u> เส้น<u>ตรง</u> ทาง<u>ตรง</u> ; ชื่อ, ไม่คด<u>ตรง</u> เช่น เขาเป็น<u>คนตรง</u> ; เปิด<u>เผย</u>ไม่มี<u>ลับลมคม</u>ใน, ไม่<u>ปิดบังอำพราง</u>, ไม่<u>อ้อมค้อม</u> เช่น พุด<u>ตรง</u>ไป<u>ตรง</u>มา บอ<u>ก</u>มา<u>ตรง</u> ; รู้, <u>ปรี</u>, <u>ตรง</u>เข้า<u>ใส่</u> ; ถูก<u>ต้อง</u>ตาม เช่น <u>ตรง</u>เป้าหมาย บ. ที่<u>แห่ง</u>ใด แห่ง<u>หนึ่ง</u>โดย<u>เฉพาะ</u> เช่น<u>ตรง</u>นี้ <u>ตรง</u>นั้น <u>ตรง</u>กัน ว. เหมือน<u>กัน</u> เช่น ความคิด<u>ตรง</u>กัน, เป็น<u>แนว</u>เดียวกัน เช่น เข้า<u>แถว</u>ให้<u>ตรง</u>กัน ว. คน<u>ละ</u>ฝ่าย คน<u>ละ</u>พวก ; มีความ<u>หมาย</u>ต่างกัน<u>อย่าง</u>ขาวกับ<u>ดำ</u> ดื่<u>ก</u>กับ<u>ช้ำ</u> ในคำว่า "ก็<u>ไม่สามารถจะหันเข้าให้<u>ตรง</u></u>" บรรทัดที่ 12</p>

โบราณ	<p>ว. มีมาแล้วช้านาน, เก่าก่อน, เก่าแก่</p> <p>ในควมว่า "เรื่องไตรภูมิ เป็นเรื่องนับถือกันแพร่หลายมาแต่โบราณ ถึงคิดขึ้นเป็นรูปภาพเขียนตามฝาผนังวัด" บรรทัดที่ 16-17</p>
รูปภาพ	<p>น. รูปภาพหรือเขียนขึ้นเป็นต้น</p> <p>ในควมว่า "เรื่องไตรภูมิ เป็นเรื่องนับถือกันแพร่หลายมาแต่โบราณ ถึงคิดขึ้นเป็นรูปภาพเขียนตามฝาผนังวัด" บรรทัดที่ 17-18</p>
จำลอง	<p>ก. ถ่ายแบบ เช่น จำลองจากของจริง ว. แทน เช่น พระพุทธรูปชินราช จำลอง, ที่ทำให้เหมือนของจริง เช่น ท้องฟ้าจำลอง</p> <p>ในควมว่า "และเขียนจำลองลงไว้ในสมุด" บรรทัดที่ 17-18</p>

บานแพนทหน้า 5

กรุงรัตนโกสินทร์	<p>น. ราชธานีแห่งที่สี่ของประเทศไทย ซึ่งสถาปนาขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1</p> <p>ในควมว่า "นอกจากที่เขียนเป็นภาพไว้ในสมุด แต่ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เมื่อปีเถาะ" บรรทัดที่ 3-4</p>
ปีเถาะ	<p>น. ชื่อปีที่ 4 ของรอบปีนักษัตร มีกระต่ายเป็นเครื่องหมาย</p> <p>ในควมว่า "นอกจากที่เขียนเป็นภาพไว้ในสมุด แต่ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เมื่อปีเถาะ" บรรทัดที่ 3-4</p>
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช	<p>น. พระนามของปฐมกษัตริย์ราชวงศ์จักรี พระนามเดิมดวง ประสูติวันพุธที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2327ปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ในปี พ.ศ. 2325 เสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2352 พระชนมายุได้ 74 พรรษา ดำรงอยู่ในราชสมบัติ 27 ปีเศษ</p> <p>ในควมว่า "เมื่อปีเถาะจุลศักราช 1145 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้พระราชอาคณและราชบัณฑิตช่วยกันแต่ง" บรรทัดที่ 4-6</p>
ทรงพระกรุณาโปรด	<p>ก. มีความกรุณายินดี</p> <p>ในควมว่า "ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้พระราชอาคณและราชบัณฑิตช่วยกันแต่ง" บรรทัดที่ 5-6</p>

พระราชาคณะ	<p>น. สมณศักดิ์ชั้นสูงกว่าพระครูสัญญาบัตรขึ้นไป</p> <p>ในควมว่า “ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้พระราชาคณะและราชบัณฑิตช่วยกันแต่ง” บรรทัดที่ 5-6</p>
ราชบัณฑิต	<p>น. นักปราชญ์หลงมีความรู้ทางภาษาบาลี ; สมาชิกองค์การวิทยาการรัฐที่เรียกว่า ราชบัณฑิตยสถาน</p> <p>ในควมว่า “ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้พระราชาคณะและราชบัณฑิตช่วยกันแต่ง” บรรทัดที่ 5-6</p>
ทรงพระราชดำริ	<p>ก. ให้แนวคิด, แนวปฏิบัติ</p> <p>ในควมว่า “ทรงพระราชดำริว่าหนังสือไตรภูมิที่ได้แต่งไว้แล้ว ความไม่เสมอกันทรงพระกรุณาโปรดให้พระยาธรรมปรีชาแต่งใหม่อีกครั้ง 1” บรรทัดที่ 7-9</p>
พระยาธรรมปรีชา	<p>น. ชื่อผู้แต่งหนังสือไตรภูมิโลกวิเนจยยกถา ชื่อเดิมแก้ว (พระยาธรรมปรีชา)</p> <p>ในควมว่า “ทรงพระราชดำริว่าหนังสือไตรภูมิที่ได้แต่งไว้แล้วความไม่เสมอกันทรงพระกรุณาโปรดให้พระยาธรรมปรีชาแต่งใหม่อีกครั้ง 1” บรรทัดที่ 7-9</p>
บานแพนง	<p>น. บัญชีเรื่อง, สารบาญ</p> <p>ในควมว่า “แต่ในบานแพนงพระราชดำริเรื่องแต่งหนังสือไตรภูมิทั้ง 2 ฉบับนั้น” บรรทัดที่ 9-11</p>
เวลา	<p>น. ช่วงระยะเวลาความยาวนานที่มีอยู่หรือเป็นอยู่โดยนิยามกำหนดขึ้นเป็นครู่ คราว วัน เดือน ปี เป็นต้น</p> <p>ในควมว่า “เห็นจะชุกซ่อนอยู่แห่งใดที่เมืองเพชรบุรีในเวลานั้น ไม่ปรากฏในกรุงเทพฯฯ จึงมิได้กล่าวถึงในบานแพนง” บรรทัดที่ 14-16</p>
กรุงเทพฯ	<p>น. ชื่อเมืองหลวงของไทยปัจจุบัน ชื่อเดิมว่า “กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร มหินทรอยุธยา มหาดีลกษณพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกทัตติยวิคณุกรรมประสิทธิ์”</p> <p>ในควมว่า “เห็นจะชุกซ่อนอยู่แห่งใดที่เมืองเพชรบุรีในเวลานั้น ไม่ปรากฏในกรุงเทพฯฯ จึงมิได้กล่าวถึงในบานแพนง” บรรทัดที่ 14-16</p>

สาบสูญ	<p>ก. สูญหายไปอย่างไม่ทิ้งร่องรอย</p> <p>ในคำว่า “หรือฉบับอื่นครั้งกรุงเก่าก็ตาม <u>สาบสูญ</u>ไปเสียตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงเก่า” บรรทัดที่ 17-18</p>
	บานแพนทหน้า 6
สมควร	<p>ว. ควรยิ่ง</p> <p>ในคำว่า “<u>สมควร</u>จะพิมพ์ขึ้นไว้ให้แพร่หลายมั่นคงอย่าให้สาบสูญไปเสีย” บรรทัดที่ 3-4</p>
กรรมการ	<p>น. บุคคลที่ได้รับเลือก หรือได้รับแต่งตั้งเข้าเป็นคณะร่วมกันทำงานหรือกระทำการกิจบางอย่างซึ่งได้รับมอบหมาย, เมื่อรวมกันเป็นคณะเรียกว่า คณะกรรมการ เช่น คณะกรรมการกฤษฎีกา</p> <p>ในคำว่า “<u>กรรมการ</u>ขอพระสมุทวชิรญาณคิดเห็นดังนั้น” บรรทัดที่ 4-5</p>
เจ้าภาพ	<p>น. เจ้าของงาน</p> <p>ในคำว่า “เมื่อ<u>เจ้าภาพ</u>ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประสานศรีใส” บรรทัดที่ 5-6</p>
งานพระศพ	<p>น. งานศพของผู้เป็นเชื้อพระวงศ์</p> <p>ในคำว่า “เมื่อ<u>เจ้าภาพ</u>ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประสานศรีใส” บรรทัดที่ 5-6</p>
	<p>พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประสานศรีใส น. พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ลำดับที่ 71 ที่ 1 ในเจ้าจอมมารดานม่อมราชวงศ์แสง ปาลกะวงศ์</p> <p>ในคำว่า “เมื่อ<u>เจ้าภาพ</u>ในงานพระศพ<u>พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประสานศรีใส</u>” บรรทัดที่ 5-6</p>
	<p>พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด น. พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ลำดับที่ 79 ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดานม่อมราชวงศ์แสง ปาลกะวงศ์</p>

	<p>ในคำว่า “<u>พระองค์เจ้าไพศรีสอาด</u> มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกในงานพระเมรุ” บรรทัดที่ 6-7</p>
ความประสงค์	<p>น. ความต้องการ, ความอยากได้ ; ความมุ่งหมาย</p> <p>ในคำว่า “<u>พระองค์เจ้าไพศรีสอาด</u> มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกในงานพระเมรุ” บรรทัดที่ 6-7</p>
งานพระเมรุ	<p>น. งานเผาศพ พระบรมวงศานุวงศ์</p> <p>ในคำว่า “มีความประสงค์พิมพ์หนังสือแจกในงานพระเมรุ” บรรทัดที่ 7</p>
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ	<p>น. ฐานันดรศักดิ์ของราชวงศ์</p> <p>ในคำว่า “<u>พระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้งสองพระองค์นั้น</u>” บรรทัดที่ 7-8</p>
สูญเสีย	<p>ก. หหมดไป, ลื่นไป, หายไป</p> <p>ในคำว่า “ถ้าไม่มีพิมพ์ขึ้นไว้จะสูญเสียประการ 1” บรรทัดที่ 12</p>
การกุศล	<p>น. การทำสิ่งที่ดี, การทำบุญ</p> <p>ในคำว่า “เป็นหนังสือชนิดที่ไม่มีใครจะพิมพ์ขาย เพราะจะไม่มีใครซื้อ ควรจะพิมพ์ได้แต่ในการกุศลประการ 1” บรรทัดที่ 13-14</p>
ประโยชน์	<p>น. สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ สิ่งที่เป็นผลดี หรือเป็นคุณ เช่น ประโยชน์ของการศึกษา ประโยชน์ของโรงเรียน</p> <p>ในคำว่า “ขอจงได้คิดเห็นแก่<u>ประโยชน์</u>ที่ได้พรรณนามาแล้ว” บรรทัดที่ 15-16</p>
พรรณนา	<p>ก. กล่าวเป็นเรื่องเป็นราวอย่างละเอียดให้ผู้ฟังนึกเห็นภาพ</p> <p>ในคำว่า “ขอจงได้คิดเห็นแก่<u>ประโยชน์</u>ที่ได้<u>พรรณนามา</u>แล้ว” บรรทัดที่ 15-16</p>
อนุโมทนา	<p>ก. ยินดีตาม ยินดีด้วย, พลอยยินดี</p> <p>ในคำว่า “และ<u>อนุโมทนา</u> เฉพาะต่อที่ความเจตนาจะรักษาสมบัติของภาษาไทยมิให้สูญเสียนั้นเป็นข้อสำคัญ” บรรทัดที่ 16-18</p>
ความเจตนา	<p>น. ความตั้งใจ, ความจงใจ, ความมุ่งหมาย</p> <p>ในคำว่า “และ<u>อนุโมทนา</u> เฉพาะต่อที่<u>ความเจตนา</u>จะรักษาสมบัติของภาษาไทยมิให้สูญเสียนั้นเป็นข้อสำคัญ” บรรทัดที่ 16-18</p>

รักษา	ก. ระวัง, ดูแล, ป้องกัน ; เยียวยา ในคำว่า “และอนุโมทนา เจาะต่อที่ความเจตนาจะรักษาสมบัติของภาษาไทยมิให้สูญเสียนั้นเป็นข้อสำคัญ” บรรทัดที่ 16-18
สมบัติ	น. ความถึงพร้อมหมายถึง ทรัพย์สิน เงินทอง ของใช้ เป็นต้น ที่มีอยู่ ในคำว่า “และอนุโมทนา เจาะต่อที่ความเจตนาจะรักษาสมบัติของภาษาไทยมิให้สูญเสียนั้นเป็นข้อสำคัญ” บรรทัดที่ 16-18

บานแพนทหน้า 7

อักษรขอม	น. ตัวหนังสือเขมร ในคำว่า “ต้นฉบับเดิมเป็นอักษรขอม” บรรทัดที่ 1
ตัวอักษร	น. ตัวหนังสือ ในคำว่า “ในการคิดเป็นหนังสือไทย นอกจากตัวอักษรแล้วไม่ได้แก้ไขถ้อยคำแห่งหนึ่งแห่งใดให้ผิดจากฉบับเดิมเลย” บรรทัดที่ 2-3
คาถานมัสการ	น. คาถาแสดงความนอบน้อม ในคำว่า “ในการคิดเป็นหนังสือไทย นอกจากตัวอักษรแล้วไม่ได้แก้ไขถ้อยคำแห่งหนึ่งแห่งใดให้ผิดจากฉบับเดิมเลย แม้ <u>คาถานมัสการเอง</u> ” บรรทัดที่ 2-5
พิจารณา	ก. ตรวจสอบ, ตรวจสอบ, สอบสวน ในคำว่า “ขอให้ท่านผู้อ่าน พิจารณา ดูตามอัธโนมิตีแห่งตน ๆ เทอญ ฯ” บรรทัดที่ 6-7
อัธโนมิตี	น. ความเห็นส่วนตัว ความคิดเห็นโดยลำพังตน, เช่นในคำว่า อัธโนมิตี ยธิบายคือ อธิบายความคิดเห็นของตน ในคำว่า “ขอให้ท่านผู้อ่าน พิจารณา ดูตาม <u>อัธโนมิตี</u> แห่งตน ๆ เทอญ ฯ” บรรทัดที่ 6-7

บานแพนทหน้า 9

ไตรภูมิภค	น. เรื่องราวที่พรรณนาเกี่ยวกับภพทั้ง 3 คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ตามไสยศาสตร์ว่า สวรรค์ มนุษย์ โลกบาดาล, ตรีภพก็ว่า ในคำว่า “เนื้อความไตรภูมิภคนี้ มีในกาลเมื่อใดได้” บรรทัดที่ 1
-----------	---

กาล	น. เวลา, คราว, ครั้ง, หน
วันพฤหัสบดี	<p>ในความว่า "เนื้อความไตรภูมิภณนี้ มีใน<u>กาลเมื่อใดได้</u>" บรรทัดที่ 1</p> <p>น. วันที่ 5 ของสัปดาห์</p>
เมืองศรีสัชชนาไลย, เมืองศรีสัชชนาลัย	<p>ในความว่า "ปีระกาเดือน 4 เพ็ง<u>วันพฤหัสบดี</u>" บรรทัดที่ 2-3</p> <p>น. เมืองที่มีความสำคัญเมืองหนึ่งของแคว้นสุโขทัย เมื่อ แรกตั้งมีฐานะเป็นราชธานีควบคุมมากับกรุงสุโขทัย ต่อมาสมัยหลังได้ลดฐานะเป็นเมืองลูกหลวง จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา มีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นโท ปัจจุบันเมืองศรีสัชชนาลัยเก่าตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมในเขตอำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย</p> <p>ในความว่า "ผู้เสวยราชสมบัติใน<u>เมืองศรีสัชชนาไลย</u> และ <u>สุโขทัย</u> แลเจ้าพระญาเลลิไทยนี้" บรรทัดที่ 4-5</p>
สุโขทัย, สุโขทัย	<p>น. เมืองสุโขทัยราชธานีแห่งแรกของไทย มีหลักฐานพบว่าเมืองสุโขทัยเป็นบ้านเมืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17-18 ต่อมากษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงได้สถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้น ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20 บรรทัดที่ 19-20</p> <p>ในความว่า "ผู้เสวยราชสมบัติใน<u>เมืองศรีสัชชนาไลย</u> และ<u>สุโขทัย</u>แลเจ้าพระญาเลลิไทยนี้" บรรทัดที่ 4-5</p>
สุริยวงษ์	<p>น. เชื้อสายพระอาทิตย์</p> <p>ในความว่า "พระญารามราชผู้เป็น<u>สุริยวงษ์</u>" บรรทัดที่ 6</p>
อັถถพระอภิธรรม	<p>น. เนื้อความพระอภิธรรม ซึ่งเป็นปฏิภนหนึ่งในปฏิภนสาม</p> <p>ในความว่า "ใส่เพื่อมีอັถถ<u>พระอภิธรรม</u> และจะใคร่<u>เทศนา</u>แก่พระมารดาท่าน" บรรทัดที่ 8-9</p>
เทศนา	<p>น. การแสดงธรรมสั่งสอนในทางศาสนา ก. การแสดงธรรม เช่น พระเทศน์ (ปาก)โดยปริยายหมายความว่า ต่ำว่ากล่าวอย่างยืดยาว เช่น <u>วันนี้ถูกเทศน์</u></p> <p>ในความว่า "ใส่เพื่อมีอັถถ<u>พระอภิธรรม</u> และจะใคร่<u>เทศนา</u>แก่พระมารดาท่าน" บรรทัดที่ 8-9</p>

- พระมารดา** น. แม่ หมายถึง พระราชมารดาของพญาลิไท
 ในความว่า “ใส่เพื่อมีอดตพระอภิธรรม และจะใคร่เทศนาแก่พระมารดา
 ท่าน” บรรทัดที่ 8-9
- จำเริญ** ก. เต็บโต, งดงาม, มากขึ้น, สมบูรณ์ ; ทิ้ง เช่น จำเริญยา, ตัด เช่น
 จำเริญงาช้างจำเริญเกศา (แปลงมาจาก เจริญ)
 ในความว่า “อนึ่งจะใคร่จำเริญ พระอภิธรรมไสต” บรรทัดที่ 10
- พระคัมภีร์** น. ตำราที่สำคัญทางศาสนาพุทธ
 ในความว่า “พระธรรมไตรภูมิภคานี้ ฐ เหาออกมาแต่พระคัมภีร์
 ไตบ้างเล่า” บรรทัดที่ 10-11
- พระอัฐกถาพระจตุราศ, พระอัฐกถาจตุราศ** น. ชื่ออรรถกถาของคัมภีร์ 4 คัมภีร์ใน
 พระสุตตันตปิฎก
 ในความว่า “เหามาแต่ในพระอัฐกถาพระจตุราศนั้นก็มีบ้าง”
 บรรทัดที่ 10-11
- อัฐกถาฎีกาพระอภิธรรมวดาร** น. ชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสสอธิบายพระอภิธรรม
 พระพุทธทศตเถระชาวชมพูทวีปแต่งเมื่อ พ.ศ. 900
 ในความว่า “ในอัฐกถาฎีกาพระอภิธรรมวดารก็มีบ้าง ฯ”
 บรรทัดที่ 11-12
- พระอภิธรรมสังคห** น. ชื่อคัมภีร์ย่อความพระอภิธรรม ใช้ว่า พระอภิธัมมัตตสังคหะ
 ผู้แต่งคือ พระอนุรุทธเถระชาวพม่า
 ในความว่า “พระอภิธรรมสังคห ก็มีบ้างฯ” บรรทัดที่ 13
- พระสมังควลีสานี** น. ชื่อคัมภีร์อรรถกถาของทีฆนิกายในพระสุตตันตปิฎก ผู้แต่งคือ
 พระพุทธโฆษาจารย์
 ในความว่า “ในพระสมังควลีสานี ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 13-14
- พระปปัญจสูทนี** น. ชื่อคัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกายในพระสุตตันตปิฎก ผู้แต่งคือ
 พระพุทธโฆษาจารย์
 ในความว่า “ในพระปปัญจสูทนีก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 14

- พระสารัตถปกาสินี** น. ชื่อคัมภีร์อรรถกถาของสังยุตตนิกาย ในพระสูตรตันตปิฎก ผู้แต่งคือ พระพุทธโฆษาจารย์
ในควมว่า “ในพระสารัตถปกาสินีก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 14-15
- พระมโนรถปฺรณี** น. ชื่อคัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย พระสูตรตันตปิฎก เรียกทั่วไปว่า มโนรถปฺรณี ผู้แต่งคือ พระพุทธโฆษาจารย์
ในควมว่า “ในพระมโนรถปฺรณีก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 15
- พระสิโนโรตปกาสินี, พระสินัตตปกาสินี** น. ชื่อคัมภีร์ฎีกาพระวินัยปิฎก
ในควมว่า “ในพระสิโนโรตปกาสินี ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 15-16
- พระอรรถกถาฎีกาพระวินัย, พระอัฐฐกถาฎีกาพระวินัย** น. ชื่อคัมภีร์อธิบายพระวินัยปิฎก
ในควมว่า “ในพระอรรถกถาฎีกาพระวินัย ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 16
- พระธรรมบท** น. ชื่อคัมภีร์ลำดับที่ 2 ในขุททกนิกาย แห่งพระสูตรตันตปิฎก
ในควมว่า “ในพระธรรมบท ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 16
- พระธรรมมหากถา** น. ชื่อคัมภีร์หนึ่งในพระพุทธศาสนา (ไม่สามารถค้นหาประวัติได้)
ในควมว่า “ในพระธรรมมหากถา ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 17
- บานแพนทหน้า 10
- พระมธูรัตตปฺรณีวิลาสินี, พระมธูรัตตวิลาสินี** น. ชื่อคัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ ผู้แต่งคือ พระพุทธทิตตเถระ
ในควมว่า “ในพระมธูรัตตปฺรณีวิลาสินี ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 1
- พระธรรมชาดก** น. ชื่อคัมภีร์อธิบายชาดกในขุททกนิกาย แห่งพระสูตรตันตปิฎก
เรียกโดยทั่วไปว่า อรรถกถาชาดก ผู้แต่งคือ พระพุทธโฆษาจารย์
ในควมว่า “ในพระธรรมชาดกก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 1
- พระชินาลังการ** น. ชื่อคัมภีร์ฎีกาว่าด้วยเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า เรียกว่า ชินาลังการ
ฎีกาผู้แต่งคือ พระพุทธรักษิต เมื่อประมาณปีพุทธศักราช 700
ในควมว่า “ในพระชินาลังการก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 2
- พระสารัตถทีปนี** น. ชื่อคัมภีร์ฎีกาของพระวินัย ผู้แต่งคือ พระสารีบุตร ในสมัย
ของพระเจ้าปรีกกรมพาทูที่ 1 แห่งลังกา
ในควมว่า “ในพระสารัตถทีปนี ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 2

- พระพุทธวงษ์** น. ชื่อคัมภีร์ลำดับที่ 14 ในชุดทกนิกาย แห่งพระสุตตันตปิฎก ในความว่า “ในพระพุทธวงษ์ ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 2-3
- พระสารสังคห** น. ชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสส, ชื่อเดิมพระสารวัตตสังคหะ ผู้แต่งคือ พระสิทธัตถเถระภิกษุชาวลังกา เมื่อระหว่างปีพุทธศักราช 1821-1831 ในความว่า “ในพระสารสังคห ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 3
- พระมลินทปัญญา, พระมลินทปัญญา** น. ชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสสว่าด้วยเรื่องการถามตอบ ปัญหา ระหว่างพระนาคเสน กับพระยามลินท์ (พระนามภาษากรีกว่าพระเจ้าเมนานเดอร์) ในความว่า “ในพระมลินทปัญญา ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 3-4
- พระปาเลยยกะ** น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น พระมาเลยยะ ซึ่งย่อมาจาก คัมภีร์มาเลยยเทวัตถะวัตถุ ในความว่า “ในพระปาเลยยกะ ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 4
- พระมหานิทาน** น. ชื่อคัมภีร์พระพุทธศาสนา คัมภีร์หนึ่ง มีผู้สันนิษฐานไว้ว่า น่าจะเป็นคัมภีร์เดียวกับคัมภีร์โสตตถกัมหานิทาน ส่วน นิยะดา เหล่าสุนทรเห็นว่า น่าจะเป็นคัมภีร์เดียวกับคัมภีร์สัมปณฑนิคมหานิทาน ในความว่า “ในพระมหานิทาน ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 4-5
- พระอนาคตวงษ์** น. ชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสสว่าด้วยเรื่องพระศรีอาริยมตไตรยซึ่งจะมาตรัสรู้ ในอนาคต ผู้แต่งคือ พระกัสสปเถระ ภิกษุชาวอินเดียได้ ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 1703-1773 ในความว่า “ในพระอนาคตวงษ์ ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 5
- พระจรียาปิฎก** น. ชื่อคัมภีร์ลำดับที่ 15 ในชุดทกนิกาย แห่งพระสุตตันตปิฎก ในความว่า “ในพระจรียาปิฎก ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 5
- พระโลกบัญญัติ** น. ชื่อคัมภีร์ฎีกาว่าด้วยเรื่องการเกิดขึ้น ความเปลี่ยนแปลง และความดับ ของโลก รวมทั้งสัตว์ผู้อาศัยอยู่ในโลกพระสังฆธรรมโฆษเถระ เป็นผู้แต่ง ในความว่า “ในพระโลกบัญญัติ ก็มีบ้าง ฯ” บรรทัดที่ 6

- พระมหากัลป** น. ชื่อคัมภีร์พระพุทธศาสนา คัมภีร์หนึ่ง มีชื่อเต็มว่า มหากัปปโลกสันฐานบัญญัติ
ในคำว่า “ในพระมหากัลป ก็มีบ้าง ๔” บรรทัดที่ 6
- พระอรุณวัตติ, พระอรุณวตีสูต** น. ชื่อคัมภีร์ว่าด้วยภูมิต่าง ๆ ตั้งแต่พรหมโลกลงมาถึงนรก
เหตุปรารภพุทธกาลแห่งพระสัพพัญญูเจ้าและเมืองอรุณวดี
ในคำว่า “ในพระอรุณวัตติ ก็มีบ้าง ๔” บรรทัดที่ 6-7
- พระสมันตปาสาทิกา** น. ชื่อคัมภีร์วรรคตของพระวินัยปิฎก ผู้แต่งคือ
พระพุทธโฆษาจารย์
ในคำว่า “ในพระสมันตปาสาทิกา ก็มีบ้าง ๔” บรรทัดที่ 7
- พระจักขณาภิกขรม, พระลักขณาภิกขรม** น. เป็นอีกชื่อหนึ่งของคัมภีร์อภิกขรมมัตถวินัยฎีกา
ที่พระสุเมธคณาจารย์แต่ง ซึ่งชาวพม่านิยมเรียก ว่าด้วย
เรื่องจิตเจตสิกอุปนิพพาน ซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของอภิกขรม
ในคำว่า “ในพระจักขณาภิกขรม ก็มีบ้าง ๔” บรรทัดที่ 7-8
- พระอนุฎีกาหิงสธรรม** น. ชื่อคัมภีร์หนึ่งของพุทธศาสนา (ไม่สามารถค้นหาประวัติได้)
ในคำว่า “ในพระอนุฎีกาหิงสธรรม ก็มีบ้าง ๔” บรรทัดที่ 8
- พระสาริริกวินิจฉัย** น. ชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสส (ไม่สามารถค้นหาประวัติได้)
ในคำว่า “ในพระสาริริกวินิจฉัย ก็มีบ้าง ๔” บรรทัดที่ 8-9
- พระโลกปปัตติ, พระโลกูปปัตติ** น. ชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสสว่าด้วยเรื่องการเกิดขึ้นของโลก
พระสิริสมันตภัททบัณฑิตแต่งเมื่อพุทธศตวรรษที่ 18
ในคำว่า “ในพระโลกปปัตติ ก็มีบ้าง ๔” บรรทัดที่ 9
- พระธรรม** น. คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หมายถึงคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ใช้อ้างอิง
ในไตรภูมิพระร่วง
ในคำว่า “และพระธรรมทั้งหลายนี้” บรรทัดที่ 10
- ผสม** ก. รวมกันเข้า
ในคำว่า “เอาออกมาแลแห่งแลน้อย และเอามาผสมกัน”
บรรทัดที่ 10-11
- กระบัตตพงษ์, กษัตริย์พงษ์** น. วงศ์ของพระเจ้าแผ่นดิน
ในคำว่า “พระธรรมทั้งหลายนี้เจ้าพระญาเลไทย อันเป็น
กระบัตตพงษ์” บรรทัดที่ 11-12

- อาจ** ว. กล้า ; หัวหาญ ; มีคุณสมบัติเหมาะแก่การจัดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ; คำช่วย กิริยาบอกความคาดคะเน
 ในความว่า "ตั้งหรือละมาอาจผูกพระคัมภีร์ไตรภูมิภานี้ได้ใส่"
 บรรทัดที่ 12-13
- เหตุ** น. สิ่งหรือเรื่องที่ทำให้เกิดผล, เค้ามูล, เรื่อง ; เหตุผล.
 สัน. ด้วย, เพราะ
 ในความว่า "เพราะเหตุท่านนั้นทรงพระปฏิภาณไตรธรรม ะได้ฟังได้
 เรียนแต่สำนักนี้พระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย" บรรทัดที่ 13-14
- ทรงพระปฏิภาณไตรธรรม** ก. มีความรอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก
 ในความว่า "เพราะเหตุท่านนั้นทรงพระปฏิภาณไตรธรรม ะได้ฟังได้
 เรียนแต่สำนักนี้พระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย" บรรทัดที่ 13-14
- สำนักพระสงฆ์เจ้า** น. แหล่งศึกษาอบรมพระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์
 ในความว่า "เพราะเหตุท่านนั้นทรงพระปฏิภาณไตรธรรม ะได้ฟัง
 ได้เรียนแต่สำนักนี้พระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย" บรรทัดที่ 13-14
- มหาเถรมุณีฟัง, มหาเถรมุณีฟังค์** น. ชื่อพระเถระที่พญาลิไทถวายตัวเป็นศิษย์ศึกษา
 เล่าเรียนพระธรรมวินัย
 ในความว่า "คือว่ามหาเถรมุณีฟังเป็นอาทิครุมเรียน แต่พระอโนมทัสสี"
 บรรทัดที่ 14-15
- อาทิครุมเรียน, อาทิครุบาเรียน** น. ครูผู้รู้ธรรมรูปแรก, ครูเปรียญธรรมรูปแรก
 ในความว่า "คือว่ามหาเถรมุณีฟังเป็นอาทิครุมเรียน แต่พระอโนมทัสสี"
 บรรทัดที่ 14-15
- พระอโนมทัสสี** น. ชื่อพระเถระที่พญาลิไทถวายตัวเป็นศิษย์ศึกษาพระธรรมวินัย
 ในความว่า "คือว่ามหาเถรมุณีฟังเป็นอาทิครุมเรียน แต่พระอโนมทัสสี"
 บรรทัดที่ 14-15
- พระมหาเถรธรรมपालเจ้า** น. ชื่อของพระเถระที่พญาลิไทถวายตัวเป็นศิษย์พระธรรมวินัย
 ในความว่า "พระมหาเถรธรรมपालเจ้าบ้าง" บรรทัดที่ 15-16

พระมหาเถรสิทธิภฏฐเจ้า, พระมหาเถรสิทธิธตเจ้า น. ชื่อของพระเถระ ที่พญาลิไทถวาย
ตัวเป็นศิษย์ศึกษาพระธรรมวินัย

ในควมว่า “พระมหาเถรสิทธิภฏฐเจ้าบ้าง” บรรทัดที่ 16

พระมหาพงษะเจ้า, พระมหาเถรพุทธพงศเจ้า น. ชื่อของพระเถระที่พญาลิไทถวายตัว
เป็นศิษย์ศึกษาพระธรรมวินัย

ในควมว่า “พระมหาพงษะเจ้า” บรรทัดที่ 16-17

พระมหาเถรปัญญาญาณทันธเจ้า, พระมหาเถรปัญญาันทเจ้า

น. ชื่อของพระเถระที่พญาลิไทถวายตัวเป็นศิษย์ศึกษาพระธรรมวินัย

ในควมว่า “พระมหาเถรปัญญาญาณทันธ” บรรทัดที่ 17

อุปเสนราชบัณฑิตย์ น. ราชบัณฑิตชื่อ อุปเสน ผู้ที่พญาลิไทได้ทรงศึกษาเล่าเรียนด้วย

ในควมว่า “เรียนแต่ราชบัณฑิตย์ผู้ 1 ชื่ออุปเสนราชบัณฑิตย์”

บรรทัดที่ 17-18

บานแพนทหน้า 11

ทรายราชบัณฑิตย์, อทษะราชบัณฑิตย์ น. นักปราชญ์หลวงผู้ที่มีความรู้ทางภาษาบาลีชื่อ
ทราย (อะทะยะ)

ในควมว่า “ผู้ 1 ชื่อทรายราชบัณฑิตย์” บรรทัดที่ 1

สารพิไลย, สารพิสัย น. การสื่อสาร, การเขียนจดหมายติดต่อกัน

ในควมว่า “เรียนแต่ไกลด้วยสารพิไลย แต่พระมหาเถรพุทธโฆสอาจารย์

ในเมืองหริภุญไชย” บรรทัดที่ 1-2

พระมหาเถรพุทธโฆสอาจารย์ น. ชื่อพระเถระที่พญาลิไทถวายตัวเป็นศิษย์ ศึกษาเล่าเรียน
พระธรรมวินัย

ในควมว่า “เรียนแต่ไกลด้วยสารพิไลย แต่พระมหาเถรพุทธโฆสอาจารย์

ในเมืองหริภุญไชย” บรรทัดที่ 1-2

เมืองหริภุญไชย น. ชื่อเมืองที่ภูษิวาสเทพและฤๅษีสกทนต์สร้างขึ้นให้พระนางจามเทวี
ครอบครอง ปัจจุบันคือ จังหวัดลำพูน

ในควมว่า “เรียนแต่ไกลด้วยสารพิไลย แต่พระมหาเถรพุทธโฆสอาจารย์

ในเมืองหริภุญไชย” บรรทัดที่ 1-2

ปรารถนา	<p>ก. มุ่งหมาย, อยากได้ ต้องการ ในความว่า "ผู้ใดจักปรารถนา<u>สวรรคตินิพพาน</u> จง<u>สดับนึ่ง</u>ฟังไตรภูมิภคา ด้วยทำนุก่อารุง" บรรทัดที่ 2-3</p>
สวรรคตินิพพาน	<p>น. สวรรค์และนิพพาน ในความว่า "ผู้ใดจักปรารถนา<u>สวรรคตินิพพาน</u> จง<u>สดับนึ่ง</u>ฟังไตรภูมิภคา ด้วยทำนุก่อารุง" บรรทัดที่ 2-3</p>
ทำนุก่อารุง	<p>ก. ทำนุบำรุง, ระมัดระวัง, เอาใจใส่อย่างจริงจัง ในความว่า "ผู้ใดจักปรารถนา<u>สวรรคตินิพพาน</u> จง<u>สดับนึ่ง</u>ฟังไตรภูมิภคา ด้วยทำนุก่อารุง" บรรทัดที่ 2-3</p>
สดับนึ่ง, สดับ	<p>ก. ตั้งใจฟัง เช่น สดับพระธรรมเทศนา, มักใช้เข้าคู่กับคำสดับฟัง เป็น สดับสดับฟัง ; (วรรณ) ได้ยิน เช่น ถึงแม้ว่าจะสนธิทหฺรฯ ก็ยว เมื่อสดับศัพท์เสียงพี (จิวนท์พระสมุทฺร) ในความว่า "ผู้ใดจักปรารถนา<u>สวรรคตินิพพาน</u> จง<u>สดับนึ่ง</u>ฟังไตรภูมิภคา ด้วยทำนุก่อารุง" บรรทัดที่ 2-3</p>
ประมาท	<p>ก. ขาดความรอบคอบ ขาดความระมัดระวังเพราะทะนงตัว, เช่น เวลาขับรถอย่าประมาท; ดุหมิ่น เช่น ขับรถโดยประมาท ; (กฎ) กระทำโดยปราศจากความ ระมัดระวังซึ่งบุคคลในภาวะเช่นนั้น จักต้องมีตามวิสัยและพฤติการณ์และผู้กระทำอาจ ให้ความ ระมัดระวังเช่นนั้นได้ แต่หาได้ใช้ให้เพียงพอไม่ ในความว่า "อย่าได้ประมาทสักอันดังนี้" บรรทัดที่ 3-4</p>
พระศรีอาริย์โมตรีเจ้า	<p>น. พระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 ในภัทรกาลซึ่งจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ต่อจากพระโคตมพุทธเจ้า ในความว่า "อย่าได้ประมาทสักอันดังนี้ จึงจะได้พบ<u>พระศรีอาริย์โมตรีเจ้า</u>" บรรทัดที่ 3-4</p>
ตรัส, ตรัสรู้	<p>ก. รู้แจ้ง ในความว่า "เมื่อจะลงมา<u>ตรัส</u>แก่สัพพัญญุตญาณในโลกนี้" บรรทัดที่ 4-5</p>

ศัพท์บัญญัติ	<p>น. บัญญัติอันแสดงถึงความเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง หมายถึงพระบัญญัติ ตรีษฐ์ของสัมมาสัมพุทธเจ้า ในความว่า "เมื่อจะลงมาตรัสแก่<u>ศัพท์บัญญัติ</u>ในโลกนี้แล" บรรทัดที่ 4-5</p>
โลก	<p>น. แผ่นดิน, โดยปริยายหมายถึง หมู่มนุษย์ เช่น ให้โลกนิยม; ส่วนหนึ่ง แห่งสกลจักรวาลเช่น มนุษย์โลก เทวโลก พรหมโลก โลกพระอังคาร; (ภูมิ) ดาวเคราะห์ดวงหนึ่ง มีขนาดใหญ่เป็นอันดับ 5 ในระบบสุริยะ เป็นอยู่อาศัยของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ลักษณะอย่างรูปทรง กลมมีเส้นผ่าศูนย์กลางที่ศูนย์สูตรยาว 12,755 กิโลเมตร ศูนย์กลาง ที่ขั้วโลก ยาว 12,711 กิโลเมตรมีเนื้อที่บนผิวโลก 510,903,400 กิโลเมตร ในความว่า "เมื่อจะลงมาตรัสแก่<u>ศัพท์บัญญัติ</u>ในโลกนี้แล" บรรทัดที่ 4-5</p>
	<p>เตภูมิกถาหน้า 1</p>
สัตว์	<p>น. สิ่งมีชีวิตซึ่งแตกต่างไปจากพวกพรรณไม้ ส่วนมากมีความรู้สึก และเคลื่อนไหวย้ายที่ได้เอง, ความหมายที่ใช้กันเป็นสามัญ หมายถึง สัตว์ที่ไม่ใช่คน, เดรัจฉาน ในความว่า "อันว่า<u>สัตว์</u>ทั้งหลายย่อมจะเวียนวนไปมา" บรรทัดที่ 1</p>
ภูมิ	<p>น. พื้น, ชั้น, พื้นเพ ในความว่า "และเกิดใน<u>ภูมิ</u> 3 อันนี้แลฯ" บรรทัดที่ 1-2</p>
กามภูมิ	<p>น. ภูมิแห่งผู้ที่ยังข้องอยู่ในกาม เป็นภูมิ 1 ในภูมิ 3 แบ่งย่อยเป็น 11 ภูมิ คือนรกภูมิ ติวัจฉานภูมิ เปตวิสัยภูมิ อสุรกายภูมิ (ทั้ง 4 ภูมินี้เรียกว่า อบายภูมิ หรือ ทุคติภูมิ) มนุสภูมิ จาตุมหาราชิกาภูมิ ดาวดึงสภูมิ ยามาภูมิ ตุสิติภูมิ นิมมานรติภูมิ และปรนิมมิตวสวัตติภูมิ (ทั้ง 7 ภูมินี้ เรียกว่า <u>สุคติภูมิ</u>) กามภพ ก็เรียก ในความว่า "อันหนึ่งชื่อว่า<u>กามภูมิ</u>" บรรทัดที่ 2-3</p>

รูปภูมิ

น. ภูมิแห่งผู้ที่ได้รูปฌาน 4 คือ ปฐมฌาน (ฌานที่1) ทุตติยฌาน (ฌานที่2) ตติยฌาน (ฌานที่3) และจตุตถฌาน (ฌานที่4) เป็นภูมิ 1 ในภูมิ 3 แบ่งย่อยเป็น 16 ภูมิ คือพรหมปาริชาตภูมิ พรหมปรโรหิตาภูมิ มหาพรหมภูมิ (ทั้ง 3 ภูมินี้ เรียกว่า ปฐมฌานภูมิ), ปริตตภาณภูมิ อัมปมาณภูมิ อาภัสสรภูมิ (ทั้ง 3 ภูมินี้ เรียกว่าทุตติยฌานภูมิ) ปริตตสุภาภูมิ อัมปมาณสุภาภูมิ สุภกิณหาภูมิ (ทั้ง 3 ภูมินี้เรียกว่าตติยฌานภูมิ) เวหุปผลภูมิ อสัณญีสัตตาภูมิ อวิหาภูมิ อตปป์ปาภูมิ สุตัสสาภูมิ สุตัสสีภูมิ และอกนิฏฐาภูมิ (ทั้ง 7 ภูมินี้ เรียกว่า จตุตถฌานภูมิ ตั้งแต่อวิหาภูมิถึงอกนิฏฐาภูมิ รวมทั้ง 5 ภูมินี้ เรียกว่าปัญจสุทธาวาส หรือ สุทธาวาส 5) รูปภูมิ 16 ภูมินี้ บางทีเรียกว่าพรหมโลก 16 ชั้น, ผู้ที่เกิดในรูปภูมินี้เป็น พรหมมีรูป แต่ไม่มีเรื่องกามารมณ์เข้าไปปนเรียกว่า รูปภพ ก็เรียก ในความว่า "หนึ่งชื่อว่า รูปภูมิ" บรรทัดที่ 3

อรูปภูมิ

น. ภูมิแห่งผู้ได้รูปฌาน 4 คือ อากาสาณัญญาตนฌาน สัมมัญญาวิญญานัญญาตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน และ เนวสัณญานาสัณญายตนฌาน เป็นภูมิ 1 ในภูมิ 3 แบ่งย่อยเป็น 4 ภูมิคือ อากาสาณัญญาตนภูมิ (ภูมิของผู้ที่ได้อากาสาณัญญาตนฌาน) อากิญจัญญายตนภูมิ (ภูมิของผู้ที่วิญญานัญญาตนฌาน) อากิญจัญญายตนภูมิ (ภูมิของผู้ที่ได้อากิญจัญญายตนฌาน) และเนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ (ภูมิของผู้ที่ได้เนวสัณญานาสัณญายตนฌาน) อรูปภพ ก็เรียก, ผู้ที่เกิดในอรูปภูมินี้ เรียกว่า อรูปพรหม คือ พรหมที่ไม่มีรูปมีแต่จิต ในความว่า "หนึ่งชื่อว่าอรูปภูมิ" บรรทัดที่ 3

ประเภท

น. ส่วนที่แบ่งย่อยออกไปเป็นพวก จำพวก ชนิด หมู่ เหล่า อย่าง แฉก เป็นต้น

ในความว่า "กามภูมินั้นยังอันเป็นประเภท 11 อันใสด" บรรทัดที่ 3-4

นรกภูมิ

น. ภูมิแห่งสัตว์นรก คือ นรกภูมิ ตีรัจจานภูมิ เปรตวิสัยภูมิ และ อสุรกายภูมิ เป็นภูมิ 1 ในอบายภูมิหรือทุคติภูมิ 4

ในความว่า "หนึ่งชื่อว่านรกภูมิ" บรรทัดที่ 4

- เปรตวิสัยภูมิ** น. ภูมิแห่งเปรต เป็นภูมิ 1 ในอบายภูมิหรือทุกติภูมิ 4 คือนรกภูมิ ตีรจกานภูมิ เปรตวิสัยภูมิ และอสุรกายภูมิ ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า เปรตวิสัยภูมิ" บรรทัดที่ 4-5
- สุรกายภูมิ, อสุรกายภูมิ** น. ภูมิของพวกอสูร, เป็นอบายภูมิหนึ่งในกามภูมิ ในความว่า "อันหนึ่งชื่อว่า สุรกายภูมิ" บรรทัดที่ 5
- อบายภูมิ** น. ภูมิอันปราศจากความเจริญมี 4 ภูมิ คือนรกภูมิ ตีรจกานภูมิ เปรตวิสัยภูมิ และอสุรกายภูมิจัดอยู่ในกามภูมิ 11, ทุกติภูมิ ก็เรียก ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า อบายภูมิ ก็ว่า" บรรทัดที่ 5-6
- ทุกติภูมิ** น. ภูมิอันเต็มไปด้วยความทุกข์ความลำบาก มี 4 ภูมิ คือนรกภูมิ ตีรจกานภูมิ เปรตวิสัยภูมิ และ อสุรกายภูมิจัดอยู่ในกามภูมิ 11, ทุกติภูมิ ก็เรียก ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า อบายภูมิ ก็ว่า ชื่อ ทุกติภูมิ" บรรทัดที่ 5-6
- มนุสสภูมิ** น. ภูมิแห่งมนุษย์เป็นภูมิ 1 ในสุคติภูมิ 7 ในกามภูมิ 11 ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า มนุสสภูมิ" บรรทัดที่ 6
- จาตุมหาราชิกาภูมิ** น. ภูมิแห่งเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นภูมิ 1 ในสุคติภูมิ 7 ในกามภูมิ 11, สวรรค์ชั้นแรกในกามาพจรสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตดี คือสวรรค์ของ ผู้ที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกามคุณซึ่งมี 6 ชั้นนี้ ทำวจตุโลกบาลประจำทิศ ทั้ง 4 คือ ทำวจรตรฐ ทำววิรุฬหก ทำววิรูปักษ์ และทำวภูเวร ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า จาตุมหาราชิกาภูมิ" บรรทัดที่ 6-7
- ดาวดึงษภูมิ, ดาวดึงสภูมิ** น., ภูมิแห่งเทวดาชั้นดาวดึงส์เป็นภูมิ 1 ในสุคติภูมิ 7 ในกามภูมิ 11 เป็นสวรรค์ชั้น 2 ในกามาพจรสวรรค์ 6 มีพระอินทร์เป็นใหญ่ ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า ดาวดึงษภูมิ" บรรทัดที่ 7
- ยามาภูมิ** น. ภูมิแห่งเทวดาชั้นยามา เป็นภูมิ 1 ในสุคติภูมิ 7 ในกามภูมิ 11, เป็นสวรรค์ชั้นที่ 4 ในกามาพจรสวรรค์ 6 มีทำวสุยามเป็นใหญ่ ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า ยามาภูมิ" บรรทัดที่ 7
- ดุสิตาภูมิ** น. ภูมิแห่งเทวดาชั้นดุสิต เป็นภูมิ 1 ในสุคติภูมิ 7 ในกามภูมิ 11 เป็นสวรรค์ชั้น 4 ในกามาพจรสวรรค์ 6 ซึ่งถือว่าพระโพธิสัตว์ ก่อนจะมา

ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะบังเกิดในสวรรค์ชั้นนี้ก่อน มีท้าวสันดุสิต
เป็นใหญ่

ในคำว่า "อึ้งชื่อ ดุสิตาภุมิ" บรรทัดที่ 7

นิมมานรดีภุมิ

น. ภุมิแห่งเทวดาชั้นนิมมานรดี เป็นสวรรค์ชั้น 5 ในกามาพจรสวรรค์
ชั้นที่ 6 ได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี
ปรนิมิตตสวรรค์ มีท้าวสุนิมิตเป็นใหญ่ เทวดาชั้นนี้เป็นพวกที่
ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็เนรมิตได้เอง

ในคำว่า "อึ้งชื่อ นิมมานรดีภุมิ" บรรทัดที่ 7-8

ปรमितตสวรรค์ภุมิ, ปรนิมิตตสวรรค์ภุมิ น. ภุมิแห่งเทวดาชั้นปรนิมิตตสวรรค์ เป็นภุมิ 1 ใน

สุคติภุมิ 7 ใน กามภุมิ 11 เป็นสวรรค์ชั้นสูงสุดในกามาพจรสวรรค์ 6

ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี

ปรนิมิตตสวรรค์ มีท้าวปรนิมิตตสวรรค์เทวราชเป็นใหญ่ เนื้อเทวดา

ทั้งหลายฝ่ายหนึ่ง กับท้าวปรนิมิตตสวรรค์มารเป็นใหญ่ เนื้อมาร

ทั้งหลายฝ่ายหนึ่ง เทวดาและมารในชั้นนี้เมื่อปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ไม่

ต้องเนรมิตเอง ให้เทวดาชั้นนิมมานรดีเนรมิตให้

ในคำว่า "อึ้งชื่อ ปรमितตสวรรค์ภุมิ" บรรทัดที่ 8

สุคติภุมิ

น. ภุมิอันมีแต่ความสุขความสบายมี 7 ภุมิ คือ มนุสสภุมิ

จาตุมหาราชิกาภุมิ ดาวดึงส์ภุมิ ยามาภุมิ ดุสิตภุมิ นิมมานรดีภุมิ

และปรนิมิตตสวรรค์ภุมิ 11 ภุมิ จัดอยู่ในกามภุมิ 11

ในคำว่า "อึ้งชื่อ สุคติภุมิ" บรรทัดที่ 8

พรหมปารีสัชชาภุมิ

น. ภุมิแห่งพรหมผู้เป็นบริษัทบริวารของพรหม เป็นภุมิแรกใน

ปฐมฌาน ภุมิ 3 ในรูปภุมิ 16

ในคำว่า "อึ้งชื่อ พรหมปารีสัชชาภุมิ" บรรทัดที่ 11

พรหมปุโรหิตาภุมิ, พรหมปุโรหิตาภุมิ น. ภุมิแห่งพรหมผู้เป็นปุโรหิตของพรหม เป็นภุมิที่ 2

ในปฐมฌานภุมิ 3 ในรูปภุมิ 16

ในคำว่า " อึ้งชื่อ พรหมปุโรหิตาภุมิ " บรรทัดที่ 10

มหาพรหมภุมิ

น. ภุมิแห่งมหาพรหมซึ่งเป็นใหญ่เนื้อพรหมปารีสัชชา และ

พรหม ปุโรหิตา เป็นภุมิชั้นสูงสุดในปฐมฌานภุมิ 3 ในรูปภุมิ 16

ในคำว่า "อึ้งชื่อ มหาพรหมภุมิ" บรรทัดที่ 11

พรหม	น. เทพในพรหมโลก
ปฐมฌานภูมิ	ในความว่า "และพรหม 3 อันนี้ชื่อปฐมฌานภูมิแล" บรรทัดที่ 11-12 น. แดนที่เกิดของผู้ได้บรรลุปฐมฌานมี 3 ภูมิ คือ พรหมปาริสุทธิภูมิ พรหมปุโรหิตาภูมิ และมหาพรหมภูมิจัดเป็นภูมิ 3 ในรูปภูมิ 16
ปริตตภาภูมิ	ในความว่า "พรหม 3 อันนี้ชื่อปฐมฌานภูมิแลฯ" บรรทัดที่ 11-12 น. ภูมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีน้อยเป็นภูมิแรกในทุติยฌานภูมิในรูปภูมิ 16
กัปปมาภาภูมิ, อัปปมาณาภาภูมิ	น. ภูมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีหาประมาณมิได้ เป็นภูมิชั้นที่ 2 ในทุติยฌานภูมิในรูปภูมิ 16
อาภัสสราภูมิ	ในความว่า "อันนี้ชื่อปริตตภาภูมิ" บรรทัดที่ 12 น. ภูมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีรุ่งโรจน์ เป็นภูมิชั้นสูงสุด ในทุติยฌานภูมิ ในรูปภูมิ 16
ทุติยฌานภูมิ	ในความว่า "อันนี้ชื่ออาภัสสราภูมิ" บรรทัดที่ 13 น. แดนที่เกิดของผู้ได้บรรลุทุติยฌาน มี 3 ภูมิ คือ ปริตตภาภูมิ อัปปมาณาภาภูมิและอาภัสสราภูมิ จัดเป็นภูมิ 3 ในรูปภูมิ 16
ปริตตสุภาภูมิ	ในความว่า "อันนี้ชื่อทุติยฌานภูมิ" บรรทัดที่ 13-14 น. ภูมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีสวยงามน้อย เป็นภูมิแรก ในตติยฌานภูมิ ในรูปภูมิ 16
อัปปมาณสุภาภูมิ, อัปปมาณสุภาภูมิ	ในความว่า "อันนี้ชื่อปริตตสุภาภูมิ" บรรทัดที่ 14 น. ภูมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีสวยงามหาประมาณมิได้ เป็นภูมิชั้นที่ 2 ในตติยฌานภูมิในรูปภูมิ 16
สุภกิตนภูมิ	ในความว่า "อันนี้ชื่ออัปปมาณภาภูมิ" บรรทัดที่ 14 น. ภูมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีสวยงามตลอดทั่วสรรพากราย เป็นภูมิชั้นสูงสุดในตติยฌานภูมิในรูปภูมิ 16
ตติยฌานภูมิ	ในความว่า "อันนี้ชื่อสุภกิตนภูมิ" บรรทัดที่ 17 น. แดนที่เกิดของผู้ได้บรรลุตติยฌานมี 3 ภูมิ คือ ปริตตสุภาภูมิ อัปปมาณสุภาภูมิ และสุภกิตนภูมิ จัดเป็นภูมิ 3 ในรูปภูมิ 16
เวหีบผลาภูมิ	ในความว่า "แลพรหม 3 ชั้นนี้ชื่อ ตติยฌานภูมิ" บรรทัดที่ 17 น. ภูมิแห่งพรหมผู้ได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างไพบูรณ์ เป็นภูมิซึ่ง อยู่ในเวหาไกลแสนไกลและเป็นภูมิแรกในจตุตถฌานภูมิในรูปภูมิ 16

- ในความว่า “อนึ่งชื่อเวทย์ผลาภูมิ” บรรทัดที่ 17-18
- อสังขยีสัตตภาภูมิ** น. อสังขยีสัตตภาภูมิ, ภูมิแห่งพรหมที่ไม่มีสัญญาคือ มีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์เป็นภูมิที่ 2 ในจตุตถฌานภูมิ 16 พรหมในภูมินี้ มักเรียกว่า พรหมลูกฟัก
- ในความว่า “อนึ่งชื่ออสังขยีสัตตภาภูมิ” บรรทัดที่ 15-16
- อเวหาภูมิ** น. ภูมิแห่งพรหมผู้เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่เคยเป็น พระอนาคามีมาก่อน อยู่ในท่ามกลางนภากาศ เป็นผู้ไม่เสื่อมคลาย ในสมบัติ เป็นภูมิที่ 3 ในจตุตถฌานภูมิ และเป็นภูมิแรกใน ปัญจสุทธาวาส ในรูปภูมิ 16
- ในความว่า “อนึ่งชื่ออเวหาภูมิ” บรรทัดที่ 16
- อตีปาภูมิ, อตีปาภูมิ** น. ภูมิแห่งพรหมผู้เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่เคยเป็น พระอนาคามีมาก่อน เป็นผู้ไม่มีความเดือดร้อนใจใด ๆ เป็นภูมิที่ 4 ในจตุตถฌานภูมิ และเป็นภูมิที่ 2 ในปัญจสุทธาวาส ในรูปภูมิ 16
- ในความว่า “อนึ่งชื่ออตีปาภูมิ” บรรทัดที่ 16-17
- ทัสสาภูมิ, สุตัสสาภูมิ** น. ภูมิของพรหมผู้เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่เคยเป็น พระอนาคามีมาก่อน เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันแจ่มใส เป็นภูมิที่ 5 ในจตุตถฌานภูมิ และเป็นภูมิที่ 3 ในปัญจสุทธาวาส ในรูปภูมิ 16
- ในความว่า “อนึ่งชื่อทัสสาภูมิ” บรรทัดที่ 17
- สุทัสสีภูมิ** น. ภูมิแห่งพรหมผู้เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่เคยเป็น พระอนาคามีมาก่อน เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันแจ่มใสยิ่งกว่า พรหมในชั้นสุทัสสาภูมิ เป็นภูมิที่ 6 ในจตุตถฌานภูมิ และเป็น ภูมิที่ 4 ในปัญจสุทธาวาส ในรูปภูมิ 16
- ในความว่า “อนึ่งชื่อสุทัสสีภูมิ” บรรทัดที่ 17

เตภูมิกถาหน้า 2

- อกนิฏฐาภูมิ** น. ภูมิแห่งพรหมผู้เป็นอนาคามี และพระอรหันต์ที่เคยเป็น พระอนาคามีมาก่อน เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพรหมสมบัติและความสุข

อันวิเศษโดยไม่มีรองใคร เป็นภุมิที่ 7 ในจุดตถณภุมิ และเป็น
ภุมิที่ 5 ซึ่งเป็นภุมิสุงสุด ในปัญจสุทธาวาส ในรูปภุมิ 16
ในคววมว่า "อนึ่งชื่อออกนิฐฐภุมิ" บรรทัดที่ 1

จุดตถณภุมิ

น. แดนที่เกิดของผู้ได้บรรลจุดตถณภุมิ 7 ภุมิ คือ เวทบัผลภุมิ
อัสัญญิสตตภุมิ อเวหาภุมิ อตปปาภุมิ สุตัสสาภุมิ สุตัสสิภุมิและ
ออกนิฐฐภุมิ จัดเป็นภุมิ 7 ในรูปภุมิ 16, ตั้งแต่อเวหาภุมิ ถึง
ออกนิฐฐภุมิ จัดเป็นพรหมโลกชั้นสุทธาวาส 5 หรือ ปัญจสุทธาวาส
ในคววมว่า "ทั้ง 7 ชั้นนี้ชื่อ จุดตถณภุมิ" บรรทัดที่ 1

ปัญจสุทธาวาส, ปัญจสุทธาวาส น. พรหมโลกชั้นสุทธาวาส 5 ภุมิ คือ อจินาภุมิ อตปปาภุมิ
สุตัสสาภุมิ สุตัสสิภุมิ และออกนิฐฐภุมิ เป็นแดนที่เกิดของ
พระอนาคามีเป็นที่สถิต อยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลและ
พระอรหันอริยบุคคลทั้งหลายซึ่งเคย เป็นพระอนาคามีอริยบุคคล
มาก่อนแล้วเท่านั้น จัดเป็นภุมิระดับสูงสุด 5 ชั้นในรูปภุมิ 16,
สุทธาวาส ก็เรียก

ในคววมว่า "ภุมิ 5 ชั้นนี้ชื่อปัญจสุทธาวาส" บรรทัดที่ 2

อากาสนัญญายตนภุมิ น. ภุมิแห่งรูปพรหม คือ พรหมที่ไม่มีรูป มีแต่นาม คือจิตและเจตสิก
เท่านั้น ผู้ที่ได้อากาสนัญญายตนณาน คือ ณานที่อาศัยอากาสนัน
ได้แก่ ที่ว่างไม่มีสิ้นสุดเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นณานที่ 1 ในรูปณาน 4
ในคววมว่า "อนึ่งชื่ออากาสนัญญายตนภุมิ" บรรทัดที่ 4

วิญญานญายตนภุมิ, วิญญานญายตนภุมิ น. ภุมิแห่งพรหมผู้ได้วิญญานญายตน-
ณาน คือ ณานที่อาศัยวิญญานอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็น
ณานที่ 2 ในรูปณาน 4

ในคววมว่า "อนึ่งชื่อวิญญานญายตนภุมิ" บรรทัดที่ 4

อากิญจัญญายตนภุมิ น. ภุมิแห่งรูปพรหมผู้ได้อากิญจัญญายตนณาน คือ ณานที่อาศัย
บัญญัติว่า ไม่มีวิญญาน เหลืออยู่แม้แต่นิดหนึ่งเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็น
ณานที่ 3 ในรูปณาน 4

ในคววมว่า "อนึ่งชื่ออากิญจัญญายตนภุมิ" บรรทัดที่ 5

	<p>เนวส์ัญญานาส์ญายตนภูมิ น. ภูมิแห่งอุปพรหมผู้ได้เนวส์ัญญานาส์ญายตนฌาน คือ ฌานที่อาศัยความประณีตอย่างยิ่ง มีสัญญาที่ไม่ใช่ไม่มีสัญญา ก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นฌานที่ 4 อันเป็นฌานสูงสุด ในอุปฌาน 4 ในความว่า “<u>อนึ่งชื่อเนวส์ัญญานาส์ญายตนแล ฯ</u>” บรรทัดที่ 5-6</p>
เกิด	<p>ก. เป็นขึ้น, มีขึ้น, กำเนิด ; มีขึ้นอย่างกระทันหัน เช่น เกิดตายขึ้นมา, เกิดฝนตกลงมา</p>
	<p>ในความว่า “และสัตว์ทั้งหลายอันจักเอาโยนิปฏิสนธิเกิดในภูมิ 1 นี้” บรรทัดที่ 7</p>
โยนิปฏิสนธิ	<p>น. ปฏิสนธิในกำเนิดใดกำเนิดหนึ่งใน 4 กำเนิด</p>
	<p>ในความว่า “และสัตว์ทั้งหลายอันจักเอาโยนิปฏิสนธิเกิดในภูมิ 1 นี้” บรรทัดที่ 7</p>
ชลาหมพฺชโยนิ	<p>น. การถือกำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ เช่น มนุษย์, ช้าง, ม้า, วัว, ควาย</p>
	<p>ในความว่า “<u>อนึ่งชื่อชลาหมพฺชโยนิ</u>” บรรทัดที่ 9</p>
อณฺทชโยนิ	<p>น. การถือกำเนิดของสัตว์ที่เกิดจากไข่ เช่น ไก่, งู, นก, เต่า</p>
	<p>ในความว่า “<u>อนึ่งชื่ออณฺทชโยนิ</u>” บรรทัดที่ 10</p>
สังเสทชโยนิ	<p>น. การถือกำเนิดของสัตว์ที่เกิดจากเหง้าโคลนเหง้าโคลน หรือของสกปรก</p>
	<p>ได้แก่ หนอน, แมลง, บั๋ง, รัน, ยุง</p>
	<p>ในความว่า “<u>อนึ่งชื่อสังเสทชโยนิ</u>” บรรทัดที่ 9</p>
อุปฺปาตฺกโยนิ	<p>น. การถือกำเนิดของสัตว์ที่เกิดจากผุดขึ้นในทันใด โต้เป็นผู้ใหญ่เลย</p>
	<p>ที่เดียวหาได้เป็นทารกมาก่อนไม่ เมื่อจุติร่างกายก็หายไป ไม่ทอดทิ้ง</p>
	<p>ซากไว้ เช่น พรหม, เทวดา, สัตว์นรก, เปเรต, อุปฺปาตฺกโยนิ ก็เรียก</p>
	<p>ในความว่า “<u>อนึ่งชื่ออุปฺปาตฺกโยนิฯ</u>” บรรทัดที่ 9</p>
เทพยตา	<p>น. เทวดา พวกชาวสวรรค์ที่มีดาทิพย์ นูทิพย์และกินอาหารทิพย์</p>
	<p>ในความว่า “<u>เป็นต้นว่าเทพยตาและพรหมและสัตว์แห่งนรกนั้นแล ฯ</u>”</p>
	<p>บรรทัดที่ 19</p>
นรก	<p>น. แดนหรือภูมิที่เชื่อกันว่าผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษ,</p>
	<p>โดยปริยายหมายถึง แดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน</p>

ในคำว่า "เป็นต้นว่าเทพยดาและพรหมและสัตว์แห่งนรกนั้นแล ฯ"
บรรทัดที่ 19

ปฏิสนธิ

ก. เกิดในท้อง, ถึงกำเนิด

ในคำว่า "อันว่าปฏิสนธิมี 20 อันแล ฯ" บรรทัดที่ 20

อกุศลวิบากอุเบกขาสันติरणปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตฝ่ายอกุศลวิบากที่พิจารณาไตร่ตรอง
อารมณ์เกิดพร้อมกับอุเบกขา

ในคำว่า "อนึ่งชื่ออกุศลวิบากอุเบกขาสันติरणปฏิสนธิ" บรรทัดที่ 20

เตภูมิกถาหน้า 3

กุศลวิบากสันติरणปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตฝ่ายกุศลวิบากที่พิจารณาไตร่ตรองอารมณ์เกิด
พร้อมกับอุเบกขา

ในคำว่า "อนึ่งชื่อกุศลวิบากสันติरणปฏิสนธิ ฯ" บรรทัดที่ 1

โสมนัสสหคตญาณสัมปยุตตสังขารวิบากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิบากเกิดพร้อม
กับโสมนัส ประกอบด้วยญาณเป็นอสังขาริก

ในคำว่า "อนึ่งชื่อโสมนัสสหคตญาณสัมปยุตตสังขารวิบากปฏิสนธิ"
บรรทัดที่ 1-2

โสมนัสสหคตญาณสัมปยุตตสังขารวิบากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิบากเกิดพร้อม
กับโสมนัส ประกอบด้วยญาณเป็นสังขาริก

ในคำว่า "อนึ่งชื่อโสมนัสสหคตญาณสัมปยุตตสังขารวิบากปฏิสนธิ"
บรรทัดที่ 2-3

โสมนัสสหคตญาณวิปิปยุตตสังขารวิบากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิบากเกิดพร้อม
กับโสมนัส ปราศจากญาณ เป็นอสังขาริก

ในคำว่า "อนึ่งชื่อโสมนัสสหคตญาณวิปิปยุตตสังขารวิบากปฏิสนธิ"
บรรทัดที่ 3-4

โสมนัสสหคตญาณวิปิปยุตตสังขาริกวิบากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิบากเกิด
พร้อมกับโสมนัส ปราศจากญาณ เป็นสังขาริก

ในคำว่า "อนึ่งชื่อ โสมนัสสหคตญาณวิปิปยุตตสังขาริกวิบาก
ปฏิสนธิ" บรรทัดที่ 4-5

อุเบกขาสหคตญาณวิปิปยุตตสังขาริกวิบากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิบากเกิด
พร้อมกับอุเบกขา ปราศจากญาณ เป็นอสังขาริก

ในคำว่า “หนึ่งชื่ออุเบกขาสหคตญาณวิปยุตตสังขาริกวิปาก
ปฏิสนธิ” บรรทัดที่ 5-6

อุเบกขาสหคตญาณสัมปยุตตสังขาริกวิปากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิปากเกิด
พร้อมกับอุเบกขาปราศจากญาณ เป็นสังขาริก

ในคำว่า “หนึ่งชื่ออุเบกขาสหคตญาณสัมปยุตตสังขาริก
วิปากปฏิสนธิ ๕” บรรทัดที่ 6-7

กามาพจรปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตในกามาพจรภูมิ

ในคำว่า “แต่ 10 วันนี้ชื่อกามาพจรปฏิสนธิ ๕” บรรทัดที่ 7-8

กามราคะ น. ความกำหนดยินดีในกามคุณ

ในคำว่า “แต่ผู้ยังกามราคะยอมปฏิสนธิ 10 อัน นี้แล ๕”
บรรทัดที่ 11

วิตักกปฏิสนธิ น. วิตักกาทิปฏิสนธิ, ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิปาก เกิดพร้อมกับวิตัก เป็นต้น

ในคำว่า “หนึ่งชื่อวิตักกปฏิสนธิ ๕” บรรทัดที่ 11-12

พิจารณาวิปากปฏิสนธิ น. พิจารณาวิปากปฏิสนธิ, ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิปาก เกิดพร้อมกับ
พิจารณา เป็นต้น

ในคำว่า “หนึ่งชื่อพิจารณาวิปากปฏิสนธิ ๕” บรรทัดที่ 12

ปีตาทิวิปากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิปาก เกิดพร้อมกับปีติ เป็นต้น

ในคำว่า “หนึ่งชื่อปีตาทิวิปากปฏิสนธิ ๕” บรรทัดที่ 12-13

อสุขาติวิปากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิปาก เกิดพร้อมกับการไม่มีความสุข เป็นต้น

ในคำว่า “หนึ่งชื่ออสุขาติวิปากปฏิสนธิ ๕” บรรทัดที่ 13

อุเบกขากัคคตตวิปากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิปาก ที่ประกอบด้วยอุเบกขาและ
เอกัคคตต

ในคำว่า “หนึ่งชื่ออุเบกขากัคคตตวิปากปฏิสนธิ ๕”

บรรทัดที่ 13-14

รูปเมวปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิ คือ รูปนั่นเอง

ในคำว่า “หนึ่งชื่อรูปเมวปฏิสนธิ ๕” บรรทัดที่ 14

อากาสนัญจายตนวิปากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่มีวิปากเนื่องจากการเพ่งอากาศไม่มีที่
สิ้นสุดเป็นอารมณ์

ในคำว่า “หนึ่งชื่ออากาสนัญจายตนวิปากปฏิสนธิ ๕”

บรรทัดที่ 16

วิญญานัญญาตยตนวิบากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่มีวิบากเนื่องจากการเพ่งวิญญานไม่มี
ที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

ในคำว่า "อนึ่งชื่อวิญญานัญญาตยตนวิบากปฏิสนธิฯ"

บรรทัดที่ 16-17

อากิญจัญญาตยตนวิบากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่มีวิบากเนื่องจากการเพ่งบัญญัติที่ไม่มีอะไร
เลยเป็นอารมณ์

ในคำว่า "อนึ่งชื่ออากิญจัญญาตยตนวิบากปฏิสนธิฯ"

บรรทัดที่ 17

เนวส์ัญญานาสัญญาตยตนวิบากปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตที่มีวิบากเนื่องจากการมีสัญญาที่
ห้ามได้และมีใช้สัญญาก็ห้ามได้เป็นอารมณ์

ในคำว่า "อนึ่งชื่อเนวส์ัญญานาสัญญาตยตนวิบากปฏิสนธิฯ"

บรรทัดที่ 17

อรุปาวจรปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตในอรุปาวจรภูมิ มี 4 ดวง

ในคำว่า "แต่ฝูง 4 อันนี้ ชื่ออรุปาวจรปฏิสนธิ" บรรทัดที่ 19

เตภูมิกถาหน้า 4

ปาฎีกาโยนิ, อุปปาติกโยนิ น. การกำเนิดที่เกิดขึ้นเอง เช่น เทวดา สัตว์นรก

ในคำว่า "สัตว์ทั้งหลายซึ่งเกิดในนรกภูมิ ย่อมเอาโยนิด้วย
ปาฎีกาโยนิอันเดียวได้" บรรทัดที่ 1-2

บาป

น. การกระทำผิดหลักคำสอนหรือข้อห้ามในศาสนา ; ความชั่ว,
ความมัวหมอง ว. ชั่ว, มัวหมอง เช่น คนใจบาป

ในคำว่า "ปฏิสนธิ์นั้นคือใจอันเอาปฏิสนธิ์นั้นพิจารณาด้วยบาปและ
อุเบกขา" บรรทัดที่ 5-6

อุเบกขา

น. ความเที่ยงธรรม, ความวางตัวเป็นกลาง, ความวางใจเฉยอยู่,
เป็นข้อ 1 ในพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

ในคำว่า "ปฏิสนธิ์นั้นคือใจอันเอาปฏิสนธิ์นั้นพิจารณาด้วยบาปและ
อุเบกขา" บรรทัดที่ 5-6

ติรัจฉานภูมิ	<p>น. ภูมิสัตว์เดรัจฉาน เป็นภูมิ 1 ในอบายภูมิหรือทุกคติภูมิ 4 คืออนรกภูมิ ติรัจฉานภูมิ เปรตวิสัยภูมิ และอสุรกายภูมิ</p> <p>ในคำว่า "สัตว์อันเกิดใน<u>ติรัจฉานภูมิ</u>" บรรทัดที่ 7</p>
อสุรกายภูมิ	<p>น. ภูมิหรือภพอันเป็นที่อยู่ของเหล่าอสุร, อสุรพิภพ ก็เรียก เป็นภูมิ 1 ในอบายภูมิหรือทุกคติภูมิ 4 คืออนรกภูมิ ติรัจฉานภูมิ เปรตวิสัยภูมิ และอสุรกายภูมิ</p> <p>ในคำว่า "สัตว์อันเกิดใน<u>อสุรกายภูมิ</u>ทั้ง 3 ภูมินี้ ย่อมเอาปฏิสนธิ ดังกันแล ฯ" บรรทัดที่ 7-8</p>
บุญ	<p>น. การกระทำความดีตามหลักคำสอนในศาสนา ; ความดี, คุณงามความดี ว. ดี เช่น คนใจบุญ, มีคุณงามความดี เช่นคนมีบุญ</p> <p>ในคำว่า "เอ<u>ปฏิสนธิ</u>พิจารณา<u>บุญ</u>และ<u>เฮาส</u>นธิ 9 จำพวก ฯ" บรรทัดที่ 13-14</p>
มลทิน	<p>น. ความมัวหมอง, ความไม่บริสุทธิ์</p> <p>ในคำว่า "มี<u>ฝูง</u>คนอันมี<u>มลทิน</u> และ<u>ฝูง</u>วินิบาตกา<u>สุร</u>เอา<u>ปฏิสนธิ</u>ที่<u>เดียว</u>" บรรทัดที่ 14-15</p>
วินิบาตกาสุร	<p>น. สัตว์ที่เกิดในอสุรกายภูมิ ไม่มีความสวยงาม ไม่มีความสุข</p> <p>ในคำว่า "มี<u>ฝูง</u>คนอันมี<u>มลทิน</u> และ<u>ฝูง</u><u>วินิบาตกาสุร</u>เอา<u>ปฏิสนธิ</u>ที่<u>เดียว</u>" บรรทัดที่ 14-15</p>
ปรีชา	<p>น. ปัญญาสามารถ, ความรอบรู้ชัดเจน</p> <p>ในคำว่า "คน<u>ผู้</u>หลักมี<u>ปรีชา</u> <u>รู้</u>บุญ<u>รู้</u>ธรรมเป็น<u>ต้น</u>ว่า<u>โพธิ</u>สัตว์" บรรทัดที่ 18-19</p>
โพธิสัตว์	<p>น. ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า</p> <p>ในคำว่า "คน<u>ผู้</u>หลักมี<u>ปรีชา</u> <u>รู้</u>บุญ<u>รู้</u>ธรรมเป็น<u>ต้น</u>ว่า<u>โพธิ</u>สัตว์" บรรทัดที่ 18-19</p>

เตภูมิกถาหน้า 5

ปัญญา

น. ความรอบรู้, ความรู้ทั่วไป, ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิด
ในคำว่า " ใจอันเอาปฏิสนธิ์นั้นเห็นและรู้ด้วยปัญญา"
บรรทัดที่ 2-3

บุคคล

น. คน (เฉพาะตัว) ; (กฎ) คนซึ่งสามารถมีลัทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย
เรียกว่าบุคคลธรรมดา ; กลุ่มบุคคลหรือองค์กรซึ่งกฎหมายบัญญัติ
ให้เป็นบุคคลอีกประเภทหนึ่งที่ไม่ใช่บุคคลธรรมดา และให้มีสิทธิและ
หน้าที่ตามกฎหมายเรียกว่า นิติบุคคล
ในคำว่า " อันบุคคลบอกเอาปฏิสนธิ์นั้นมิคนบอกจึงจะเห็นแล"
บรรทัดที่ 3-4

จิตร, จิต

น. จิต, ใจ
ในคำว่า " จิตร อันเอาปฏิสนธิ์นั้นมิคนบอกจึงจะเห็นแลฯ"
บรรทัดที่ 4-5

เตภูมิกถาหน้า 6

กามพจรภูมิ

น. ภูมิของผู้ท่องเที่ยวไปในกามภพ
ในคำว่า " สัตว์อันเกิดในกามาพจรภูมิ" บรรทัดที่ 1-2

ปถมฉานภูมิ, ปฐมฉานภูมิ น. เตนที่เกิดของผู้ได้บรรลุปฐมฉานมี 3 ภูมิ คือ
พรหมปาริสาชชาภูมิ พรหมปุโรหิตาภูมิ และมหาพรหมภูมิ จัดเป็น
ภูมิ 3 ในรูปภูมิ 16
ในคำว่า " สัตว์อันเกิดในปถมฉานภูมิ เป็นพรหมนั้นเอาโยนิด้วย
อุปปาติกโยนิได้ฯ" บรรทัดที่ 5-6

วิตกวิจารณ์ปิติสุเขกัคคตาสหิตตปถมฉานวิปากปฏิสนธิจิตร น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิปาก
แห่งปฐมฉานภูมิ ประกอบด้วย วิตก วิจารณ์ ปิติ และเอกัคคตา
ในคำว่า " เอาปฏิสนธิ์ด้วยวิตกวิจารณ์ ปิติสุเข เอกัคคตาสหิตต
ปฐมฉานวิปากปฏิสนธิจิต" บรรทัดที่ 6-7

วิจารณ์ปิติสุเขกัคคตาสหิตตทุติยฉานวิปากปฏิสนธิจิตร น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิปากแห่ง
ทุติยฉานประกอบด้วย วิตก วิจารณ์ ปิติ และเอกัคคตา
ในคำว่า " เอาปฏิสนธิ์ด้วยวิจารณ์ ปิติสุเข กัคคตาสหิตตทุติยฉาน
วิปากปฏิสนธิจิตร" บรรทัดที่ 13-14

- ยินดียินสุข ก. ขอบใจ, ดีใจ
 ในความว่า "พิจารณาจึงมักยินดียินสุขนักหนา" บรรทัดที่ 15
- พรหมปริตตภาภุมิ น. ภุมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีน้อย เป็นภุมิชั้นที่ 1 ในทุตติยภุมิในรูปภุมิ 16
 ในความว่า "ได้ไปเกิดมนพรหมปริตตภาภุมิ" บรรทัดที่ 17
- พรหมอัปมาณภาภุมิ น. ภุมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีหาประมาณมิได้ เป็นภุมิชั้นที่ 2
 ในทุตติยภุมิ 3 ในรูปภุมิ 16
 ในความว่า "มิราพึงทราวมใส่ได้ไป เกิดในพรหมอัปมาณภาภุมิ"
 บรรทัดที่ 17-18
- พรหมอาภัสสรภุมิ น. ภุมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีสุกปลั่งแผ่ชานไป เป็นภุมิชั้นที่ 3 ใน
 ทุตติยภุมิ 3 ในรูปภุมิ 16
 ในความว่า " มิราพึงนักหนาใส่ได้ไปเกิดในพรหมอาภัสสรภุมิ"
 บรรทัดที่ 18-19
- เตภูมิกถาหน้า 7
- ปีติสุขกัคคตาสหิตตติยฉานวิปากปฏิสนธิจิตต์ น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิปากแห่งตติยฉาน
 ประกอบด้วย ปีติ สุข และเอกัคคตา
 ในความว่า "และเอาปฏิสนธิด้วย ปีติสุขกัคคตาสหิตตติยฉาน
 วิปากปฏิสนธิจิตต์" บรรทัดที่ 1-2
- อุเบกขาคตาสหิตจตุตถฉานวิปากปฏิสนธิจิตตร น. ปฏิสนธิจิตที่เป็นวิปากแห่ง
 จตุตถฉาน ประกอบด้วย อุเบกขา (ความวางเฉย) และเอกัคคตา
 (ความที่จิตแน่วแน่มีอารมณ์เลิศเป็นหนึ่ง)
 ในความว่า "เอาปฏิสนธิด้วยอุเบกขาคตาสหิตจตุตถฉานวิปาก
 ปฏิสนธิจิตตร" บรรทัดที่ 8-9
- อสังญตนภุมิ, อสังญญภุมิ น. อสังญตนภุมิ, ภุมิแห่งพรหมที่ไม่มีสังญา คือ มีแต่รูปขันธ์
 ไม่มีนามขันธ์ เป็นภุมิที่ 2 ในจุดตถฉานภุมิ ในรูปภุมิ 16 พรหม
 ในภุมินี้เรียกว่า พรหมลูกฟัก
 ในความว่า " สัตว์อันเกิดเอาปฏิสนธิในอสังญตนภุมินั้นเอาปฏิสนธิ
 อันเดียวใส่ ฯ" บรรทัดที่ 11-12
- รูปาวจรปฏิสนธิ น. ปฏิสนธิจิตในรูปาวจรภุมิมี่ 6 ดวง
 ในความว่า "ปฏิสนธิ 6 จำพวกนี้ชื่อรูปาวจรปฏิสนธิ" บรรทัดที่ 12-13
- อรูปาวจรภุมิ น. ปฏิสนธิจิตในอรูปาวจรภุมิมี่ 4 ดวง

- ในความว่า “ ปฏิสนธิ 6 จำพวกนี้ชื่ออรูปจรมุมิ 4 ชั้น”
บรรทัดที่ 13-14
- ปัญจมาณ** น. มาณที่ 5 ในรูปมาณนั้นแบ่งเป็น 2 นัย ถ้าเป็นจุดกนกนัย รูปมาณก็มี 5 คือ ตั้งแต่มาณมาณที่ 1 ถึงมาณที่ 5 มาณที่ 4 ในจุดกนกนัยและมาณที่ 5 ในปัญจกนัยเป็นอรูปมาณด้วย, มาณที่ 5 ในที่นี้หมายถึง อรูปมาณ 4
- ในความว่า “อันหนึ่งชื่อปัญจมาณนั้นเขาปฏิสนธิใน
อากาศอันญายตณภูมินั้น” บรรทัดที่ 15-16
- อากาศ** น. แก๊สผสมที่ประกอบด้วยไนโตรเจนและออกซิเจนเป็นส่วนใหญ่ ใช้หายใจหรือช่วยในการเผาไหม้ เป็นต้น ; (ปรัชญา) ที่ที่ว่างซึ่งมีอยู่เอกเทศจากสสาร, เป็นธาตุอย่าง 1 ใน 6 คือ ปฐมวิธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) อากาศธาตุ (ที่ว่างเปล่า) และวิญญาณธาตุ ธาตุรู้; ห่องฟ้า เช่น นกบินไปในอากาศ; บางที่ใช้หมายถึง สภาพดินฟ้าอากาศโดยทั่วไป ๗ เช่น เข้านี้อากาศดีจัง
- ในความว่า “ เขาใจจับอยู่ในอากาศน้อยหนึ่งจึงเขาปฏิสนธิ”
บรรทัดที่ 17-18
- วิญญาณ** เตภูมิกถาหน้า 8
- น. สิ่งที่เชื่อมกันว่ามีอยู่ในกายเมื่อมีชีวิต เมื่อตายจะออกจากกาย ล่องลอยไปหาที่เกิดใหม่ ; ความรับรู้ เช่น จักขุวิญญาณ คือ ความรับรู้ทางตา โสตวิญญาน ความรับรู้ทางหู ; โดยปริยายหมายถึง จิตใจ เช่น มี วิญญานนักสู้ วิญญานศิลปิน
- ในความว่า “เขาปฏิสนธิด้วยวิญญาณอันละเอียด แลจึงเขาปฏิสนธิ”
บรรทัดที่ 1-2
- ปถวี, ปฐวี** นรกภูมิหน้า 9
- น. ดิน เช่น ปฐวีธาตุ
- ในความว่า “รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ใญ่ภูมัพพ อิตถิภาว นุชฌภาว หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ

วชิวิญญ์ตติ ลหุตตา กัมมัญญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ”

บรรทัดที่ 2-6

อาโป

น. น้ำ

ในคำว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ใญฐัพพ อิตถีกาว
บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเฉท กายวิญญ์ตติ
วชิวิญญ์ตติ ลหุตตา กัมมัญญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ”

บรรทัดที่ 2-6

เตโช

น. ความร้อน, ไฟ

ในคำว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ใญฐัพพ อิตถีกาว
บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเฉท กายวิญญ์ตติ
วชิวิญญ์ตติ ลหุตตา กัมมัญญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ”

บรรทัดที่ 2-6

วาโย

น. ลม

ในคำว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ใญฐัพพ อิตถีกาว
บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเฉท กายวิญญ์ตติ
วชิวิญญ์ตติ ลหุตตา กัมมัญญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ”

บรรทัดที่ 2-6

จักขุ

น. ตา

ในคำว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ใญฐัพพ อิตถีกาว
บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเฉท กายวิญญ์ตติ
วชิวิญญ์ตติ ลหุตตา กัมมัญญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ”

บรรทัดที่ 2-6

โสต

น. หู, ช่องหู

ในคำว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ใญฐัพพ อิตถีกาว
บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเฉท กายวิญญ์ตติ

	<p>วจีวิญญัตติ ลหุตตา กัมมัญญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปัสส ชรโต ฯ” บรรทัดที่ 2-6</p>
<p>ฆาน</p>	<p>น. จมูก, ประสาทที่รู้สึกกลิ่น ในควมว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โผฏฐัพพ อิตถิภาว บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตตา กัมมัญญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปัสส ชรโต ฯ” บรรทัดที่ 2-6</p>
<p>ชิวหา</p>	<p>น. ลิ้น ในควมว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โผฏฐัพพ อิตถิภาว บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตตา กัมมัญญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปัสส ชรโต ฯ” บรรทัดที่ 2-6</p>
<p>กาย</p>	<p>น. ตัว เช่น ไม่มีผ้าพันกาย ,และมักใช้เข้าคู่กับคำ ร่าง เป็นร่างกาย ในควมว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โผฏฐัพพ อิตถิภาว บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตตา กัมมัญญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปัสส ชรโต ฯ” บรรทัดที่ 2-6</p>
<p>มน</p>	<p>น. ใจ ในควมว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โผฏฐัพพ อิตถิภาว บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตตา กัมมัญญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปัสส ชรโต ฯ” บรรทัดที่ 2-6</p>
<p>รูป</p>	<p>น. สิ่งที่ได้รับรู้ได้ด้วยตา, ร่าง, ร่างกาย ในควมว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โผฏฐัพพ อิตถิภาว บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ</p>

สัทท	<p>วจีวิญญัตติ ลหุตตา กัมมัฏญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6</p> <p>น. เสียง</p> <p>ในควมว่า " รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ฌเฏฐัพพ อิตถิภาว บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตตา กัมมัฏญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6</p>
คันธ	<p>น. กลิ่นคือสิ่งที่สุดดมได้ด้วยจมูก</p> <p>ในควมว่า "รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ฌเฏฐัพพ อิตถิภาว บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตตา กัมมัฏญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6</p>
รส	<p>น. สิ่งที่อยู่ได้ด้วยลิ้น เช่น เปี้ยว หวาน มัน เค็ม</p> <p>ในควมว่า "รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ฌเฏฐัพพ อิตถิภาว บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตตา กัมมัฏญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6</p>
ฌเฏฐัพพ	<p>น. สิ่งสัมผัสได้ด้วยกายหรือสิ่งที่ถูกต้องกาย, รูปที่สัมผัสได้ด้วย กายหรือสิ่งที่ถูกต้องกาย, ความเย็น ความร้อน ความอ่อน ความแข็ง ที่สัมผัสได้ด้วยกายประสาท</p> <p>ในควมว่า "รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ฌเฏฐัพพ อิตถิภาว บุรุษภาว หทย ชีวิตินทริย อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตตา กัมมัฏญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6</p>

อิตถีภาวะ	<p>น. ความเป็นหญิง, ภาวะที่ทำให้ปรากฏลักษณะอาการต่าง ๆ อันแสดงออกถึงความเป็นเพศหญิง, รูปที่บอกให้รู้ว่าเป็นหญิง ในความว่า "รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โผฐัพพ อิตถีภาวะ นุรุษภาวะ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจิวินญัตติ ลหุตตา กัมมัญญตา อุปัจจโย สันติ รูปปัสส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6</p>
นุรุษภาวะ	<p>น. ความเป็นชาย ในความว่า " รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โผฐัพพ อิตถีภาวะ นุรุษภาวะ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจิวินญัตติ ลหุตตา กัมมัญญตา อุปัจจโย สันติ รูปปัสส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6</p>
ชีวิตินทรีย์	<p>น. อินทรีย์ คือ ชีวิต, รูปเป็นต้นเหตุให้รูปอื่น ๆ เป็นอยู่ได้, ชีวิตรูปหรือชีวิตินทรีย์รูปก็เรียก ในความว่า "รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โผฐัพพ อิตถีภาวะ นุรุษภาวะ หทย อาหาร ชีวิตินทรีย์ ปริจเจท กายวิญญัตติ วจิวินญัตติ ลหุตตา กัมมัญญตา อุปัจจโย สันติ รูปปัสส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6</p>
อาหาร	<p>น.โอชาอยู่ในรสอาหาร เป็นรูปใน 24 รูป ในความว่า " รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โผฐัพพ อิตถีภาวะ นุรุษภาวะ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเจท กายวิญญัตติ วจิวินญัตติ ลหุตตา กัมมัญญตา อุปัจจโย สันติ รูปปัสส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6</p>
ปริจเจท	<p>น. รูปที่กำหนดเทศะได้แก่ อากาศธาตุ คือ ช่องว่างต่าง ๆ ของช่องว่างในร่างกายช่องว่างระหว่างเซลล์และอณูช่องจมูก ช่องปาก เป็นรูป 1 ในอุปาทายรูป 24 เป็นรูป 1 ใน 28 โดยเพิ่มมหาภูตรูป 4 กับอุปาทายรูป 24 ในความว่า "รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โผฐัพพ อิตถีภาวะ</p>

บุรุษภาพ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเฉท กายวิญญัตติ วจิวินญัตติ
 ลหุตตา กัมมัฏญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6
 กายวิญญัตติ, กายวิญญัตติ น. การให้ความหมายหรือสื่อความหมายด้วยกาย เช่น
 ด้วยการ พยักหน้า การก้มมือ

ในความว่า " รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
 โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โณฏฐัพพ อิตถิภาว
 บุรุษภาพ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเฉท กายวิญญัตติ วจิวินญัตติ
 ลหุตตา กัมมัฏญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6
 วจิวินญัตติ, วจิวินญัตติ น. รูปที่ให้ความหมายหรือสื่อความหมายด้วยวาจา คือคำพูด,
 เป็นรูป 1 ใน วิญญัตติรูป 2 ในอุปาทยรูป 24

ในความว่า " รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
 โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โณฏฐัพพ อิตถิภาว
 บุรุษภาพ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเฉท กายวิญญัตติ วจิวินญัตติ
 ลหุตตา กัมมัฏญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6
 ลหุตตา น. ความเบา

ในความว่า " รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
 โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โณฏฐัพพ อิตถิภาว
 บุรุษภาพ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเฉท กายวิญญัตติ วจิวินญัตติ
 ลหุตตา กัมมัฏญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6
 กัมมัฏญุตตา, กัมมัฏญุตตา น. ความคล่องตัวในการทำงาน, ความควรแก่การงาน, ภาวะที่
 ใช้งานได้ หรือเหมาะสมแก่การใช้งาน

ในความว่า "รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
 โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โณฏฐัพพ อิตถิภาว
 บุรุษภาพ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเฉท กายวิญญัตติ วจิวินญัตติ
 ลหุตตา กัมมัฏญุตตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ" บรรทัดที่ 2-6

อุปัจจโย, อุปัจจโย น. การพอกพูน, การก่อ, การสั่งสม

ในความว่า " รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
 โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส โณฏฐัพพ อิตถิภาว

- บุรุษภาพ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเฉท กายวิญญุตติ วจีวิญญุตติ
 ลหุตา กัมมัญญตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ” บรรทัดที่ 2-6
- สันติ, สันตติ**
 น. ความสืบต่อ, ความสืบเนื่อง
 ในความว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
 โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ใญฐัพพ อิตถีภาว
 บุรุษภาพ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเฉท กายวิญญุตติ วจีวิญญุตติ
 ลหุตา กัมมัญญตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ” บรรทัดที่ 2-6
- รูปปีสัส ชรโต, รูปปีสัสชรตา** น.ความแก่ของรูป, ความทรงอยู่ชั่วขณะของรูป
 ในความว่า “ รูป 28 นั้นคืออันใดบ้างคือ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุ
 โสต ฆาน ชิวหา กาย มน รูป สัทท คันธรส ใญฐัพพ อิตถีภาว
 บุรุษภาพ หทย ชีวิตินทรีย์ อาหาร ปริจเฉท กายวิญญุตติ วจีวิญญุตติ
 ลหุตา กัมมัญญตา อุปัจจโย สันติ รูปปีสัส ชรโต ฯ” บรรทัดที่ 2-6
- ปถวีรูป, ปฐวีรูป**
 น. ธาตุดิน, รูป 1 ในมหาภูมิจ 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม,
 ธาตุน้ำ คือสิ่งที่มีลักษณะแข็ง
 ในความว่า “ปถวีรูปนั้นคือกระดูกและหนังแลฯ” บรรทัดที่ 7
- อาโปรูป**
 น. ธาตุน้ำ, รูป 1 ในมหาภูมิจ 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุ
 ลม, คือธาตุที่มีลักษณะเอิบอาบดูดซึม, ในร่างกาย ได้แก่ ดี เสมหะ
 หนอง เลือด เหงื่อ มันชั้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ
 น้ำมูตร (น้ำปัสสาวะ)
 ในความว่า “อาโปรูปนั้นคือน้ำอันไหลไปมาในตอนนั้นแลฯ”
 บรรทัดที่ 7-8
- เตโชรูป**
 น.ธาตุไฟ, รูป 1 ในมหาภูมิจ 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุ
 ลม, คือธาตุที่มีลักษณะร้อนและเย็น
 ในความว่า “เตโชรูปนั้นคือว่าไฟอันร้อนและเกิดเป็นเลือดในตน แลฯ”
 บรรทัดที่ 8-9
- วาโยรูป**
 น. ธาตุลม, รูป 1 ในมหาภูมิจ 4 ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุ
 ลม, คือธาตุที่มีลักษณะพัดไปพัดมา ภาวะสันไหวและคำจุนใน
 ร่างกาย ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบนลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง
 ลมในไส้ ลมพัดไปตามหัว ลมหายใจ

	ในความว่า "อันว่าวายุรูปนั้นคือลมอันทรงสกลและให้ดึงเนื้อดึงตนแล ฯ" บรรทัดที่ 9-10
ทรงสกล, ทรงสกนธ์	ก. ดำรงอยู่ในกาย ในความว่า "อันว่าวายุรูปนั้นคือลมอันทรงสกลและให้ดึงเนื้อดึงตนแล ฯ" บรรทัดที่ 9-10
จักรรูป	น. จักขุประสาท คือ ประสาทตา มีหน้าที่ในการรับอารมณ์คือรูป (อารมณ์ คือเครื่องยึดเหนี่ยวของจิต, สิ่งที่จิตยึดเหนี่ยว, สิ่งที่ถูกรู้) รูป 1 ในประสาทรูป 5 ในอุปาทนายรูป 24 ในความว่า "จักรรูป นั้นคือ ตาอันแต่งดูฯ" บรรทัดที่ 10
โสตรูป	น. โสตประสาท คือ ประสาทหูมีหน้าที่ในการรับอารมณ์คือเสียง เป็นรูป 1 ในประสาท 5 ในอุปาทนายรูป 24 ในความว่า "โสตรูปนั้นคือ หูอันได้ฟังนั้นฯ" บรรทัดที่ 10-11
ฆานรูป	น. ฆานประสาท คือ ประสาทจมูก มีหน้าที่ในการรับอารมณ์คือกลิ่น เป็นรูป 1 ในประสาท 5 ในอุปาทนายรูป 24 ในความว่า "ฆานรูปนั้นคือ จมูกอันแต่งดมให้รสทั้งหลาย ฯ" บรรทัดที่ 11-12
จุมุก	น. อวัยวะส่วนหนึ่งที่ยื่นออกมา อยู่เหนือปากมีรู 2 รู สำหรับดมกลิ่น และหายใจเข้าหายใจออก ตมูกก็ว่า, ราชาศัพท์ว่าพระนาสิก, โดยปริยายเรียกสิ่งที่ยื่นออกมาคล้ายจุมุกหรือเรียกสิ่งที่เจาะเป็นรู 2 รู เพื่อร้อยเชือกเป็นต้น เช่น จมูกชุง ในความว่า "ฆานรูปนั้นคือ จมูกอันแต่งดมให้รสทั้งหลาย ฯ" บรรทัดที่ 11-12
ชีวหารูป	น. ชิวหาประสาท คือ ประสาทลิ้น มีหน้าที่ในการรับอารมณ์คือรส เป็นรูป 1 ในประสาท 5 ในอุปาทนายรูป 24 ในความว่า "ชีวหารูปนั้นคือ ลิ้น อันรู้จัก รสสัมผัสและผาดและรสทั้งหลาย นั้น ฯ" บรรทัดที่ 12-13
รูปารูป	น. รูปที่เห็นได้ด้วยตา เป็นรูป 1 ในประสาท 4 ในอุปาทนายรูป 24 (วิสัยรูป 4 คือ รูปที่เป็นอารมณ์ของตา หู จมูก ลิ้น) ในความว่า "รูปารูปนั้น คือ รูปอันเห็นแก่ตา" บรรทัดที่ 14-15

<p>กายรูป</p>	<p>น. กายประสาท คือประสาทกาย มีหน้าที่ในการรับสัมผัส เช่น ความเย็น อ่อน แข็งที่มากกระทบกาย รูปชนิด 1 ในประสาท 5 ในอุปาทายรูป 24</p> <p>ในคำว่า "กายรูปนั้น คือ รูปอันรู้เจ็บรู้ปวดอันถูกต้อง" บรรทัดที่ 13-14</p>
<p>สีทธารูป</p>	<p>น. เสียงคือสิ่งที่ฟังได้ยินด้วยหู เป็นรูป 1 วิสัย 5 ในอุปาทายรูป 24</p> <p>ในคำว่า "สีทธารูปนั้น คือ รูปอันได้ยินดี ฯ" บรรทัดที่ 14-15</p>
<p>คันธารูป</p>	<p>น. กลิ่นที่สุดคมได้ด้วยจมูก เป็นรูป 1 ในวิสัย 5 ในอุปาทายรูป 24</p> <p>ในคำว่า "คันธารูปนั้น คือ รูปอันเป็นกลิ่นเป็นคันธอันหอม" บรรทัดที่ 15-16</p>
<p>รสารูป</p>	<p>น. รสคือสิ่งที่ลิ้มได้ด้วยลิ้นเป็นรูป 1 ในวิสัย 5 ในอุปาทายรูป 24</p> <p>ในคำว่า "รสารูปนั้น คือ รูปอันรับรู้ด้วยลิ้น" บรรทัดที่ 16</p>
<p>โณภูฐัพพารูป</p>	<p>น. สิ่งสัมผัสได้ด้วยกายหรือสิ่งที่มาถูกต้องกาย, รูปที่สัมผัสได้ด้วยกายหรือสิ่งที่มาถูกต้องกาย, ความเย็น ความร้อน ความอ่อน ความแข็งที่สัมผัสได้ด้วยกายประสาท</p> <p>ในคำว่า "โณภูฐัพพารูปนั้น คือ รูปอันถูกต้อง" บรรทัดที่ 16-17</p>
<p>อิตถิรูป</p>	<p>น. ความเป็นหญิง, ภาวะที่ทำให้ปรากฏลักษณะอาการต่าง ๆ อันแสดงออกถึงความเป็นเพศหญิง, รูปที่บอกให้รู้ว่าเป็นหญิง</p> <p>ในคำว่า "อิตถิรูปนั้น คือ รูปเป็นผู้หญิง" บรรทัดที่ 17</p>
<p>บุรุษรูป</p>	<p>น. ความเป็นชาย, ภาวะที่ทำให้ปรากฏลักษณะอาการต่าง ๆ อันแสดงความเป็นชาย</p> <p>ในคำว่า "บุรุษรูปนั้น คือ รูปอันเป็นผู้ชาย" บรรทัดที่ 18-19</p>

นรกภูมิหน้า 10

<p>ททย, ททยรูป</p>	<p>น. รูปเป็นที่อาศัยของจิต เป็นแหล่งคิดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้กระทำกรรมต่าง ๆ เป็นรูป 1 ในอุปาทายรูป 24</p> <p>ในคำว่า "ททยรูปนั้น คือรูปอันเป็นต้นแก่รูปทั้งหลายอันอยู่ภายใน" บรรทัดที่ 1-2</p>
---------------------------	---

- ชีวิตินทรีย์รูป** น. รูปเป็นต้นเหตุให้รูปอื่น ๆ เป็นอยู่ได้, รูป 1 ในอุปาทนายรูป 24 ชีวิตรูปก็เรียก
ก็เรียก
ในคำว่า "ชีวิตินทรีย์รูป" นั้น คือชีวิตอันอยู่ในรูปทั้งหลาย"
บรรทัดที่ 2
- อาหารรูป** น. โอบาที่อยู่ในอาหาร, รูป 1 ในอุปาทนายรูป 24 ชีวิตรูปก็เรียก
ในคำว่า "อาหารรูป" นั้น คือ อาหารอันกิน ฯ" บรรทัดที่ 3
- ปริจเฉทรูป** น. รูปที่กำหนดเทศะได้แก่ อากาศธาตุ คือ ช่องว่างต่าง ๆ ของช่องว่าง
ในร่างกายช่องว่างระหว่างเซลล์และอณูช่องจมูก ช่องปาก เป็นรูป 1
ในอุปาทนายรูป 24 เป็นรูป 1 ใน 28 โดยเพิ่มมหาภูตรูป 4 กับ อุปาทนายรูป
24
ในคำว่า "ปริจเฉทรูป" นั้น คือ รูปที่ต่อที่ติดกัน ฯ" บรรทัดที่ 3-4
- กายวิญญัตติรูป** น. กายวิญญัตติรูป, การให้ความหมายหรือสื่อความหมายด้วยกาย
เช่น ด้วยการพยักหน้า กวักมือ เป็นรูป 1 ในวิญญัตติรูป 2 ใน อุปา
ทนายรูป 24
ในคำว่า "กายวิญญัตติรูป" นั้น คือ รูปอันรู้แต่ตน ฯ" บรรทัดที่ 4
- วจีวิญญัตติรูป, กายวิญญัตติรูป** น. รูปที่ให้ความหมายหรือสื่อความหมายด้วยวาจา คือ
คำพูด, เป็นรูป 1 ในวิญญัตติรูป 2 ในอุปาทนายรูป 24
ในคำว่า "วจีวิญญัตติรูป" นั้น คือ รูปอันรู้แต่ปาก" บรรทัดที่ 4-5
- รูปัสสรูปลหุตารูป, รูปัสสลหุตารูป** น. ความเบาของรูป หมายถึง ความเบาหรือรวดเร็ว
ของรูปในการที่จะเคลื่อนไหวหรือเปลี่ยนอิริยาบถ, เป็นรูป 1 ในการ
รูป 3 ในอุปาทนายรูป 24
ในคำว่า "รูปัสสรูปลหุตารูป" คือ รูปอันรู้พลัง" บรรทัดที่ 5-6
- รูปัสสมุทุตารูป** น. ความอ่อนของรูป หมายถึง ความอ่อนของรูปในอาการที่จะเคลื่อนไหว
หรือเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นรูป 1 ในวิการ 3 ในอุปาทนายรูป 24
ในคำว่า "รูปัสสมุทุตารูป" คือ รูปอันอ่อน" บรรทัดที่ 6
- รูปัสสกัมมัณุตารูป** น. ความคล่องตัวในการทำงานของรูป เป็นรูป 1 ในวิการรูป 3
ในอุปาทนายรูป 24 (วิการรูป 3 ได้แก่ รูปหรืออาการดัดแปลงที่ทำให้

แปลกพิเศษได้ มี 3 คือ 1. ลหุตตา ความเบา 2. มุหุตตา ความอ่อน
3. กัมมัถฺญุตตา ความใช้งานได้)

รูปัสสอุปัจจโยรูป ในความว่า “รูปัสสกัมมัถฺยตา คือ รูปอันควรรูป ๙” บรรทัดที่ 6
น. รูปที่เกิดจากกรรมครั้งแรกในขณะที่และรูปที่เกิดจากกรรมหลัง
ปฏิสนธิจนครบรูปที่เกิดจากกรรมทั้งหมดในสัปดาหที่ 11 เป็นรูป 1
ในลักขณรูป 4 ในอุปาทนายรูป 24

ในความว่า “รูปัสสอุปัจจโยรูป นั้นคือรูปอันให้เป็นอีก ๙”
บรรทัดที่ 7-8

รูปัสสสันตติ น. รูปที่เกิดจากกรรมที่สืบต่อเนื่องมาจาก รูปเมื่อแรกปฏิสนธิแล้วเกิด
สืบต่อ ๆ กันไปจนสิ้นชีวิต เป็นรูป 1 ในลักขณรูป 4 ในอุปาทนายรูป 24
ในความว่า “รูปัสสสันตติ นั้นคือรูปอันสืบอันแห่งดงธา จึงว่าสืบ
แห่งนั้นหลากหลายคั้นนั้นแล ๙” บรรทัดที่ 8-9

รูปัสส ชรตารูป น. ความแก่ของรูป, ความทรงอยู่ชั่วขณะของรูป, อายุของรูปอยู่ได้
51 ขณะ, ขณะที่ 1 เป็นความเกิด และความสืบ ขณะที่ 2 ถึง 50 เป็น
ความตั้งอยู่ของรูป ขณะที่ 51 เป็นขณะดับ ความแก่ปรากฏในขณะที่
2 ถึงขณะที่ 50 เป็นรูป 1 ในลักขณรูป 4 ใน อุปาทนายรูป 24
(ลักขณรูป 4 คือรูปหมายถึง ลักษณะหรืออาการเป็นเครื่อง
กำหนดให้รู้ว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร มี 4 คือ 1. อุปจยะ การเกิด 2.
สันติการสืบต่อ 3. ชรตา ความทรุดโทรม 4. อนิจจตา ความไม่เที่ยง)
ในความว่า “รูปัสส ชรตารูป คือ รูปอันแก่อันแต่่า ๙” บรรทัดที่ 9-10

รูปัสสอนิจจตารูป น. ความไม่เที่ยงของรูป, ความดับหรือความแตกสลายของรูปใน
ขณะที่ 51 รูป 1 ในลักขณรูป 4 ในอุปาทนายรูป 24
ในความว่า “รูปัสสอนิจจตารูป นั้น คือ รูปอันยินดี รูปอันจะใกล้ตาย
นั้น” บรรทัดที่ 10-11

ทุกข์ น. ความยากลำบาก, ความไม่สบายกายไม่สบายใจ
ในความว่า “ผัสส์ตวิอันไปเกิดในที่ร้ายเป็น ทุกข์ ลำบากใจเขานั้น
เพื่อใจเขาร้าย” บรรทัดที่ 12-13

กล้าแข็ง ก. ไม่กลัว, ไม่ครั่นคร้าม ว. แข็ง เช่น เหล็กกล้า, แรง เช่น เวหนากล้า

ในความว่า “ใจอันหนึ่งรู้บาปและกระทำด้วยใจของตนเองอันกล้าแข็ง
และยินดี” บรรทัดที่ 16-17

นรกภูมิหน้า 11

อุเบกขาสหคตทวิญญิตตสัมปยุตตอสังขาริก น. จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาประกอบด้วยทิว
อันเป็นอสังขาริก

ในความว่า “อนึ่งคืออุเบกขาสหคตทวิญญิตตสัมปยุตตอสังขาริก”
บรรทัดที่ 1-2

อุเบกขาสหคตทวิญญิตตสัมปยุตตอสังขาริก น. จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาประกอบด้วย
ทิวอันเป็นสังขาริก

ในความว่า “อนึ่งคืออุเบกขาสหคตทวิญญิตตสัมปยุตตอสังขาริก”
บรรทัดที่ 3-4

อุเบกขาสหคตทวิญญิตตวิปยุตตอสังขาริก น. จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาปราศจากทิวอัน
เป็นอสังขาริก

ในความว่า “อนึ่งคืออุเบกขาสหคตทวิญญิตตวิปยุตตอสังขาริก” บรรทัดที่ 6

อุเบกขาสหคตทวิญญิตตสังขาริก, อุเบกขาสหคตทวิญญิตตวิปยุตตอสังขาริก
น. จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขาปราศจากทิวอันเป็นสังขาริก

ในความว่า “อนึ่งคืออุเบกขาสหคตทวิญญิตตสังขาริก” บรรทัดที่ 7-8

โหมนัสสสหคตปฏิขมสัมปยุตตอสังขาริก น. จิตอันเกิดพร้อมกับโหมนัสประกอบด้วย
ปฏิขมเป็นอสังขาริก

ในความว่า “อนึ่งคือโหมนัสสสหคตปฏิขมสัมปยุตตอสังขาริก”
บรรทัดที่ 9-10

โกรธซึ่งเคียด

ก. ชุ่นเคืองใจอย่างแรง, ไม่พอใจอย่างรุนแรง, ราชาศัพท์ว่า
“ทรงพระโกรธ”

ในความว่า “ใจอันหนึ่งประกอบไปด้วยโกรธซึ่งเคียดกระทำบาป
ด้วยใจอันกล้าแข็ง เองและร้าย ฯ” บรรทัดที่ 10-11

โหมนัสสสหคตปฏิขมสัมปยุตตอสังขาริก น. จิตอันเกิดพร้อมกับโหมนัสประกอบด้วย
ปฏิขมเป็นสังขาริก

ในคำว่า “อนึ่งคือโทมนัสสหคตปฏิขสัมปยุตตสังขาริก”

บรรทัดที่ 11-12

อุเบกขาสหคตวิจิกจจาสัมปยุตต์ น. จิตอันเกิดพร้อมกับอุเบกขาประกอบด้วยวิจิกจจา

ในคำว่า “อนึ่งคืออุเบกขาสหคตวิจิกจจาสัมปยุตต์” บรรทัดที่ 13

อุเบกขาสหคตอุทัจจสัมปยุตติ, อุเบกขาสหคตอุทัจจสัมปยุตต์ น. จิตอันเกิดพร้อม

กับอุเบกขาประกอบด้วยอุทัจจจะ

ในคำว่า “อนึ่งคือ อุเบกขาสหคตอุทัจจสัมปยุตติ”

บรรทัดที่ 14-15

จตุรabay

น. อบาย 4 หมายถึง อบายภูมิ 4 ได้แก่ นรกภูมิ ตีรจฉานภูมิ เปตวิสัย
ภูมิและอสุรกายภูมิ

ในคำว่า “ใจร้ายทั้ง 12 นี้ ผิและมีแก่คนผู้ใดผู้หนึ่งได้ไปเกิด
ในที่ร้ายเป็นต้นว่าจตุรabayแล ฯ” บรรทัดที่ 17-18

เหตุการณ

น. เรื่องที่เกิดขึ้น

ในคำว่า “เหตุการณเท่าใดและมีใจร้ายฝูงนี้แก่สัตว์ทั้งหลาย”

บรรทัดที่ 18-19

โลโกเหตุ

น. เหตุคือโลก หรือความอยากได้

ในคำว่า “อนึ่งว่าโลโกเหตุ” บรรทัดที่ 19-20

โทโสเหตุ

น. เหตุคือโทสะหรือความโกรธ

ในคำว่า “อนึ่งว่าโทโสเหตุ” บรรทัดที่ 20

โมโหเหตุ

น. เหตุคือโมหะ ความหลง, ความเขลาเป็นตัวเหตุ

ในคำว่า “อนึ่งว่าโมโหเหตุ” บรรทัดที่ 20

นรกภูมิหน้า 12

นิงษา, นิงสา

น. ความเบียดเบียน, การทำร้าย, การคิดให้เขาทนทุกข์, นิงสาก็ว่า
ในคำว่า “อันชื่อโทโสเหตุนั้นเพื่อตุ่ท่านถูกใจซึ่งเคียด นิงษาแก่ท่าน
มักคุมคุมโทษ ขวนใจกระทำบาป” บรรทัดที่ 2-4

คฺมนคฺมโทษ	น. ความอาฆาตพยาบาท, ความผูกใจโกรธ ในความว่า “อันชื่อโทโสเหตุนี้เพื่อผู้ท่านถูกใจซึ่งเคียด หิงษาแก่ท่าน <u>มักคฺมนคฺมโทษ</u> ขวนใจกระทำบาป” บรรทัดที่ 2-4
บุญธรรม	น. บุญและธรรม ในความว่า “อันชื่อโมโหเหตุนี้บมิบุญธรรมใจพาลใจ หลงไปกระทำบาปไปชวนพบทุกเมื่อแล ฯ” บรรทัดที่ 4-5
ใจพาล	ว. อ่อนปัญญา, อ่อนความคิด ในความว่า “อันชื่อโมโหเหตุนี้บมิบุญธรรมใจพาลใจ หลงไปกระทำบาปไปชวนพบทุกเมื่อแล ฯ” บรรทัดที่ 4-5
สุภาพ,สภาว	น. สภาวะ, สภาพ ในความว่า “ด้วยสุภาพกระทำบาปผู้นั้นมี 10 จำพวกโสด” บรรทัดที่ 7
ถ้อยคำมฺสาวาท	น. คำเท็จ, การพูดเท็จ, การพูดปด, ถ้อยคำที่เป็นเท็จ ในความว่า “อันชื่อว่ากล่าวถ้อยคำมฺสาวาทและส่อเสียดเอาทรัพย์สิ่ง สิ้นของท่าน 1 ฯ” บรรทัดที่ 17-18
ทรัพย์	น. เงินตรา เช่น ไม่มีทรัพย์ติดตัว, สมบัติพิสดาน เช่น เขาเป็นคนมีทรัพย์ ; (กฎ) วัตถุมีรูปร่าง ; โดยปริยายหมายถึง สิ่งถือว่ามีค่าอาจไม่มี รูปร่าง ก็ได้ เช่น มีปัญญาเป็นทรัพย์อริยทรัพย์ ในความว่า “อันชื่อว่ากล่าวถ้อยคำมฺสาวาทและส่อเสียดเอา <u>ทรัพย์</u> สิ่งสิ้นของท่าน 1 ฯ” บรรทัดที่ 17-18
ติเตียนนินทา	น. คำติเตียนลับหลัง ในความว่า “อันชื่อว่ากล่าวถ้อยคำติเตียนนินทาท่านและ กล่าวคำ อันบาดเนื้อผิดใจท่าน” บรรทัดที่ 19-20
นรกฎมิหน้า 13	
ติรัจฉานกถา	น. ถ้อยคำอันขัดขวางต่อทางนิพพาน ในความว่า “และกล่าวอันเป็นถ้อยคำ <u>ติรัจฉานกถา</u> นั้นแล ฯ” บรรทัดที่ 2
มิฉฉาหงษาทิฏฐิ, มิฉฉาทิฏฐิ	น. ความเห็นผิดจากคลองธรรม

	<p>ในความว่า "อันนี้คือ<u>มิจจานงชาติภูริ</u> ถือก้อนบมิชอบบมิพอและว่าชอบว่าพอ" บรรทัดที่ 3-4</p>
โทษ	<p>น. ความไม่ดี, ความชั่ว เช่น โทษแห่งความเกียจคร้าน ความผิด เช่น กล่าวโทษ, ผลแห่งความผิดที่ต้องรับ เช่น ถูกลงโทษ, ผลร้าย เช่น ยาเสพติดให้โทษ (กฏ)</p>
เจตสิก	<p>ในความว่า "อันนี้คือว่าเคียดพุนแก่ผู้ใดและให้ถ้อมันว่าเป็นข้าศึกตน ต่อตายผู้ความโทษให้ร้าย" บรรทัดที่ 5-6</p> <p>น. ธรรมที่ประกอบกับจิต, อากาหรือคุณสมบัติต่างๆของจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรีทธา เมตตา สติ ปัญญา เป็นต้น มี 52 อย่าง จัดเป็นอัญญสมานาเจตสิก 13 อุกุศลเจตสิก 14 และโสภณเจตสิก 25</p>
ผัสส์โส, ผัสสะ	<p>ในความว่า "และแต่ใจบาปทั้งหลายดังกล่าวมานี้แลยังมีเพื่อใจอันเป็น <u>เจตสิก</u> แต่งมายังใจให้กระทำบาปนั้น" บรรทัดที่ 9-10</p> <p>น. ความกระทบอารมณ์ (ข้อ 1 ในเจตสิก 52)</p>
เวทนา	<p>ในความว่า "<u>ผัสส์โส</u> มาให้ต้องใจ" บรรทัดที่ 14-15</p> <p>น. ความเสวยอารมณ์ (ข้อ 2 ในเจตสิก 52)</p> <p>ในความว่า "<u>เวทนา</u>มาให้เสวย" บรรทัดที่ 15</p>
สัญญา	<p>น. ความหมายรู้อารมณ์ (ข้อ 3 ในเจตสิก 52)</p> <p>ในความว่า "<u>สัญญา</u>ให้รู้" บรรทัดที่ 15</p>
เจตนา	<p>น. ความจงใจต่ออารมณ์ (ข้อ 4 ในเจตสิก 52)</p> <p>ในความว่า "<u>เจตนา</u>ให้รำพึง" บรรทัดที่ 15</p>
เอกัคคตา	<p>น. ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว (ข้อ 5 ในเจตสิก 52)</p> <p>ในความว่า "<u>เอกัคคตา</u>ให้ถ้อมัน" บรรทัดที่ 16</p>
มนสิการ	<p>น. การกระทำอารมณ์ไว้ในใจ, ใส่ใจ (ข้อ 7 ในเจตสิก 52)</p> <p>ในความว่า "<u>มนสิการ</u>มัวมุ่นไป" บรรทัดที่ 16-17</p>
วิตักก, วิตก	<p>น. ความตริกอารมณ์ (ข้อ 8 ในเจตสิก 52)</p> <p>ในความว่า "<u>วิตักก</u>แต่ตริบริทำนำบาป" บรรทัดที่ 17</p>
วิจાર, วิจาร	<p>น. ความตรองหรือพิจารณาอารมณ์ (ข้อ 9 ในเจตสิก 52)</p>

	ในความว่า " <u>วิจารณ์</u> ให้พิจารณาแก้บาป" บรรทัดที่ 17-18
	ในความว่า " <u>วิจารณ์</u> ให้พิจารณาแก้บาป" บรรทัดที่ 17-18
อธิโมกข์, อธิโมกข์	น. ความตัดสินใจเด็ดขาด, ความเด็ดเดี่ยว, ความน้อมใจเชื่อ ในความว่า " <u>อธิโมกข์</u> นั้นให้จำเหตุเฉพาะแก้บาป" บรรทัดที่ 18
วิริย, วิริยะ	น. ความเพียร (ข้อ 11 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>วิริย</u> ให้พยายามทำบาป" บรรทัดที่ 18-19
พยายาม	ก. ทำโดยมานะบากบั่น ในความว่า " <u>วิริย</u> ให้พยายามทำบาป" บรรทัดที่ 18-19
ปิตติ	น. ความปลาบปล้ำในอารมณ์, จุ่มใจ (ข้อ 12 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>ปิตติ</u> นั้นให้ชื่นชมยินดีกระทำบาป" บรรทัดที่ 19
ฉันทะ	น. ความพอใจในอารมณ์ (ข้อ 13 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>ฉันทะ</u> นั้นเหนียวแก้บาป" บรรทัดที่ 19-20
โมโห, โมหะ	น. ความหลง (ข้อ 14 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>โมโห</u> นั้นให้หลงแก้บาป" บรรทัดที่ 20
อหิริก, อหิริกะ	น. ความไม่ละอายต่อบาป (ข้อ 15 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>อหิริก</u> นั้นให้มีความละอายแก้บาป" บรรทัดที่ 20
นรกฎมิตินา 14	
อนัตตตัปปิ, อนัตตตัปปะ	น. ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป (ข้อ 16 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>อนัตตตัปปิ</u> นั้น บมิให้กลัวแก้บาป" บรรทัดที่ 1
อุทธีจฺจํ, อุทธีจจะ	น. ความฟุ้งซ่าน (ข้อ 17 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>อุทธีจฺจํ</u> ให้ฟุ้งขึ้น" บรรทัดที่ 2
โลภ, โลภะ	น. ความอยากได้ในอารมณ์ (ข้อ 18 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>โลภ</u> นั้นให้โลภ" บรรทัดที่ 2
ทิกฺขณฺนิ, ทิกฺขณฺนิ	น. ความเห็นผิด (ข้อ 19 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>ทิกฺขณฺนิ</u> นั้นให้ถือบาปมัน" บรรทัดที่ 2-3
มานะ	น. ความถือตัว (ข้อ 20 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>มานะ</u> นั้นให้ดูต้นเหี้ยสำหาว" บรรทัดที่ 3
โทโส, โทสะ	น. ความคิดประทุษร้าย (ข้อ 21 ในเจตสิก 52) ในความว่า " <u>โทโส</u> นั้นให้เคียดพุน" บรรทัดที่ 3

อิศสา, อิศสา	น. ความริษยา (ข้อ 22 ในเจตสิก 52) ในคำว่า " <u>อิศสา</u> นั้นให้ริษยาหงษาเบียดเบียนหวงแหน ฯ" บรรทัดที่ 4
ริษยา	น. ความไม่ยอมให้คนอื่นได้ดี, นิสัยที่เห็นเขาได้ดีแล้วทนอยู่ไม่ได้ ในคำว่า " <u>อิศสา</u> นั้นให้ริษยาหงษาเบียดเบียนหวงแหน ฯ" บรรทัดที่ 4
มัจฉิริย, มัจฉริยะ	น. ความตระหนี่ (ข้อ 23 ในเจตสิก 52) ในคำว่า " <u>มัจฉิริย</u> นั้นให้ตระหนี่" บรรทัดที่ 4-5
กุกักจัจ, กุกกัจจะ	น. ความเดือดร้อนใจ (ข้อ 24 ในเจตสิก 52) ในคำว่า " <u>กุกักจัจ</u> นั้นให้สนเท่ห์" บรรทัดที่ 5
สนเท่ห์	น. ความสงสัย, ความฉงน, ความไม่แน่ใจ ในคำว่า " <u>กุกักจัจ</u> นั้นให้สนเท่ห์ ฯ" บรรทัดที่ 5
ถีนัง, ถินะ	น. ความหดหู่ (ข้อ 25 ในเจตสิก 52) ในคำว่า " <u>ถีนัง</u> นั้นให้เหงาเหี่ยวบบมิให้รู้สึกตน" บรรทัดที่ 5-6
มัทธ, มัทธะ	น. ความง่วงเหงา (ข้อ 26 ในเจตสิก 52) ในคำว่า " <u>มัทธ</u> นั้นให้หลับ" บรรทัดที่ 6
วิจิกัจฉา, วิจิกัจฉา	น. ความคลางแคลงสงสัย (ข้อ 27 ในเจตสิก 52) ในคำว่า " <u>วิจิกัจฉา</u> นั้นท่านว่าชอบว่าพอกก็ตีบมิให้ยินดี" บรรทัดที่ 6-7
สัจฉิพนร, สัจฉิพนร	น. ชื่อนรกใหญ่ชุมแรกใน 8 ชุมได้แก่ สัจฉิพนร กาลสูต นร, สังฆาฏนร, โรจวนร, มหาโรพนร, ตาปนร, มหาตาปนร มหาอวิฉินร สัตว์ที่เกิดในนรกชุมนี้ แม้ได้รับทุกข์อย่างแสนสาหัสจน ขาดใจตายแล้ว ก็กลับเป็นขึ้นมาอีกได้ สัจฉิมหานรก็เรียก ในคำว่า " <u>อนึ่งชื่อสัจฉิพนร</u> " บรรทัดที่ 11-12
กาลสูตตนร, กาศสูตตนร	น. ชื่อนรกใหญ่ชุมที่ 2 ใน 8 ชุมได้แก่ สัจฉิพนร กาลสูต นร, สังฆาฏนร, โรจวนร, มหาโรพนร, ตาปนร, มหาตาปนร มหาอวิฉินร, กาศสูตมหานร ก็เรียก ในคำว่า " <u>อนึ่งชื่อกาลสูตตนร</u> " บรรทัดที่ 12

- มหาตปนรก น. ชื่อนรกใหญ่ขุมที่ 7 ใน 8 ขุมได้แก่ สัญชีพนรก กาลสุดตนรก สังฆาฏนรก โรจวนรก มหาโรพนรก ตาปนรก มหาตปนรก มหาอวิจินรก, มหาตปมหานคร ก็เรียก ในความว่า "อนึ่งชื่อมหาตปนรก" บรรทัดที่ 12
- สังฆาฏนรก น. ชื่อนรกใหญ่ขุมที่ 3 ใน 8 ขุมได้แก่ สัญชีพนรก กาลสุดตนรก สังฆาฏนรก โรจวนรก มหาโรพนรก ตาปนรก มหาตปนรก มหาอวิจินรก สัตว์ที่เกิดในนรกขุมนี้ ย่อมถูกลงโทษโดยถูกภูเขาเหล็กนรกซึ่งลุกแดงเป็นกองไฟลั่งมาบดขยี้ร่างกายให้แหลกลาญ ได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสอยู่ตลอดเวลาไม่ว่างเว้น สังฆาฏมหานคร ก็เรียก ในความว่า "อนึ่งชื่อสังฆาฏนรก" บรรทัดที่ 12-13
- โรจวนรก น. โรจวนรก, ชื่อนรกใหญ่ขุมที่ 4 ใน 8 ขุมได้แก่ สัญชีพนรก กาลสุดตนรก สังฆาฏนรก โรจวนรก มหาโรพนรก ตาปนรก มหาตปนรก มหาอวิจินรก สัตว์ที่เกิดในนรกขุมนี้ย่อมถูกลงโทษโดยวิธีในนอนคว่ำหน้าอยู่ในดอกบัวเหล็กนรก ซึ่งมีไฟนรกลุกแดงโพลงอยู่ตลอดเวลา สัตว์เหล่านั้นย่อมส่งเสียงร้องไห้ครวญคราง โรจวนมหานคร ก็เรียก ในความว่า "อนึ่งชื่อโรจวนรก" บรรทัดที่ 13
- ตาปนรก น. ชื่อนรกใหญ่ขุมที่ 6 ใน 8 ขุมได้แก่ สัญชีพนรก กาลสุดตนรก สังฆาฏนรก โรจวนรก มหาโรพนรก ตาปนรก มหาตปนรก มหาอวิจินรก, สัตว์ที่เกิดในนรกขุมนี้ย่อมถูกลงโทษโดยวิธีย่างให้ร้อน บนปลายหลาวเหล็กซึ่งโตเท่าลำตาล ได้รับความร้อนรนเป็นอย่างยิ่ง, ตาปนมหานครก็เรียก ในความว่า "อนึ่งชื่อตาปนรก" บรรทัดที่ 13
- มหาอวิจินรก น. ชื่อนรกใหญ่ขุมที่ 8 ใน 8 ขุมได้แก่ สัญชีพนรก กาลสุดตนรก สังฆาฏนรก โรจวนรก มหาโรพนรก ตาปนรก มหาตปนรก มหาอวิจินรก สัตว์ที่เกิดในนรกขุมนี้ย่อมถูกลงโทษหนักมากที่สุด

ได้รับความทุกข์ทรมานที่สุด ความทุกข์ทรมานอยู่อย่างนั้นตลอด
กาลนาน, อวิจิตรรก หรืออเวจีมหานรก ก็เรียก
ในคำว่า "อเนงชื่อมหาอวิจิตรรก" บรรทัดที่ 13-14

นรกภูมิหน้า 15

มนุษย์

น. สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล, สัตว์ที่มีจิตใจสูง, คน

ในคำว่า "ในกาลสุดตนรกได้ 36,000,000 ปีในมนุษย์ 1,000 ปี"
บรรทัดที่ 2-3

มหาปทุมปทุมประติธ, มหาปทุมปทุมประพินทุ น. มหาปทุมปรพินทุ, จำนวนนับอย่าง
สูง ที่ใช้ในมาตรา การนับภาษาบาลี, มหาปทุม คือเลขจำนวน
หน่วย มีศูนย์ตามหลัก 12 ตัว ปทุมคือ เลขจำนวนหน่วย มีศูนย์
ตามหลัง 9 ตัว ปรพินทุ คือ ศูนย์เพิ่มเขามาอีก 1 ตัว หรือคูณ
ด้วย 10 ฉะนั้น มหาปทุมปทุมพินทุ คือ เลขจำนวน มีศูนย์
ตามหลัง 13 ตัว

มีวิธีคิดดังนี้ :-

มหาปทุม	1,000,000,000,000	☐
ปทุม	1,000,000,000	
ปรพินทุ เดิมอีก 0 หนึ่งคือ	1,000,000,000,000 + 0	
	= 10,000,000,000,000	

จำนวนเลขว่า 12,960,000,000,000 อ่านว่า 1 มหาปทุม กับ 296
ปทุมปรพินทุ

ในคำว่า "ในนรกได้มหาปทุมปทุมประพินทุประติ
12,960,000,000,000 ปีในมนุษย์" บรรทัดที่ 3-4

เสวยทุกข์

ก. ได้รับความลำบาก

ในคำว่า "จะนับปีและเดือนอันเสวยทุกข์ในนรกนั้น บมิด้วน
ย่อมนับด้วยกัลป 1 แลฯ" บรรทัดที่ 19-20

มหาโรรพนรก

น. มหาโรรพนรก, ชื่อนรกขุมที่ 5 ใน 8 ขุม ได้แก่ สัญชีพนรก
กาลสุดตนรก สังฆาฏนรก โรรพนรก มหาโรรพนรก ตาปนรก

มหาตปนรก มหาวิจันรก, สัตว์ที่เกิดในนรกขุมนี้ย่อมถูกลงโทษ โดยวิธีให้ยืนแข็งที่ออยู่ในดอกบัวเหล็ก ซึ่งกลีบแต่ละกลีบคมเป็นกรด ทั้งยังร้อนแรงแดงจางไปด้วยไฟนรก ซึ่งลูกโผลงอยู่ในดอกบัวเป็น เนิ่งนิจ เมาสัตว์นรกตั้งแต่พื้นเท้าตลอดศีรษะ เปลวไฟแลบเข้าแลบ ออกที่ทวารทั้ง 9 เมาใหม่ทั้งข้างในข้างนอกทำให้สัตว์นรกได้รับความ ทุกข์ทรมานอย่างยิ่งและร้องครวญครางดังกระหึ่ม, มหาโรจนรก ก็เรียก

ในควมว่า " ผุ่่งสัตว์อันเกิดในมหาโรจนรกรนั้นยืนได้ 8,000 ปี" บรรทัดที่ 11-12

กัลป

น. กัลป คือ ระยะเวลาอันนานเหลือเกิน โบราณถือว่าโลกประลัย ครั้งหนึ่งเป็นหนึ่ง เป็นสิ้นกัลป์หนึ่ง, บางที่ใช้เข้าคู่กับคำว่า กัป เช่น นานนับกัลปพุทธันดร

ในควมว่า "บมิดั่วนยอมนับด้วยกัลป 1 และฯ" บรรทัดที่ 20

นรกภูมิหน้า 16

ทิศ

น. ด้าน, ข้าง, ทาง, เบื้อง (หมายเอา เหนือ ใต้ ตะวันออก ตะวันตก เป็นต้น)

ในควมว่า " ผุ่่งนรกใหญ่ 8 อันนี้ยอมเป็น 4 มุม และมีประตูอยู่ 4 ทิศ"

บรรทัดที่ 1

จตุรัส

ว. สี่เหลี่ยมด้านเท่า เป็นมุมฉาก

ในควมว่า "และนรกผุ่่งนั้นโดยกว้างและสูงเท่ากันเป็นจตุรัส"

บรรทัดที่ 2-3

โยชน์

น. ชื่อมาตราวัด 400 เส้น เป็นโยชน์ ; การผูก

ในควมว่า "และด้านละ 1, 000 โยชน์ ด้วยโยชน์ 8, 000 วา"

บรรทัดที่ 3-4

นรกบ่าว

น. นรกบริวาร

	<p>ในคำว่า “<u>นรกบ่าว 4</u> ผู้นั้นยังมีนรกเล็กน้อยอยู่รอบนั้นมากนักจะนับบมิถ้วนได้เลย” บรรทัดที่ 11-12</p>
ประดุจ	<p>ว. เช่น, คล้าย, เหมือน, ดัง</p> <p>ในคำว่า “<u>ประดุจ</u>ที่บ้าน ๆ นอกและในเมือง ๆ มนุษย์เรานี้แล ฯ” บรรทัดที่ 12-13</p>
นรกหลวง	<p>น. นรกใหญ่</p> <p>ในคำว่า “<u>ฝูงนรกบ่วงนั้นอีกนรกหลวงได้ 13 อัน</u>” บรรทัดที่ 14-15</p>
ยมบาล	<p>น. เจ้าพนักงานเมืองนรก มีหน้าที่ลงโทษทรมานคนที่ตกนรกตามคำสั่งของพญายม</p> <p>ในคำว่า “<u>ฝูงนรกบ่วงนั้นอีกนรกหลวงได้ 13 อัน</u> แต่<u>นรกใหญ่ 48 อัน</u> นั้น<u>นายยมบาล</u> <u>อยู่มิได้ได้ไล่</u>” บรรทัดที่ 14-15</p>
อุสุทธรนรก	<p>น. ชื่อบริวารนั้นในแห่งมหานรกทั้ง 8 มหานรกแต่ละขุมมีนรกบริวารในอุสุทธรนรก ทิศทั้ง 4 ทิศละ 4 ขุม มหานรกขุมหนึ่ง ๆ มี <u>อุสุทธรนรก</u> ล้อมรอบ 16 ขุม รวมทั้งหมดจึงเป็น<u>อุสุทธรนรก 128 ขุม</u> <u>อุสุทธรนรก</u> ก็เรียก</p> <p>ในคำว่า “แต่<u>ฝูงนรกบ่าว</u>มี<u>ยมบาล</u>อยู่ตั้งนั้น แลเรียกชื่อว่า <u>อุสุทธรนรก</u> <u>ผู้ 4 อัน</u>เป็น<u>ยมบาล</u>ตั้งนั้น” บรรทัดที่ 17-18</p>
	<p>นรกภูมิหน้า 17</p>
เปรตวิมาน	<p>น. เปรตที่มีวิมานอยู่, เวมนิกเปรต ก็เรียก</p> <p>ในคำว่า “เพราะว่าไปมีสิ้นบาปอันเขากระทำนั้น<u>ดุจว่า</u>มานี้ก็เป็น<u>จำพวกหนึ่ง</u> อันนี้ชื่อว่า<u>เปรตวิมาน</u>นั้นแล ฯ” บรรทัดที่ 3-4</p>
เทวดา	<p>น. พวกชาวสวรรค์ที่มีตาทิพย์ หูทิพย์และกินอาหารทิพย์</p> <p>ในคำว่า “<u>นางคนนั้น</u>กลางวันเป็น<u>เปรต</u> ครั้นกลางคืนเป็น<u>เทวดา</u>ฯ” บรรทัดที่ 4-5</p>
คนนรก	<p>น. คนที่เวียนว่ายตายเกิดในนรก</p> <p>ในคำว่า “ยังเวียนไปมาเป็น<u>คนนรก</u> เป็น<u>ยมบาล</u>ทุก เมื่อบมิได้อยู่ <u>สักคาบ</u>มิว่า<u>สิ้นกรรม</u>นั้น” บรรทัดที่ 10-11</p>

เมืองพระญายมราช	น. ยมโลก ในควมว่า “และมีเมืองพระญายมราชนั้นใหญ่นักและล้อมรอบประตูนรกทั้ง 4 ประตูนรก นั้นแลฯ” บรรทัดที่ 12-13
พระญายมราช	น. เทพผู้เป็นใหญ่ประจำยมโลก ในควมว่า “พระญายมราชนั้นทรงธรรม นักหนา” บรรทัดที่ 13-14
ทรงธรรม	ก. มีคุณธรรม ในควมว่า “พระญายมราชนั้นทรงธรรม นักหนา” บรรทัดที่ 13-14
จิตใจ, จิตท์	น. บุคคลผู้เฝ้าคอยต่อศาล ; ผู้กล่าวหา (เดิมเขียนจิตใจ) ในควมว่า “พิจารณาถ้อยความอันใด ๆ และบังคับจิตใจและจำเลยนั้นด้วยสัญชื้อและขอบรรรมทุกอันทุกเมื่อ” บรรทัดที่ 14-15
จำเลย	น. บุคคลผู้ถูกฟ้องต่อศาลแล้ว ; ผู้ถูกฟ้องควม ในควมว่า “พิจารณาถ้อยความอันใด ๆ และบังคับจิตใจและจำเลยนั้นด้วยสัญชื้อและขอบรรรมทุกอันทุกเมื่อ” บรรทัดที่ 14-15
สัญชื้อ	น. คุณลักษณะที่ประกอบด้วยความจริง ความแน่แท้ ความชื้อตรง ไม่กลับเป็นอย่างอื่น, ว. จริง, แท้, แน่นอน, ชื้อตรง, ดี ในควมว่า “และจำเลยนั้นด้วยสัญชื้อและขอบรรรมทุกอันทุกเมื่อ” บรรทัดที่ 14-15
ขอบรรรม	ว. ถูกตามหลักธรรม, ถูกตามนิตินัย ในควมว่า “และจำเลยนั้นด้วยสัญชื้อและขอบรรรมทุกอันทุกเมื่อ” บรรทัดที่ 14-15
บาปชื้อบุญ	น. สมุดบันทึกความดีที่ได้กระทำ ในควมว่า “แลมีงเร่งคำนี้งดูแลมีงว่าโดยสัจโดยจริง ๆ เมื่อดังนั้นเทวดาทั้ง 4 องค์อันแต่มาซึ่งบาปชื้อบุญและบาปแห่งคนทั้งหลายก็ได้ไปอยู่ในแห่งนั้นด้วย” บรรทัดที่ 18-20

นรกภูมิหน้า 18

สาธุการ	น. การเปล่งวาจาขอบแล้วเมื่อเวลาเห็นควรหรือยกย่องสรรเสริญ เช่น แซ่ซ้องสาธุการกล่าวสาธุการขึ้นพร้อม ๆ กัน ; ชื่อเพลงหน้าพาทย์ที่สำคัญยิ่ง ใช้บรรเลงในพิธีกรรมเมื่อบูชาหรืออุทิศเชิญพระรัตนตรัย
---------	--

- เทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และใช้เพื่อแสดงกิริยาน้อมไหว้ เป็นเพลง
อันดับแรกของชุดโหมโรงเช้าโหมโรงเย็น เรียกว่า เพลงสาธุการ
ในควมว่า “ก็จบใส่หัวแล้วก็สาธุการอนุโมนาอินดีแล้วก็วางไว้
แท่นทองอันประดับนี้ด้วยแก้วสัตตพิรรัตนะ” บรรทัดที่ 2-4
- แก้วสัตตพิรรัตนะ** น. แก้ว 7 ประการได้แก่ ทอง เงิน มุกดา ประพาฬ ไพฑูรย์ เพชร ทับทิม
ในควมว่า “ก็จบใส่หัวแล้วก็สาธุการอนุโมนาอินดีแล้วก็วางไว้
แท่นทองอันประดับนี้ด้วยแก้วสัตตพิรรัตนะ” บรรทัดที่ 2-4
- ตราบาณูชี** ก. จดลงบัญชีไว้, เขียนชื่อไว้เป็นหลักฐาน
ในควมว่า “ผู้ใดกระทำให้บาปใส่ เทวดานั้นก็ตราบาณูชีลงใน
แผ่นหนังหมาแลเอาไว้แห่ง 1 เมื่อพระญายมราชถามดั่งนั้น”
บรรทัดที่ 2-4
- อำนาจบุญ** น. อำนาจคุณงามความดี
ในควมว่า “ผู้ใดกระทำให้บุญด้วยอำนาจบุญ ผู้นั้นหาร่าพึงรู้ทุกอันแล
กล่าวแก่พระญายมราช” บรรทัดที่ 6-7
- สวรรค์** น. โลกของเทวดา, เมืองฟ้า
ในควมว่า “พระญายมราชก็ชี้ให้ขึ้นไปสู่สวรรค์ อันมีวิมานทอง
อันประดับนี้ด้วยแก้ว 7 ประการ” บรรทัดที่ 7-10
- วิมานทอง** น. ที่ประทับของเทวดาที่ทำด้วยทอง, วิมานที่สำเร็จด้วยทอง
ในควมว่า “พระญายมราชก็ชี้ให้ขึ้นไปสู่ สวรรค์อันมีวิมานทอง
อันประดับนี้ด้วยแก้ว 7 ประการ” บรรทัด 9-10
- บริวาร** น. ผู้แวดล้อมหรือผู้ติดตาม เช่น พระพุทธเจ้ามีภิกษุประมาณ 500
รูปเป็นบริวาร, สิ่งที่เป็นส่วนประกอบหรือสทบสิ่งอื่นที่เป็นประธาน
เช่น บริวารภุจลิน, ว. ที่แวดล้อม เช่น ดาวบริวาร
ในควมว่า “แลมีนางฟ้าเป็นบริวาร แลมีบริโศคที่เี่ยวยอมทิพย์”
บรรทัดที่ 10-11
- บริโศค** ก. กิน (ใช้เฉพาะอากาศที่ทำให้ล่องลำคองลงไปสู่กระเพาะ) เช่น
บริโศคอาหาร เสพ, เช่น บริโศคความ ; ใช้สิ้นเปลือง, ใช้สอย เช่น บริโศค

	<p>ในความว่า “แลมีนางฟ้าเป็นบริวาร แลมีบริโศคเทียวย่อมทิพย์” บรรทัดที่ 10-11</p>
ทิพย์	<p>ว. เป็นของเทวดา เช่น อาหารทิพย์, ติวพิเศษอย่างเทวดา เช่น ตาทิพย์ หุทิพย์, ติวพิเศษเหนือปรกดิธรรมา เช่น เนื้อทิพย์ (โบราณใช้ว่าทิพ) ในความว่า “แลมีนางฟ้าเป็นบริวาร แลมีบริโศคเทียวย่อมทิพย์” บรรทัดที่ 10-11</p>
ความสุข	<p>น. ความสบาย, ความสำราญ, ความปราศจากโรค ในความว่า “แลจะกล่าวถึงความสุขนั้นมิได้เลย” บรรทัดที่ 11-12</p>
บันดาล	<p>ก. ให้เกิดมีขึ้นเป็นขึ้นโดยแรงอำนาจของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น บุญบันดาล, บันดาลโทษะ ในความว่า “มิแลผู้ใดกระทำบาปนั้นบันดาลตุ่ตนมันเองนั้นแลมัน มิอาจบอกบาปได้เลย” บรรทัดที่ 12-13</p>
สารภาพ	<p>น. รับผิดชอบตามความเป็นจริง, ยอมรับผิด, ยอมรับ ในความว่า “มันจึงสารภาพว่าจริงแล้วพระญายมราชและเทพยดา นั้น” บรรทัดที่ 14-15</p>
บาปกรรม	<p>น. กรรมที่เป็นบาป, การกระทำที่ชั่วร้าย ในความว่า “ก็บังคับแก่ฝูงยมบาลให้เอามันไป โดยบาปกรรมมัน อันหนาและเบานั้นแล ฯ” บรรทัดที่ 15-16</p>
บังคับ	<p>น. การกล่าวปกครอง, อำนาจศาลสมัยมีสภาพนอกอาณาเขต, เช่น คนในบังคับอังกฤษ ; เณรที่บัญญัติใช้ในฉันทลักษณ์ เช่น บังคับ ครุ-ลหุ บังคับเอกโท บังคับสัมผัส ก. ใช้อำนาจสั่งให้ทำหรือให้ ปฏิบัติ ; ให้จำต้องทำ เช่น อยู่ในที่บังคับ ; ให้เป็นไปตาม ความประสงค์ เช่น บังคับเครื่องบินให้ขึ้นลง ในความว่า “บังคับอันควรในนรกอันหนักและเบานั้นแลความ ทุกข เวทนาแห่งเขานั้นจะกล่าวบมิถ้วนได้เลย ฯ” บรรทัดที่ 16-18</p>
ความทุกข์เวทนา	<p>น. ความรู้สึกไม่สบายใจ, ความรู้สึกเจ็บปวดทรมาน ในความว่า “บังคับอันควรในนรกอันหนักและเบานั้นแลความ ทุกข์เวทนา แห่งนั้นจะกล่าวบมิถ้วนได้เลย ฯ” บรรทัดที่ 16-18</p>

นรกภูมิหน้า 19

สมบัติทิพย์	<p>น. สมบัติที่พิเศษ,สมบัติที่เป็นทิพย์</p> <p>ในควมว่า "พระญายมราชและเทพยดาถือบาญชีนั้นบังคับให้เป็นยมราช เป็นยมบาล 15 วัน มีสมบัติทิพย์ดุจเทวดา" บรรทัดที่ 3-5</p>
ดูจ	<p>ว. เหมือน, คล้าย, เช่นเพียงดั่ง , รวากะ, บางทีในกลอนใช้ว่าดวจ ก็มี</p> <p>ในควมว่า "พระญายมราชและเทพยดาถือบาญชีนั้นบังคับให้เป็นยมราชเป็นยมบาล 15 วัน มีสมบัติทิพย์ดุจเทวดา" บรรทัดที่ 3-5</p>
พระพุทฺธ, คุณพระพุทฺธ	<p>น. พระคุณของพระพุทฺธเจ้า</p> <p>ในควมว่า "คนผู้ใดเกิดมาและมีรู้จักความบุญและมีรู้จักคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์" บรรทัดที่ 6-7</p>
พระธรรม, คุณพระธรรม	<p>น. พระคุณของพระธรรม</p> <p>ในควมว่า "คนผู้ใดเกิดมาและมีรู้จักความบุญและมีรู้จักคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์" บรรทัดที่ 6-7</p>
พระสงฆ์, คุณพระสงฆ์	<p>น. พระคุณของพระสงฆ์</p> <p>ในควมว่า "คนผู้ใดเกิดมาและมีรู้จักความบุญและมีรู้จักคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์" บรรทัดที่ 6-7</p>
ให้ทาน	<p>ก. ให้สิ่งของเพื่อบูชาคุณ เพื่อตอบแทนคุณ หรือเพื่อการสงเคราะห์</p> <p>ในควมว่า "และมีได้ให้ทาน ตระหนี่ทรัพย์และเมื่อท่านจะอวยทานได้ มันห้ามปรามท่าน" บรรทัดที่ 7-8</p>
ตระหนี่ทรัพย์	<p>ว. หวงเงินทองไม่ยอมให้ใครง่าย ๆ</p> <p>ในควมว่า "และมีได้ให้ทานตระหนี่ทรัพย์และเมื่อท่านจะอวยทานได้ มันห้ามปรามท่าน" บรรทัดที่ 7-8</p>
อวยทาน	<p>ก. ให้ทาน</p> <p>ในควมว่า "และมีได้ให้ทาน ตระหนี่ทรัพย์และเมื่อท่านจะอวยทานได้ มันห้ามปรามท่าน" บรรทัดที่ 18-19</p>
กฐณา	<p>น. ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ เป็นข้อ 1 ในพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กฐณา มุทิตา อุเบกขา ; ให้ประกอบหน้ากริยาแสดงความขอร้องอย่างสุภาพ เช่น กฐณาส่ง ; ใช้เป็นสรรพนามสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน เช่น กราบบังคมทูลพระกฐณา</p> <p>ในควมว่า "อึ่งไม่รู้รักพี่รักน้อง บมิรู้เอ็นดูกฐณา" บรรทัดที่ 8-9</p>

- เจรจา** ก. พุด, พุดจากัน, พุดจากันเป็นทางการ
 ในความว่า “มักทำเจ้าชู้ด้วยเมียท่านและลอบรักเมเมียท่านผู้อื่นและ
เจรจา เลาะและล้วยล่าย มักกล่าวร้ายส่อเสียดเบียดเบียนที่ท่าน”
 บรรทัดที่ 13-14
- สระประมาท, สบประมาท** ก. แสดงกิริยาจากตูดูกันซึ่งหน้า, ประมาทหน้า
 ในความว่า “กล่าวความสระประมาทท่านและกล่าวความหยาบซ้ำ
 กล้าแข็ง” บรรทัดที่ 13-14
- มุสาวาทโลเล** น. คำเท็จ, การพูดเท็จ, การพูดปด
 ในความว่า “และกล่าวความมุสาวาทโลเลอันมิได้เป็นประโยชน์
 เป็นติรัจฉานกถา” บรรทัดที่ 14-15
- สมณะพรหมณาจารย์** น. สมณะพรหมณ์และอาจารย์
 ในความว่า “และมักกินเหล้าเมามายและมีดำเเกรงผู้เฒ่าผู้แก่
สมณะ พรหมณาจารย์” บรรทัดที่ 15-16
- นรกภูมิหน้า 20**
- พระมาตาลี** น. ชื่อเทวดาซึ่งเป็นสาวที่รับรถพระอินทร์ เป็นผู้นำพระยานะมิตราช
 ไปดูนรก
 ในความว่า “พระมาตาลีนำพระเจ้าเนมิราชไปทอดพระเนตรนั้น”
 บรรทัดที่ 1-2
- พระเจ้าเนมิราช** น. ชื่อพระโพธิสัตว์ในเนมิราชชาติ เป็นพระชาติที่ 4 ในทศชาติ
 ในความว่า “พระมาตาลีนำพระเจ้าเนมิราชไปทอดพระเนตรนั้น”
 บรรทัดที่ 1-2
- ทอดพระเนตร** ก. ดู
 ในความว่า “พระมาตาลีนำพระเจ้าเนมิราชไปทอดพระเนตรนั้น”
 บรรทัดที่ 1-2
- ไพตรณีนรก** น. เวตรณีนรก, ชื่อนรกบ่วงขุมแรกใน 16 ขุม
 ในความว่า “แลนรกอันเป็นอาทิชื่อไพตรณีนรก” บรรทัดที่ 3-4
- เวตรณี** น. ชื่อนรกบ่วงขุมแรกใน 16 ขุม
 ในความว่า “ครั้งว่าตายได้ไปเกิดในนรกอันชื่อว่า เวตรณีนันนยมบาล
 อยู่ในเวตรณีนัน” บรรทัดที่ 7-8

นรกภูมิหน้า 21

สาหัส	น. ร้ายแรง, รุนแรงเกินสมควร, ยิงนักร ในคำว่า "จึงตระหลอดลงไปใต้น้ำ ๆ นั้นเค็มหนักหนาแล แสบ เนื้อแสบตัวเขาสาหัสดังปลาอันคนตีที่บนบกนั้น" บรรทัดที่ 8-10
คำรบ	น. ครั้งๆ เช่น เป็นคำรบ 3 ในคำว่า "นรกอันเป็นคำรบ 2 นั้นชื่อว่า <u>สุนัขนรก</u> " บรรทัดที่ 20-1

นรกภูมิหน้า 22

สุนัขนรก, สุนัขนรก	น. ชื่อนรกป่าววมที่ 2 ใน 16 วุม คือ 1. เวตรณี 2. สุนัขนรก 3. สโชตินรก 4. อังคารกาสุนรก 5. โลหกุมภินรก 6. อโยทกนรก 7. ฤคปลาสนรก 8. สัตติหदनรก 9. พิลสนรก 10. โบราณมิพहनรก 11. โลहितบุพพนรก 12. โสฬหพิสนก 13. สังฆาฏนรก 14. อวิงสิรนรก 15. โลหสิมพลินรก 16. มิจจาทิฏฐินรก มีสุนัขนรกคอยขบกัด ในคำว่า "นรกอันเป็นคำรบ 2 นั้นชื่อว่า <u>สุนัขนรก</u> " บรรทัดที่ 1
ครูบาทยาย	น. ครูและอุปัชฌาย์ ในคำว่า "และพ่อแม่และผู้เฒ่าแก่ <u>ครูบาทยาย</u> คนผู้นั้นตายไปเกิด ในนรกอันชื่อว่า <u>สุนัขนรก</u> " บรรทัดที่ 1-2
ช้างสาร	น. ช้างใหญ่ ในคำว่า "แลตัวหมาผู้นั้นใหญ่เท่า <u>ช้างสาร</u> ทุกตัว" บรรทัดที่ 5-6
สบาย	ว. อยู่ดี, เป็นสุขกายสุขใจ, สำราญ, สะดวก ในคำว่า "เพียรยอมแหกหัวอกขบตอดคนทั้งหลายในนรกนั้นด้วย กรรมบาปของนั้น มิให้เขา <u>อยู่สบาย</u> " บรรทัดที่ 10
ประมาณ	ก. กะหรือคะเนให้ใกล้เคียงจำนวนจริงหรือให้พอเหมาะพอควร เช่น ประมาณราคาไม่ถูก ว. ราว ๆ เช่นประมาณ 3-4 เดือน ในคำว่า "ได้เวทนาพัน <u>ประมาณ</u> ทนอยู่ในนรกอันชื่อว่าสุนัขนรก นั้นแล" บรรทัดที่ 11-12

- โสรชตินรก** น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ โสรชตินรก ชื่อ นรกบ่าวขุมที่ 3 ใน 16 ขุม
พื้นนรกเป็นเหล็กแดง มีเปลวไฟลุกอยู่ตลอดเวลา
ในคำว่า “นรกบ่าวอันดับนั้นไปเป็นคำรบ 3 ชื่อว่า โสรชตินรก คือ
ผู้ได้กล่าวร้ายแก่ท่านผู้มีศีล” บรรทัดที่ 12-13
- ลำตาล** น. ต้นตาล
ในคำว่า “แลฝูงยมบาลถือค้อนเหล็กแดงอันใหญ่เท่า ลำตาลไล่ตี
ฝูงคนนรกนั้น ๆ ก็แล่นไปผ่านเหล็กแดง ๆ ลุกเป็นไฟแรงไหม้”
บรรทัดที่ 18-19
- นรกภูมิหน้า 23**
- ภัสมะ** น. เต้า, อู๋ลี ก. ทำให้แหลก จ. แผลกละเอียด
ในคำว่า “ยมบาลไล่ตีคนนรกนั้นเนื้อและตนเขานั้นก็แตกเป็น ภัสมะ
ไปสิ้นบัดเดียวได้” บรรทัดที่ 1
- อังคารกาสุมนรก, อังคารกาสุนรก** น. ชื่อ นรกบ่าวขุมที่ 4 ใน 16 ขุม ในนรกขุมนี้มีหลุม
ถ่านไฟแดง
ในคำว่า “นรกบ่าวอันเป็นคำรบที่ 4 นั้นชื่อว่า อังคารกาสุมนรก”
บรรทัดที่ 4
- อนาประโยชน์** น. สิ่งที่เป็นโทษ, ไม่มีผล, การกระทำเลวหรือทำชั่ว จ. ประโยชน์ส่วนตน
ในคำว่า “แลตนมิได้กระทำความบุญและดวงอาทิตย์ของท่านมาได้เป็น
อนาประโยชน์แก่ตนคนผู้นั้นตายไปได้เกิดในนรกอันชื่อว่า
“อังคารกาสุมนรก” ” บรรทัดที่ 6-8
- โลหกุมภินรก** น. ชื่อ นรกบ่าวขุมที่ 5 ใน 16 ขุม มีหม้อเหล็กแดง ใหญ่เท่าภูเขา
ภายในเต็มไปด้วยเหล็กแดงร้อนจัดจนหลอมเหลว สำหรับต้มสัตว์
นรก
ในคำว่า “อันดับนั้นเป็นคำรบ 5 ชื่อว่า โลหกุมภินรก”
บรรทัดที่ 15-16

นรกภูมิหน้า 24

บังเกิด

ก. เกิด เช่น บังเกิดอุบัติเหตุ บังเกิดลมพายุ, ทำให้เกิด เช่น
แม่บังเกิดเกล้า

ในควมว่า "บัดเดี๋ยวก**บังเกิด**หัวอันหนึ่งขึ้นมาแทนแล้ว" บรรทัดที่ 10

อุสปลาจนรก, อุสปลาสนรก น. ชื่อนรกบ่าวขุมที่ 7 ใน 16 พื้นน่านรกเต็มไปด้วยแผ่น
เหล็กแดงเป็นเหลวไฟสัตว์ที่อยู่ในนรกนี้เพราะกรรมที่เอาข้าวสับ
เกลบ หรือฟางไปปนกับข้าวเปลือกพรางขายแก่ผู้อื่น หลอกว่าเป็น
ข้าวดี

ในควมว่า "นรกบ่าวอันดับถัดนั้นเป็นคำรบ ชื่อว่า อุสปลาจนรก"
บรรทัดที่ 13-14

นรกภูมิหน้า 25

ทวาร

น. ประตู เช่น นายทวาร ; ช่อง ในคำ เช่น ทวารหนัก ทวารเบา ใช้เป็น
คำสุภาพ หมายถึง รูขี้, รูเยี่ยว. ทาง เช่น ถ่ายทวาร

ในควมว่า "ก็กลายเป็นไฟออกเบื้องทวารภายต่ำ" บรรทัดที่ 7

ลคติหสนรก, สัตติหตนรก น. ชื่อนรกบ่าวขุมที่ 8 ใน 16 ขุม มีฝูงยมบาลเอาหอกไล่แทง
ในควมว่า "แลนรกบ่าวอันเป็นคำรบ 8 นั้นชื่อลคติหสนรกนั้น"
บรรทัดที่ 10-11

โจร

น. ผู้ร้ายที่ลักขโมยหรือปล้นสะดมทรัพย์สินผู้อื่นเป็นต้น

ในควมว่า "แลคนฝูงกล่าวร้ายแก่เขาผู้เป็นโจร แลให้เจ้าของแพ้แรง
พรางเอาของท่านสิ้นบมิได้ให้เขาโสด" บรรทัดที่ 13-14

สีลกัถตนรก

น. สันนิษฐานว่า น่าจะได้แก่ พิลสนรก, ชื่อนรกบ่าวขุมที่ 9 ใน 16
ขุม มีฝูงยมบาล เอาเชือกเหล็กแดงคล้องคอลากไปบนแผ่นเหล็กแดง
แทงด้วยหอกชนัก แล้วฟันด้วยพิลาสนรกมีดและ แล่เนื้อ

ในควมว่า "นรกบ่าวอันดับเป็นคำรบ 9 นั้นชื่อ สีลกัถตนรก"

บรรทัดที่ 19

นรกภูมิหน้า 26

โมราปมิลหนรก, โบราณมิพหนรก น. ชื่อนรกบ่าวขุมที่ 10 ในนรก 16 ขุม มีแม่น้ำใหญ่
เต็มไปด้วยอุจจาระและสิ่งสกปรก

ในคำว่า "นรกบ่าวอันดับนั้นเป็นคำรบ 10 นั้น ชื่อว่าโมราปมิลหนรก"
บรรทัดที่ 5

สังสารากร น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น ส่วยอากร, ของที่เรียกเก็บจากพื้นเมือง ส่ง
เป็นภาคหลวงตามวิธีการเรียกเก็บภาษีอากรในสมัยโบราณ
ในคำว่า "คนผู้ท่านท้าวพระญาใช้ให้ไป สังสารากร แก่ไพร่ฟ้าราษฎร
กรมทั้งหลาย" บรรทัดที่ 5-7

ราษฎร น. พลเมืองของประเทศ
ในคำว่า "คนผู้ท่านท้าวพระญาใช้ให้ไป สังสารากร แก่ไพร่ฟ้าราษฎร
กรมทั้งหลาย" บรรทัดที่ 5-7

กรม น. หมู่เหล่าอันเป็นที่รวมกำลังไพร่พลของแผ่นดิน ตามลักษณะการ
ปกครองสมัยโบราณ เพื่อประโยชน์ในเวลาเกิดศึกสงครามจะได้เรียก
ระดมคนให้ทันทั่วถึง บรรดาชายฉกรรจ์ จ้องเข้าอยู่ในกรมหรือใน
ในคำว่า "คนผู้ท่านท้าวพระญาใช้ให้ไป สังสารากร แก่ไพร่ฟ้ารา
ษฎร กรมทั้งหลาย" บรรทัดที่ 5-7

มิตร น. ความเป็นเพื่อน, ความหวังดีต่อกัน
ในคำว่า "แลกล่าวร้ายท่านเป็นต้นว่าฆ่าท่านตีท่าน ผู้มี มิตรรักตน"
บรรทัดที่ 7-8

มิตรโทษ น. การทำร้ายคนดี, ทำร้ายคนที่มีความรักใคร่ตน
ในคำว่า "และเป็น มิตรโทษทรหดตั้งนั้น ครั้นตายไปเกิดในนรกนั้น"
บรรทัดที่ 8-9

ลามก ว. หยาบเข้าเลวทราม, สกปรก, อันเป็นที่น่ารังเกียจแก่ผู้อื่นในด้านความ
ดีงาม

ในคำว่า "คนนรกนั้นอยู่ในแม่น้ำใหญ่อันหนึ่ง และเต็มไปด้วย ลามก
อาจมและเหม็นหนักหนา" บรรทัดที่ 13-14

อาจม น. ชี้ (ของคน)
ในคำว่า "คนนรกนั้นอยู่ในแม่น้ำใหญ่อันหนึ่ง และเต็มไปด้วย ลามก
อาจมและเหม็นหนักหนา" บรรทัดที่ 13-14

โลหิตปุปพพรก

น. ชื่อนรกบ่าวขุมที่ 11 ใน 16 ขุม มีแม่น้ำใหญ่เต็มไปด้วยเลือดและหนอง เมื่อสัตว์นรกนั้นกินเลือดและหนองเลือดและหนองจะกลายเป็นไฟไหม้และพุ่งออกมาทางทวารเบื้องล่าง
ในคำว่า "นรกบ่าวอันดับนั้น เป็นคำรบ 11 ชื่อ โลหิตปุปพพรก"
บรรทัดที่ 16-17

สงฆ์

น. ภิกษุ เช่นของสงฆ์, พិธีสงฆ์, บางที่ใช้ควบกับคำว่า พระหรือภิกษุ เป็นพระสงฆ์หรือภิกษุสงฆ์ เช่นนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์มีภิกษุสงฆ์มารับบิณฑบาตมาก, ลักษณะนามว่า รูป หรือ องค์ เช่น ภิกษุสงฆ์ 2 รูป พระสงฆ์ 4 องค์ ; ภิกษุที่เข้าร่วมสังฆกรรม แต่จำนวนภิกษุที่เขา ร่วมสังฆกรรมแต่ละอย่างไม่เท่ากัน คือ ในสังฆกรรมทั่ว ๆ ไป เช่น การสวดพิธีกรรมสวดอภิธรรมตัดสังคหะ ประกอบด้วยภิกษุ 4 รูปเรียกว่า สงฆ์จตุรวรรค ในการรับกฐิน สวดพระปาติโมกข์ ปวารณากรรม และอุปสมบทในถิ่นที่ขาดแคลนภิกษุต้องประกอบด้วยภิกษุ 5 รูป เรียกว่า สงฆ์ปัญจวรรค ในการอุปสมบทในถิ่นที่มีภิกษุมาก ต้องประกอบด้วยภิกษุ 10 รูปเรียกว่า สงฆ์ทศวรรค และในการสวดอัฟฆานระดับอาบัติสังฆาทิเสส ต้องประกอบด้วยภิกษุ 20 รูป เรียกว่า สงฆ์วิศติวรรค, ภิกษุที่เข้าร่วมสังฆกรรมดังกล่าวถ้ามากกว่าจำนวนที่กำหนดจึงจะใช้ได้ ถ้าขาดจำนวนใช้ไม่ได้
ในคำว่า "คนผู้กระทำร้ายแก่พ่อแม่และสงฆ์ และคนผู้มีพระคุณและท่านผู้มีศีลก็ดี" บรรทัดที่ 18-19

นรกภูมิน้ำ 27

โลหพิสนรก

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ โโลหพิสนรก, ชื่อนรกบ่าวขุมที่ 12 ใน 16 ขุม สัตว์ในนรกจะถูกยมบาลเขามัดคาบลิ้น และชักออกมาเกี่ยวกับเบ็ดเหล็กเท่าลำตาล แล้วผลักให้ล้มหงายลงบนแผ่นเหล็กแดงที่ลุกเป็นเปลว และถือเอาหนังออกมา
ในคำว่า "นรกบ่าวอันดับนั้น เป็นคำรบ 12 ชื่อ โลหพิสนรก"
บรรทัดที่ 4-5

ประบัต

ก. จ้อโกง กระบัต ตระบัต หรือ สะบัตก็ใช้

ในคำว่า "ก็ใส่กลให้เขาพลั้งเขาพลาดแลประบัตสิ่งสิ้นเขา"

บรรทัดที่ 7

นรกภูมิหน้า 28

วสิรนรก

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ อวังสิรนรก, ชื่อนรกปาวชุมที่ 14 ใน 16 ชุม สัตว์ในนรกจะถูกยมบาลจับเข้าทั้ง 2 ข้างหย่อนลงในชุมนรกแล้ว แผ่นเหล็กแดงดี

ในควมว่า "นรกปาวอันดับนั้น เป็นคำรบ 12 ชื่อ วสิรนรก"

บรรทัดที่ 5-6

นรกภูมิหน้า 29

มิจฉาทิฏฐินรก

น. ชื่อนรกปาวสุดท้ายใน 16 ชุม เป็นที่เกิดของผู้ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ในควมว่า "นรกปาวถัดนั้นเป็นคำรบ 16 ชื่อ มิจฉาทิฏฐินรกแล"

บรรทัดที่ 12-13

เหตุทิฏฐิ

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ อเหตุทิฏฐิ, ความเห็นว่าไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง

ในควมว่า "มิจฉาทิฏฐิ มี 2 ประการ ๆ หนึ่งชื่อ เหตุทิฏฐิ หนึ่งชื่อ รสาทิฏฐิ" บรรทัดที่ 14-15

รสาทิฏฐิ

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ สสสตทิฏฐิ คือ ทิฏฐิที่ถือว่าโลกและวิญญานเที่ยงไม่เสื่อมสูญ

ในควมว่า "มิจฉาทิฏฐิ มี 2 ประการ ๆ หนึ่งชื่อ เหตุทิฏฐิ หนึ่งชื่อ รสาทิฏฐิ" บรรทัดที่ 14-15

นรกภูมิหน้า 30

โลกันตนรก

น. โลกันตริกรนรก, ชื่อนรกซึ่งอยู่นอกจักรวาล อยู่ระหว่าง จักรวาล 3 จักรวาล

ในควมว่า "อันว่าโลกันตนรคนั้นมีดังนี้ ฝูงจักรวาลทั้งหลายนี้แล 3

อันอยู่ใกล้ดังเกวียน 3 อัน แลวางไว้ข้างกันบาตร 3 ลูกอันใกล้กัน

หว่างจักรวาล 3 อัน แลมีนรกชื่อ โลกันตนรกแลฯ" บรรทัดที่ 5-8

ฝูงจะกล่าวพาล, ฝูงจักรวาล น. หมู่จักรวาล

ในคำว่า "อันว่าโลกันตนรกนั้นมิดังนี้ ฝูงจะกล่าวพาลหลงทั้งหลาย
นี้แล" บรรทัดที่ 5-6

บาตร

น. ภาชนะชนิดหนึ่งสำหรับ ภิกษุสามเณรใช้รับอาหาร บิณฑบาต

ในคำว่า "แลวางไว้ข้างบาตร 3 ลูก อันไว้ใกล้กัน" บรรทัดที่ 6-7

จักรวาล, จักรวาล

น. ปริมาณพล ; ประชุม, หมู่ ; เทือกเขาในนิยายเป็นกำแพงล้อมรอบโลก
และเป็นเขตกันแสงสว่างกับความมืด, บริเวณโดยรอบของโลก, ทั่วโลก

ในคำว่า "อันว่าโลกันตนรกนั้นมิดังนี้ ฝูงจะกล่าวพาลหลง
ทั้งหลายนี้แล 3 อันอยู่ใกล้ดังเกวียน 3 อัน แลวางไว้ข้างกันบาตร 3 ลูก
อันใกล้กัน หว่างจักรวาล 3 อัน แล มีนรกชื่อโลกันตนรกแล ฯ"

บรรทัดที่ 5-8

พรหมโลก

น. ภูมิเป็นที่สถิตของพรหม

ในคำว่า "เมื่อได้น้ำอันชูแผ่นดินนี้หากเป็นพื้นขึ้น ชื่อว่าโลกันตนรก
นั้น และเบื้องบนนั้นเป็นปล่องขึ้น ไปถึงพรหมโลกอันว่าจะมีวิมานอยู่
ตรงโลกันตนรกขึ้นไปนั้นหาบมิได้" บรรทัดที่ 10-12

วิมาน

น. ที่อยู่หรือที่ประทับของเทวดา ; ยานทิพย์

ในคำว่า "เมื่อได้น้ำอันชูแผ่นดินนี้หากเป็นพื้นขึ้น ชื่อว่าโลกันตนรก
นั้น และเบื้องบนนั้นเป็นปล่องขึ้น ไปถึงพรหมโลกอันว่าจะมีวิมานอยู่
ตรงโลกันตนรกขึ้นไปนั้นหาบมิได้" บรรทัดที่ 10-12

เขายุคันธร

น. ชื่อภูเขาทิวหนึ่งในกลุ่มเขาสัตตบริภัณฑ์ ซึ่งล้อมรอบภูเขาพระสุเมรุ,
ใช้ยุคันธร ก็มี

ในคำว่า "เพราะว่าเดือนและตะวันอันเป็นไฟและส่องให้คน
ทั้งหลาย 4 แผ่นดินนี้ไปส่องสว่างกลางดาวแต่เพียงปลายเขา
ยุคันธรได้" บรรทัดที่ 16-18

กำแพงจักรวาล, กำแพงจักรวาล น. กำแพงที่ล้อมรอบโลก

ในคำว่า "และส่องสว่างไปแต่ในกำแพงจักรวาล" บรรทัดที่ 18-19

เขาจักรวาล, เขาจักรวาล น. เขาที่ล้อมรอบโลก, เขาสัตตบริภัณฑ์

ในคำว่า "และโลกันตนรกนั้นอยู่นอกกำแพงจักรวาลได้ อยู่ระหว่าง
เขาจักรวาลภายนอกเรา นี้ จึงบมิได้เห็นหนได้" บรรทัดที่ 18-20

นรกภูมิหน้า 31

อุบัติ	<p>น. การเกิดขึ้น, กำเนิด, การบังเกิด ; รากหน้า, เหตุ ก. เกิด, เกิดขึ้น</p> <p>ในคำว่า "ถ้าและว่าต่อเมื่อใดโพธิสัตว์ผู้จะลงมาอุบัติตรัสแก่ สัพพัญญุตญาณ" บรรทัดที่ 3-4</p>
เสด็จ	<p>น. คำเรียกเจ้านายชั้นพระองค์เจ้าขึ้นไป (ราชา) ก. ไป, อยู่, เช่น</p> <p>เสด็จประพาส, เสด็จประทับ</p> <p>ในคำว่า "แลเมื่อท่านเสด็จลงไปเอาปฏิสนธิในครรภ์พระมารดานั้น กิติ" บรรทัดที่ 4-5</p>
ครรรค์, ครรรภ์	<p>น. ท้อง เช่น หญิงมีครรภ์ (ใช้เฉพาะท้องผู้มีลูก)</p> <p>ในคำว่า "และเมื่อท่านเสด็จลงไปเอาปฏิสนธิในครรภ์พระมารดานั้น กิติ" บรรทัดที่ 4-5</p>
สมภพ	<p>น. การเกิด, ใช้เป็นราชาศัพท์ว่า พระราชาสมภพและพระบรมราชสมภพ</p> <p>ในคำว่า "แลเมื่อท่านสมภพจากอุทรนั้นกิติแล ฯ" บรรทัดที่ 5-6</p>
จาตุโกรธรร, มาตุคัพโภทร	<p>น. ครรภ์มารดา, ท้องแม่</p> <p>ในคำว่า "แลเมื่อสมภพจากอุทรนั้นกิติ" บรรทัดที่ 5-6</p>
พระพุทธเจ้า	<p>น. คำเรียกขานพระศาสดาในพระพุทธศาสนา, ใช้เป็นคำหน้าชื่อพระเจ้าแผ่นดิน เช่น พระพุทธเจ้าเสือ</p> <p>ในคำว่า "เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาพระธรรมจักรนั้นกิติ" บรรทัดที่ 7</p>
พระธรรมจักร	<p>น. ธรรมจักรกับวัตนสูตร, เป็นชื่อปฐมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเมืองพาราณสี</p> <p>ในคำว่า "เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาพระธรรมจักรนั้นกิติ" บรรทัดที่ 7</p>
นิพพาน	<p>น. ความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์ ก. ดับกิเลสและกองทุกข์, ตาย (ใช้แก่พระอรหันต์) โบราณใช้ว่า นิรพพาน ก็มี (จารึกสยาม)</p> <p>ในคำว่า "เมื่อพระพุทธเจ้า เสด็จเข้าสู่<u>นิพพาน</u>นั้นกิติ" บรรทัดที่ 7-8</p>

นรกภูมิหน้า 32

- พุทธันดรกัลป** น. ช่วงเวลาที่โลกว่างพระพุทธรเจ้า, ช่วงเวลาที่โลกว่างพระพุทธรศาสนา
ในคำว่า “แต่เขาทนทุกขเวทนาอยู่ที่นั่นช้านานนักชั่วพุทธันดร
กัลปหนึ่งแล ฯ” บรรทัดที่ 15-16
- อุประมา, อุปมา** น. สิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบเทียบมักใช้คู่กับอุปไมยในประโยค
เช่น เรื่องนี้มีอุปมาฉันใดอุปไมยก็ฉันนั้น ก. เปรียบเทียบ
ในคำว่า “และจะนับด้วยปีและเดือนได้บมิอาจนับได้เท่าเว้นไว้แต่
อุประมาให้รู้ฯ” บรรทัดที่ 19-20

นรกภูมิหน้า 33

- ผ้าทิพย์** น. ผ้าที่ห้อยตรงหน้าฐานพระพุทธรูป (โดยมากปั้นด้วยปูนทำเป็นหลาย
ต่าง ๆ แต่ที่ไม่มีเป็นลายกัมมิ), ผ้าที่ห้อยหน้าราชอาสน์หรือ
พลับพลา, ผ้าวิเศษ
ในคำว่า “ถึงร้อยปีเอาผ้าทิพย์อันอ่อนดังควันไฟมากกว่าดูเขาแต่
แลคาบ” บรรทัดที่ 2
- โจทนา** น. การทักท้วง, การฟ้องหา ; คำฟ้องหา
ในคำว่า “มิแลมิผู้โจทนาว่าดังนี้ ว่าคนอันกระทำบาปอันเป็นปัญ
จानันตริยกรรมแลได้ไปตกในนรก” บรรทัดที่ 4-5
ในคำว่า “ว่าคนอันที่ได้กระทำบาปอันเป็นปัญจानันตริยกรรม
แลได้ไปตกนรกอันหนึ่งชื่อว่า มหาอวิฉินรก” บรรทัดที่ 4-5
- ปัญจानันตริยกรรม** น. อนันตริยกรรม 5, กรรมมีโทษหนักที่สุดมี 5 อย่าง คือ 1.ฆ่าบิดา
2.ฆ่ามารดา 3.ฆ่าพระอรหันต์ 4.ทำให้พระกายพระพุทธรเจ้า
ห้อเลือด 5.ทำให้สงฆ์แตกแยกกัน
ในคำว่า “ว่าอันคนที่ได้กระทำบาปอันเป็นปัญจานันตริยกรรม
แลได้ไปตกนรกอันหนึ่งชื่อว่า มหาอวิฉินรก” บรรทัดที่ 4-5
- อุปมาดุจ** น. อุปมา
ในคำว่า “มิจะอุปมาดุจนกตัว 1” บรรทัดที่ 13-14

นรกภูมิหน้า 34

พระเทวทัต

น. ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง เกิดในวรรณะกษัตริย์โกถิงศ์เป็นพระญาติของ
พระพุทธเจ้า ได้ออกบวชในพระพุทธศาสนาต่อมาได้กระทำอนัตตริย-
กรรม 2 ข้อคือ ทำร้ายพระพุทธเจ้า โดยกลิ้งหินถูกพระบาทจน
ห้อพระโลหิต และทำให้พระสงฆ์แตกแยกกัน

ในควมว่า "บาปอันใดและบาปแห่งพระเทวทัต อันได้ไฟไหม้อยู่ใน
มหาวิจิตรภนนั้นไกลแต่เราอยู่นี้ไปถึงยมโลกย์ได้ 150 ประโยชน์"

บรรทัดที่ 1-2

ยมโลกย์, ยมโลก

น. แดนนรกขุมเล็กซึ่งอยู่ต่อจากอุสุทนรก เป็นนรกขุมเล็กล้อมรอบ
เป็นบริเวณชั้นนอกของมหานรกทั้ง 8 มหานรกแต่ขุมมียมโลกนรก
ล้อมรอบ เป็นบริวารชั้นนอกอยู่ในทิศทั้ง 4 ทิศละ 10 ขุม รวมเป็น 40
ขุม จึงรวมเป็นยมโลกทั้งหมด 320 ขุม ยมโลกก็เรียก

ในควมว่า "บาปอันใดและบาปแห่งพระเทวทัต อันได้ไฟไหม้อยู่ใน
มหาวิจิตรภนนั้นไกลแต่เราอยู่นี้ไปถึงยมโลกย์ได้ 150 ประโยชน์"

บรรทัดที่ 1 2

จรด

ก. จด, ถึง จ่อให้ถึง

ในควมว่า "แต่ยมโลกย์ไปถึงอวิจิได้พันโยชน์ลมอันจรดได้โยชน์"

บรรทัดที่ 2-3

ทรงน้ำ

ก. รongรับน้ำ

ในควมว่า "ลมอันทรงน้ำและแผ่นดินไว้มิให้จมบมิให้ไหว" บรรทัด
ที่ 5-6

ปถมกัณฑ์, ปฐมกัณฑ์

น. กัณฑ์ที่ 1 กัณฑ์แรก, กัณฑ์ต้น

ในควมว่า "กล่าวผู้สัตว์อันเกิดในนรกภูมิ อันเป็นปถมกัณฑ์
โดยสังเขปปกถา เท่านั้นแล ฯ" บรรทัดที่ 7-9

สังเขปปกถา

น. ข้อความโดยย่อ

ในควมว่า "กล่าวผู้สัตว์อันเกิดในนรกภูมิ อันเป็นปถมกัณฑ์

โดยสังเขปปกถาเท่านั้นแล ฯ" บรรทัดที่ 7-9

ดิรัจฉานภูมินหน้า 35

อาทิ	<p>น. ต้นในคำว่า เป็นอาทิ, เป็นเบื้องต้น, ที่แรก, ข้อต้น</p> <p>ในคำว่า "มีอาทิ คือว่าครุฑแลนาคสิงห์ข้างม้าวัวควายเนื้อถึกทุกสิ่ง" บรรทัดที่ 4-5</p>
ครุฑ	<p>น. พญานกที่เป็นพาหนะของพระนารายณ์, ใช้เป็นตราแผ่นดินและเครื่องหมายทางราชการ</p> <p>ในคำว่า "แต่สิ่งอันดังนี้ ชื่อ ดิรัจฉาน มีอาทิคือครุฑ และนาค สิงห์ข้างม้าวัวควายเนื้อถึกทุกสิ่ง" บรรทัดที่ 3-5</p>
นาค	<p>น. งูใหญ่</p> <p>ในคำว่า "แต่สิ่งอันดังนี้ ชื่อ ดิรัจฉาน มีอาทิคือครุฑ และนาค สิงห์ข้างม้าวัวควายเนื้อถึกทุกสิ่ง" บรรทัดที่ 3-5</p>
สิงห์	<p>น. สัตว์ในนิยายถือว่ามีฤทธิ์ร้ายและมีกำลังมาก, ราชสีห์ก็ว่า ; ชื่อกลุ่มดาวรูปสิงห์เรียกว่า ราชสีห์ เป็นราศี 1 ในจักรราศี</p> <p>ในคำว่า "แต่สิ่งอันดังนี้ ชื่อ ดิรัจฉาน มีอาทิคือครุฑ และนาค สิงห์ข้างม้าวัวควายเนื้อถึกทุกสิ่ง" บรรทัดที่ 3-5</p>
กามสัณญา	<p>น. ความหมายรู้ในกามารมณ์</p> <p>ในคำว่า "อันว่าฝูงดิรัจฉานนั้นเทียบร้อมพลันด้วย 3 ชื่อหนึ่งชื่อ <u>กามสัณญา</u> หนึ่งชื่อ <u>อาหารสัณญา</u> หนึ่งชื่อ <u>มรณสัณญา</u>" บรรทัดที่ 7-9</p>
อาหารสัณญา	<p>น. ความหมายรู้ในอาหาร</p> <p>ในคำว่า "อันว่าฝูงดิรัจฉานนั้นเทียบร้อมพลันด้วย 3 ชื่อหนึ่งชื่อ <u>กามสัณญา</u> หนึ่งชื่อ <u>อาหารสัณญา</u> หนึ่งชื่อ <u>มรณสัณญา</u>" บรรทัดที่ 7-9</p>
มรณสัณญา	<p>น. ความรู้สึกไวต่อความตาย</p> <p>ในคำว่า "อันว่าฝูงดิรัจฉานนั้นเทียบร้อมพลันด้วย 3 ชื่อหนึ่งชื่อ <u>กามสัณญา</u> หนึ่งชื่อ <u>อาหารสัณญา</u> หนึ่งชื่อ <u>มรณสัณญา</u>" บรรทัดที่ 7-9</p>

อายุสมัย, อายุส	น. อายุ, เวลาที่ดำรงอยู่, เวลาชีวิต ช่วงเวลาที่นับตั้งแต่เกิดหรือมี มาจนถึงเวลากลับถึง, ระยะเวลาที่กำหนดไว้ อายุความ ในคำว่า "อันชื่อว่ามรณสัญญา เขาพลันด้วยความตาย คือ <u>อายุสมัยแห่งเขาน้อย</u> " บรรทัดที่ 11-12
ธรรมสัญญา	น. ความหมายรู้ในธรรม ในคำว่า "อันว่าติรัจฉานนี้และมีธรรมสัญญานั้น หาพบได้มาก นักหนาแล ฯ" บรรทัดที่ 12-13
ติรัจฉานภูมิหน้า 36	
หลักฐาน	น. พื้นพื้มั่นคง, ความมั่นคงอันเป็นพื้นที่ตั้ง เครื่องแสดงประกอบเพื่อ ยืนยัน ; (กฎ) สิ่งที่ใช้พิสูจน์ความถูกต้องหรือความจริง (ว.Evidence) ในคำว่า "มีกลางสิ่งกินแต่เพื่อนฝูงตนเอง มีกลางสิ่งกินอันบแรง <u>หลักฐานเขา</u> " บรรทัดที่ 20-1
ราชสีห์	น. พญาสิงห์โต, สิงหรราช หรือสีนราช ก็เรียก ; สัตว์ในนิยายถือว่ามี ความดุร้ายและกำลังมาก, สิงห์ก็เรียก ในคำว่า "ซึ่งว่าสิ่งอันดีนั้นคือ <u>ราชสีห์</u> " บรรทัดที่ 5
ดิณะสิงหะ	น. ดิณราชสีห์, ราชสีห์ที่กินหญ้าเป็นอาหาร ในคำว่า "อันราชสีห์ 4 สิ่ง ๆ หนึ่งชื่อดิณะสิงหะ" บรรทัดที่ 6
กาลสิงหะ	น. กาฬราชสีห์, ราชสีห์กินหญ้าเป็นอาหาร ในคำว่า "สิ่งหนึ่งชื่อ <u>กาลสิงหะ</u> " บรรทัดที่ 6-7
ปັນทุระสิงหะ	น. ปันทุระสีห์ ราชสีห์มีขนกายสีเหลือง, เป็นประเภท 1 ใน 4 ประเภท ได้แก่ ดิณราชสีห์, ปันทุระสีห์, กาฬราชสีห์, ไกรสรราชสีห์ ในคำว่า "สิ่งหนึ่งชื่อ <u>ปันทุระสิงหะ</u> " บรรทัดที่ 7
ไกรสรสิงหะ	น. ไกรสรราชสีห์, ราชสีห์ที่มีสร้อยคอ, เป็นประเภท 1 ใน 4 ประเภท ได้แก่ ดิณราชสีห์, ปันทุระสีห์, กาฬราชสีห์, ไกรสรราชสีห์ ในคำว่า "สิ่งหนึ่งชื่อ <u>ไกรสรสิงหะ</u> " บรรทัดที่ 7-8
น้ำชาตหฺรคุณ	น. น้ำ ชาตสีแดงเสน

	<p>ในความว่า “แลปลายตีนทั้ง 4 นั้น แดงดังท่านเอาน้ำครึ่งละลายด้วย <u>น้ำชาดหรรณ</u>” บรรทัดที่ 15-16</p>
หอยสังข์	<p>น. ชื่อหอยทะเลกาบเดี่ยวหลายชนิดในหลายวงศ์ เช่น ชนิด Strommbus Sp. เปลือกขาวช่องเปิดเรียงงามได้รูปทรงใช้สำหรับหลังน้ำพระพุทธร มนต์หรือน้ำเทพมนตรี ชนิด Chalania Tritonis ใช้เป่าชนิดหลังนี้สัง แตร ก็เรียก, ลักษณะนามว่า ขอน เช่น สังข์ 2 ขอน</p> <p>ในความว่า “ในตัวไกรสรสิงหนันที่ชาวก็ขานักดั่ง<u>หอยสังข์</u> อันงาม ท่านผินใหม่” บรรทัดที่ 16-17</p>
คูหาทอง	<p>น. ถ้ำทอง, ห้องตึกแถว ; ช่องที่กันไว้สำหรับลงคะแนนเสียงตามหน่วย เลือกตั้ง</p> <p>ในความว่า “ผีเมื่อไกรสรสิงหนันออกจาก <u>คูหาทอง</u>ก็ตี<u>คูหาเงิน</u>ก็ตี <u>คูหาแก้ว</u>ก็ตี” บรรทัดที่ 17-18</p>
คูหาเงิน	<p>น. ถ้ำเงิน, ห้องเงิน</p> <p>ในความว่า “ผีเมื่อไกรสรสิงหนันออกจาก <u>คูหาทอง</u>ก็ตี<u>คูหาเงิน</u>ก็ตี <u>คูหาแก้ว</u>ก็ตี” บรรทัดที่ 17-18</p>
คูหาแก้ว	<p>น. ถ้ำแก้ว, ห้องแก้ว</p> <p>ในความว่า “ผีเมื่อไกรสรสิงหนันออกจาก <u>คูหาทอง</u>ก็ตี<u>คูหาเงิน</u>ก็ตี <u>คูหาแก้ว</u>ก็ตี” บรรทัดที่ 17-18</p>
แผ่นศิลาเหลือง	<p>น. แผ่นศิลาสีเหลือง</p> <p>ในความว่า “ตนจึงไปยืนอยู่เหนือ<u>แผ่นศิลาเหลือง</u>” บรรทัดที่ 19</p>
	<p>ดิรัจฉานภูมิมหน้า 37</p>
เดิน	<p>ก. ยกเท้าก้าวไป ; โดยปริยายหมายว่า เคลื่อนไปด้วยกำลังต่าง ๆ เช่น นาฬิกาเดิน, รถเดิน, ทำให้เคลื่อนไหว เช่น เดินเครื่อง, ทำให้ เคลื่อนไปเช่น เดิมหมากรุก, คล่องไม่ติดขัด เช่น รับประทานอาหารเดิน สมองเดินดี, นำไปส่ง เช่น เดินข่าว เดินหนังสือเดินหมาย, ประกอบ กิจการขนส่ง</p> <p>ในความว่า “แล้วจึงแต่งตนไป<u>เดิน</u>แล่นไปมาดังลูกวัวแล่นนั้น” บรรทัดที่ 4-5</p>

- หาญ ว. กล้า, เก่ง, บังอาจ
ในคำว่า
“ฝากลางป่ามีช้างบ้านอันหาญ ผูกด้วยเชือกเหล็กมันก็ดี”
บรรทัดที่ 13-14
- พลาหกตระกูล น. ตระกูลวลาหก เป็นตระกูลม้าตระกูลหนึ่ง
ในคำว่า “และฝูงม้าแก้วอันหนึ่งชื่อว่าพลาหกตระกูล”
บรรทัดที่ 15-16
- อรหันตาศีนาสพเจ้า น. พระอรหันต์ผู้หมดกิเลสอาสวะแล้ว
ในคำว่า “และผู้มีบุญคือโพธิสัตว์และอรหันตาศีนาสพเจ้า”
บรรทัดที่ 16-17

ไตร่จกานฎมินหน้า 38

- บันริเรียน, บันลือเสียง ก. เปล่งเสียงดังก้อง
ในคำว่า “สวนลมบันริเรียน อยู่ฟังมันได้ยินเสียงภายหลังเล่า
เพราะมันเร็วนัก ฯ” บรรทัดที่ 7-8
- เหกาลาพกหัตถิฏุล, กาฬพกหัตถิฏุล น. ตระกูลช้างสำคัญตระกูล 1 ใน 10 ตระกูล ได้แก่
กาฬพกหัตถิฏุล คังเคยยหัตถิฏุล ปันทรหัตถิฏุล ตามพหัตถิฏุล
ปิงคหัตถิฏุล คันธหัตถิฏุล มังคหัตถิฏุล เหมหัตถิฏุล อุโปสถหัตถิ
ฏุล ฉัททันตหัตถิฏุล ช้างตระกูลนี้มีกายสีดำ กาฬพกหัตถิฏุล
ก็เรียก
ในคำว่า “ฝูงช้างแก้วตระกูลนั้นมี 10 จำพวก จำพวกหนึ่งชื่อ
เหกาลาพกหัตถิฏุล” บรรทัดที่ 11-12
- กัษเขยกหัตถิฏุล, คังเคยยหัตถิฏุล น. ตระกูลช้างสำคัญตระกูล 1 ใน 10 ตระกูล ได้แก่
กาฬพกหัตถิฏุล คังเคยยหัตถิฏุล ปันทรหัตถิฏุล ตามพหัตถิฏุล
ปิงคหัตถิฏุล คันธหัตถิฏุล มังคหัตถิฏุล เหมหัตถิฏุล
อุโปสถหัตถิฏุล ฉัททันตหัตถิฏุล, ช้างตระกูลนี้มีกายสีเหมือนสีน้ำไหล
คังโคยหัตถิฏุล หรือ คองโคยหัตถิฏุล ก็เรียก
ในคำว่า “สิ่งหนึ่งชื่อกัษเขยกหัตถิฏุล” บรรทัดที่ 12
- จันทรหัตถิฏุล, ปันทรหัตถิฏุล น. ตระกูลช้างสำคัญตระกูล 1 ใน 10 ตระกูล ได้แก่

กาฬพาทัดถึกุล คังเคยหัดถึกุล ปันทรหัดถึกุล ตามพหัดถึกุล
 ปิงคลหัดถึกุล คันธหัดถึกุล มังคลหัดถึกุล เหมหัดถึกุล
 อุโปสถหัดถึกุล จัททันตหัดถึกุล, ช้างตระกูลนี้มีกายสีชาวดัง
 เขาไกรลาส

ในคววมว่า "สิ่งหนึ่งชื่อจันทรหัดถึกุล" บรรทัดที่ 13

ตามพหัดถึกุล

น. ตระกุลช้างสำคัญตระกูล 1 ใน 10 ตระกุล ได้แก่ กาฬพาทัดถึกุล
 คังเคยหัดถึกุล ปันทรหัดถึกุล ตามพหัดถึกุล ปิงคลหัดถึกุล คันธหัดถึ
 กุล มังคลหัดถึกุล เหมหัดถึกุล อุโปสถหัดถึกุล จัททันตหัดถึกุล,
 ช้างในตระกูลสีแดง

ในคววมว่า "สิ่งหนึ่งชื่อตามพหัดถึกุล" บรรทัดที่ 13-14

มังคลหัดถึกุล

น. มังคลหัดถึกุล, ตระกุลช้างสำคัญตระกูล 1 ใน 10 ตระกุล ได้แก่
 กาฬพาทัดถึกุล คังเคยหัดถึกุล ปันทรหัดถึกุล ตามพหัดถึกุล
 ปิงคลหัดถึกุล คันธหัดถึกุล มังคลหัดถึกุล เหมหัดถึกุล อุโปสถหัดถึกุล
 จัททันตหัดถึกุล, ช้างในตระกูลนี้กายสีนิลอัณฐัน มีกริยาท่าทางเดิน
 งาม

ในคววมว่า "สิ่งหนึ่งชื่อมังคลหัดถึกุล" บรรทัดที่ 13-14

คันธหัดถึกุล

น. ตระกุลช้างสำคัญตระกูล 1 ใน 10 ตระกุล ได้แก่ กาฬพาทัดถึกุล
 คังเคยหัดถึกุล ปันทรหัดถึกุล ตามพหัดถึกุล ปิงคลหัดถึกุล คันธหัดถึ
 กุล มังคลหัดถึกุล เหมหัดถึกุล อุโปสถหัดถึกุล จัททันตหัดถึกุล, ช้าง
 ในตระกูลนี้มีกายสีไม้กฤษณา มีกลิ่นตัวหอม

ในคววมว่า "สิ่งหนึ่งชื่อคันธหัดถึกุล" บรรทัดที่ 14

โปจหัดถึกุล

น. สันนิษฐานว่าได้แก่ เหมหัดถึกุล, ตระกุลช้างสำคัญตระกูล 1 ใน
 10 ตระกุล ได้แก่ กาฬพาทัดถึกุล คังเคยหัดถึกุล ปันทรหัดถึกุล
 ตามพหัดถึกุล ปิงคลหัดถึกุล คันธหัดถึกุล มังคลหัดถึกุล
 เหมหัดถึกุล อุโปสถหัดถึกุล จัททันตหัดถึกุล, ช้างในตระกูลนี้กายสี
 เหลืองดังทอง

ในคววมว่า "สิ่งหนึ่งชื่อโปจหัดถึกุล" บรรทัดที่ 15

อุโปสถหัดถึกุล

น. อุโปสถตระกูล, อุโปสถหัดถึกุล, ตระกุลช้างสำคัญตระกูล 1 ใน 10
 ตระกุล ได้แก่กาฬพาทัดถึกุล คังเคยหัดถึกุล ปันทรหัดถึกุล

ตามพหัตถ์ถึกุล ปิงคลหัตถ์ถึกุล คันธหัตถ์ถึกุล มังคลหัตถ์ถึกุล เหมหัตถ์ถึกุล อุโปสถหัตถ์ถึกุล จัททันตหัตถ์ถึกุล, ช้างในตระกูลนี้มีกายสีทอง ในความว่า "สิ่งหนึ่งชื่ออุโปสถหัตถ์ถึกุล" บรรทัดที่ 15

จัททันตกุล, จัททันตหัตถ์ถึกุล น. ตระกูลช้างสำคัญตระกูล 1 ใน 10 ตระกูล ได้แก่ กาฬพาก หัตถ์ถึกุล คังเคยหัตถ์ถึกุล ปันทรหัตถ์ถึกุล ตามพหัตถ์ถึกุล ปิงคลหัตถ์ถึกุล คันธหัตถ์ถึกุล มังคลหัตถ์ถึกุล เหมหัตถ์ถึกุล อุโปสถหัตถ์ถึกุล จัททันตหัตถ์ถึกุล, ช้างในตระกูลนี้มีกายสีขาวบริสุทธิ์ตั้งสีเงินยวง ปากและเท้าสีแดง

ในความว่า "สิ่งหนึ่งชื่อจัททันตกุล" บรรทัดที่ 16

ติรน

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ ติมิ, ชื่อปลาใหญ่ 1 ใน 7 ตัวที่อยู่ในสี่ทันตรสมุทรร ได้แก่ติมิ ติมิงคล ติมิรปิงคล อานนท์ ติมินทะ อัชฌนาโรหะ มหาติมิระ

ในความว่า "แต่ติรัจจวนอันหาตีนบมิได้ปลาใหญ่ 7 ตัว ๆ หนึ่งชื่อ ติรณยาวได้ 75โยชน์" บรรทัดที่ 18-19

ติปิงคล, ติมิงคล

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ ติมิงคล, ชื่อปลาใหญ่ 1 ใน 7 ตัวที่อยู่ในสี่ทันตรสมุทรร ได้แก่ติมิ ติมิงคล ติมิรปิงคล อานนท์ ติมินทะ อัชฌนาโรหะ มหาติมิระ

ในความว่า "ตัวหนึ่งชื่อติปิงคลยาวได้ 250โยชน์" บรรทัดที่ 18-19

ติมิรปิงคล

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ ติมิรปิงคล, ชื่อปลาใหญ่ 1 ใน 7 ตัวที่อยู่ในสี่ทันตรสมุทรร ได้แก่ติมิ ติมิงคล ติมิรปิงคล อานนท์ ติมินทะ อัชฌนาโรหะ มหาติมิระ

ในความว่า "ตัวหนึ่งชื่อติมิรปิงคลยาวได้ 50โยชน์" บรรทัดที่ 19-20

อานนท์

น. ชื่อปลาใหญ่ 1 ใน 7 ตัวที่อยู่ในสี่ทันตรสมุทรร ได้แก่ติมิ ติมิงคล ติมิรปิงคล อานนท์ ติมินทะ อัชฌนาโรหะ มหาติมิระ

ในความว่า "ตัวหนึ่งชื่ออานนท์" บรรทัดที่ 20

นิรย

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ ปลาใหญ่ชื่อ ติมินทะ ยาวได้ 1,000 โยชน์ เป็นปลาใหญ่ 1 ใน 7 ตัวที่อยู่ในสี่ทันตรสมุทรร ได้แก่ ติมิงคล ติมิรปิงคล อานนท์ ติมินทะ อัชฌนาโรหะ มหาติมิระ

ในความว่า "ตัวหนึ่งชื่อนิรย" บรรทัดที่ 20

ติรัจฉานกถา 39

อชณาโรหณ, อัชฌณาโรหณะ น. ชื่อปลาใหญ่ 1 ใน 7 ตัวที่อยู่ในสี่ทันดรสมุทร ได้แก่ติมิ
ติมงคล ติมิรปิงคล อานนท ติมินทะ อัชฌณาโรหะ มหาติมิระ
ในควมว่า "ตัวหนึ่งชื่ออชณาโรหณ" บรรทัดที่ 1

มหาติ น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ มหาติมิระ , ชื่อปลาใหญ่ 1 ใน 7 ตัวที่
อยู่ในสี่ทันดรสมุทร ได้แก่ ติมงคล ติมิรปิงคล อานนท ติมินทะ
อัชฌณาโรหะ มหาติมิระ

ในควมว่า "ตัวหนึ่งชื่อมหาติ" บรรทัดที่ 1

ติมิรปิงคล น. ชื่อปลาใหญ่ 1 ใน 7 ตัวที่อยู่ในสี่ทันดรสมุทร ได้แก่ติมิ ติมงคล
ติมิรปิงคล อานนท ติมินทะ อัชฌณาโรหะ มหาติมิระ

ในควมว่า "ตัวหนึ่งชื่อเมื่อปลาตัวชื่อติมิรปิงคลอันยาวได้ 5,000
โยชน์" บรรทัดที่ 2-3

สมุทร น. ทะเลเล็ก ; เรียกทะเลหรือห้วงน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งมีแผ่นดินโอบล้อม
เป็นตอน ๆ ว่า มหาสมุทร

ในควมว่า "และน้ำในสมุทรมันก็สะท้อนดีฟองดังหม้อแกงเดือดไกล
ได้ 400 โยชน์" บรรทัดที่ 4-5

ครุฑราช น. พญาครุฑ

ในควมว่า "ฝูงติรัจฉานดังครุฑราชดังเมื่อเป็นดุจดั่งติรัจฉาน
ทั้งหลาย แล" บรรทัดที่ 9-10

เดชะตระบะศักดิ์ดานุภาพ น. พลังอำนาจที่ยิ่งใหญ่ , อานุภาพจิตที่ยิ่งใหญ่

ในควมว่า "และมีเดชะตระบะศักดิ์ดานุภาพ รู้หลักรู้นิมิตดังเทพยดา
ในสวรรค์" บรรทัดที่ 11-12

นิมิต ก. นิมิต, สร้าง, แปลง, ทำ

ในควมว่า "และมีเดชะตระบะศักดิ์ดานุภาพ รู้หลักรู้นิมิตดังเทพยดา
ในสวรรค์" บรรทัดที่ 11-12

เทพโยนิ น. ชื่อพญาครุฑ

ในควมว่า "โสดดั่งนั้นเรียกเขาชื่อเทพโยนิ แล ฯ" บรรทัดที่ 12-13

เขาพระสุเมรุราช น. ชื่อยอดเขาที่สูงที่สุด ; เขาสิเนรุ ชื่อภูเขาซึ่งถือว่าเป็นที่ตั้งแห่ง
เมืองสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ (ไตรภูมิ)

<p>สิมพลีสระ</p>	<p>ในความว่า “และตีนเขาพระสุเมรุราชัน มีสระใหญ่อันหนึ่งชื่อว่า สิมพลีสระ โดยกว้าง 500 โยชน์” บรรทัดที่ 14-15</p> <p>น. สระที่มีไม้จัวล้อมรอบอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ</p>
<p>ธรรมดา</p>	<p>ในความว่า “และตีนเขาพระสุเมรุราชัน มีสระใหญ่อันหนึ่งชื่อว่า สิมพลีสระ โดยกว้าง 500 โยชน์” บรรทัดที่ 14-15</p> <p>น. อาการหรือความเป็นไปแห่งธรรมชาติ เช่นการกิน การถ่าย การสืบพันธุ์ และการเสื่อมสลาย ว.สามัญ, ฟันๆ ปรกติ เช่น เป็นเรื่อง ธรรมดา</p>
<p>ไม้ชมพูทวีป</p>	<p>ในความว่า “มีต้นจิวใหญ่ต้นหนึ่งโดยธรรมดา ใหญ่เท่าไม้ชมพูทวีป เรานี้แล” บรรทัดที่ 16-17</p> <p>น. ไม้ประจำชมพูทวีป, ไม้หว่า</p> <p>ในความว่า “มีต้นจิวใหญ่ต้นหนึ่งโดยธรรมดา ใหญ่เท่าไม้ชมพูทวีป เรานี้แล” บรรทัดที่ 16-17</p>
<p>ดิรัจฉานภูมินำ 40</p>	
<p>แก้วไพฑูรย์</p>	<p>น. ชื่อรัตนะอย่างหนึ่ง ในจำพวกนพรัตนมีสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทา มีน้ำเป็นสาบรุ่งกลอกไปมา, เพชรตาแมว หรือแก้วสีไม้ไผ่แก้ว</p> <p>ในความว่า “เสียวงาม 3 นิ้วมือ ดังแผ่นแก้วไพฑูรย์อันนั้นแล ฯ” บรรทัดที่ 20</p>
<p>ดิรัจฉานภูมินำ 41</p>	
<p>ตระการ</p>	<p>ว. งาม, ประหลาด, แปลก ๆ, หลาก, มีต่าง ๆ</p> <p>ในความว่า “แลเป็นลูกเป็นอกดูตระการงามหนักหนา” บรรทัดที่ 3-4</p>
<p>เถาว์วัลย์</p>	<p>น. พรรณไม้ที่เป็นเถา, พรรณไม้เลื้อย</p> <p>ในความว่า “แลมีเชือกเขาเถาว์วัลย์กลางสิ่งเป็นดอกแดงกลางสิ่งเป็นดอกสีขาว” บรรทัดที่ 4-5</p>
<p>นาคพิภพ</p>	<p>น. เมืองบาดาล, ที่อยู่ของนาคในชั้นบาดาล</p> <p>ในความว่า “แลแห่งนั้นเรียกชื่อว่า นาคพิภพแล” บรรทัดที่ 6-7</p>
<p>ปราสาทแก้ว</p>	<p>น. เรือนแก้วมียอดเป็นชั้น ๆ สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน หรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์</p>

- ในความว่า “แลมีปราสาทแก้วแลมีปราสาทเงินและปราสาททองงามนักษนา” บรรทัดที่ 7-8
- ปราสาทเงิน** น. เรือนเงินมียอดเป็นชั้น ๆ สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินหรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- ในความว่า “แลมีปราสาทแก้วแลมีปราสาทเงินและปราสาททองงามนักษนา” บรรทัดที่ 7-8
- ปราสาททอง** น. เรือนทองมียอดเป็นชั้น ๆ สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินหรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- ในความว่า “แลมีปราสาทแก้วแลมีปราสาทเงินและปราสาททองงามนักษนา” บรรทัดที่ 7-8
- เขาพระหิมพานต์** น. เขาที่มีมาลัยอยู่ทางทิศเหนือของอินเดีย
- ในความว่า “หากเป็นที่กลวงเปลือยอยู่ใ้ในใต้เขาพระหิมพานต์กว้างได้ 500 โยชน์” บรรทัดที่ 9-10
- นาคราช** น. พญางู
- ในความว่า “เป็นเมืองแห่งนาคราช จำพวก 1 อยู่แห่งนั้น” บรรทัดที่ 10-11
- ไตรตรึงษ์** น. ดาวดึงส์ ตรัยตรึงศ์, สวรรค์ชั้นที่ 2 แห่งสวรรค์ 6 ชั้นฟ้าที่พระอินทร์ครอง
- ในความว่า “แลมีแก้ว 7 ประการเป็นแผ่นดินงามดังไตรตรึงษ์ อันเป็นที่อยู่ของพระอินทร์เจ้านั้น” บรรทัดที่ 11-12
- พระอินทร์เจ้า** น. เทวราชผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และชั้นจาตุมหาวาชิกา
- ในความว่า “แลมีแก้ว 7 ประการเป็นแผ่นดินงามดังไตรตรึงษ์ อันเป็นที่อยู่ของพระอินทร์เจ้านั้น” บรรทัดที่ 11-12
- ชระไชรย, ชระไชร** ว. สะอาด, หมดจต, แต่ในที่นี้น่าจะหมายความว่าสิ่งที่ทำให้ชุ่มมัว
- ในความว่า “แลน้ำนั้นใสงาม บมิชระไชรยดุจ แผ่นแก้วอันใหญ่” บรรทัดที่ 13-14

ติรัจฉานภูมิหน้า 42

- คงคา** น. ชื่อแม่น้ำใหญ่สายหนึ่งในปัญจมหานทีในประเทศอินเดีย
- ในความว่า “เขาก็ดำน้ำลงไปออกจากแม่น้ำใหญ่ 5 อัน อันชื่อว่า

ยมนา, ยมุนา	<p>คงคา ยมนา อจิรวดี สรรภู มหิ" บรรทัดที่ 2-3</p> <p>น. ยมุนา, ชื่อแม่น้ำใหญ่สายหนึ่งในปัญจมหานทีในประเทศอินเดีย ในความว่า "เขาก็ดำน้ำลงไปออกจากแม่น้ำใหญ่ 5 อัน อันชื่อว่า คงคา ยมนา อจิรวดี สรรภู มหิ" บรรทัดที่ 2-3</p>
อจิรวดี	<p>น. ชื่อแม่น้ำใหญ่สายหนึ่งในปัญจมหานทีในประเทศอินเดีย ในความว่า "เขาก็ดำน้ำลงไปออกจากแม่น้ำใหญ่ 5 อัน อันชื่อว่า คงคา ยมนา อจิรวดี สรรภู มหิ" บรรทัดที่ 2-3</p>
สรรภู	<p>น. ชื่อแม่น้ำใหญ่สายหนึ่งในปัญจมหานทีในประเทศอินเดีย ในความว่า "เขาก็ดำน้ำลงไปออกจากแม่น้ำใหญ่ 5 อัน อันชื่อว่า คงคา ยมนา อจิรวดี สรรภู มหิ" บรรทัดที่ 2-3</p>
มหิ, มหี	<p>น. ชื่อแม่น้ำใหญ่สายหนึ่งในปัญจมหานทีในประเทศอินเดีย ในความว่า "เขาก็ดำน้ำลงไปออกจากแม่น้ำใหญ่ 5 อัน อันชื่อว่า คงคา ยมนา อจิรวดี สรรภู มหิ" บรรทัดที่ 2-3</p>
มหานที	<p>น. แม่น้ำใหญ่ ซึ่งมีต้นกำเนิดจากสระอโนดาตในป่าหิมพานต์ ในความว่า "มหานทีอันใหญ่ไปสู่มหาสมุทรใหญ่นั้น" บรรทัดที่ 3</p>
นฤมิต	<p>ก. สร้าง, แปลง, ทำ</p> <p>ในความว่า "มิว่าลูนันตามพลันแล้วนาคันนั้นจึงนฤมิตให้ฝนตกหนัก" บรรทัดที่ 9-10</p>
วิมานเทพยดา	<p>น. ที่อยู่หรือที่ประทับของเทวดา</p> <p>ในความว่า "ทั้งเครื่องกินเครื่องอยู่นั้นเทียรยอมเป็นทิพย์ทุกประการดังวิมานเทพยดาในสวรรค์นั้นแลฯ" บรรทัดที่ 13-14</p>
ถลชะ	<p>น. ชื่อนาคชนิดหนึ่งที่เกิดบนบก และเนรมิตตนได้แต่บนบก</p> <p>ในความว่า "นาคอันชื่อ ถลชะนั้นนฤมิตตนได้แก่บนบกได้ แลในน้ำ นฤมิตตนมิได้" บรรทัดที่ 18-19</p>
ชลชะ	<p>น. ชื่อนาคชนิดหนึ่งที่เกิดในน้ำ และเนรมิตตนแต่ในน้ำ</p> <p>ในความว่า "นาคชื่อชลชะนั้นนฤมิตตนได้แต่ในน้ำ" บรรทัดที่ 20</p>
สมาคม	<p>ตรัจฉานภูมิหน้า 43</p> <p>ก. ประชุม, เข้าร่วมพวก ร่วมคณะ, คบค้า</p>

- นางเทพธิดาอัปสร ในความว่า “ที่เขาเกิดที่เขาตายก็ดี เขาอนกัฏฐิ์ที่เขาสมาคม ด้วยกัน
นั้นกัฏฐิ์” บรรทัดที่ 5-6
- น. นางฟ้า
- นางเทพธิดาอัปสร ในความว่า “ผีนางตัวเมียจะนฤมิตตนให้งามดังนางเทพธิดาอัปสร ก็
ได้แล” บรรทัดที่ 5-6
- ชาติดิรัจฉาน น. กำเนิดสัตว์ เดรัจฉาน
- ชาติดิรัจฉาน ในความว่า “กลางคาบเขาเป็นงูเขียวกลางคาบเป็นงูอื่น กลางคาบเขา
เป็นสัตว์อื่นแลเขาหากินแล เหตุว่านั้นกลางคาบเขาเป็นสัตว์อื่น แล
เขาหากินแล เหตุว่าเขานั้นชาติดิรัจฉานแลฯ” บรรทัดที่ 10-12
- ราชหงส์ น. พญาหงส์
- ราชหงส์ ในความว่า “แต่ดิรัจฉานคือราชหงส์ อันอยู่ในเขาศิขณภูฏ และอยู่ใน
คูหาคำกัฏฐิ์” บรรทัดที่ 14-15
- เขาศิขณภูฏ น. ชื่อภูเขาสูงหนึ่ง ยอดมีลักษณะคล้ายนกแร้งอยู่ในแขวงเมือง
ราชศฤง์ แขวงมณฑล ประเทศอินเดีย
- เขาศิขณภูฏ ในความว่า “แต่ดิรัจฉานคือราชหงส์ อันอยู่ในเขาศิขณภูฏ และอยู่ใน
คูหาคำกัฏฐิ์” บรรทัดที่ 14-15
- คูหาคำ น. ถ้ำทอง
- คูหาคำ ในความว่า “แต่ดิรัจฉานคือราชหงส์ อันอยู่ในเขาศิขณภูฏ และอยู่ใน
คูหาคำกัฏฐิ์” บรรทัดที่ 14-15
- ดิรัจฉานภูมิหน้า 44
- ทุติย ว. ที่ 2, มักใช้นำหน้าศัพท์อื่น เช่น ทุติยดิถี = วัน 2 ค่ำ, ทุติยมาส =
เดือนที่ 2, ทุติยวาร = ครึ่งที่ 2, ทุติยสุรทิน = วันที่ 2
- ทุติย ในความว่า “กล่าวถึงผู้เกิดในดิรัจฉานภูมินั้น อันเป็นทุติย ด้วยสังเขป
แล้วเท่านั้นแลฯ” บรรทัดที่ 19-20

เปตภูมิหน้า 45

- เปตภูมิ น. ภูมิแห่งเปรต
- เปตภูมิ ในความว่า “สัตว์อันเกิดในเปตภูมิ เขาโยนิทั้ง 4” บรรทัดที่ 1

- เมืองราชคฤหนคร** น. เมืองหลวงของแคว้นมคธ ในอินเดียโบราณ ปัจจุบันคือ เมืองราชสิริในจังหวัดนาลันทา รัฐพิหาร
ในควมว่า "สัตว์อันเกิดในเปตภูมิก็เอาโยนิทั้งนั้นทุกอันแลฝูงเปรตอันมีตั้งนี้อยู่รอบเมืองราชคฤหนครนั้น" บรรทัดที่ 2-3
- ถิ่นฐานบ้านเมือง** น. ที่, แดน, ที่อยู่
ในควมว่า "ภายนอกเมืองราชคฤหครนั้นมีถิ่นฐานบ้านเมือง"
บรรทัดที่ 2-3
- เปรตยมโลกย์, เปรตยมโลก** น. โลกของเปรต
ในควมว่า "ภายนอกเมืองราชคฤหครนั้นมีถิ่นฐานบ้านเมืองฝูง เปรตอยู่แห่งนั้นเรียกชื่อว่าเปรตยมโลกย์แล" บรรทัดที่ 2-3
- เปรต** น. สัตว์พวกหนึ่งเกิดในอบายภูมิ คือ แดนทุกข์, ฝีมือจำพวกหนึ่งมีหลายชนิด ชนิดตามที่ว่ากันว่า มีรูปร่างสูงโย่งเย้งเท่าต้นตาล ผมหยาวยอกหยอย คอยาว ผอมโซ มีปากเท่ารูเข็ม มือเท่าใบตาล กินแต่เลือดและหนองเป็นอาหาร มักร้องเสียงดังวี๊ด ๆ ในตอนกลางคืน, เปต ก็ว่า
ในควมว่า "อันว่าเปรตชื่อว่ายมโลกย์นั้น" บรรทัดที่ 4
- ตรีเหตุปฏิสนธิ** น. ชื่อเรียกการถือกำเนิดของเปรตจำพวกหนึ่ง ซึ่งกำเนิดด้วยกุศลเหตุ 3 อย่าง คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
ในควมว่า "และเปรตจำพวกนี้ จำพวกหนึ่ง 1 ชื่อตรีเหตุปฏิสนธิ"
บรรทัดที่ 6-7
- ย้วยานคานหามทอง, ยวดยานคานหามทอง** น. เครื่องขับซึ่งมีรถและเรือเป็นต้นที่ทำด้วยทองคำ
ในควมว่า "เปรตจำพวก 1 มีช้างม้าคนมีย้วยานคานหามทองซึ่งเที่ยวไปโดยอากาศ" บรรทัดที่ 9-10
- ยศศักดิ์** น. ยศและตำแหน่ง
ในควมว่า "แม้ชื่อว่าเปรตฝูงนั้นแม้จะเป็นตมียศศักดิ์เท่าใด ๆ ก็ดี"
บรรทัดที่ 10-11
- เปรตตรีเหตุปฏิสนธิ** น. เปรตเกิดจากเหตุ 3 ประการ
ในควมว่า "เปรตกลางจำพวกที่เป็นเปรตตรีเหตุปฏิสนธินั้น"
บรรทัดที่ 19-20

จตุราริยาสำเร็จธรรม น. ธรรมะ คือ อริยสัจ 4, ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการได้แก่ ทุกข์ สมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) นิโรธ (การดับทุกข์) และมรรค (ทางที่จะนำไปสู่การดับทุกข์)
 ในความว่า “เปรตลงจำพวกที่เป็นเปรตตรีเหตุปฏิสนธินั้นก็เพราะ จตุราริยาสำเร็จธรรม” บรรทัดที่ 20-1

เปิดภูมิหน้า 46

ปราสาททิพย์ น. ปราสาทอย่างของเทวดา, ปราสาทที่เป็นทิพย์
 ในความว่า “เปรตรางจำพวกมีปราสาททิพย์ มีเครื่องกินนั้นย่อมเป็นดังเทพยดา” บรรทัดที่ 2-3

ปัสสาว น. ฝี่, ลักษณนามว่า ตน, ปัสสาว ก็ว่า
 ในความว่า “แลฝูงฝี่ทั้งหลายอยู่แผ่นดินนี้ อันชื่อปัสสาวซ่อนตนอยู่” บรรทัดที่ 5-6

เปิดภูมิหน้า 47

มาตร ว. แม้ว่า, ลึกว่า, ถึงว่า
 ในความว่า “ผมเขานั้นยุ่งร่ายลงมากปากเขา มาตรว่าผ้าร้ายน้อย 1 กิติ” บรรทัดที่ 1-2

ทรัพย์สิน น. วัตถุทั้งที่มีรูปร่างและไม่มีรูปร่าง ซึ่งอาจมีราคาและอาจถือเอาได้ เช่น บ้านที่ดิน เป็นวัตถุมีรูปร่าง ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตรเป็นวัตถุไม่มีรูปร่าง
 ในความว่า “เห็นท่านมีทรัพย์สิน จะใคร่ได้ทรัพย์สินท่าน” บรรทัดที่ 20

เปิดภูมิหน้า 48

ทรัพย์สินสงฆ์ น. สมบัติของพระสงฆ์, สมบัติของพระพุทธศาสนา
 ในความว่า “จัดเอาทรัพย์สินสงฆ์มาไว้ประโยชน์แก่ตน” บรรทัดที่ 2-3

บวช ก. ถือเพศเป็นภิกษุสามเณรหรือนักพรตอื่น ๆ
 ในความว่า “เมื่อก่อนเขาได้บวชเป็นชีเจ้าศีลบริสุทธิ์” บรรทัดที่ 7-8

จำศีล	ก. ถือศีล, รักษาศีล
บริสุทธ	<p>ในความว่า “เมื่อก่อนเขาได้บวชเป็น<u>ชีจำศีลบริสุทธ</u>” บรรทัดที่ 7-8</p> <p>ว. แท้, ไม่มีอะไรเจือปน เช่น ทองบริสุทธ, ปราศจากมลทินปราศจากความผิด เช่นเป็นผู้บริสุทธ, หมดจดไม่มีตำหนิ เช่น เพชรบริสุทธ เครื่องแก้วบริสุทธ ; เรียกสาวพรหมจารีว่า สาวบริสุทธ แร่ชนิดหนึ่งในจำพวกอโลหะ</p>
ครูบาอาจารย์	<p>ในความว่า “เมื่อก่อนเขาได้บวชเป็น<u>ชีจำศีลบริสุทธ</u>” บรรทัดที่ 7-8</p> <p>น. ครูอุปัชฌาย์อาจารย์, ครูผู้ธรรมและอาจารย์</p> <p>ในความว่า “อันว่ามีปากดั่งหมูนั้น เพราะเขาได้ประมาณและกล่าวขวัญ<u>ครูบาอาจารย์</u> แล<u>เจ้ากุสงฆ์ผู้มีศีลฯ</u>” บรรทัดที่ 8-9</p>
เจ้ากุสงฆ์	<p>น. พระภิกษุสงฆ์</p> <p>ในความว่า “อันว่ามีปากดั่งหมูนั้น เพราะเขาได้ประมาณและกล่าวขวัญ<u>ครูบาอาจารย์</u> แล<u>เจ้ากุสงฆ์ผู้มีศีลฯ</u>” บรรทัดที่ 8-9</p>
สารพางค์	<p>น. ทั้งตัว, ทั่วตัว</p> <p>ในความว่า “เทียรยอมเปลือยอยู่แล มีदनอันเหม็นนักรหน้าทั่ว<u>สารพางค์</u>แลมีแมลงวันอยู่” บรรทัดที่ 14-15</p>
สบล	<p style="text-align: center;">เปตภูมินหน้า 49</p> <p>ก. ข้างสังคค์ดีสิทธิให้ลงโทษตนเองเมื่อไม่เป็นไปอย่างทีพูด</p> <p>ในความว่า “เขาให้ยาแก่หญิงอันมีท้องนั้นกินแลให้ลูกเขาตกจากครรภ์แล้ว ๆ เขาทนสบลว่าอันนี้ผิว่ากูให้ยาตนกินแลให้ลูกตนตกได้แล” บรรทัดที่ 3-5</p>

เปตภูมินหน้า 50

กำเนิดเกิด	<p>ก. เกิด, มีขึ้น, เป็นขึ้น เช่น โลกกำเนิดมาจากดวงอาทิตย์</p> <p>ในความว่า “เปตฝูงนี้เมื่อ<u>กำเนิดเกิด</u>ก่อน” บรรทัดที่ 7</p>
กำเนิด	<p>ก. เกิด, มีขึ้น, เป็นขึ้น เช่น โลกกำเนิดมาจากดวงอาทิตย์</p> <p>ในความว่า “เปตพวกหนึ่งเมื่อ<u>กำเนิด</u> เขากระทำก่อนนั้นเขาเอา</p>

ชาวลิบปนชาวดีแล้วเอาไปลงขายแก่ท่าน ฯ” บรรทัดที่ 14-15

เปิดภูมิหน้า 52

- วาร** น. วันหนึ่งๆ ในสี่ปดาห์ เช่น อาทิตยวาร
 ในความว่า “แลได้เสวยสมบัติอันเป็นทิพย์ดังเทพยาแลเขาเป็น
 ดังนี้ ทุกวารทุกเดือน ตอบเท่าสิ้นบาปกรรมเขานั้น” บรรทัดที่ 6-7
- พราน** น. ผู้หากินทางจับสัตว์หรือจับสัตว์
 ในความว่า “อันว่าเปรตฝูงนี้ไซ้ เมื่อก่อนเป็นพรานเมื่อกลางวันเขา
 เข้าป่าล่าเนื้อ” บรรทัดที่ 7-8
- จำเริญศีล** ก. รักษาศีล
 ในความว่า “แลด้วยผลบุญอันเขาได้จำเริญศีล เมื่อกกลางคืนนั้นเขา
 จึงได้เป็นเทพยดา” บรรทัดที่ 12-13
- กุศล** น. สิ่งที่ดีที่ชอบ, บุญ
 ในความว่า “แลมีนางฟ้าเฝ้าจำเริญเสวยสมบัติอันเป็นทิพย์เมื่อ
 กลางคืนนั้นทุกคืนได้ด้วยกุศลผลบุญอันเขาได้จำศีลนั้นแล ฯ”
 บรรทัดที่ 13-15
- ผลบุญ** น. สิ่งที่เกิดจากการกระทำความดี
 ในความว่า “แลมีนางฟ้าเฝ้าจำเริญเสวยสมบัติอันเป็นทิพย์เมื่อ
 กลางคืนนั้นทุกคืนได้ด้วยกุศลผลบุญอันเขาได้จำศีลนั้นแล ฯ”
 บรรทัดที่ 13-15
- เครื่องประดับนี้** น. เครื่องประดับ , เครื่องตกแต่งกายมีสร้อย แหวน นาฬิกา เป็นต้น
 ในความว่า “แลมีเครื่องประดับนี้ด้วยเทียรย้อมแล้วไปด้วยเงินแล
 ทองของแก้ว” บรรทัดที่ 16-17
- เครื่องประดับนี้อาภรณ์** น. เครื่องตกแต่งกายมีสร้อย แหวน นาฬิกา เป็นต้น
 ในความว่า “แลมีเครื่องประดับนี้อาภรณ์ ได้แล้วด้วยแก้วสัตตพิช
 รัตนะแลมีนางฟ้าหมั้น 1 ห้อมล้อมเป็นบริวาร” บรรทัดที่ 16-17

เปิดภูมิหน้า 53

- บังคับความ** ก. บังคับคดี

	ในความว่า “แปรตเหล่านี้เมื่อก่อนโพ้นมันได้เป็นนายเมือง แลต่าง <u>บังคับความราษฎรทั้งหลายได้</u> ” บรรทัดที่ 1-2
ทรงศีล	ก. รับศีล , รักษาศีล ในความว่า “พระญาผู้เป็นเจ้านั้น <u>ทรงศีล 8 อันแล</u> ” บรรทัดที่ 5
กราบทูล	ก. บอก, กล่าว (ใช้แก่เจ้านาย) ในความว่า “มันก็ <u>กราบทูล</u> แต่พระญาว่าข้าพระเจ้าได้จำศีล ฯ” บรรทัดที่ 10-11
สหาย	น. เพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ในความว่า “ด้วยท่านทั้งหลาย ๆ จะว่าจะว่าแก่ <u>สหาย</u> ” บรรทัดที่ 20
เปิดภูมิหน้า 54	
คลองธรรม	น. ทางธรรม, แนวทางที่ถูกต้อง ในความว่า “แลมิบังคับความโดย <u>คลองธรรม</u> ” บรรทัดที่ 5
มิตตรี	น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ มิดกรด คือมิดที่มีลักษณะคมตั้ง กรด หมายความว่า มิดที่คมกล้ายิ่งกว่ามิดโกนที่คมกริบ สามารถตัดทุกสิ่งทุกอย่างให้ขาดได้หมด ในความว่า “ย่อมเอาเล็บมือของตนอันคมดั่ง <u>มิตตรี</u> ” บรรทัดที่ 7
โอวาท	น. คำแนะนำ, คำตักเตือน, คำกล่าวสอน ในความว่า “ด้วยผลบุญอันได้ฟังคำสหายให้ <u>โอวาท</u> สั่งสอน” บรรทัดที่ 9-10
เสลขม์	น. เสมหะ, เมื่อกที่ออกจากลำคอ ในความว่า “ย่อมกินแต่ <u>เสลขม์</u> และรากแลน้ำลาย” บรรทัดที่ 13-14

เปิดภูมิหน้า 55

ลักษณะ	น. เครื่องแสดงสิ่งหนึ่งให้เห็นว่าต่างกับอีกสิ่งหนึ่ง, คุณภาพ ; ประเภท เช่น ใน 3 ลักษณะ ในความว่า “ใน <u>ลักษณะ</u> พระวินัยอันพระพุทธเจ้าบัญญัติไว้มิให้ พระสงฆ์เจ้าฉันได้” บรรทัดที่ 4-5
--------	--

พระวินัย น. ระเบียบสำหรับกำกับความประพฤติ ให้เป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน, ประมวลสิกขาบทของพระสงฆ์ทั้งส่วนอาทิพรมจรรย์และอภิษมาจาร ; ถ้าพูดว่าพระวินัยมักหมายถึงพระวินัยปิฎก
ในคำว่า “ในลักษณะพระวินัยอันพระพุทธเจ้าบัญญัติไว้มิให้พระสงฆ์เจ้าฉันได้” บรรทัดที่ 4-5

บัญญัติ ก. ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับ หรือหลักเกณฑ์ หรือ เป็นกฎหมาย เช่นบัญญัติศัพท์ บัญญัติกฎหมาย
ในคำว่า “ในลักษณะพระวินัยอันพระพุทธเจ้าบัญญัติไว้มิให้พระสงฆ์เจ้าฉันได้” บรรทัดที่ 4-5

ใจโมห น. จิตใจที่ลุ่มหลงมัวเมา, ใจที่มีคบอดไม่รู้ตัวชั่ว, หลงลืม
ในคำว่า “เพราะว่าบาปกรรมอันเขาได้พร่างพระสงฆ์เจ้าแลให้มี ใจโมหดังนั้น” บรรทัดที่ 7-8

เปิดภูมิหน้า 56

ความกรุณาปราณี, ความกรุณาปราณี น. ความเอ็นดูสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
ในคำว่า “เปรตฝูงนี้เมื่อก่อนพ้นเขาย่อมข่มเหงคนเข็ญใจด้วย อันความกรุณาปราณีบมิได้แลเห็น” บรรทัดที่ 5-6

เปิดภูมิหน้า 57

การย์ น. หน้าที่, กิจ, ธุระ, งาน
ในคำว่า “บมิเป็นกลาง การย์ ผู้ชอบได้ว่าผิด” บรรทัดที่ 6

ตติยกัณฑ์ น. กัณฑ์ที่สาม, ตอนที่สาม
ในคำว่า “อันเป็น ตติยกัณฑ์โดยสังเขปกถา จบเท่านั้นแล ฯ”
 บรรทัดที่ 13

อสุรกายภูมิหน้า 58

กาลกัญชกาอสุรกาย น. ชื่ออสุรพวกหนึ่งอยู่ในอสุรกายภูมิ
ในคำว่า “สิ่ง ๆ หนึ่งชื่อ กาลกัญชกาอสุรกายฯ” บรรทัดที่ 4

ทิพพอสุรกาย น. ชื่ออสุรพวกหนึ่งอยู่ในอสุรกายภูมิ

กาลกัญชกาสูร	<p>ในความว่า "สิ่งหนึ่งชื่อว่าทัพพอสูรกายฯ" บรรทัดที่ 5 น. ชื่อสูรพวกหนึ่งอยู่ในอสูรกายภูมิ ในความว่า "อันว่ากาลกัญชกาสูรนั้นมีตนสูงได้ถึงคาพยุต 1" บรรทัดที่ 6</p>
คาพยุต	<p>น. คาพูด, มาตราโบราณ สำหรับวัดความยาว (=4,000 ทันตะ หรือ 2 โกรศ หรือ 1 ใน 4 ของโยชน์ =100 เส้น) ในความว่า "อันว่ากาลกัญชกาสูรนั้นมีตนสูงได้ถึงคาพยุต 1" บรรทัดที่ 6</p>
คณนา	<p>ก. นับ เช่น สุดที่จะคณนา, คณนานับ ก็ว่า เช่น สุดคณนานับ ในความว่า "ผิจะคณนาด้วยว่ามนุษย์นี้ได้ 2,000 วา" บรรทัดที่ 6-7</p>
อสูรพิภพ	<p>อสูรกายภูมิหน้า 59 น. ภพหรือภูมิอันเป็นที่อยู่ของเหล่าอสูร, อสูรกายภูมิ ก็เรียก ในความว่า "ยังมีที่ ๆ หนึ่งชื่อว่าอสูรพิภพโดยกว้างได้หมีนโยชน์" บรรทัดที่ 6</p>
เมืองพระญาอสูรราช	<p>น. เมืองของพญาอสูรอยู่ใต้เขาพระสุเมรุ ในความว่า "ที่นั่นเป็นเมืองพระญาอสูรราชอยู่หนแล ฯ" บรรทัดที่ 7-8</p>
ปราสาทราชบัณฑิต, ปราสาทราชมนตรี	<p>น. เรือนยอดและเรือนหลวง ในความว่า "แลเมืองนั้นมีปราสาทราชบัณฑิต" บรรทัดที่ 10</p>
อนันต์	<p>ว. ไม่มีสิ้นสุด, มากล้น, เช่น อนันต์คุณ คุณอนันต์ ในความว่า "ประดับนี้ด้วยแก้วอันมีค่าได้อันันต์" บรรทัดที่ 12</p>
สรร, สรรพ	<p>ว. ทุกสิ่ง, ทั้งปวง, ทั้งหมด ในความว่า "แลมีปรากฏการประตุเมืองได้แล 1,000 ประตุยอม สรรพ้วยแก้วอันมีค่า" บรรทัดที่ 12-13</p>
นันทโบกษรณี	<p>น. สระโบกษรณีที่อนันทา, ชื่อสระโบกษรณีในสวนนันทวันในสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์ ในความว่า "ดูจดังนันทโบกษรณีอันมีในไตรตรึงชาสวรรค์" บรรทัดที่ 16-17</p>

- ไตรตรึงษาสวรรค์** น. สวรรค์ชั้นดาวดึงส์, สวรรค์ชั้นที่ 2 ในกามาพจรสวรรค์ 6 ชั้น มีพระอินทร์เป็นหัวหน้า
ในคำว่า "ดุจดั่งนันทโภกขณณ์อันมีในไตรตรึงษาสวรรค์"
บรรทัดที่ 16-17
- อสุรกายภูมิน้ำ 60**
- ไม้ปาริชาติ** น. ปาริชาติ, ต้นไม้สวรรค์ในสวนพระอินทร์
ในคำว่า "แลต้นไม้นั้นใหญ่เท่าไม้ปาริชาติอันมีในไตรตรึงษาสวรรค์
นั้น" บรรทัดที่ 1-2
- สนุกะนีสำราญ, สนุกสำราญ** ก. เพลิดเพลินสุขสบาย
ในคำว่า "และพระญาอสุรทั้งหลายยอมไปเล่นสนุกะนีสำราญ
ด้วยกันแห่งนั้นแล" บรรทัดที่ 7-8
- วเปติจิตราสูร, เวปจิตราสูร** น. ชื่ออสุรผู้เป็นใหญ่ตนหนึ่งในอสุรกายภูมิต่าง
ทิศตะวันออก, ไผจิตราสูร ก็เรียก
ในคำว่า "ตนหนึ่งชื่อว่าวเปติจิตราสูร ๆ นั้น" บรรทัดที่ 12
- เมืองบุพพิเทห** น. ชื่อทวีปใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ
ในคำว่า "เป็นพระยาแก้วอสุรทั้งหลายอยู่เมืองบุพพิเทहनันแล"
บรรทัดที่ 12-13
- ทักษิณทิศ** น. ทิศใต้
ในคำว่า "เบื้องทักษิณทิศมีพระญาอสุร 2 ตน" บรรทัดที่ 13
- อัสัพพร** น. ชื่ออสุรผู้เป็นใหญ่ตนหนึ่งในอสุรกายภูมิ ทางทิศใต้
ในคำว่า "ตนหนึ่งชื่อว่าอัสัพพร" บรรทัดที่ 14
- สุลี** น. ชื่ออสุรผู้เป็นใหญ่ตนหนึ่งในอสุรกายภูมิทางทิศใต้
ในคำว่า "ตน 1 ชื่อว่าสุลี เป็นพระญาแก้วอสุรทั้งหลายอยู่เมือง
ชมพูทวีปนี้แล" บรรทัดที่ 14
- เมืองชมพูทวีป** น. ชื่อทวีปใหญ่อยู่ทางทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ
ในคำว่า "ตน 1 ชื่อว่าสุลี เป็นพระญาแก้วอสุรทั้งหลายอยู่
เมืองชมพูทวีปนี้แล" บรรทัดที่ 14

- เวราสูร** น. ชื่ออสูรผู้เป็นใหญ่ตนหนึ่งในอสุรกายภูมิทางทิศตะวันตก
ในควมว่า “ฝ่ายตะวันตกมีพระญาอสูร 2 ตน ๆ
หนึ่งชื่อว่าเวราสูร”บรรทัดที่ 15-16
- ปริกาสูร** น. ชื่ออสูรผู้เป็นใหญ่ตนหนึ่งในอสุรกายภูมิทางทิศตะวันตก
ในควมว่า “ตน 1 ชื่อว่าปริกาสูรเป็นพระญาแก่อสูรทั้งหลายอันอยู่
เมืองอมรโคยานีทวีปแล ฯ” บรรทัดที่ 16-17
- เมืองอมรโคยานีทวีป, เมืองอมรโคยานทวีป** น. ชื่อทวีปใหญ่อยู่ทางทิศตะวันตกของเขา
พระสุเมรุ
ในควมว่า “ตน 1 ชื่อว่าปริกาสูรเป็นพระญาแก่อสูรทั้งหลายอันอยู่
เมืองอมรโคยานีทวีปแล ฯ” บรรทัดที่ 16-17
- เมืองอุตรรกูทวีป** น. ชื่อทวีปใหญ่อยู่ทางทิศเหนือของเขาพระสุเมรุ
ในควมว่า “เมืองอุตรรกูทวีป มีพระญาอสูร 2 ตน ๆ หนึ่งชื่อว่า
พรหมทัต ตน 1 ชื่อราหู” บรรทัดที่ 17-18
- พรหมทัต** น. ชื่ออสูรผู้เป็นใหญ่ตนหนึ่งในอสุรกายภูมิทางทิศเหนือ
ในควมว่า “เมืองอุตรรกูทวีป มีพระญาอสูร 2 ตน ๆ หนึ่งชื่อว่า
พรหมทัต ตน 1 ชื่อราหู” บรรทัดที่ 17-18
- ราหู** น. ชื่ออสูรผู้เป็นใหญ่ตนหนึ่งในอสุรกายภูมิทางทิศเหนือ
ในควมว่า “เมืองอุตรรกูทวีป มีพระญาอสูร 2 ตน ๆ หนึ่งชื่อว่า
พรหมทัต ตน 1 ชื่อราหู” บรรทัดที่ 17-18
- อสุรกายภูมินหน้า 61**
- พระจันทร** น. ดวงจันทร
ในควมว่า “มีหน้าจะมักเห็นพระอาทิตย์และพระจันทรอันงาม
ดั่งนั้น” บรรทัดที่ 10
- สถิต** ก. อยู่, ยืนอยู่, ตั้งอยู่
ในควมว่า “อันสถิตอยู่ในเกวียนทองพายทอง” บรรทัดที่ 12-13

- อินทนิล** น. ชื่อพลอยมีค่าชนิดหนึ่ง, สีขาบ
ในคำว่า “แลประดับนี้ด้วยแก้วอันชื่ออินทนิลและมีรัสมิ่ได้พัน 1
อันงามนักแล” บรรทัดที่ 12-13
- รัสมิ่** น. แสงสว่างที่พวยพุ่งออกจากจุดกลาง, แสงสว่าง
ในคำว่า “แลประดับนี้ด้วยแก้วอันชื่ออินทนิลและมีรัสมิ่ได้พัน 1
อันงามนักแล” บรรทัดที่ 12-13
- ม้าสินธพชาติ** น. ม้าพันธุ์ดีเกิดที่ลุ่มน้ำสินธุ
ในคำว่า “มีม้าสินธพชาติพัน 1 เข็นเกวียนทองนั้นไปล่องอากาศ”
บรรทัดที่ 14-15
- พระสิเนรุราช** น. ชื่อหนึ่งของเขาพระสุเมรุ
ในคำว่า “เสียบรอบขอบพระสิเนรุราชไปด้วยเพียงปลายเขา
ยุคนธรแล ฯ” บรรทัดที่ 15-16
- เกวียนแก้วมณีรัตนะ** น. เกวียนที่ทำด้วยแก้วมณี
ในคำว่า “พระจันทร์ใสอยู่ในปราสาทใสอันมีอยู่ในเกวียนแก้ว
มณีรัตน์แล” บรรทัดที่ 16-17
- ดาวดารากร** น. ดวงดาว
ในคำว่า “เสียบรอบเขาพระสิเนรุราชแลดาราไปด้วย
ดาวดารากร ทั้งหลาย” บรรทัดที่ 18-19
- อสุรกายภูมิหน้า 62
- สุริยคาธ, สุริยคราส** น. “การกลืนดวงอาทิตย์” ตามความเข้าใจของคนโบราณที่เชื่อว่า พระ
ราหู อมดวงอาทิตย์, สุริยุปราคา ก็เรียก
ในคำว่า “แลคนทั้งหลายว่ามีสุริยคาธแล” บรรทัดที่ 3-4
- พระพุทธรศรีสากยมณีโคดมเจ้า** น. พระนามของพระศากยพุทธเจ้า
ในคำว่า “จะกล่าวถึงพระพุทธรศรีสากยมณีโคดมเจ้าเรา”
บรรทัดที่ 4-5
- ธรมาน** ว. ยังดำรงชีวิตอยู่
ในคำว่า “ยังเสด็จยังธรมานอยู่ในโลกนี้แล” บรรทัดที่ 4

- เขตพนมมหาวิหาร** น. เขตวันมหาวิหาร, ชื่อมหาวิหารที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย พระพุทธเจ้าอยู่แขวงเมืองสาวัตถี อาณาจักรโกศล
ในคำว่า “ในกาลคาบ 1 พระเจ้าเสด็จอยู่ในเขตพนมมหาวิหาร”
บรรทัดที่ 6-7
- อาราม** น. วัด
ในคำว่า “อันเป็นอารามแห่งนายอนาถปิณฑิกเศรษฐี” บรรทัดที่ 7
นายอนาถปิณฑิกเศรษฐี น. มหาเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถีเป็นผู้สร้างเขตวันมหาวิหารถวาย พระพุทธเจ้า
ในคำว่า “อันเป็นอารามแห่งนายอนาถปิณฑิกเศรษฐี” บรรทัดที่ 7
- อาศัย** ก. พักพิง, พักผ่อน, พึ่ง
ในคำว่า “แลอาศัยแก่เมืองสาวัตถีมหานคร” บรรทัดที่ 7-8
- เมืองสาวัตถีมหานคร** น. นครหลวงของแคว้นโกศล เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
ครั้งพุทธกาลเป็นที่ที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษามากที่สุด รวมถึง
25 พรรษา บัดนี้เรียก สะเหต-มะเหต (Sahet-Mahet)
ในคำว่า “แลอาศัยแก่เมืองสาวัตถีมหานคร” บรรทัดที่ 7-8
- วันเพ็ญบุญณมีทิวส** น. วันเพ็ญ, วันพระจันทร์เต็มดวง, วันขึ้น 15 ค่ำ
ในคำว่า “ในการเมื่อวันเพ็ญบุญณมีทิวสแลเกิดมีจันทร์คาธ”
บรรทัดที่ 8-9
- จันทร์คาธ, จันทร์คราส** น. “การกลืนดวงจันทร์” ตามความเข้าใจของคนโบราณที่เชื่อว่าพระราหู
อมดวงจันทร์ จันทร์อุปราคา ก็เรียก
ในคำว่า “ในการเมื่อวันเพ็ญบุญณมีทิวสแลเกิดมีจันทร์คาธ”
บรรทัดที่ 8-9
- พระจันทร์เทพบุตร** น. ชื่อเทพแห่งดวงจันทร์ คือ พระจันทร์
ในคำว่า “จึงพระจันทร์เทพบุตรก็ระลึกถึงพระพุทธเจ้า”
บรรทัดที่ 9
- นมัสการ** ก. การแสดงความอ่อนน้อมด้วยการกราบไหว้
ในคำว่า “ก็นมัสการแต่พระพุทธเจ้าแล้ว” บรรทัดที่ 9-10

เพียร	<p>น. ความบากบั่น, ความกล้าแข็ง</p> <p>ในคำว่า "ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้มีเพียร" บรรทัดที่ 11</p>
พระบาท	<p>น. เท้า</p> <p>ในคำว่า "ข้าก็ไหว้พระบาทแห่งพระผู้มีพระภาคย์พระองค์อันพ้นจากกิเลสทั้งปวง" บรรทัดที่ 11-12</p>
พระผู้มีพระภาคย์, พระผู้มีพระภาค	<p>น. ชื่อเรียกพระพุทธเจ้า</p> <p>ในคำว่า "ข้าก็ไหว้พระบาทแห่งพระผู้มีพระภาคย์พระองค์อันพ้นจากกิเลสทั้งปวง" บรรทัดที่ 11-12</p>
กิเลส	<p>น. เครื่องทำใจให้เศร้าหมอง ได้แก่ โลก โกรธ หลง เช่น ยังตัดกิเลสไม่ได้กิเลสหนา</p> <p>ในคำว่า "ข้าก็ไหว้พระบาทแห่งพระผู้มีพระภาคย์พระองค์อันพ้นจากกิเลสทั้งปวง" บรรทัดที่ 11-12</p>
ภัยอันตราย	<p>น. สิ่งที่น่ากลัวและเหตุที่อาจทำให้ถึงแก่ความตายหรือพินาศ, ภัยอันตรายก็เรียก</p> <p>ในคำว่า "แลบัดนี้ข้าผู้เป็นข้าพระองค์เจ้ามาบังเกิดภัยอันตรายยากเนื้อแค้นใจนักหนา" บรรทัดที่ 12-13</p>
พระสัพพัญญูเจ้า	<p>น. พระนามของพระพุทธเจ้า</p> <p>ในคำว่า "ในกาลนั้นพระสัพพัญญูเจ้าผู้เป็นโลกวิทู" บรรทัดที่ 15</p>
โลกวิทู	<p>น. ผู้รู้แจ้งโลก, พระนามของพระพุทธเจ้า</p> <p>ในคำว่า "ในกาลนั้นพระสัพพัญญูเจ้าผู้เป็นโลกวิทู" บรรทัดที่ 15</p>
อาการ	<p>น. ความเป็นอยู่, ความเป็นไป, สภาพ</p> <p>ในคำว่า "ธกัศรัสู่อาการดั่งนั้น" บรรทัดที่ 15</p>
พุทธบัณฑิต	<p>น. พระพุทธดำรัส</p> <p>ในคำว่า "พระองค์เจ้าจึงมีพุทธบัณฑิตแก่อสุรินทรราหูด้วยพระคาถาดังนี้ ฯ" บรรทัดที่ 16-17</p>
อสุรินทรราหู	<p>น. ราหูผู้เป็นใหญ่เหนืออสูรทั้งหลาย</p> <p>ในคำว่า "พระองค์เจ้าจึงมีพุทธบัณฑิตแก่อสุรินทรราหูด้วยพระคาถาดังนี้ ฯ" บรรทัดที่ 17</p>

รสรณาคมน์, สรณาคมน์ น. การยึดเอาเป็นที่พึ่งที่ระลึก, ในพระพุทธานุญาตหมายถึง การถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก

พระตถาคต ในความว่า “อันว่าจันทรเทพบุตรนี้ผู้แก้สรณาคมน์” บรรทัดที่ 19
 น. พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น, พระนามพระพุทธเจ้า
 ในความว่า “พระตถาคตได้จะยังราหูสุรินทรีนี้ให้ปล่อยซึ่งจันทรเทพบุตร” บรรทัดที่ 19-20

อสุรกายภูมิหน้า 63

- ไพจิตราสुरราช น. ชื่ออสูรผู้เป็นใหญ่ตนหนึ่งในอสุรกาย, เวปจิตราสูร ก็เรียก
 ในความว่า “ก็แล่นหนีไปสู่พระญาณสูรอันชื่อว่าไพจิตราสुरราช”
 บรรทัดที่ 4
- บารมี น. คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี 10 อย่างคือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ บวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี ; คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา, คุณสมบัติที่ทำให้ ยิ่งใหญ่, เช่นว่า ชมพระบารมี พระบารมีปกเกล้าฯ พ่ายแพ้แก่บารมี
 ในความว่า “มายืนอยู่แลมีสวภาพอันยืนร้ายแล ตระหนกตกใจกลัวหนักหนา**บารมี**” บรรทัดที่ 8-9
- ศีระชะ น. หัว
 ในความว่า “อันว่า**ศีระชะ**แห่งข้าเพียงจะแตกออกไปเป็น 7 ภาคแล”
 บรรทัดที่ 12-13
- ภาค น. ส่วน, ข้าง, ฝ่าย, คราว
 ในความว่า “อันว่า**ศีระชะ**แห่งข้าเพียงจะแตกออกไปเป็น 7 ภาคแล”
 บรรทัดที่ 13
- วันเข้าพระวัสสา น. วันที่พระสงฆ์เริ่มเข้าจำพรรษาคือ วันแรม 1 ค่ำ เดือน 8,
 วันเข้าพรรษา
 ในความว่า “อาศัยแก่เมืองสาวัตถีมหานครในกาลเมื่อ วันเข้าพระวัสสาแลเกิดมีสุริยคาร” บรรทัดที่ 16-17

พระศพลเจ้า	<p>น. พระผู้มีกำลัง 10 ประการ, พระนามของพระพุทธเจ้า</p> <p>ในควมว่า “ข้าแต่พระศพลเจ้าผู้มีเพียรได้พระองค์พ้นจากกิเลสทั้งมวล” บรรทัดที่ 19-20</p>
พุทธฎีกา	<p>อสุรกายภูมิหน้า 64</p> <p>น. ถ้อยคำของพระพุทธเจ้า</p> <p>ในควมว่า “พระพุทธเจ้าจึงมีพุทธฎีกาแก่สุรินทรานูว่าดังนี้ว่า”</p> <p>บรรทัดที่ 4</p>
บ้ำบัด	<p>ก. ทำให้เสื่อมคลาย เช่น บ้ำบัดทุกข์, ทำให้ทุเลาลง เช่น บ้ำบัดโรค</p> <p>ในควมว่า “อันว่าอสุรินทเวบุตรนี้ผู้แก่สรณาคมนพระตถาคตผู้บ้ำบัดกิเลสทั้งมวลแล” บรรทัดที่ 5-6</p>
อนุเคราะห์	<p>ก. เอื้อเฟื้อ, ช่วยเหลือ</p> <p>ในควมว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ก่อนเทียรย่อมอนุเคราะห์แก่โลกทั้งหลายแล” บรรทัดที่ 7-8</p>
บรรเทา	<p>ก. ทุเลาหรือทำให้ทุเลา, ผ่อนคลายหรือทำให้ผ่อนคลายนลง, เบาลางหรือทำให้เบาลางลง, สงบหรือทำให้สงบ, เช่น บรรเทาทุกข์ อากาโรคบรรเทาลง</p> <p>ในควมว่า “ดูราหูอันว่าพระอาทิตย์อันมีรัสมอันรุ่งเรืองแลบรรเทามีดมมณฑการ ทั้งหลายแลย่อมเสร็จ” บรรทัดที่ 8-9</p>
มีดมมณฑการ	<p>ว. มีดมมัว, มีดมมาก, มักใช้เข้าคู่กับคำ มณฑการ เป็น มีดมมณฑการ</p> <p>ในควมว่า “ดูราหูอันว่าพระอาทิตย์อันมีรัสมอันรุ่งเรืองแลบรรเทามีดมมณฑการทั้งหลายแลย่อมเสร็จ” บรรทัดที่ 8-9</p>
เสร็จ	<p>ก. แล้ว, จบ</p> <p>ในควมว่า “ดูราหูอันว่าพระอาทิตย์อันมีรัสมอันรุ่งเรืองแลบรรเทามีดมมณฑการทั้งหลายแลย่อมเสร็จ” บรรทัดที่ 8-9</p>
ไตรสรณาคมน	<p>น. การถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก</p> <p>ในควมว่า “มีงเร่งปลอยพระอาทิตย์ผู้ลุแก่ไตรสรณาคมนของพระตถาคตนี้เสีย” บรรทัดที่ 10-11</p>

อสุรกายภูมิหน้า 65

ทิพยอสุรกาย	<p>น. ชื่ออสุรพวกหนึ่ง</p> <p>ในคำว่า "และเป็นพระญาแก่ฝูงทิพยอสุรกายอันอยู่ที่ศอุดร" บรรทัดที่ 3-4</p>
ทิศอุดร	<p>น. ทิศเหนือ</p> <p>ในคำว่า "และเป็นพระญาแก่ฝูงทิพยอสุรกายอันอยู่ที่ศอุดร" บรรทัดที่ 3-4</p>
จตุตถกัณฑ์	<p>น. ตอนที่ 4, หมวดที่ 4</p> <p>ในคำว่า "กล่าวถึงสัตว์อันเกิดในอสุรกายภูมิเป็นจตุตถกัณฑ์" บรรทัดที่ 5</p>
ฉกามาพจรภูมิ	<p>น. ภูมิ คือ สวรรค์ 6 ชั้น ของเทวดาที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม ได้แก่ จาตุ มหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรานิमितตวัตดี</p> <p>ในคำว่า "ทั้งนี้ก็ย่อมสงเคราะห์เข้าในกามภูมิด้วยมนุษย์แล ฉกามาพจรภูมิแล ฯ" บรรทัดที่ 9-10</p>

มนุสสภูมิหน้า 66

ครากาล	<p>น. เวลา, คราว, ครั้ง, นน</p> <p>ในคำว่า "ครากาลจึงเกิดได้ ย่อมเกิดในชลาภปุชโยนิกว่าทุกอันได้" บรรทัดที่ 2-3</p>
ฤดู	<p>น. ฤดู เลือดประจำเดือนที่ถูกขับถ่ายจากมดลูกออกมาทางช่อง คลอด</p> <p>ในคำว่า "ผีเมื่อได้ผู้หญิงนั้นถึงฤดูโดยเดือนแล้ว" บรรทัดที่ 6-7</p>
กัลลละ, กลละ	<p>น. รูปเริ่มแรกที่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา</p> <p>ในคำว่า "เมื่อแรกก่อเป็นนั้นน้อยนักหนาเรียกชื่อว่ากัลลละหัวปี่มี เท่านี้" บรรทัดที่ 19-20</p>

มนุสสฎมิหน้า 67

อูตตรกรู	<p>น. ชื่อทวีปใหญ่อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาพระสุเมรุเป็นทวีป 1 ใน 4 ทวีป คืออูพุทวีป ทมพูทวีป อมรโคยานทวีป และอูตตรกรูทวีป</p> <p>ในคำว่า "เปรียบเท่าผมคนในแผ่นดินอันชื่อว่าอูตตรกรูนั้น" บรรทัดที่ 2</p>
ทราย	<p>น. เนื้อทราย ชื่อกวางชนิดหนึ่ง Cervus porcinus ในวงศ์ Cervidae เป็นกวางขนาดกลาง ตัวสีน้ำตาลเข้มแต่ตอนล่างสีจางกว่า ตามลำตัวมีจุดขาวจาง ๆ อยู่ทั่วไป ลูกที่เกิดใหม่จุดขาวนี้จะชัดเจนมากเช่นเดียวกับลูกกวางดาวตัวผู้มีเขา ผลัดเขาปีละครั้ง ชอบอยู่เป็นฝูงตาม หุบหญ้า กินหญ้าระบัด ใบไม้ และผลไม้ เป็นสัตว์ป่าสงวนของไทย, กวางเขมร กวางทราย หรือตามะเน ก็เรียก</p> <p>ในคำว่า "ทรายอันชื่อชาติอุณนาโลม" บรรทัดที่ 5</p>
ชาติอุณนาโลม, ชาติอุณณาโลม	<p>น. ชื่อของเนื้อทรายชนิดหนึ่ง</p> <p>ในคำว่า "ทรายอันชื่อชาติอุณนาโลม" บรรทัดที่ 5</p>
ชาวอูตตรกรูทวีป	<p>น. กลุ่มชนที่มีถิ่นฐานอยู่ในอูตตรกรูทวีป</p> <p>ในคำว่า "แลเส้นขนนั้นยังน้อยกว่าเส้นผมชาวอูตตรกรูทวีป นั้นเล่า" บรรทัดที่ 6-7</p>
เปรียงประโค, เปรียงพระโค	<p>น. ไช้ชื่อของพระโค</p> <p>ในคำว่า "งามดังเปรียงประโคอันแรกออกใหม่" บรรทัดที่ 14-15</p>
ภาวรूप	<p>น. รูปที่แสดงภาวะแห่งเพศมี 2 ภาวะ คือ อิตถิภาวะ (ความเป็นหญิง 1) และปรีสภาวะ (ความเป็นชาย 1)</p> <p>ในคำว่า "อันหนึ่งให้เป็นผู้หญิงผู้ชายชื่อภาวรूप" บรรทัดที่ 16-17</p>
หทัยรูป	<p>น. รูปเป็นที่อาศัยของจิต เป็นแหล่งคิดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้กระทำการต่าง ๆ เป็นรูป 1 ในอุปาทयरूप 24</p> <p>ในคำว่า "รูปอันเป็นไปชื่อหทัยรูป" บรรทัดที่ 17</p>
ชีวิตรูป	<p>น. รูปที่เป็นต้นเหตุให้รูปอื่น ๆ เป็นอยู่ได้, รูป 1 ในอุปาทयरूप 24, ชีวิตรูป ก็เรียก</p>

กายรูป	<p>ในคำว่า “รูปอันหนึ่งให้ตั้งรูปทั้งหลายชื่อชีวิตรูป” บรรทัดที่ 18</p> <p>น. กายประสาท คือประสาทกาย มีหน้าที่ในการรับสัมผัส เช่น ความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ที่มากระทบกาย, รูปชนิด 1 ในอุปาทายรูป 5 ในอุปาทายรูป 24</p>
	<p>ในคำว่า “เกิดรูปคืออันใดเล่าชีวิตอันเกิดในกายรูป”</p> <p>บรรทัดที่ 19 - 20</p>
	<p>มนุสสภูมิหน้า 68</p>
โอชา	<p>จ. มีรส, อร่อย น. รสที่ซึมซาบ, เครื่องหรือสิ่งบำรุงเลี้ยงให้เกิดความเจริญงอกงาม</p> <p>ในคำว่า “มีองค์แล 9 แล 9 เป็นบริวารโสธ อันใดสิ้นคือ ปถวิ อาโปเตโช วาโย รโส โอชา องค์ผู้งั้นผสมเข้าด้วยกาย”</p> <p>บรรทัดที่ 1-2</p>
ภาวะ	<p>น. ภาวะ ความมี, ความเป็น, ความปรากฏ</p> <p>ในคำว่า “เอากายใส่อีกเป็นคำรบ 9 มิแลเขาในภาวะ เอากาวอีกเป็น 9 คำรบ” บรรทัดที่ 3-4</p>
กรรมชรูป	<p>น. รูปอันเกิดแต่กรรม</p> <p>ในคำว่า “รูปอัน 5 อันนี้จึงเกิดโดยอันดับกันชอบกาลแลรูปอันเกิดแก่กรรมชรูป” บรรทัดที่ 8-9</p>
สันตติ	<p>น. ความสืบต่อ, ความสืบเนื่อง</p> <p>ในคำว่า “รูปอัน 5 อันนี้จึงเกิดโดยอันดับกันชอบกาลแลรูปอันเกิดแก่กรรมชรูปใส่อาศัยแก่สันตติจึงเกิด ฯ” บรรทัดที่ 8-9</p>
อาหารชรูป	<p>น. โอชาที่อยู่ในอาหาร, เป็นรูป 1 ในอุปาทายรูป 24</p> <p>ในคำว่า “ถัดนั้น รูปอันเกิดแต่อาหารชรูปนั้น อาศัยแก่อาหารอันแมกินบังเกิดรูป” บรรทัดที่ 10-11</p>
ทวิตติยา, ทวิตติยา	<p>จ. ที่ 2</p> <p>ในคำว่า “เมื่อรูปอันเกิดแต่ใหม่อันใสแก่ทวิตติยา จึงเกิดนั้น”</p> <p>บรรทัดที่ 1-13</p>

- จิตตสมุฏฐานกลาป น. จิตตสมุฏฐานกลาปะ, กำหรือกลุ่ม (รูป) ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน
ในคำว่า "รูปได้ 8 อัน รูปนั้นชื่อจิตตสมุฏฐานกลาปแลฯ"
บรรทัดที่ 13
- อุตตสมุฏฐานกลาป น. กำหรือกลุ่ม (รูป) ที่มีอุต คืออุณหภูมิได้แก่ ความเย็น ความร้อน
เป็นสมุฏฐาน
ในคำว่า "เกิดรูปได้ 8 อัน สด รูปอันนั้นชื่ออุตตสมุฏฐานกลาปแลฯ"
บรรทัดที่ 14-15
- ไอชารส น. รสที่ซึบซาบไปบำรุงเลี้ยงร่างกายให้เจริญเติบโตและแข็งแรงมีรสดี
รสอร่อย
ในคำว่า "อาศัยแก่ไอชารส อันแม่दनกินข้าวน้ำนั้นเกิดรูปได้ 8 โสด"
บรรทัดที่ 16-17
- อาหารสมุฏฐานกลาป น. อาหารสมุฏฐานกลาปะ, กำหรือกลุ่มรูปหรืออาหารเป็นสมุฏฐาน
ในคำว่า "อาศัยแก่ไอชารสอันแม่दनกินข้าวน้ำนั้นเกิดรูปได้ 8 อัน
โสดรูปชื่ออาหารสมุฏฐานกลาปแลฯ" บรรทัดที่ 16-17
- อัมพุทะ, อัพพุทะ น. รูปของสิ่งที่มีชีวิตในสัปดาห์ที่ 2 หลังจากการตั้งปฏิสนธิรูปนี้มี
วิวัฒนาการต่อจากนั้นเป็นกลละ
ในคำว่า "ครันถึง 7 วันตั้งแต่น้ำล้างเนื้อนั้นเรียกว่า อัมพุทะ ๗
นั้นโดยใหญ่ไปทุกวารได้" บรรทัดที่ 19-20
- มนุสสมุหิหน้า 69
- เป็นสิ, เปสิ น. ชันเนื้อ, หมายถึง ชันเนื้อในครรภ์ในสัปดาห์ที่ 3 นับแต่การถือปฏิสนธิ
ซึ่งวิวัฒนาการต่อจากชั้นอัพพุทะ
ในคำว่า "ครันได้ถึง 7 วารชันเป็นดังตะกั่วอันเชื่อมอยู่ในหม้อตยก
ชื่อว่าเป็นสิ (เปสิ) ๗ นั้นค่อยใหญ่ไปทุกวัน" บรรทัดที่ 1-2
- ขณะ, มนะ น. แ่ง, แ่งที่บ, ในที่นี้หมายถึงรูปที่มีลักษณะเป็นก้อนเนื้อ, ระยะ
สัปดาห์ที่ 4 ของการตั้งปฏิสนธิ ซึ่งมีวิวัฒนาการต่อจากนั้นเป็นเปสิ
ในคำว่า "ครันถึง 7 วันแข็งเป็นก้อนดังไขไก่อเรียกว่า ขณะ ๗ นั้น
ค่อยใหญ่ไปทุกวัน" บรรทัดที่ 2-3

เบญจสาขาหุด น. ปุ่มที่เป็น 5 กิ่ง, ในที่นี้หมายถึง ก้อนเนื้อที่ปุ่มเกิด 5 ปุ่ม คือ หัว 1 ปุ่ม แขน 2 ปุ่ม ขา 2 ปุ่ม เรียกว่า เบญจสาขาหุด, ปสาขาก็เรียก ในความว่า "ครั้นถึง 7 วัน แข็งเป็นตุ่มออกได้ 5 แห่งดังหุดนั้น เรียกว่า เบญจสาขาหุด ๗ นั้นเป็นมือ 2 อัน เป็นตีน 2 อัน หุดนั้นเป็น หัวนั้นอันหนึ่ง" บรรทัดที่ 3-5

กุมาร น. เด็กชาย
ในความว่า "แลกุมารนั้นนั่งกลางห้องแม่แลเอาหลังมาต่อหน้าห้องแม่" บรรทัดที่ 10-11

มनुสสภุมินหน้า 70

อุบล น. บัว, ดอกบัว
ในความว่า "อันว่าสายสะตือแห่งกุมารนั้นกลางดั่งสายกำนบัวอันมีชื่อว่าอุบล" บรรทัดที่ 20-1

ไพธาดู น. ไฟที่โบราณถือว่ามิในร่างกายมนุษย์และสัตว์ สำหรับย่อยอาหาร
ในความว่า "สิ่งอาหารอันแม่กินเข้าไปในท้องนั้นไหม้ แลย่อยลงด้วยอำนาจแห่งไพธาดูอันร่อนนั้น" บรรทัดที่ 11-13

มनुสสภุมินหน้า 71

ธรรห้อย น. กายยึดไว้, การถือไว้, การธรรไว้, การมีไว้ ; ผู้รักษาไว้, ผู้ทรงไว้, มักใช้เป็นส่วนท้ายของคำสมาส เช่น วิชาธร วินัยธร
ในความว่า "ดูจดังลูกทรายอันหนึ่งออกแลอยู่ธรรห้อย" บรรทัดที่ 1

ประตุลักษ์ น. ประตุลักษ์ณในที่นี้หมายถึง ช่องดาล คือ รูสำหรับเขียนลูกดาล
ในความว่า "ดั่งข้างสารอันท่านชักท่านเป็นออกจากประตุลักษ์ อันน้อยนั้น" บรรทัดที่ 19-20

มनुสสภุมินหน้า 72

คังเคยยบัพพต น. ชื่อภูเขา, ภูเขาคงโคย
ในความว่า "ภูเขาอันชื่อคังเคยยบัพพตหีบ แลแห่งแลบดบั้นนั้นแล ฯ" บรรทัดที่ 1-2

พระปัจเจกโพธิเจ้า, พระปัจเจกโพธิเจ้า น. พระปัตเตกโพธิเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้า,
พระพุทธานุภาพที่ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้ส่งสอนผู้อื่น
ในคำว่า "ผู้ซึ่งอันเกิดเป็น พระปัจเจกโพธิเจ้า ก็ดีแลเป็นพระ
อรหันตอาชีวนาสพเจ้าก็ดี" บรรพที่ 11-12

พระองค์อรุณคสาวกเจ้า น. สาวกผู้เลิศ, สาวกผู้ยอดเยี่ยม หมายถึงพระสาวาวัตร (เป็นอัคร
สาวกเบื้องขวา) และพระมหาโมคคัลลานะ (เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย)
ในคำว่า "แลมาเป็นพระองค์อรุณคสาวกเจ้าก็ดี" บรรพที่ 12-13

น. ลมเกิดแต่กรรม คือ ลมเกิดในกรรมวิเวลายะคลอบุตรได้แก่ลมแบ่ง
ในคำว่า "เมื่อจะออกจากท้องแม่นั้นได้จึงลมกรรมชวาต ก็พัด
ให้หัวผู้น้อยนั้นลงมาสู่ที่จะออกแลคับแคบแอ่นยับนักษณา"
บรรพที่ 15-17

น. ผู้สืบต่อพระพุทธเจ้า, หน่อพระพุทธเจ้า คือผู้ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า
ในกายภาคหน้า
ในคำว่า "ผู้จะมาเกิดเป็นลูกพระพุทธเจ้าก็ดีค้ำนึ่งผู้สึกตนแลบมิหลง
แต่สองสิ่งนี้" บรรพที่ 19-20

มนุสสภูมิหน้า 73

- น. การเวียนว่ายตายเกิด, การเวียนตายเวียนเกิด ; โลก
ในคำว่า "ส่วนว่าคนทั้งหลายนี้ไต่ล้อมหลงทั้ง 3 เมื่อควรรอ
สงสารแล" บรรพที่ 2-3
- น. การนั่งขัดสมาธิ
ในคำว่า "พระโพธิสัตว์ผู้กหลังท้องแม่แลนั่งพแนงเชิง อยู่ดั่ง
นักปราชญ์ผู้งามนั้นนั่งเทศนาในธรรมาสน์นั้น" บรรพที่ 7-9
- น. ผู้มีปัญญาอรอบรู้
ในคำว่า "พระโพธิสัตว์ผู้กหลังท้องแม่แลนั่งพแนงเชิง อยู่ดั่ง
นักปราชญ์ผู้งามนั้นนั่งเทศนาในธรรมาสน์นั้น" บรรพที่ 7-9
- น. ที่สำหรับพระภิกษุสามเณรนั่งแสดงธรรม
ในคำว่า "พระโพธิสัตว์ผู้กหลังท้องแม่แลนั่งพแนงเชิง อยู่ดั่ง
นักปราชญ์ผู้งามนั้นนั่งเทศนาในธรรมาสน์นั้น" บรรพที่ 7-9

- ปัจฉิมชาติ** น. ชาติสุดท้ายที่มากเกิดในมนุษย์โลก เพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ในความว่า "และจะมีประดุจเป็นโพธิสัตว์ เมื่อปัจฉิมชาติจักได้ตรัส เป็นพระนั้บหนอนมีแลฯ" บรรพตัดที่ 17-19
- ปรกติ** ว. ธรรมดา เช่น ตามปรกติ, เป็นไปตามเคย เช่น เหตุการณ์ปรกติ, ไม่แปลกไปจากธรรมดา เช่น อาการปรกติ, ปกติก็ว่า
 ในความว่า "แต่ก่อน ๆ โฟ้นไ้สั่ยอมเป็นโดยปรกติคนทั้งหลายนี้แลฯ" บรรพตัดที่ 18-19
- บุญสมภาร** มนุสสภุมินหน้า 74
 น. ความดีที่ได้สั่งสมมา, บุญที่สั่งสมไว้
 ในความว่า "ก็ในวันไหว้ด้วยบุญสมภาร พระโพธิสัตว์เจ้า ผู้มาตรัส เป็นพระพุทธานั้นแลฯ" บรรพตัดที่ 2-3
- วิสัย** น. ลักษณะที่เป็นอยู่, ความสามารถ ; ขอบ เขต, แดน
 ในความว่า "ก็กลายเป็นน้ำมนั้ไหลออกมาของแม่ให้ลูกนั้นได้ดูตกิน อันเป็นวิสัยแห่งโลกย์ทั้งหลายแลฯ" บรรพตัดที่ 6-8
- สัจจบาลี** น. ภาษาบาลีแท้
 ในความว่า "กุมารนั้นก็เจรจาภาษาโดยสัจจบาลีแลฯ" บรรพตัดที่ 12-13
- ชาติบุตร, อวชาติบุตร** น. บุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่าบิดามารดา
 ในความว่า "ฝูงกุมารมนุษย์ทั้งหลายอันเกิดมานี้มี 3 สิ่งฯหนึ่งชื่อว่า ชาติบุตรสิ่งหนึ่งชื่อว่าอนุชาติบุตร สิ่งหนึ่งชื่ออภิชาติบุตรฯ" บรรพตัดที่ 14-15
- อนุชาติบุตร, อนุชาติบุตร** น. บุตรที่เสมอด้วยตระกูล, บุตรที่มีคุณสมบัติเสมอด้วยตระกูล
 ในความว่า "ฝูงกุมารมนุษย์ทั้งหลายอันเกิดมานี้มี 3 สิ่งฯหนึ่งชื่อว่า ชาติบุตรสิ่งหนึ่งชื่อว่าอนุชาติบุตร สิ่งหนึ่งชื่ออภิชาติบุตรฯ" บรรพตัดที่ 14-15

อชาติบุตร, อภิชาติบุตร น. บุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่าบิดามารดา

ในคำว่า “ฝูงกุมารมนุษย์ทั้งหลายอันเกิดมานี้มี 3 สิ่ง ๆ หนึ่งชื่อว่าชาติบุตร สิ่งหนึ่งชื่อว่าอนุชาติบุตร สิ่งหนึ่งชื่อว่าอชาติบุตร ฯ”
บรรทัดที่ 14-15

เจลิยวฉลาด

ว. มีปัญญาและไหวพริบดี

ในคำว่า “ลูกนั้นเจลิยวฉลาดช่างเขาวัว เหล่าเกลี้ยงดียิ่งกว่าพ่อ
กว่าแม่” บรรทัดที่ 16-17

เขาวัว

ว. เร็ว

ในคำว่า “ลูกนั้นเจลิยวฉลาดช่างเขาวัว เหล่าเกลี้ยงดียิ่งกว่าพ่อ
กว่าแม่” บรรทัดที่ 16-17

ยศฐาศักดิ์, ยศถาศักดิ์ น. ยศและตำแหน่ง

ในคำว่า “ทั้งรูปกัณท์มากกว่าพ่อกว่าแม่ยังมีเป็นตีมียศฐาศักดิ์ตีมี
กำลังยิ่งกว่าพ่อกว่าแม่” บรรทัดที่ 17-18

รูปโฉม

น. ทรวดทรงที่งดงาม

ในคำว่า “ลูกอันเกิดมาแล้วรู้หลักเรียวแรงแลรูปโฉม แต่พอเพียงทุก
ประกอบดั่งนั้น” บรรทัดที่ 19-20

มนุสสภุมินา 75

คนเปเตร, คนเปรต

น. ผู้ที่ปฏิบัติตนเช่นกับเปรต, คนรูปชั่วอัปลักษณ์

ในคำว่า “อันว่ามนุษย์ทั้งหลายมี 4 จำพวก ๆ หนึ่งชื่อ คนเปเตร
จำพวกหนึ่งชื่อคนเดรัจฉานอันหนึ่งชื่อมนุษย์” บรรทัดที่ 2-4

คนดิรัจฉาน

น. ผู้ที่ปฏิบัติตนเช่นสัตว์เดรัจฉาน, คนไม่รู้บาปบุญคุณโทษ

ในคำว่า “อันว่ามนุษย์ทั้งหลายนี้มี 4 จำพวก ๆ หนึ่งชื่อว่าคนนรก
อันหนึ่งชื่อคนเปเตร จำพวกหนึ่งชื่อคนดิรัจฉาน อันหนึ่งชื่อคนมนุษย์”
บรรทัดที่ 2-4

คนมนุษย์

น. ผู้ที่มีจิตใจสูง, ผู้ที่รู้จักใช้เหตุผล, คนรู้ผิดชอบชั่วดี

ในคำว่า “อันว่ามนุษย์ทั้งหลายนี้มี 4 จำพวก ๆ หนึ่งชื่อว่าคนนรก
อันหนึ่งชื่อคนเปเตร จำพวกหนึ่งชื่อคนดิรัจฉาน อันหนึ่งชื่อคนมนุษย์”
บรรทัดที่ 2-4

โศก	<p>น. ความทุกข์, ความเศร้า ความเดือดร้อนใจ ว. เศร้า ; แห่ง</p> <p>ในคำว่า "แลท่านได้ตัดสินมือแลทุกขโศกเวทนานักหนาตั้งเรียกชื่อว่าคนนรก" บรรทัดที่ 5-6</p>
รูปโฉมโนมพรรณ	<p>น. รูปลักษณะ, (สันนิษฐานว่าอาจมาจากอโนมพรรณ อโนม=ไม่มีที่เปรียบ+พรรณ=ผิวพรรณ แล้วกร่อนมาเป็นโนมพรรณ ทำนองเดียวกับอนุช กร่อนเป็น นุช อติเรก กร่อนเป็น ติเรก) หมายถึง ผิวพรรณงามไม่มีที่เปรียบ</p> <p>ในคำว่า "อยากเผ็ดเร็ดไร้นักหนา แลมีรูปโฉมโนมพรรณนั้นกับมิงาม" บรรทัดที่ 9-10</p>
ความเมตตากรุณา	<p>น. ความรักความปรารถนาดี และความสงสาร ความอยากช่วยเหลือ ปลดเปลื้องทุกข์</p> <p>ในคำว่า "คนอื่นที่มีรู้ว่าบุญแลบาปยอมเจรจาที่อันหาความเมตตากรุณามีได้" บรรทัดที่ 10-11</p>
ปฏิบัติ	<p>ก. ประณิบัติรับใช้ เช่น ปฏิบัติบิดามารดาครูอาจารย์</p> <p>ในคำว่า "บมิรู้ปฏิบัติพ่อแม่ครูบารยายบมิรู้รักพี่น้อง" บรรทัดที่ 12-13</p>
ติรัจฉานมนุษย์	<p>น. คนที่ไม่รู้บาปบุญคุณโทษ ให้อภัยผู้อื่น, คนใจสัตว์</p> <p>ในคำว่า "คนอื่นที่ไม่รู้ว่าบุญแลบาปยอมเจรจาที่อันหาความเมตตากรุณามีได้ ใจกล้าหาญแข็งบมิรู้ยำเกรงท่านผู้เฒ่าผู้แก่ บมิรู้ปฏิบัติพ่อแม่ครูบารยายบมิรู้รักพี่น้องยอมกระทำบาปทุกเมื่อคนผู้นี้ชื่อว่าติรัจฉานมนุษย์" บรรทัดที่ 10-14</p>
สิกขาบท	<p>น. ข้อศีล, ข้อวินัย</p> <p>ในคำว่า "แลรู้ยำเกรงพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่สมณพรหมณาจารย์อันอยู่ในสิกขาบทของพระพุทธเจ้าทุกเมื่อ" บรรทัดที่ 17-18</p>
มนุษยธรรม	<p>น. ธรรมของคน หมายถึง มนุษย์ที่มีคุณธรรม</p> <p>ในคำว่า "แลผู้นี้แลชื่อว่า มนุษยธรรม แล ฯ" บรรทัดที่ 19</p>

มนุสสฎุมิหน้า 76

บุรพวิเทห์ น. ชื่อทวีปใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นทวีป 1 ใน 4 ทวีป ได้แก่ บุพพวิเทห์ทวีป ชมพูทวีป อมรโคยานทวีป และอุตตรกรูทวีป ในความว่า "คนจำพวกหนึ่งเกิดแลอยู่ในแผ่นดินบุรพวิเทห์ เบื้องตะวันออกเฉียงเหนือ" บรรทัดที่ 1-2

หากำหนดมิได้ ว. ไม่มีกำหนด ในความว่า "แลอายุคนในแผ่นดินชมพูทวีปเรานี้จึงว่าหากำหนด มิได้" บรรทัดที่ 3-4

มนุสสฎุมิหน้า 77

ปัญญาศีล น. ศีล 5 คือข้อปฏิบัติที่กำหนดทางปฏิบัติกายและวาจาทาง พระพุทธศาสนา 5 อย่างได้แก่ 1. เว้นจากการฆ่าสัตว์ 2. เว้นจากการลักทรัพย์ 3. เว้นจากการประพฤตินิดในกาม 4. เว้นจากการพูดเท็จ 5. เว้นจากการเสพสุราเมรัยและของมึนเมา ในความว่า "เพราะว่าเขานั้นอยู่ในปัญญาศีลทุกเมื่อมิได้ขาด" บรรทัดที่ 3-4

เสพย์สุรา ก. ดื่มสุรา ในความว่า "อนึ่งเขาบ่อนจะรู้เจรจามุสาวาทเขาบ่อนจะรู้เสพย์ สุรายาเมา" บรรทัดที่ 8-9

ธารน้ำ น. น้ำ, ล้ำธาร, ห้วย, หยาดน้ำ, ท่อน้ำ (ตัดมาจากธารา) ในความว่า "คำที่ห้วยละหานธารน้ำเชิงเรือน เลือกสวนเผือกมันหัว หลักหัวต่อหัวลื้อหัวเกวียน" บรรทัดที่ 16-17

เรือนชานาวา, เรือชานาวา น. เรือที่มีสังกัด ในความว่า "เขามิรู้เบียดเบียนเรือนชานาวาโคมหิงษาข้างม้าข้า ไทย" บรรทัดที่ 16-17

โค น. วัว ในความว่า "เขามิรู้เบียดเบียน เรือนชานาวาโคมหิงษาข้างม้าข้า ไทย" บรรทัดที่ 16-17

มหิงษา, มหิงส์	น. ควาย ในควมว่า "เขามิรู้เบียดเบียน เรือนชานาวาโคมหิงษาช้างม้าเข้า ไทย" บรรทัดที่ 16-17
สรรพทรัพย์	น. ของมีค่าทั้งมวล ในควมว่า "สรรพทรัพย์ สิ่งสินอันใดก็ได้ก็ดี" บรรทัดที่ 17

มนุสสฎมิหน้า 78

ปริมณฑล	น. วรอบ ในควมว่า "มีแผ่นดินใหญ่อันหนึ่งชื่อว่า บุพพิเทททวีป ๆ โดย กว้าง 7,000 โยชน์ด้วยปริมณฑลรอบได้ได้ 21,000 โยชน์" บรรทัดที่ 4-6
พุก	น. ผู้เป็นรัฐ ในควมว่า "แลไม้นั้นหาด้วยแลงมิได้แลไม่มีที่คดที่โกงหาพุกหา โพรงหาหลวงมิได้" บรรทัดที่ 19-20

มนุสสฎมิหน้า 79

ตระพัง, ตะพัง	น. แอ่ง, บ่อ, หนอง, ตะพัง กระพัง หรือสะพง ก็ว่า ในควมว่า "อนึ่งที่ใดแลมีบึงหนองมีตระพังทั้งนั้น" บรรทัดที่ 2
กระมุท	น. บัว, กมุท ก็ว่า (แผลงมาจาก กุมุท) ในควมว่า "เทียรย่อมมีดอกบัวแดง บัวขาว บัวเขียว บัวหลวง แล กระมุทจงกลนี้แลนิลบลบัวเฟื่อนบัวชม" บรรทัดที่ 2-4
จงกลนี	น. บัว, บัวดอกคล้ายบัวชม มีเกสรชอนหลายชั้น แดงก้ำตต่อดอก แล้วมีดอกต่อกันแล้วมีดอกต่อกัน 3 ดอกบ้าง 4 ดอกบ้าง (ทมิฬ ก็ว่า แดงกาฬนีร ว่า บัว หมายถึง บัวแดง) ในควมว่า "เทียรย่อมมีดอกบัวแดง บัวขาว บัวเขียว บัวหลวง แล กระมุทจงกลนี้แลนิลบลบัวเฟื่อนบัวชม" บรรทัดที่ 2-4
นิลบล	น. บัวขาว บัวผัน, บัวสายดอกสีน้ำเงินแก่อมม่วง, ดอกอุบลเขียว ในควมว่า "เทียรย่อมมีดอกบัวแดง บัวขาว บัวเขียว บัวหลวง แล กระมุทจงกลนี้แลนิลบลบัวเฟื่อนบัวชม" บรรทัดที่ 2-4

ขจร	ก. ฟุ้งไป ในความว่า “ครั้นลมพัดต้องมีกลิ่นอันหอมขจร อยู่มีรูวายสักคาบ ฯ” บรรทัดที่ 4-5
สารพัสตร์	น. เดรัจฉานทั้งปวง, สัตว์ทั้งหมด ในความว่า “แลงเงี้ยวเปี้ยวของทั้งหลายแลสารพัสตร์ อันมีพิษ” บรรทัดที่ 10-11
พิษ	น. สิ่งร้ายเป็นอันตรายแก่ร่างกายหรือให้ความเดือดร้อนแก่จิตใจ; สิ่งร้ายเป็นอันตรายเมื่อเข้าสู่ร่างกายจะทำให้ตายเจ็บปวด หรือพิการ ได้บางอย่างเกิดจากแร่ เช่น สารหนูบางอย่างเกิดจากต้นไม้ เช่น ต้น แผลงใจ, บางอย่างเกิดจากสัตว์ เช่น งู ในความว่า “แลงเงี้ยวเปี้ยวของทั้งหลายแลสารพัสตร์ อันมีพิษ” บรรทัดที่ 10-11
ขซีเตนสาลี	น. ข้าวที่เกิดเองและออกรวงเป็นข้าวสาร ในความว่า “ <u>ขซีเตนสาลี</u> มีพักทำนาแลข้าวสาลินั้นหากเป็นต้นเป็น รวง เป็นข้าวสาร” บรรทัดที่ 16-17
ปราศ	ก. ฟุ้งไป, ไม่มี ในความว่า “ข้าวนั้นแลหอมปราศจากแกลบ แลรำบมิพกด่ำ แลพัด แลหากเป็นข้าวสารอยู่แล” บรรทัดที่ 16-17
โชติปราสาท, โชติปราสาท	น. แผ่นหินที่ทำให้เกิดไฟลุกโชติช่วง ในความว่า “เขาชวนกันกินทุกเมื่อในแผ่นดินอุดรภูรุนั้นยังมีศิลาสิ่งหนึ่ง ชื่อ <u>โชติปราสาท</u> ” บรรทัดที่ 19-20
มนุสสภูมิหน้า 80	
วิจารณ์	น. พิจารณา, บกพร่อง, ผิดปรกติ ในความว่า “ใช้เจ็บเหน็บเหนียววิจารณ์ ดังนี้ได้ บ่อนจะบังเกิดมีแก่ ชาวอุดรภูรุนั้นสักคาบหนึ่งเลย ฯ” บรรทัดที่ 12-13
ต้นกัลปพฤกษ์	น. ต้นไม้ที่เชื่อกันว่าให้ผลสำเร็จตามความปรารถนา เป็นต้นไม้ประจำ อุดรภูทวิป

ในความว่า “แลในแผ่นดินอุตุกรที่ป็นัน มีต้นกัลปพฤกษ์ต้นหนึ่งโดยสูงได้ 100โยชน์ โดยกว้างได้ 100 โยชน์ โดยรอบบริเวณมณฑลได้ 300 โยชน์แล ต้นกัลปพฤกษ์นั้นผู้ใดจะปรารภณา” บรรทัดที่ 18-20

บริเวณมณฑล น. พื้นที่ภายในขอบเขตในที่กำหนดไว้ เช่น บริเวณบ้านบริเวณโบสถ์ บริเวณวัด บริเวณสนามหลวง

ในความว่า “โดยรอบบริเวณมณฑลได้ 300 โยชน์” บรรทัดที่ 19-20

มनुสสฎมิหน้า 81

ทุนทรัพย์	น. ทรัพย์ที่เป็นทุน, จำนวนทรัพย์ที่ตั้งเป็นทุน ในความว่า “แลต้นกัลปพฤกษ์นั้นผู้ใดจะปรารภณาหาทุนทรัพย์สรรพเหตุอันใด ๆ ก็ดี” บรรทัดที่ 20-1
สรรพเหตุ	น. สิ่งหรือเรื่องราวที่ทำให้เกิดผลต่าง ๆ ในความว่า “แลต้นกัลปพฤกษ์นั้นผู้ใดจะปรารภณาหาทุนทรัพย์สรรพเหตุอันใด ๆ ก็ดี” บรรทัดที่ 20-1
สำเร็จ	ว. ได้ผลสมประสงค์ ในความว่า “ย่อมได้สำเร็จในต้นไม้นั้นทุกประการแล ฯ” บรรทัดที่ 1-2
สนิม	น. เครื่องประดับ, ถนิม ก็ว่า ในความว่า “เป็นต้นว่าเสื้อสร้อยสนิมพิมพาภรณ์ก็ดี” บรรทัดที่ 3-4
พิมพาภรณ์	น. เครื่องประดับร่างกาย ในคำว่า ถนิมพิมพาภรณ์ ในความว่า “เป็นต้นว่าเสื้อสร้อยสนิมพิมพาภรณ์ก็ดี” บรรทัดที่ 3-4
แพรพรรณ	น. ผ้าทั่ว ๆ ไป ในความว่า “เป็นต้นว่าเสื้อสร้อยสนิมพิมพาภรณ์ก็ดีแลผ้าผ่อนท่อนแพรพรรณสิ่งใด ๆ ก็ดี” บรรทัดที่ 3-4
โภชนาหาร	น. อาหารคือของกิน ในความว่า “แลข้าวน้ำโภชนาหารของกินสิ่งใดก็ดี” บรรทัดที่ 4-5

รูปทรง	<p>น. รูปร่าง, ลักษณะ</p> <p>ในคำว่า "มีผู้หญิงอันอยู่ในแผ่นดินนั้นงามนั้นงามทุกคน <u>รูปทรง</u> เขานั้นบมิดำบมิพิบมิผอมบมิขาวบมิดำ" บรรทัดที่ 7-8</p>
สมบุรณ์	<p>ว. บริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติหรือคุณลักษณะ เพราะมีส่วนต่าง ๆ</p> <p>ประสานเข้ากันพึงปรารถนา และไม่มีส่วนใดขาดตกบกพร่อง</p> <p>ในคำว่า "สี่<u>สมบุรณ์</u>งามดังทองอันสูงเหลือองเรื่องเป็นที่พึงใจฝูงชายทุกคนแล ฯ" บรรทัดที่ 8-9</p>
เพ็งบุรณ์	<p>ว. เต็มบริบูรณ์</p> <p>ในคำว่า "แลเห็นดวงหน้าใสดุจพระจันทร์อัน<u>เพ็งบุรณ์</u>นั้น" บรรทัดที่ 13-14</p>
สังข์	<p>น. ชื่อหอยทะเลกาบเดี่ยวหลายชนิดในหลายวงศ์เช่น ชนิด Strommbus Sp. เปลือกขาวช่องเปิดเรียวงามได้รูปทรงใช้สำหรับหลังน้ำพระพุทธรณ์หรือน้ำเทพมนตรี ชนิด Chalania Tritonis ใช้เป่าชนิดหลังนี้สังข์ แตร ก็เรียก , ลักษณะนามว่า ขอน เช่น สังข์ 2 ขอน</p> <p>ในคำว่า "ที่<u>บุรณ์</u>ขาวก็ขาวงามดัง<u>สังข์</u> อันท่านพึงฝันใหม่" บรรทัดที่ 14</p>
มนุสสภุมิน้ำ 82	
เสมหเขฬ	<p>น. เสดและน้ำลาย</p> <p>ในคำว่า "เมื่อเขาเจรจา และน้ำเสียงเขานั้นแจ่มใสปราศจาก <u>เสมหเขฬ</u> ทั้งปวง" บรรทัดที่ 4-5</p>
บวรยุคัณฐี	<p>ว. เครื่องประดับคอที่ดีเลิศ</p> <p>ในคำว่า "แลในตัวเขานั้นเทียรยอมประดับนี้ด้วยเครื่องถนิมอาภรณ์ <u>บวรยุคัณฐี</u>" บรรทัดที่ 5-7</p>
สรรพหาร, สรรพหาร	<p>น. ของกินต่าง ๆ</p> <p>ในคำว่า "แลเขานั้นได้เทียรยอมกินข้าวแลน้ำ<u>สรรพหาร</u> อันมีไอชา รสนั้น" บรรทัดที่ 11-12</p>

<p>จวงจันทน์</p>	<p>น. เครื่องหอมที่เจือด้วยจวงและจันทน์ ในความว่า “แลแต่งแต่กระแจะ แลจวงจันทน์น้ำมันอันดี” บรรทัดที่ 12-13</p>
<p>มาทัดมาทรง</p>	<p>ก. เอาดอกไม้มาเห็นบุบริเวณที่ตัดดอกไม้ และถือเล่น ในความว่า “แลดอกไม้หอมต่าง ๆ กัน เอามาทัดมาทรงเล่นแล้วกก็ เทียวไปเล่นตามสบาย” บรรทัดที่ 13-14</p>
<p>ระบำ</p>	<p>น. การพ้อนรำเป็นชุดกัน ก. พ้อนรำเป็นชุดกัน ในความว่า “บ้างเดินบ้างรำบ้างพ้อนระบำ บรรลือเพลงดุริยดนตรี บ้างคิด บ้างสี บ้างตี บ้างเป่า บ้างขับ สรรพสำเนียงเสียง หมูนักคุณ จุนไปเดียรดาษ” บรรทัดที่ 14-16</p>
<p>บรรลือ, บันลือ</p>	<p>ก. เปล่งเสียงดังก้อง เช่น บันลือสีหนาท, โด่งดัง, เลื่องลือ, เช่นข่าว บันลือโลก ในความว่า “บ้างเดินบ้างรำบ้างพ้อนระบำ บรรลือเพลงดุริยดนตรี บ้างคิด บ้างสี บ้างตี บ้างเป่า บ้างขับ สรรพสำเนียงเสียง หมูนักคุณ จุนไปเดียรดาษ” บรรทัดที่ 14-16</p>
<p>เพลงดุริยดนตรี</p>	<p>น. เพลงจากเครื่องดีดสีตีเป่า ในความว่า “บ้างเดินบ้างรำบ้างพ้อนระบำ บรรลือเพลงดุริยดนตรี บ้างคิด บ้างสี บ้างตี บ้างเป่า บ้างขับ สรรพสำเนียงเสียง หมูนักคุณ จุนไปเดียรดาษ” บรรทัดที่ 14-16</p>
<p>แดรสังข์</p>	<p>น. เครื่องดนตรีจำพวกเครื่องเป่า ทำด้วยโลหะ มีปากบาน ในความว่า “พื้นฆ้องกลองแดรสังข์ ระฆัง กังสดาลมโหระทึก ก็ก้อง ทำนุกดี” บรรทัดที่ 16-17</p>
<p>กังสดาล</p>	<p>น. ระฆังวงเดือน เช่น แก้วสำเนียงเสียงระฆังกังสดาล (อิเหนา) ในความว่า “พื้นฆ้องกลองแดรสังข์ ระฆัง กังสดาล มโหระทึกก็ก้อง ทำนุกดี” บรรทัดที่ 16-17</p>

- มโหรีทีก, มโหระทีก** น. กลองโลหะชนิดหนึ่งของชนชาติที่อยู่ตอนใต้ประเทศจีน ใช้ตี
ในควมว่า "พื้นฆ้องกลองแตรสังข์ ระฆัง กังสดาล มโหรีทีกก็ก๊กก้อง
ทำนุกดี" บรรทัดที่ 16-17
- กฤษณา** น. ส่วนของเนื้อไม้ซึ่งมีสีดำ เกิดเมื่อต้นไม้มีบาดแผล พบเฉพาะในต้นไม้
ชนิด *Aguilaria Crassna* Pierree ex H.Lec และ *A. Malacensis*
Lamk ในวงศ์ *Thymelaeaceae* กลิ่นหอมใช้ทำยาได้
ในควมว่า "ที่มีดอกไม้อันตระกายต่าง ๆ สิ่งที่มีจวงจันท์กฤษณา
คันทาทำนองลบบองดัง" บรรทัดที่ 17-18
- ทำนองลบบอง** น. ทาง, แบบ, แบบอย่าง
ในควมว่า "สิ่งที่มีจวงจันท์กฤษณาคันทาทำนองลบบองดังเทพยดา
ในเมืองฟ้า" บรรทัดที่ 18-19
- บำเรอ** น. ประนินบิตให้เป็นที่ชอบใจ; บูชา เช่น บำเรอไฟ
ในควมว่า "เทพยดาในเมืองฟ้าสนุกนี้ทุกเมื่อบำเรอกัน"
บรรทัดที่ 19
- มนุสสภูมิหน้า 83
- ปาริชาติ, ปาริชาติ** น. ต้นไม้ทิพย์อยู่ในสวนสวรรค์ของพระอินทร์, ต้นทองหลาง
ในควมว่า "ไปเล่นในสวนที่สนุกนี้มีดอกไม้อันตระการต่าง ๆ สิ่งมี
จวงจันท์ กฤษณา คันทา ปาริชาติ นาคพฤษภ" บรรทัดที่ 1-2
- นาคพฤษภ** น. ต้นกากระทิง
ในควมว่า "ไปเล่นในสวนที่สนุกนี้มีดอกไม้อันตระการต่าง ๆ สิ่งมี
จวงจันท์ กฤษณา คันทา ปาริชาติ นาคพฤษภ" บรรทัดที่ 1-2
- มาลุตี, มาลุตี** น. มะลิซ้อน
ในควมว่า "รำดวนจำปาโยทกา มาลุตีมณีชาติบุตตรทั้งหลาย"
บรรทัดที่ 2-3
- มณีชาติบุตตร** น. ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่งดอกมีสีขาวและมีลักษณะคล้ายดอกมะลิลา
ในควมว่า "รำดวนจำปาโยทกา มาลุตีมณีชาติบุตตรทั้งหลาย"
บรรทัดที่ 2-3

อาสนะ	น. ที่นั่ง, เครื่องปรองนั่ง, (ใช้เฉพาะพระภิกษุสามเณร) ในควมว่า "ในที่นั้นก็พูนเกิดขึ้นมาเป็นเสื่อ <u>สาตอาสนะ</u> " บรรทัดที่ 19
เพดาน	น. ส่วนที่สูงสุดของห้องถึงหลังคา ในควมว่า "แลเป็นพุกนอนหมอนอิงเป็นม่าน <u>แลเพดาน</u> กางกัน" บรรทัดที่ 20

มนุสสฎุมิหน้า 84

เสพเมถุน	ก. ร่วมประเวณี, ร่วมสังวาส, ร่วมเพศ ในควมว่า "แลเขาอยู่ด้วยกันแล <u>เสพเมถุน</u> ได้ แต่ 7 วัน นั้นแล" บรรทัดที่ 3
เมถุน	น. การร่วมสังวาส ในควมว่า "พันกว่านั้นไปเขามิได้เสพด้วย <u>เมถุน</u> เลย ฯ" บรรทัดที่ 4
ชนมายุ	น. อายุ ในควมว่า "แลตราบเท่าสิ้น <u>ชนมายุ</u> เขาพันปีนั้นมีได้มี <u>อวาร</u> สิ่งใด ฯ" บรรทัดที่ 5
อวาร, อวารณ์	ก. ห่วงใย ในควมว่า "แลตราบเท่าสิ้น <u>ชนมายุ</u> เขาพันปีนั้นมีได้มี <u>อวาร</u> สิ่งใด ฯ" บรรทัดที่ 5
ราศี	น. ความมัวหมอง, มลทิน ในควมว่า "งามแสงงามดั่งแท่งทอง อันสุกใสอันปราศจาก <u>ราศี</u> นั้นแล ฯ" บรรทัดที่ 13-14

มนุสสฎุมิหน้า 85

ซากศพ	น. ร่างของคนตายแล้ว ในควมว่า "นกลั่นก็คาบเอา <u>ซากศพ</u> นั้น ไปเป็นกำนันบ้านนกนั้น" บรรทัดที่ 20
-------	---

มนุสสฎุมิหน้า 86

อาจารย์	น. ผู้สั่งสอนวิชาความรู้, คำที่ใช้เรียกนำหน้าชื่อบุคคล เพื่อแสดงความยกย่องว่ามีความรู้ในทางใดทางหนึ่ง ในควมว่า "ลาง <u>อาจารย์</u> ว่า นกหัสดีลิงค์" บรรทัดที่ 3-4
---------	---

นกหัสดีลิงค์	<p>น. ชื่อนกชนิดหนึ่งในวรรณคดีโบราณ ตามคัมภีร์อรรถกถารวมบทภาค 2 กล่าวไว้ว่า ตัวใหญ่มีกำลังเท่าช้าง 5 เชือก มีกรงเล็บใหญ่ มีวงคล้ายวงช้าง กินเนื้อคนและสัตว์เป็นอาหาร อยู่บริเวณแถบป่าหิมพานต์</p>
บริบูรณ์	<p>ในความว่า "นางอาจารย์ว่า <u>นกหัสดีลิงค์</u>" บรรทัดที่ 3-4</p> <p>ก. ครบถ้วน, เต็มที่, เต็มเปี่ยม</p> <p>ในความว่า "ยังคง<u>บริบูรณ์</u>อยู่ต่อกันเท่ากาลบัดนี้แล" บรรทัดที่ 10</p>
ฉพิการัตตร	<p>น. ชื่อหญ้าซึ่งมีลักษณะงามดูสวยงาม และมีส่วนอ่อนนุ่ม</p> <p>ในความว่า "แล้วยังมีหญ้าสิ่งหนึ่ง ชื่อว่า<u>ฉพิการัตตร</u>เป็นขึ้นในแผ่นดินนั้น" บรรทัดที่ 16-17</p>
มนุสสภูมิหน้า 87	
ฎีกา	<p>น. คำอธิบายขยายความ, คำร้องเวียน</p> <p>ในความว่า "อัน<u>นี้ฎีกา</u>แต่อยู่หันต่อเท่าถึงไฟไหม้ กัลป์ 4 อัน" บรรทัดที่ 11-12</p>
โยคาทิโพธิสัตว์	<p>น. พระโพธิสัตว์ผู้ยังด้วยโยคะ คือมีสมาธิตั้งมีใจแน่วแน่แม้ตกอยู่ในกองไฟก็ไม่สะทกสะท้าน ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นนกกุ่ม</p> <p>ในความว่า "ใน<u>นี้รูป</u>กระต่ายอันอยู่ในพระจันทร์แล <u>โยคาทิโพธิสัตว์</u>เป็นนกกุ่มอยู่ในวัง" บรรทัดที่ 12-13</p>
สลึง	<p>น. สันนิษฐานว่าอาจจะหมายถึง ศฤงค์ ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายไว้ "เขาสัตว์, ยอดของสถานที่ต่าง ๆ" ซึ่งอาจหมายถึงหลังคาก็ได้</p> <p>ในความว่า "อันว่าคำใน<u>นี้</u>เรื่องโพธิสัตว์ เมื่อท่านกลางคาไปมุงสลึงเจ้าไท" บรรทัดที่ 13-14</p>
สระพัง, สระพัง	<p>น. สระพัง, สระน้ำ, แอ่งน้ำ, บ่อน้ำ, หนองน้ำ</p> <p>ในความว่า "ไม้<u>้อ</u>อันอยู่รอบ<u>ริมสระพัง</u> เมื่อโพธิสัตว์เป็นพระญาติแคว้น และ<u>มีบริวาร</u> ได้ 8 หมื่น" บรรทัดที่ 16-17</p>

วานร	น. ลิง ในคำว่า “ไม้้ออันอยู่รอบบรมิสระทั่ง เมื่อโพธิสัตว์เป็นพระญาแก่ วานร แลมีบริวารได้ 8 หมื่น” บรรทัดที่ 16-17
อธิษฐาน	ก. ตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, ตั้งจิตปรารถนา, ตั้งจิตขอรับต่อสิ่ง ที่ตนถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เพื่อผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, อธิษฐานก็ว่า ในคำว่า “แลท่านอธิษฐานว่าให้ไม้้อนั้นกลวงรอดอยู่ต่อเท่าสิ้นกลป 1 แล ๙” บรรทัดที่ 18

มนุสสภูมิหน้า 88

พระญาจักรพรรดิราชา น. พระเจ้าจักรพรรดิ	ในคำว่า “พระญาจักรพรรดิราชก็ดี อันว่าท่านผู้มีบุญทั้งหลาย ตั้งกล่าวมานี้ได้ ” บรรทัดที่ 14-15
--	--

มนุสสภูมิหน้า 89

ไหว้นบคำรบยาเยง	ก. ทำความเคารพโดยยกมือขึ้นไหว้ นอบน้อม นบนอบ ก. น้อมกาย ลงไหว้อย่างยำเกรง ในคำว่า “เทียรยอมไหว้นบเคารพยาเยง พระญาจักรพรรดิราชา” บรรทัดที่ 2
ปฏิบัติบูชา	ก. บูชาด้วยการปฏิบัติ ในคำว่า “แต่พอให้รู้ใส่คนผู้ใดที่ได้กระทำบุญแต่ก่อนคือว่าได้ ปฏิบัติบูชา แก่พระศรีรัตนตรัย” บรรทัดที่ 4-5
พระศรีรัตนตรัย	น. แก้ว 3 ดวงคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในคำว่า “แต่พอให้รู้ใส่คนผู้ใดที่ได้กระทำบุญแต่ก่อนคือว่าได้ ปฏิบัติบูชาแก่ พระศรีรัตนตรัย” บรรทัดที่ 4-5
ภาวนา	น. การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นทางจิตใจ สำรวมใจ ตั้งความปรารถนา ในคำว่า “แลให้ท่านรักษาศีลเมตตาภาวนา ครั้นตายก็เอาคน ไปเกิดในสวรรค์กลางคาบเส้าได้ไปเกิดเป็นท้าวเป็นพระญา” บรรทัดที่ 7-8

- เอนกอนันต์, อเนกอนันต์ ว. มากมาย
 ในความว่า "พระญาผู้ใหญ่ และมีศักดิ์ มียศ บริวาร เป็นเอนกอนันต์
 ไล่" บรรทัดที่ 8
- บังคับบัญชา ก. มีอำนาจปกครองควบคุมดูแลและสั่งการให้เป็นไปตามอำนาจหน้าที่
 ในความว่า "แม่ท่านว่ากล่าวถ้อยคำสั่งใดก็ดีแลบังคับบัญชาสิ่งใดก็
 ดี" บรรทัดที่ 9-10
- วันอุโบสถศีล น. วันขึ้น 15 ค่ำ และวันแรม 15 ค่ำ ถ้าเป็นเดือนขาดก็แรม 14 ค่ำ
 เป็นวันที่พระลงอุโบสถฟังพระปาติโมกข์และเป็นวันที่พุทธศาสนิกชน
 ถืออุโบสถศีล คือ ศีล 8
 ในความว่า "และพระญานั้นทรงบัญญัติศีลทุกวาระมิได้ขาดใน
 วันอุโบสถศีลไล่" บรรทัดที่ 14-15
- อัฐศีล น. ศีล 8 คือข้อบัญญัติที่กำหนดปฏิบัติกายและวาจาทาง
 พระพุทธศาสนา 8 อย่างได้แก่ 1. เว้นจากการฆ่าสัตว์ 2. เว้นจากการ
 ลักทรัพย์ 3. เว้นจากการประพฤตินิมนต์พรหมจรรย์ 4. เว้นจากการพูด
 เท็จ 5. เว้นจากการเสพของเมา 6. เว้นจากการบริโภคอาหาร
 ในเวลาวิกาล 7. เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี
 ดูการละเล่นตัดทรงของหอม เครื่องลูบไล้และเครื่องประดับตกแต่ง
 8. เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่
 ในความว่า "ย่อมทรงอัฐศีล ทุกวันอุโบสถมิขาด" บรรทัดที่ 15
- ธนทรัพย์ น. ทรัพย์สินเงินทอง
 ในความว่า "ครั้นเมื่อเข้าธย้อมให้แต่ธนทรัพย์สรรพเหตุอันอน
 นั้นแล้ว" บรรทัดที่ 16
- พระลานไชย น. ท้องสนามหลวง
 ในความว่า "ธให้ชนเอนามากองไว้ที่หน้าพระลานไชยแลธ แจกให้เป็น
 ทานแก่คนอันที่ยิวมาขอ" บรรทัดที่ 17-18
- ชำระสระพระเกษ ก. สระผม
 ในความว่า "ครั้นว่าธแรกทานสิ้นแล้วธจึงชำระสระพระเกษแลทรงน้ำ
 ด้วยกัลลอมทองคำ" บรรทัดที่ 18-19

กัลลอมทองคำ	น. หม้อน้ำทองคำ ในควมว่า "ครั้นวธาแรกทานสิ้นแล้วจึงชำระสระพระเกษแลทรง น้ำด้วยกัลลอมทองคำ" บรรทัดที่ 18-19
ทรงผ้าขาว	ก. แต่งชุดสีขาว ในควมว่า "ธจึงทรงผ้าขาวอันเนื้อละเอียดนั้นแล้ว" บรรทัดที่ 20
เนื้อละเอียด	น. เนื้อดี เนื้อแน่น ในควมว่า "ธจึงทรงผ้าขาวอันเนื้อละเอียดนั้นแล้ว" บรรทัดที่ 20
มนุสสมุขินหน้า 90	
เสวยโภชนาหาร	ก. รับประทานอาหาร ในควมว่า "ธจึงเสวยโภชนาหารอันมีรสอันดีดุจสุวรรณค" บรรทัดที่ 1 ผ้าสุกุลพัตร, ผ้าบังสุกุลพัตร น. ผ้าบังสุกุล ในควมว่า "อันชื่อว่าผ้าสุกุลพัตรมานั้หมแลพาดเหนือจงอยบ่าแล้ว จึงสมาทานเอาศีล 8 อัน" บรรทัดที่ 2-3
สมาทาน, สมาทาน	น. ถือเอารับเอาเป็นข้อปฏิบัติ ในควมว่า "อันชื่อว่าผ้าสุกุลพัตรมานั้หมแลพาดเหนือจงอยบ่าแล้ว จึงสมาทานเอาศีล 8 อัน" บรรทัดที่ 2-3
สำหรับ, สำหรับ	น. ของที่รวมกันเป็นชุดเป็นวง, ภาชนะที่ใส่กับข้าวคราวหวาน ในควมว่า "แลหมอนทอง สำหรับย่อมประดับนี้ด้วยแก้วสัตต พิรรัตน" บรรทัดที่ 5-6
ปราบ	ก. ทำให้ราบ, ทำให้อยู่ในอำนาจ ในควมว่า "ด้วยอำนาจบุญสมการนั้นจึงได้ปราบทั่วทั้งจักรวาลดังนั้น แล" บรรทัดที่ 9-10
จักรรัตนะ	น. จักรแก้วเป็นรัตนะหนึ่ง ในรัตนะเจ็ดซึ่งถือว่าเป็นสมบัติคู่บารมีที่ มีค่ายิ่งของพระเจ้าจักรพรรดิได้แก่ (จักรแก้ว) หัตถิรัตนะ (ข่างแก้ว) อัสสรรัตนะ (ม้าแก้ว) มณีรัตนะ (มณีแก้ว) อิตถิรัตนะ (นางแก้ว) คหปติรัตนะ (ขุนคลังแก้ว) และปริณายกรัตนะ (ขุนพลแก้ว) ในควมว่า "ยังมีงจักรแก้วอันหนึ่งชื่อว่า จักรรัตนะ" บรรทัดที่ 11

- ท้องมหาสมุทร** น. บริเวณมหาสมุทร
 ในความว่า “แลจมอยู่ในท้องมหาสมุทรโดยลึกได้ 84,000 โยชน์”
 บรรทัดที่ 13
- แก้วอินทนิล** น. พลอยสีเขียวคราม
 ในความว่า “แลงจักรนั้นแก้วแลดูมั้นแก้วอินทนิล” บรรทัดที่ 14

มนุสสภูมิหน้า 91

- นาภีสหพการบริบูรณ์** น. ชื่อจักรแก้ว
 ในความว่า “ชื่อว่านาภีสหพการบริบูรณ์” บรรทัดที่ 2
- รัศมี** น. แสงสว่างที่พวยพุ่งออกจากจุดกลาง, แสงสว่าง
 ในความว่า “ดูเหลือมงามดั่งฟ้าแมลรุ่งเรืองด้วยรัศมีดังรัศมี
 พระอาทิตย์” บรรทัดที่ 3-4
- พระวิษณุกรรม** น. พระวิศสุกรรม, พระวิศวกรรม โดยใช้เป็นพระวิษณุกรรม พระเวษ
 สุกรรม และพระเพชอุกรรมก็มี, ชื่อเทวดาตนหนึ่งชำนานู
 ในการช่างทั้งปวง
 ในความว่า “เทียรยอมแก้ว อันดีเป็นตาปุดูลายงามแลมีรัศมี
 จวัดเจวียนไปมาดังเทพยดาผู้ชื่อว่า พระวิษณุกรรมนั้น” บรรทัดที่ 4-5
- แก้วประพาฬรัตน์** น. แก้วสีแดงอ่อนเกิดจากหินปะการังใต้ทะเล
 ในความว่า “กลองแก้วนั้นเทียรยอมแก้วประพาฬรัตน์”
 บรรทัดที่ 5-6
- กลองแก้วประพาฬรัตน์** น. กลองที่ทำด้วยแก้วประพาฬรัตน์
 ในความว่า “กลองแก้วประพาฬรัตน์นั้นแพ่งเอาลมแลได้ยินเสียง
 มีเสียงดังกหนา” บรรทัดที่ 9-10
- พังกา** น. ชื่อกลองชนิดหนึ่ง
 ในความว่า “เมื่อแลดูในหน้ากลองทั้งรูปล่องตระหลอดไปมาดัง
 กลองอันชื่อว่า พังกา” บรรทัดที่ 8

ราชสีห์	<p>น. พญาสิงโต สิงหราช หรือสีหราช ก็เรียก สัตว์ในนิยาย ถือว่ามี ความดุร้ายและมีกำลังมาก สิงห์ก็เรียก ในคำว่า "เหนือจกแก้วนันมีราชสีห์ทอง 2 ตัวนี้ ประกอบด้วย แก้วสัตตพิรุณนะ" บรรทัดที่ 15-16</p>
เหาะ	<p>ก. ขึ้นไปในอากาศ, เดินอากาศ ในคำว่า "ดั่งไกรสรสีหะ สองตัวนั้นเหาะและห้วยหน้าออกมา แห่งชายกองจักรแก้วนัน" บรรทัดที่ 17-18</p>
<p>มนุสสภูมิหน้า 92</p>	
ชัยชานะ	<p>น. การชนะ ความชนะ ทำให้เขาพ่ายแพ้ ในคำว่า "ม เริ่มว่าราชสีห์อันมีกำลังและมีชัยชานะแก่สัตว์ ทั้งหลายดังนี้ก็ดี" บรรทัดที่ 1-2</p>
ถวายบังคม	<p>ก. แสดงความเคารพพระมหากษัตริย์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินีและพระบรมราชวงศ์ชั้นสูงตามประเพณีไทย ในคำว่า "สียังอยู่มิได้แล้งมาไหว้มาถวายบังคม" บรรทัดที่ 2</p>
สวามิภักดิ์	<p>ก. ยอมตนหรือมอบตนอยู่ได้อำนาจ ในคำว่า "แลมาสวามิภักดิ์แก่พระญาท่านผู้เป็นเจ้านาย แห่งเรา" บรรทัดที่ 3</p>
ไหว้วันทนาการ	<p>น. การไหว้, การแสดงความเคารพ ในคำว่า "อันว่าฝูงคนทั้งหลายต่างคนต่างยกมือขึ้นเพียงหัว แล้ว ไหว้วันทนาการ" บรรทัดที่ 3-4</p>
สร้อยมุกดา	<p>น. สร้อยไข่มุก, ชื่อรัตนะอย่างหนึ่งพวกนพรัตนสีหมอกอ่อน ๆ ในคำว่า "มีหมู่สร้อยมุกดาสองอันด้วยเล่าใหญ่เท่าลำตาล" บรรทัดที่ 6</p>
กงจักรแก้ว	<p>น. สิ่งที่มีรูปเป็นวงกลมอย่างล้อเกวียนมีซี่ก้านหนึ่งพร้อมด้วยกล และคุมเรียกว่าจักรรัตนะเป็นรัตนะ 1 ใน 7 รัตนะซึ่งถือว่าเป็นสมบัติ คู่บารมีที่มีค่ายิ่งของพระเจ้าจักรพรรดิได้แก่ จักรรัตนะ (จักรแก้ว) หัตถิรัตนะ (ขี้างแก้ว) อัสนรัตนะ (ม้าแก้ว) มณีรัตนะ (มณีแก้ว) อิตติรัตนะ (นางแก้ว) คนหปติรัตนะ (ขุนคลังแก้ว) ปริณายกรัตนะ (ขุนพลแก้ว)</p>

	<p>ในความว่า "ขณะเมื่อองจักรแก้วยังลอยอยู่อากาศไล่" บรรทัดที่ 11-12</p>
ฤทธาณูภาพ	<p>น. อำนาจ ฤทธิเดช ความยิ่งใหญ่แห่งอำนาจ ในความว่า "แลพรหมเทพดาผู้มีฤทธาณูภาพกระทำองจักรแก้วนั้น ห้ามมิได้" บรรทัดที่ 14-15</p>
	<p>มนุสสภูมิหน้า 93</p>
ศักดานูภาพ	<p>น. อานุภาพแห่งอำนาจ, ความยิ่งใหญ่แห่งอำนาจ ในความว่า "จักรแก้วนั้นมีศักดานูภาพนักแล" บรรทัดที่ 5-6</p>
ไฉวันบคำรพบูชา	<p>ก. กราบไหว้บูชา ในความว่า "ฉิแลว่ามีผู้ใดไปไฉวันบคำรพบูชาแก่องจักรแก้วนั้นด้วย ข้าวตอกดอกไม้ไล่" บรรทัดที่ 6-7</p>
ประพฤติ	<p>ก. ทำตาม, ปฏิบัติ, กระทำ, ดำเนินตน, ปฏิบัติตน ในความว่า "ประพฤติให้อยู่ดีกินดีสรรพสวัสดิพิพัฒนาการ" บรรทัดที่ 8-9</p>
สรรพสวัสดิพิพัฒนาการ	<p>น. ความดี ความงาม ความเจริญรุ่งเรืองทั้งปวงทั้งหมด ในความว่า "ประพฤติให้อยู่ดีกินดีสรรพสวัสดิพิพัฒนาการ" บรรทัดที่ 8-9</p>
ประเสริฐ	<p>ว. วิเศษ, ดีเลิศ, ดีที่สุด ในความว่า "องจักรแก้วนี้ประเสริฐกว่าแก้วอันชื่อว่า สรรพงามบท นั้น" บรรทัดที่ 10</p>
สรรพงามบท	<p>น. ชื่อแก้วสารพัดนึก ในความว่า "องจักรแก้วนี้ประเสริฐกว่าแก้วอันชื่อว่า สรรพงามบท" บรรทัดที่ 10</p>
เลื่อมพรรณรายพรายงาม	<p>ว. เป็นเงามันแวววาว สีพราย ๆ งามผุดผ่อง สีเลื่อมระยิบ ในความว่า "แก้วเป็นเครื่องประดับบนอากาศ เลื่อมพรรณรายพราย งาม" บรรทัดที่ 15</p>

มนุสสฎมิหน้า 94

ยามคำสนธิบาตร์, ยามคำสนธยา น. เวลาโพล้เพล้, เวลาพลบค่ำ

ในคำว่า "พอเมื่อยามคำสนธิบาตร์แล้วแลพระจันทร์มาดู
พระจันทร์ขึ้นมาวันนั้นสองดวง" บรรทัดที่ 3-4

พาทย์

น. เครื่องประโคม

ในคำว่า "เพราะกว่าเสียงพาทย์แลพิณฆ้อง กลอง แตรสังข์
กังสดาล ดุริยดนตรีทั้งหลายนั้น ฯ" บรรทัดที่ 6-7

พิณ

น. ชื่อเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง มีสายสำหรับบิด

ในคำว่า "เพราะกว่าเสียงพาทย์แลพิณฆ้อง กลอง แตรสังข์
กังสดาล ดุริยดนตรีทั้งหลายนั้น ฯ" บรรทัดที่ 6-7

อัศจรรย์

ว. แปลก, ประหลาด

ในคำว่า "อันว่าเราทั้งหลายแต่ก่อนหอนแลมาให้เห็น เป็น
อัศจรรย์ฉันนี้" บรรทัดที่ 10-11

มนุสสฎมิหน้า 95

โจทย์, โจท

ก. ฟ้อง, กล่าว, ท้วง, เอาความผิดไปโพนทะนา

ในคำว่า "สุชาวเจ้าทั้งหลายอย่าได้โจทย์เถียงกันไปมาเลย"
บรรทัดที่ 5-6

พระบรมมหารักรพรรดิราชเจ้า น. พระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดิน

ในคำว่า "ปรากฏว่าพระญาองสนั้น ๓ จะได้ เป็น พระบรมมหา
จักรพรรดิราชเจ้าแล ฯ" บรรทัดที่ 17-18

พระนคร

น. เมือง, เมืองหลวง

ในคำว่า "จึงมาถึงพระนครที่พระญาผู้มีบุญเสด็จอยู่นั้น ฯ"
บรรทัดที่ 18-19

มนุสสฎมิหน้า 96

ประทักษิณ

น. การเวียนขวาโดยให้สิ่งที่เรานับถือหรือผู้ที่เรานับถือเป็นต้นอยู่
ทางขวาของผู้เวียน

	ในควมว่า “การทำ <u>ประทักษิณ</u> 3 รอบเมื่อนั้น 3 รอบแล้วแล เข้า ล่วงอากาศโดยหนทางหลวง” บรรทัดที่ 5-6
พระราชมนเฑียร	น. พระราชวัง ในควมว่า “แล้วก็เข้ามาสู่ <u>พระราชมนเฑียร</u> ของพระญาแล ฯ” บรรทัดที่ 6-7
บุปผชาติ	น. บรรดาดอกไม้ ในควมว่า “ <u>บุปผชาติ</u> เทียบแล <u>ธูปวาทชวาลา</u> ” บรรทัดที่ 11-12
เทียน	น. เครื่องตามไฟที่พื้นทีหล่อด้วยซี่ผึ้งหรือไขเป็นต้นมีใล้อยู่ตรงใจกลาง ในควมว่า “ <u>บุปผชาติ</u> เทียบแล <u>ธูปวาทชวาลา</u> ” บรรทัดที่ 11-12 <u>ธูปวาทชวาลา</u> , <u>ธูปวาทชวาลา</u> น. เครื่องหอมชนิดหนึ่งมีแกนทำด้วยก้านไม้ไผ่เล็ก ๆ เป็นต้น ย้อมสีแดง พอกด้วยผงไม้หอม มักใช้จุดคู่กับเทียน ลักษณะนาม ว่าดอก ในควมว่า “ <u>บุปผชาติ</u> เทียบแล <u>ธูปวาทชวาลา</u> ” บรรทัดที่ 11-12
คำรพวันทนาการบูชา	ก. การแสดงความเคารพบุคคล หรือสิ่งทีนับถือด้วยเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ธูปเทียน เป็นต้น เช่น บูชาพระ, บูชาเทวดา, บูชาไฟ ยกย่องเทิดทูนด้วยความนับถือหรือเลื่อมใสในควมรู้ควมสามารถ เช่น บูชาวีรบุรุษ บูชาควมรู้ บูชาฝีมือ ในควมว่า “แลกระแจะจวงจันทร์น้ำมันหอมมาไหว้มานบ <u>คำรพวันทนาการบูชา</u> กงจักรแก้วนั้น ๆ ฯ” บรรทัดที่ 12-13
บังควรว	ว. ควรอย่างย้ง, เหมาะอย่างย้ง ในควมว่า “แลมีกงจักรแก้ว แลสถิตยตั้งอยู่ในที่อัน <u>บังควรว</u> ได้” บรรทัดที่ 13-14
อำมาตย์	น. ข้าราชการ, ข้าเฝ้า, ทีปรึกษา ในควมว่า “จึง <u>อำมาตย์</u> ก็ทูลแต่พระญาว่า” บรรทัดที่ 18-19
อั้งเชิญ	ก. เชิญ, เชิญด้วยควมเคารพนับถือ ในควมว่า “ <u>ขออั้งเชิญ</u> พระองค์เจ้าชมกงจักรแก้วอันมีรัสมิอันรุ่งเรืองงาม ๆ ท้วทั้งพระราชมนเฑียรพระองค์เจ้านี้” บรรทัดที่ 19-20
บัญชีร	น. กรง, ซีกกรง, หน้าต่าง

ในควมว่า “พระญาคณันจิงเสด็จมานั่งในแท่นทองอันประดับนี้ ด้วยแก้วนันอันมีอยู่แพบบัญญัตินั้น” บรรทัดที่ 19-1

มนุสสฎมิหน้า 97

พระมหากษัตริย์เจ้า	<p>น. พระเจ้าแผ่นดิน</p> <p>ในควมว่า “พระมหากษัตริย์เจ้านันก็ชม” บรรทัดที่ 1</p>
อุปมามติ, อุปมา	<p>น. เปรียบเหมือน, เปรียบเทียบ</p> <p>ในควมว่า “กงจักรแก้วนันรุ่งเรืองด้วยแก้วนันเจ็ดประการนั้นงามหนักหนาหาที่จะอุปมามติได้ดังนั้น ฯ” บรรทัดที่ 2</p>
พระโองการ	<p>น. คำศักดิ์สิทธิ์, พระดำรัสสั่งของพระเจ้าแผ่นดิน</p> <p>ในควมว่า “พระญาคณันจิงมีพระโองการประกาศด้วยอำมาตย์ ราชมนตรีทั้งหลายว่าฉันนี้” บรรทัดที่ 2-4</p>
ประกาศ	<p>ก. ป่าวร้อง, แจ้งให้ทราบเช่น ประกาศงานบุญงานกุศล น. ข้อความที่แจ้งให้ทราบทั่วกัน เช่น ประกาศของวัด ประกาศของบริษัท ข้อความของทางราชการแจ้งให้ประชาชนทราบ หรือวางแนวทางให้ปฏิบัติ เช่น ประกาศพระบรมราชโองการ ประกาศกระทรวง ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี</p> <p>ในควมว่า “พระญาคณันจิงมีพระโองการประกาศด้วยอำมาตย์ ราชมนตรีทั้งหลายว่าฉันนี้ ฯ” บรรทัดที่ 2-4</p>
อำมาตย์ราชมนตรี	<p>น. ที่ปรึกษาพระเจ้าแผ่นดิน</p> <p>ในควมว่า “พระญาคณันจิงมีพระโองการประกาศด้วยอำมาตย์ ราชมนตรีทั้งหลายว่าฉันนี้ ฯ” บรรทัดที่ 2-4</p>
พระอังกษา, พระอังกศา	<p>น. บ่า, ไหล่</p> <p>ในควมว่า “พระญาคณันจิงเอาผ้าอันขาวอันเนื้อละเอียดนั้นมาพาดเหนือ พระอังกษาทั้งสอง” บรรทัดที่ 13</p>
ผ้ากราบ, ผ้าเกราะ	<p>น. ผ้าชนิดหนึ่งสวมใส่ป้องกันอาวุธ</p> <p>ในควมว่า “มีลางพวกหม่มผ้าชมพู ผ้าหงผ้ากราบเทียรยอมถือเครื่องข่าน่าไม้กับธนูหอก ดาบแหลนหลาว” บรรทัดที่ 14-15</p>

ธนู น. อาวุธชนิดหนึ่งประกอบด้วย คันสำหรับยิง เรียกว่าคันธนู กับลูกที่มีปลายแหลมเรียกว่าลูกธนู เรียกสายคันธนูว่า สายธนู เรียกอาการที่ยิงลูกธนูออกไปว่ายิง

ในคำว่า "มีนางพวงห่มผ้าชมพู ผ้าหงษ์ผ้ากราบเทียรย้อมถือเครื่องขำนำไม้กับ ธนู หอก ดาบแหลนหลาว " บรรทัดที่ 14-15

พิสดาร

ว. กว้างขวาง, ละเอียดลออ แปลกพิลึก

ในคำว่า "มีพวกถือธงเล็กแฉ่งใหญ่ ธงรามธงแดง ธงขาว ดูงามด้วย พิสดารแลมาเป็นแองซ์พพนิกาอันติ" บรรทัดที่ 17-18

มनुสสฎมิหน้า 98

เสนาบดี

น. แม่ทัพ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เจ้ากระทรวง

ในคำว่า "เมื่อนั้น เสนาบดีผู้ใหญ่จึงบังคับเจ้าเมืองทั้งหลายให้เขาลงอ้นงามอันท้าวเอาทองเป็นสายแลมีแสง" บรรทัดที่ 3-4

พระญาณมหาจักรพรรดิราชาเจ้า น. พระมหาจักรพรรดิราชาผู้ยิ่งใหญ่

ในคำว่า "พระญาณมหาจักรพรรดิราชาเจ้านั้นโดยอากาศเวหา" บรรทัดที่ 12-13

ลูกขุนมนตรี

น. ที่ปรึกษา ผู้แนะนำ ที่ปรึกษาราชการ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

ในคำว่า "แลลูกเจ้าลูกไทยที่บ้านในเมืองแลลูกขุนมนตรีหัวหมื่นหัวพัน" บรรทัดที่ 19-20

กฏุมพีเศรษฐิพยาวิ

น. คนมั่งมี, พ่อเรือน ผู้ชวนชวยในการทำงาน (นักธุรกิจ)

ในคำว่า "แลไพร่กฏุมพีเศรษฐิพยาวิพ่อค้าพ่อครัวสุทรแพศย์ทั้งหลายฝูงนี้" บรรทัดที่ 20-1

มनुสสฎมิหน้า 99

สุทร, สุทร

น. วรรณที่ 4 ของสังคัม อินดู คือ พวกทาสและกรรมกร

ในคำว่า "แลไพร่กฏุมพีเศรษฐิพยาวิพ่อค้าพ่อครัวสุทรแพศย์ทั้งหลายฝูงนี้" บรรทัดที่ 20-1

แพศย์

น. คนในวรรณะที่ 3 แห่งสังคัมอินดูซึ่งมี วรรณะได้แก่ พรหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และสุทร

	<p>ในความว่า “แลไพร่ภุมพีเศรษฐีพยาโรหิต้าพ่อครวัสุทรแพศย์ ทั้งหลายฝูงนี้” บรรทัดที่ 20-1</p>
การณ	<p>น. เหตุ, เค้า, มูลเช่น รู้เท่าไม่ถึงการณ สังเกตการณ ในความว่า “แม้ว่าแต่ก่อนโพ้นไล่ ตัวเขานั้นกอบประดัวมลทิน ด้วยการณใด ๆ ก็ดี” บรรทัดที่ 2-3</p>
เดช	<p>น. อำนาจ, ความร้อน, ไฟ ในความว่า “แลด้วยเดชบุญอำนาจแห่งงจักรแก้วนั้นแล” บรรทัดที่ 3-4</p>
สัพพมลทิน	<p>น. มลทินทั้งปวง ในความว่า “อาจสามารถมาบรรเทาเสียซึ่งสัพพมลทิน” บรรทัดที่ 4-5</p>
มนุษย์ปฤชณ	<p>น. คนที่มีกิเลสหนา, สามัญชน, ผู้ที่มีได้เป็นพระอริยบุคคล ในความว่า “อันมีในกายแห่งมนุษย์ปฤชณ ทั้งหลายนั้นเสียสิ้นทุก ประการแล ฯ” บรรทัด 5-6</p>
กำลังรพีผลโยธา	<p>น. กำลังพล, กองทัพ ในความว่า “และจะกล่าวให้รู้ ๆ ว่ากำลังรพีผลโยธาแห่งมหาบรม จักรพัทธราชเจ้านั้นเท่าใด ฯ” บรรทัดที่ 6-7</p>
วิชาธร	<p>น. พืษยธร, ผู้ทรงวิทยา, ผู้มีวิชาสายสิทธิ์, พ่อมด ในความว่า “แลรพีผลทั้งหลายนั้นก็ดีก็ยอมไปโดยอากาศดังวิชาธร อันมีฤทธิ์ด้วยสาตราคม” บรรทัดที่ 11-12</p>
ฤทธิ์	<p>น. อำนาจศักดิ์สิทธิ์, แรงอำนาจ ในความว่า “แลรพีผลทั้งหลายนั้นก็ดีก็ยอมไป โดยอากาศดังวิชาธร อันมีฤทธิ์ด้วยสาตราคม” บรรทัดที่ 11-12</p>
สาตราคม	<p>น. อาวุธวิทยาคม, เวทย์มนตร์คาถา ในความว่า “แลรพีผลทั้งหลายนั้นก็ดีก็ยอมไปโดยอากาศดังวิชาธร อันมีฤทธิ์ด้วยสาตราคม” บรรทัดที่ 11-12</p>
สมถน้า	<p>ก. ผสมยา, ผสมว่านยา</p>

ในคำว่า "พระองค์สมเด็จพระจักรพรรดิราชาเจ้านั้นก็ดีแลรู้พล
ทั้งหลายนั้นก็ดีก็ยอมไปโดยอากาศดุจดั่งวิชาธรอันมีฤทธิ์ด้วย
ศาสตราคมสมณนำอันพิเศษแลไปบนอากาศนั้นทุกเมื่อ"

บรรทัดที่ 10-13

พิเศษ

ว. ยิ่งกว่าปรกติ. แปรจากสามัญ ไม่ใช่ทั่วไป, เป็นส่วนหนึ่งต่างหาก
มีลักษณะที่ทำให้ต่างกัน

ในคำว่า "และรู้พลทั้งหลายนั้นก็ดีก็ยอมไปโดยอากาศ ดุจดั่งวิชา
ธรอันมีฤทธิ์ด้วยศาสตราคมสมณนำอันพิเศษแลไปบนอากาศนั้น
ทุกเมื่อ" บรรทัดที่ 11-12

ชน

น. คน

ในคำว่า "อันว่าชนทั้งหลายนั้นยินดีที่สนุกี่สุขสารสำราญบานใจ"
บรรทัดที่ 17-18

สนุกี่สุขสารสำราญบานใจ, สนุกสุขสานต์สำราญบานใจ น. ความสบาย, สุขสบาย
ความสำราญ, ความปราศจากโรคทั้งหมด

ในคำว่า "อันว่าชนทั้งหลายนั้นยินดีที่สนุกี่สุขสารสำราญบานใจ"
บรรทัดที่ 17-18

มนุสสุภูมิหน้า 100

บัณฑิตยศาสตร์

น. กลองสองหน้าขนาดเล็กชนิดหนึ่งมีหลักอยู่ตอนบนผูกตุ่มห้อย
ลงมาทางหน้ากลองใช้ไขวให้ตุ่มแกว่งกระทบหน้ากลองทั้งสองข้าง
ในคำว่า "ทั้งเสียงกลองใหญ่แลกลองรวมกลองเล็กแลจึงแจ้ง
บัณฑิตยศาสตร์ เสนาะวังเวง" บรรทัดที่ 1

สารพนักคุณ

น. นักแสดงเข้าจังหวะดนตรีทั้งหมด

ในคำว่า "นางจำพวกดีดพิณแลสีซอพวงตองแลกันจึงจริงรำจับ
ระบำเดินเล่น สารพนักคุณทั้งหลาย" บรรทัดที่ 2-3

อัมพรากาศ

น. ท้องฟ้า

ในควมว่า “แลผู้คนทั้งหลายอันเป็นบริวารซึ่งไปโดยเสด็จพระมหาจักรพรรดิราชาเจ้าในกลางอัมพราภาควันนั้นงามนักหนาดังเทพยดา”
บรรทัดที่ 4-6

สมเด็จพระอัมรินทร์อิทธิราชเจ้า น. พระอินทร์

ในควมว่า “ทั้งหลายซึ่งเป็นบริวารแห่งสมเด็จพระอัมรินทร์อิทธิราชเจ้านั้นแลฯ”
บรรทัดที่ 6-7

พฤษชาติ, พฤษชาติ น. ต้นไม้, จำพวกต้นไม้

ในควมว่า “แลพฤษชาติทั้งหลายอันใหญ่แลน้อย” บรรทัดที่ 9

ผลไม้

น. ลูกไม้ เช่น ผลมะม่วง, ผลมะปราง

ในควมว่า “อันว่าผู้คนทั้งหลายหมู่ใดแลมีใจใคร่กินผลไม้สิ่งใดก็ได้โดยใจผู้นั้น” บรรทัดที่ 10

มนุสสภูมิหน้า 101

เขาสัตตภักดิ์

น. เขา 7 ทิวล้อมรอบเขาพระสุเมรุ

ในควมว่า “ตะวันออกกลางเขาพระสุเมรุราชแลเขาสัตตภักดิ์ฝ่ายบ้าน” บรรทัดที่ 11-12

พิลาศเหล่น, ประพาสเล่น ก. เทียวเล่น

ในควมว่า “แลที่นั่นที่บหลวงพระญามหาจักรพรรดิราชาแต่โบราณเมื่อเสด็จไปพิลาศเหล่นนั้นแล ฯ” บรรทัดที่ 17-18

มนุสสภูมิหน้า 102

อินทรธนู

น. สายธนู

ในควมว่า “มิบมีดั่งฟ้าแมลงบฝังอินทรธนูแลลงมาอยู่ที่สนุกนี้ทุกคน”
บรรทัดที่ 2-3

เครื่องสัพพยุทธิ์

น. เครื่องสัพพยุทธิ์ เครื่องรบพุ่ง

ในควมว่า “แลจะแต่งเครื่องสัพพยุทธิ์” บรรทัดที่ 10

สัพพิศาจ

ว. ผีสง, หรือปีศาจทั้งปวงทั้งหมด

ในควมว่า “สัพพิศาจแลผีสงก็ดี” บรรทัดที่ 14

ศัพท์สิ่งสัตว์	น. สัตว์ต่าง ๆ ในคำว่า "ศัพท์สิ่งสัตว์อันใดอันหนึ่งอันรู้ว่ามีมนุษย์ให้ตายนั้นก็ดี" บรรทัดที่ 19-20
อรินท, อรินทมะ	น. ชื่อองจักรแก้ว ในคำว่า "แลงจักรแก้วนั้นจึงได้ชื่อว่าอรินทแล" บรรทัดที่ 19-20

มनुสสุมินหน้า 103

เครื่องบรรณาการ	น. สิ่งที่สูงไปให้ด้วยความเคารพนับถือหรือด้วยไมตรี ในคำว่า "ต่างองค์ต่างแต่งเครื่องบรรณาการทั้งหลายมีอาทิจคือ เทียน แลธูปวาศสุคนธชาติอันดีอันตระการอุดมแลประณีตแล้ว" บรรทัดที่ 1-3
ธูปวาศสุคนธชาติ, ธูปวาศสุคนธชาติ	น. เครื่องหอมชนิดหนึ่งมีแก่นทำด้วยไม้ไผ่เล็ก ๆ ใช้จุดคู่กับเทียนมีลักษณะนามว่าดอกมีกลิ่นหอมไปตามลม ในคำว่า "แลธูปวาศสุคนธชาติอันดีอันตระการอุดมแลประณีต แล้ว" บรรทัดที่ 2-3
อุดม	ว. สูงสุด, ยิ่ง, เลิศ มากมาย, บริบูรณ์ ในคำว่า "ต่างองค์ต่างแต่งเครื่องบรรณาการทั้งหลายมีอาทิจคือ เทียน แลธูปวาศสุคนธชาติอันดีอันตระการอุดมแลประณีตแล้ว" บรรทัดที่ 1-3
ประณีต	ว. ละเอียดลออ, เรียบร้อยงดงาม, เช่นฝีมือประณีต, ทำอย่างประณีต, ที่ปรุอย่างสุดฝีมือด้วยของดี ๆ เช่น ปรุอาหารอันประณีต ในคำว่า "ต่างองค์ต่างแต่งเครื่องบรรณาการทั้งหลายอาทิจคือ เทียน แลธูปวาศสุคนธชาติอันดี อันตระการอุดมแลประณีตแล้ว" บรรทัดที่ 1-3
มาเฝ้ามาคัล	ก. เฝ้า ในคำว่า "เมื่อทำวพระภูษาทั้งหลายมาเฝ้ามาคัล พระภูษาจักรพรรดิ เจ้า" บรรทัดที่ 5-6
กุดกาลติ	น. เครื่องประดับชนิดหนึ่ง, ทองเจือ สีบชมพู แปลว่า "เครื่องราชกฤตภัณฑ์" (เครื่องหมายความเป็นพระราชาธิบดี)

ในความว่า "เมื่อท้าวพระญาทั้งหลายมาเฝ้าเมาคัลพระญาจักรพรรดิเจ้าอยู่ดั่งนั้นดูรุ่งเรืองงามด้วยกุตกาลี แลเครื่องประดับนี้ สัพพากรณ" บรรทัดที่ 7-8

สัพพากรณ

น. เครื่องประดับทั้งปวง

ในความว่า "เมื่อท้าวพระญาทั้งหลายมาเฝ้าเมาคัลพระญาจักรพรรดิเจ้าอยู่ดั่งนั้นดูรุ่งเรืองงามด้วยกุตกาลี แลเครื่องประดับนี้ สัพพากรณ" บรรทัดที่ 7-8

บพิตร

น. พระองค์ท่าน เช่น บำรุงฤทัย ตระโอบม บพิตรผู้อย่าดูเบา

ในความว่า "บพิตรท่านแต่นี้ไปหน้าดูทั้งหลายถวายตัวเป็นข้าท่านแก่ท่านผู้เป็นเจ้า ๆ จะปรารถนาสิ่งใด" บรรทัดที่ 12-13

โปรดเกล้า

ก. แสดงความเมตตากรุณาหรือพอใจหรือถูกใจมาก

ในความว่า "แลอั้งเชิญท่านผู้เป็นเจ้าของได้โปรดเกล้ากระหม่อมผู้ข้าทั้งหลายนี้เกิด" บรรทัดที่ 17-18

ประนมมือ

ก. ยกกระพุ่มมือ, ยกมือขึ้นกระพุ่ม

ในความว่า "เมื่อแลท้าวพระญาทั้งหลายถวายบังคม ประนมมือ บังคมคำรพยาเยง แต่พระญามหาจักรพรรดิราชแล้วกล่าวดั่งนั้น ฯ" บรรทัดที่ 19-20

มนุสสภูมิหน้า 104

ความสุขเกษมเปรมปรีดี น. ความสุขสบาย, ความปลอดภัย, รื่นเริง, อิ่มใจ มักใช้คู่กับคำอื่น เช่น สุขเกษม, เกษมศานต์

ในความว่า "ให้เขาได้ความสุขเกษมเปรมปรีดี ยินดีมิให้อันตรายแก่เขาเลย" บรรทัดที่ 8-9

ส่วยสาอากร

น. ค่าธรรมเนียมอย่างหนึ่งที่รัฐบาลเรียกเก็บจากพื้นเมืองส่งภาคหลวง ตามวิธีเรียกเก็บภาษีอากรในสมัยโบราณเงินช่วยราชการตามที่กำหนด เรียกเก็บจากราษฎรชายที่มีได้รับราชการทหารเป็นรายบุคคล

ในคำว่า “ว่าเราจะเอาทรัพย์สิ่งสินส์่วยสาอากรแก่ท้าวพระญาองค์
ใดองค์หนึ่งนั้นหามีได้เลย” บรรทัดที่ 2-3

ทศพิธราชธรรม

น. จริยวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติเป็นหลักธรรมประจำ
พระองค์ หรือคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมืองมี 10 ประการคือ ทาน
ศีล บริจาค อาชวะ มัทวะ ตบะ อักโกธะ อวิหิงสา ชันติ อวิโรธนะ
ในคำว่า “ท้าวพระญาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม
ทั้งหลาย 10 ประการอย่าให้ขาด” บรรทัดที่ 13-14

มนุสสภุมิน้ำ 105

สรรเสริญ

ก. กล่าวคำยกย่อง เชิดชู หรือเทิดทูน เช่นสรรเสริญพระพุทธคุณ
ในคำว่า “ถ้าแลทำดังนี้ได้เพยดาแลมนุษย์ทั้งหลายก็จะสรรเสริญ
คุณแลท่านแลฯ” บรรทัดที่ 1-2

โบราณจารย์

น. อาจารย์รุ่นก่อน
ในคำว่า “แลพระธรรมอันโบราณจารย์มีต้นว่าพระพุทธเจ้า
เทศนาไว้” บรรทัดที่ 8

ชีวิตจิตวิญญาน

น. จิตใจ เชื่อกันว่ามีอยู่ในกายเมื่อมีชีวิต เมื่อตายจะออกจากกาย
ล่องลอยไปหาที่เกิดใหม่หรือความรับรู้
ในคำว่า “บาปอันหนึ่งได้คือว่า สัพพสัตว์ทั้งหลายอันมีชีวิตจิต
วิญญาน” บรรทัดที่ 13

ปลงชีวิตสัตว์

ก. ฆ่าสัตว์
ในคำว่า “เพราะปลงชีวิตสัตว์อันรู้ตังนั้นเป็นบาปร้ายนักหนา”
บรรทัดที่ 16-17

มนุสสภุมิน้ำ 106

ญาติกา

น. ญาติทั้งหลาย
ในคำว่า “ร้อยชาติพันชาติแลย่อมได้พลัดพรากจากญาติกา
ที่รักทั้งหลายแลฯ” บรรทัดที่ 1

บาปกรรมวิบาก	<p>น. ผลการกระทำผิดหลักคำสอนหรือข้อห้ามในศาสนา, ความชั่ว ความมัวหมองหรือการกระทำผลร้ายมายังปัจจุบัน หรือจะส่งผลร้ายต่อไปในอนาคต</p> <p>ในคำว่า "ผิคนแลมิรู้จักบาปกรรมวิบากตนดั่งนั้น"</p> <p>บรรทัดที่ 12-13</p>
บาปปรหการกรรม	<p>น. การเป็นชู้กับเมียผู้อื่นเป็นบาป</p> <p>ในคำว่า "บมิรู้สิ้นบมิรู้สุดบาปนั้นเลยฯ อนึ่งอันว่าบาปปรหการกรรม"</p> <p>บรรทัดที่ 14-15</p>
ปรหการกรรม	<p>น. การเป็นชู้กับเมียผู้อื่น</p> <p>ในคำว่า "ผิคนแลผู้ใดกระทำปรหการกรรม" บรรทัดที่ 17</p>
นรกสิมพลีวัน	<p>น. นรกที่มีต้นจิว, นรกป่าต้นจิว</p> <p>ในคำว่า "ผิแลผู้ใดแลกระทำปรหการกรรมได้จะไปตกนรกสิมพลีวันไม้งั้นนั้นเป็นหลัก" บรรทัดที่ 17-18</p> <p>มนุสสฎมิหน้า 107</p>
สระสเจเทิน	<p>น. สระพระเทยหรือกระเทยทั้งหมด</p> <p>ในคำว่า "ครั้งว่าพันจากนรก ขึ้นมาเป็นสระสเจเทินเป็นกระเทยได้พันชาติ" บรรทัดที่ 1</p>
กระเทย	<p>น. คนหรือสัตว์ที่มีอวัยวะเพศ 2 เพศหรือไม่ปรากฏเพศที่ชัดเจนว่าเป็นชายหรือหญิง</p> <p>ในคำว่า "ครั้งว่าพันจากนรก ขึ้นมาเป็นสระสเจเทินเป็นกระเทยได้พันชาติ" บรรทัดที่ 1</p>
กรรมวิบาก	<p>น. ผลของกรรม</p> <p>ในคำว่า "ผิแลมิรู้จักกรรมวิบากของตนดั่งนั้น" บรรทัดที่ 10-11</p>
สุนัข	<p>น. หมา</p> <p>ในคำว่า "แลเป็นสุนัขบ้า 500 ชาติ" บรรทัดที่ 16</p>
คนอัปลักษณ์	<p>น. คนที่มีลักษณะที่ถือว่าเป็นมงคล เช่น รูปร่าง อัปลักษณ์ หน้าตาอัปลักษณ์, อัปลักษณ์ะ ก็ว่า</p>

ในความว่า "อนึ่งแลมีรูปกายนั้นมิงามเป็นคนอัปลักษณ์ใจพาล"
บรรทัดที่ 18-19

มนุสฺสฎุมิหน้า 108

กรรม	<p>น. การกระทำที่ส่งผลร้ายมายังปัจจุบัน หรือซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไป ใน อนาคต เช่น กรรมของฉันทैं ๆ, บาป, เคะระหิ เช่น คนมีกรรม, การกระทำ, การงาน, กิจ</p> <p>ในความว่า "แลกรรมอันใดมิควรกระทำแลชาวทั้งหลายอย่าได้ กระทำสืบไปอีกเลย" บรรทัดที่ 1-3</p>
เบญจศีล	<p>น. ศีล 5 คือ 1. จดเว้นจากการฆ่าสัตว์ 2. จดเว้นจากการลักทรัพย์ 3. จดเว้นจากการประพฤตินิดในกาม 4. จดเว้นจากการพูดเท็จ 5. จดเว้นจากการเสพสุราเมรัย, คู่กับเบญจธรรม</p> <p>ในความว่า "อันว่าด้วยคำที่เรากล่าวมานี้ชื่อ <u>เบญจศีล</u> แลควรแก่ชาว เจ้าทั้งหลายผู้เป็นท้าวเป็นพระญาเร่งจำไว้ให้มั่น" บรรทัดที่ 3-4</p>
อาณาจักร	<p>น. พลเมืองที่อยู่ในอำนาจปกครอง เขตแดนที่อยู่ในอำนาจ ปกครอง, อาณาจักร</p> <p>ในความว่า "แลสั่งสอนท้าวพระญาแห่งขุนหมื่นทนาย ไพรฟ้า ข้าไทยทั้งหลายอันมีในอาณาจักร" บรรทัดที่ 5-6</p>
ทหาร	<p>น. ผู้มีหน้าที่ในเรื่องรบ, นักรบ</p> <p>ในความว่า "อนึ่งควรให้ข้าวสักส่วนแก่ไพร่แลทแลลัวทหารทั้งหลาย" บรรทัดที่ 13</p>

มนุสฺสฎุมิหน้า 109

ธรรมเนียม	<p>น. ประเพณี, แบบแผน, แบบอย่าง</p> <p>ในความว่า "จัดได้เอาเป็นอย่างแลธรรมเนียมสืบ ๆ กันไป แลจะได้บาปแก่เรานี้หนักหนา" บรรทัดที่ 1-2</p>
ห้องพระคลัง	<p>น. สถานที่เก็บพระราชทรัพย์ หรือสิ่งของอันมีค่าอื่น ๆ ของ พระมหากษัตริย์</p> <p>ในความว่า "เราผู้เป็นท้าวพระญานี้ควรปลงเงินในห้องพระคลังนั้นให้</p>

- แก่เขา" บรรทัดที่ 7-8
- ตรา ก. ประทับเป็นสำคัญ เช่น ตราไว้; จดจำไว้, เช่น ตราเอาไว้ที่; ตั้งไว้ เช่น ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้
ในควมว่า "แล้วเขาเอาไปมากน้อยเท่าใดก็ดี ให้ตราเป็น**บัญญัติ**ไว้แต่ต้นๆ ปีไล่" บรรทัดที่ 8-9
- บัญญัติ, บัญชี น. สมุดหรือกระดาษสำหรับจดรายการต่าง ๆ ไว้เป็นหลักฐาน เช่น บัญชีเงินสด บัญชีพัสดุ บัญชีพล บัญชีเรียกชื่อ
ในควมว่า "แล้วเขาเอาไปมากน้อยเท่าใดก็ดี ให้ตราเป็น**บัญญัติ**ไว้แต่ต้นๆ ปีไล่" บรรทัดที่ 8-9
- ภาษี น. เงินที่รัฐหรือท้องถิ่นเรียกเก็บจากบุคคล เพื่อใช้จ่ายในการบริหารประเทศหรือท้องถิ่น เช่น ภาษีเงินได้ ภาษีบำรุงท้องที่ ภาษีโรงเรียนและที่ดิน ภาษีมูลค่าเพิ่ม
ในควมว่า "ควรให้เรียกเอาแต่เท่าทุนเท่านั้นแลคืน แล**ภาษี**แลดอกนั้นอย่าได้เอาของเขาเลย" บรรทัดที่ 10-11
- ทรัพย์สิน น. วัตถุทั้งที่มีรูปร่างและไม่มีรูปร่าง ซึ่งอาจมีราคาและอาจถือเอาได้ เช่น บ้านที่ดิน เป็นวัตถุมีรูปร่าง ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตรเป็นวัตถุไม่มีรูปร่าง
ในควมว่า "อนึ่งผู้เป็นท้าวพระญาควรให้**ทรัพย์สิน**แก่ลูกแก่เมีย ชาวแม่ชาวเจ้าผู้ใหญ่น้อยทั้งหลายเพื่อเป็นเสบียงเลี้ยงเขาอยู่กินเป็นกำลัง" บรรทัดที่ 11-13
- เสบียง น. อาหารที่จะเอาไปกินระหว่างเดินทางไกล, เขียนว่า สะเบียงก็มี
ในควมว่า "อนึ่งผู้เป็นท้าวพระญาควรให้**ทรัพย์สิน**แก่ลูกแก่เมีย ชาวแม่ชาวเจ้าผู้ใหญ่น้อยทั้งหลายเพื่อเป็น**เสบียง**เลี้ยงเขาอยู่กินเป็นกำลัง" บรรทัดที่ 11-13
- พิพาท ก. ได้เถียงกัน, ได้แย้งกัน, ที่เถียงแย้งกัน
ในควมว่า "ผู้เป็นท้าวพระญานี้แม่นจะ**พิพาท**เจรจาสิ่งใดก็ได้ด้อย่าเจรจามาก" บรรทัดที่ 16-17

มนุสสฎมิหน้า 110

รูปความ

น. รูปคดี

ในควมว่า "อย่าได้ว่าโพ้นๆ ว่าพิๆ ค่าตีกันบังคับด้วยควมนั้น

- ให้ถูกถ้วนโดยธรรม พิจารณารูปความนั้น แต่ต้นจนปลายให้
ตระหลอดรอดแล้วจึงบังคับด้วยใจอันซื่อตรงนั้นแล" บรรทัดที่ 1-3
- ศรีสมบัติ** น. สมบัติอันเป็นสิริมงคล
ในควมว่า "แลทำความชอบธรรมได้ ไพร่ฟ้าชาวไทยทั้งหลายก็อยู่
เย็นเป็นสุขได้ หลกชาติดีในศรีสมบัติ เพราะด้วยบุญสมการของท่านผู้
เป็นเจ้าของ" บรรทัดที่ 10-13
- แสนสัตเนาวัตนะ** น. แก้วล้ำค่า 9 ประการ คือ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม
โกเมน นิล มุกดา เพทาย ไพฑูรย์มีราคาสืบล้าน(ร้อยแสน)
ในควมว่า "แลข้าวน้ำข้า ปลาอาหารแก้วแหวนแสนสัตเนาวัตนะ"
บรรทัดที่ 12-13
- ฝูงเทวดาฟ้าฝน** น. หมู่เทวดาฟ้าฝน
ในควมว่า "อีกฝูงเทวดาฟ้าฝนก็ตกชอบฤดูกาลบมิ้น้อยมีมาก"
บรรทัดที่ 14-15
- ฤดูกาล** น. เวลา, คราว
ในควมว่า "อีกฝูงเทวดาฟ้าฝนก็ตกชอบฤดูกาลบมิ้น้อยมีมาก"
บรรทัดที่ 14-15
- เสื่อบ้านทรงเมือง** น. เทพารักษ์ ประจำบ้านเมือง
ในควมว่า "อนึ่งฝูงเทพยดารักษาทั้งหลายอันอยู่รักษาเป็น
เสื่อบ้านทรงเมืองนั้น" บรรทัดที่ 17-18
- มนุสฺสมุณีหน้า 111**
- เทวดาฟ้าฝน** น. ฟ้าฝน, เทวดาและลมฟ้าอากาศ
ในควมว่า "แลเท้าวพระญาองค์ใดกระทำความอันบมิชอบ
คลองธรรมได้เทวดาฟ้าฝนนั้นก็พิปริต" บรรทัดที่ 19-1
- พิปริต** ก. แปรปรวนไปข้างร้าย, กลับกลายเป็นไปข้างร้าย
ในควมว่า "แลเท้าวพระญาองค์ใดกระทำความอันบมิชอบ
คลองธรรมได้เทวดาฟ้าฝนนั้นก็พิปริต" บรรทัดที่ 19 -1
- พืช** น. เมล็ดพันธุ์ไม้, สิ่งที่จะเป็นพันธุ์ต่อไป, พืชพันธุ์ที่ใช้ ; พรรณไม้ที่งอก
อยู่ตามที่ต่างๆ พืชพันธุ์ที่ใช้ ; (กฎ) พรรณพืชทุกชนิดและส่วนหนึ่ง

สวนใดของพืช เช่น ต้น ตอ หน่อ ใบ ราก หัว ดอก ลูก เมล็ด ไม่ว่า
ที่ใช้ทำพันธุ์ได้หรือตายแล้ว

ในคำว่า “อนึ่งผลไม้ทั้งหลายแลพืชอันเกิดเหนือแผ่นดินอันมีไอชา
รสอันดีอร่อย” บรรทัดที่ 2-3

อุตุกาล

น. ฤตุกาล

ในคำว่า “ทั้งแดดแลลมทั้งฝนแลเดือนดาวก็มีขอบอุตุกาดังเก่า
เลย” บรรทัดที่ 5-6

พระญาอาธรรม, พระญาอธรรม น. กษัตริย์ที่ไม่เที่ยงธรรม, กษัตริย์ที่ไม่มีคุณธรรม

ในคำว่า “แลเทพดาทั้งหลายเขาเกลียดเขาชังพระญาอาธรรมนั้น
นัก” บรรทัดที่ 7-8

สัตพสวัสดิ์

น. ความดีทั้งหมดทั้งปวง

ในคำว่า “แลเร่งทำตามความชอบธรรมนี้ไว้เถิด ฯ ในกำเนิดนี้ก็ดี
กำเนิดหน้าพันก็ดี เพียรยอมจะเจริญสัตพสวัสดิ์ทุกประการแล”
บรรทัดที่ 12-13

ชนมาพิธิ

น. อายุ, อายุขัย, กำหนดอายุ เช่น ครั้นว่าจะสิ้นชนมาพิธิแล้วก็เสด็จ
เข้าสู่สุสานแล (ไตรภูมิ), ก็อยู่จนสิ้นชนมาพิธิในธรณีดินชั้น

ในคำว่า “เมื่อสิ้นชนมาพิธิได้ไปเกิดกำเนิดหน้ายอมได้ไปเกิดในชั้น
ฟ้า 6 ชั้น” บรรทัดที่ 13-14

ตระกูล

น. สกุล, วงศ์, เชื้อสาย, เผ่าพันธุ์

ในคำว่า “แม้นเกิดในมนุษย์ก็ตีย่อมได้เกิดในตระกูลอันมียศศักดิ์
มี บุญสมการทุกประการนั้นแล” บรรทัดที่ 14-15

พระญามหาจักรพรรดิราช น. พระญาจักรพรรดิราช, พระเจ้าจักรพรรดิ

ในคำว่า “แลท้าวพระญาทั้งหลายผู้นั้นเขายังยินดีด้วยพระญา
มหาจักรพรรดิราชนั้นบ้างหรือ” บรรทัดที่ 16-17

มนุสสภูมิหน้า 112

พระบรมพระพุทธเจ้า น. คำเรียกพระบรมศาสดาในพระพุทธศาสนา

ในคำว่า “คำเรียกพระบรมพระพุทธเจ้าพระองค์สมภารมามาก”
บรรทัดที่ 1

พระบัณขูร

น. คำสั่ง

	<p>ในควมว่า “ลางคนลียงบมียีนดีบมีทำตามพระบัณชูรพระพุทเจ้า ใส่” บรรทัดที่ 4-5</p>
เทศนาธรรม	<p>ก. การแสดงธรรม</p> <p>ในควมว่า “เมื่อครั้งนั้นพระญามหาจักรพรรดิเทศนาธรรมอันมีฝ้าย ว่าไชยวาส ”บรรทัดที่ 11</p>
ไชยวาส, ราไชวาท	<p>น. คำสั่งสอนของพระราชา</p> <p>ในควมว่า “ครั้นนั้นเมืองพระญามหาจักรพรรดิเทศนาธรรมอันมี ฝ้ายว่าไชยวาส สั่งสอนท้าวพระญาทั้งหลายอันมีฝ้ายตะวันออกใน แผ่นดินอันชื่อว่า บุพพิกาหะ” บรรทัดที่ 11-13</p>
รพีผล	<p>น. กระบวนทหาร, กองทหาร</p> <p>ในควมว่า “แล้วก็นำพระญามหาจักรพรรดิราชแล้วพลทั้งหลายไป โดยอากาศไปสู่ทิศตะวันออก” บรรทัดที่ 16-17</p>
บุพพิศ	<p>น. ทิศตะวันออก</p> <p>ในควมว่า “แล้วจึงป้ายหน้าไปยังกำแพงจักรวาสฝ้าย<u>บุพพิศ</u>” บรรทัดที่ 18</p>
	<p style="text-align: center;">มนุสสฎมิหน้า 113</p>
พระญานาคราช	<p>น. นาคผู้เป็นใหญ่ในบรรดานาคทั้งหลาย</p> <p>ในควมว่า “ผิจะอุประมาตุจพระญานาคราชอันเล็กพังพานอยู่แล้ว แลถูกไอยาแลกลัวไอยานั้น” บรรทัดที่ 4-5</p>
ไอยา, อาชญา	<p>น. อำนาจ ; โทษ</p> <p>ในควมว่า “ผิจะอุประมาตุจพระญานาคราชอันเล็กพังพานอยู่แล้ว แลถูกไอยาแลกลัวไอยานั้น” บรรทัดที่ 4-5</p>
เดชอำนาจ	<p>น. อำนาจ, สิทธิ</p> <p>ในควมว่า “ด้วย<u>เดชอำนาจ</u>แห่งกงจักรแก้วนั้นแล” บรรทัดที่ 15-16</p>

มนุสสฎมิหน้า 114

บุพพิศ	<p>น. ทิศตะวันออก</p> <p>ในควมว่า “ฝั่งสมุทรข้างโพ้นจรดตีนเขากำแพงจักรวาสฝ้าย <u>บุพพิศ</u>” บรรทัดที่ 4-5</p>
--------	--

สุวรรณภิงคาร	<p>น. หมอน้ำทอง, เต้าน้ำทอง</p> <p>ในคำว่า "พระญาจักรพรรดิราชนั้นจึงจับเอา<u>สุวรรณภิงคาร</u> อันเต็มไปด้วยน้ำหอมนั้นมา " บรรทัดที่ 5-7</p>
อุปมาดุจ	<p>น. สิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบ, มักใช้คู่กับอุปไมยในประโยค เช่น เรื่องที่มีอุปมาอันใดอุปไมยก็ฉันนั้น</p> <p>ในคำว่า "มี<u>จะอุปมาดุจนาง</u>ผู้หนึ่งแลมีรูปงามแลได้ผัวอันพึงใจ" บรรทัดที่ 15</p>
รูปงาม	<p>น. รูปพรรณงดงาม</p> <p>ในคำว่า "มี<u>จะอุปมา</u>กับนางผู้หนึ่งแลมี<u>รูปงาม</u>แลได้ผัวอันพึงใจ" บรรทัดที่ 15-16</p>
<p>มนุสฺสภุมินหน้า 115</p>	
ไชยวาทาสาสน์	<p>น. ชัยวาท, ชัยวาทสาสน์, ชื่อราชโองการของพระมหากษัตริย์</p> <p>ในคำว่า "แลมหากษัตริย์ราชนั้นตรัสสั่งสอนด้วยบุญและกรรมอันชื่อว่า <u>ไชยวาทาสาสน์</u> แล้ว ๓ ก็เสด็จไปยังพระสมุท" บรรทัดที่ 13-15</p>
ทักษิณ	<p>น. ทิศใต้</p> <p>ในคำว่า "ว่าจึงนำไปเชิงกำแพงจักรวาลเบื้อง<u>ทักษิณ</u>แล" บรรทัดที่ 18-19</p>
<p>มนุสฺสภุมินหน้า 116</p>	
ปัจฉิมทิศ	<p>น. ทิศตะวันตก</p> <p>ในคำว่า "จึงจากน้ำสมุทไปหน<u>ปัจฉิมทิศ</u> ๓ จึงปราบแผ่นดินนั้น" บรรทัดที่ 7-8</p>
อุตฺรทิศ	<p>น. ทิศเหนือ</p> <p>ในคำว่า "เชิงดินเขากำแพงจักรวาลเบื้อง<u>อุตฺรทิศ</u>นั้นแล้ว" บรรทัดที่ 15-16</p>
คนทีทอง	<p>น. กุณฐี, หมอน้ำที่ทำด้วยทอง, เต้าน้ำทอง</p> <p>ในคำว่า "จึงเอาน้ำใน<u>คนทีทอง</u>มาหลั่งลงแล้วนี่เป็นแดนเมืองกฐีเป็นอาณาราฐแห่งกุแล" บรรทัดที่ 16-17</p>

มนุสฺสฎฺฐมิตินํ 117

สัพพทฺรพฺย

น. ทฺรพฺยสมบัตินํทั้งหมด

ในควมว่า “แลสัพพทฺรพฺยอันมีในแผ่นดินทั้งหลายอันมีใน
สัพพจักรวาลแลมีอยู่ในนํ้ามหาสมุทรทั้ง 4 อัน” บรรทัดที่ 4

สัพพจักรวาล, สัพพจักรวาล น. บริเวณทั่วทั้งจักรวาล, จักรวาลทั้งหมด

ในควมว่า “แลสัพพทฺรพฺยอันมีในแผ่นดินทั้งหลายอันมีใน
สัพพจักรวาลแลมีอยู่ในนํ้ามหาสมุทรทั้ง 4 อัน” บรรทัดที่ 4

ทวิปจักรวาล, ทวิปจักรวาล น. ทวิปและจักรวาล

ในควมว่า “เมื่อพระญาจักรพรรดิราช ๓ ปราบทวิปจักรวาล แล้ว
ธกั คํานึงในพระทัยและมีพระทัยจะใคร่และดูสมบัติอันมีมาของ
พระองค์ทั้งหมด ฯ” บรรทัดที่ 8-9

ตำบล

น. ท้องที่ซึ่งรวมหมู่บ้านหลายหมู่บ้านเข้าด้วยกัน และมีประกาศ
จัดตั้งเป็นชุมชน มีกํานันเป็นหัวหน้าปกครอง

ในควมว่า “เขาก็แลเห็นทุกแห่งทุกตำบล” บรรทัดที่ 18

มนุสฺสฎฺฐมิตินํ 118

ถิ่นถาน, ถิ่นฐาน

น. ที่, ที่อยู่, แดน

ในควมว่า “แลเห็นเมืองใหญ่เมืองรามแลถิ่นถานคามชนบทอันมีรู้จัก
ชื่อนามนั้นจะนับมีถ้วนได้เลย ฯ” บรรทัดที่ 4-5

คามชนบท

น. หมู่บ้านชนบท

ในควมว่า “แลเห็นเมืองใหญ่เมืองรามแลถิ่นถานคามชนบทอันมี
รู้จักชื่อนามนั้นจะนับมีถ้วนได้เลย ฯ” บรรทัดที่ 4-5

ชื่อนาม

น. ชื่อ, ราชาศัพท์ว่า พระนาม ; คำชนิดหนึ่งในไวยากรณ์ สำหรับเรียก
คน สัตว์ และสิ่งของต่างๆ ; สิ่งที่ไม่ใช่รูปคือ จิตใจ, คู่กับรูป

ในควมว่า “แลเมืองน้อยแลเมืองใหญ่แลเมืองรามและถิ่นถาน
คามชนบทอันมีรู้จักชื่อนาม นั้นจะนับมีถ้วนได้เลย” บรรทัดที่ 4-5

ท้อถาวรละหานสระ

น. ลำธาร, ธารน้ำ

ในควมว่า “อนึ่งเล่าเขาเห็น ห้วย หนอง คลอง น้ำบึงใหญ่ บางน้อย

ท้อถาวร ละหานสระอันมีประทุมกุสมทุกสิ่งทุกพรรณ” บรรทัดที่ 5-7

ประทุมกุสม	น. ดอกบัว ในความว่า “อนึ่งเล่าเขาเห็น ห้วย หนอง คลอง น้ำบึงใหญ่ บางน้อย ท่อธารละหานสระ อันมี <u>ประทุมกุสม</u> ทุกสิ่งทุกพรรณ” บรรทัดที่ 5-7
พรรณ	น. สีของผิว ; ชนิด ในความว่า “อนึ่งเล่าเขาเห็น ห้วย หนอง คลอง น้ำบึงใหญ่ บางน้อย ท่อธารละหาน สระ อันมี <u>ประทุมกุสม</u> ทุกสิ่งทุกพรรณ” บรรทัดที่ 5-7
มณฑป	น. เรือนยอดที่มีรูปสี่เหลี่ยม, ใช้ว่ามณฑป ก็มี ในความว่า “ธ จึงสั่งให้ปลูกมณฑปฝาแก้วอันหนึ่งขึ้นที่ดีแล้ว” บรรทัดที่ 15-16
ปราสาทปราสาท	น. ปราสาทและเรือนยอด ในความว่า “อันว่าใน <u>ปราสาท</u> ที่พระญามหาจักรีตราเจ้าอยู่ นั้น” บรรทัดที่ 20-1
ประทีป	มนุสสภูมิหน้า 119 น. ไฟที่มีเปลวสว่าง (หมายถึงตะเกียง ไฟเทียน เป็นต้น), ตะเกียง, โคม ในความว่า “ที่พระญามหาจักรีตราเจ้าอยู่นั้น ธ มีพักตาม <u>ประทีป</u> แลชวาลาเลย” บรรทัดที่ 1-2
ชวาลา	น. ตะเกียง ในความว่า “ที่พระญามหาจักรีตราเจ้าอยู่นั้น ธ มีพัก <u>ประทีป</u> แล <u>ชวาลา</u> เลย” บรรทัดที่ 1-2
ผ้าพิดาน	น. ผ้าดาดเพดาน ในความว่า “เมืองบนดาดด้วย <u>ผ้าพิดาน</u> มีแก้ว 5 เป็นคาบดูเรื่องทุก แห่ง” บรรทัดที่ 9-10
ซัพพนิการ, ชวนิกา	น. ม่าน, ฉาก ในความว่า “แล้วจึงใส่บน <u>ซัพพนิการ</u> ร้อมแก้วแก้วไปแก้วม่วงาม นกหนาดด้วยแก้ว 7 ประการใส่” บรรทัดที่ 11-12
วิมานเทวดา	น. ที่อยู่หรือที่ประทับของเทวดา ในความว่า “ยิ่งดูยิ่งเรื่องดัง <u>วิมานเทวดา</u> ในเมืองฟ้า” บรรทัดที่ 18-19

ทูลบอก ก. บอก, กล่าว, (ใช้แก่เจ้านาย)
 ในความว่า “ครั้นเขาแต่งโรงช้างนั้นแล้วเขาจึง**ทูลบอก**แต่พระญามหาจักรพรรดิว่า” บรรทัดที่ 19-20

มนุสสภูมิหน้า 120

ศัพท์อรรถ เชิญด้วยความเคารพนับถือทั้งหมดทั้งปวง
 ในความว่า “ดูข้าท่านแต่งโรงช้างต้นผู้เป็นเจ้าของแล้ว
ศัพท์อรรถ ผู้เป็นเจ้าของ” บรรทัดที่ 1

ศีล น. ข้อบัญญัติกำหนดหนทางปฏิบัติกายและวาจาทางพระพุทธศาสนา
 เช่น ศีล 5 ศีล 8
 ในความว่า “ธ จึงอวยทานรักษาศีลสิ้น 7 วันแล” บรรทัดที่ 3-4

เดชบุญ น. อำนาจแห่งบุญ
 ในความว่า “ด้วย**เดชบุญ**พระญามหาจักรพรรดิราชนั้นแล ฯ”
 บรรทัดที่ 5-6

ฉันทันต์ น. ชื่อช้างตระกูลหนึ่งใน 10 ตระกูล เรียกว่า ฉันทันต์หัตถ์ดี กายสีขาว
 บริสุทธิตั้งสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง
 ในความว่า “อันว่าฝูงช้างแก้วทั้งหลายนั้นอันชื่อ **ฉันทันต์กิติ**”
 บรรทัดที่ 6-7

ลักษณะ น. เครื่องแสดงสิ่งหนึ่งให้เห็นว่าต่างกับอีกสิ่งหนึ่ง , คุณภาพ;
 ประเภทเช่น ใน 3 ลักษณะ
 ในความว่า “แลมีดินแดงงามดังตระวันแรกออกแล มี**ลักษณะ**เท่า 9
 แห่งงามดังสร้างปิ่น” บรรทัดที่ 9-10

อรหันต์ น. ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา, ผู้บรรลุพระนิพพาน
 ในความว่า “มีวงแดงงามดังดอกบัวแดงอาจไปโดยอากาศดัง
อรหันต์ผู้มีอำนาจ” บรรทัดที่ 10-11

พิษณุกรรม น. พระวิษณุกรรม, วิศวกรรม, วิสสุกรรม, เวสสุกรรม หรือ เพชฌุกรรม,
ชื่อเทพผู้ชำนาญในการขึงและตีปะทั้งปวง
 ในความว่า “ช้างนั้นใหญ่สูงงามดังเขาเงิน แล**พิษณุกรรม**เอาชาติ
 นิงคลทาให้งามนมาก” บรรทัดที่ 12-13

ชาติสิงค น. ชาติสิงค, ชาติสิงคละ, ชาติ, วัตถุประสงค์แดงสดชนิดหนึ่งเป็นผงก็มีเป็น
ก่อนก็มีใช้ทำยาไทย หรือประสมกับน้ำมันประทักษิตรา หรือทาสีของ
ในคำว่า “แลพิษณุกรรมเอาชาติสิงคทาให้งามอันมาก”
บรรทัดที่ 12-13

ธรรมราช น. ชื่อราชหงส์ทองของพระญามหาจักรพรรดิราช
ในคำว่า “ข้างนั้นหากมาเองโดยอากาศดังราชหงส์ทอง อันชื่อ
ธรรมราช” บรรทัดที่ 14-15

ขำนิ ก. รู้ชัดเจน, เชี่ยวชาญ, คล่องแคล่ว
ในคำว่า “ แลข้างนั้นรู้เรื่องแลขำนิดีนักหนา ” บรรทัดที่ 18-19

มनुสสฎมิหน้า 121

พระหัตถ์ น. มือ
ในคำว่า “ พระองค์ จึงยื่นพระหัตถ์ไปลูบคลำข้างแกว ๆ นั้น”
บรรทัด ที่ 6-7

พระทัย น. ใจ
ในคำว่า “ แลฝูงขุนนางทั้งหลายรู้พระทัยพระญามหาจักรพรรดิ
ราชนั้น” บรรทัดที่ 9-10

ราชหงส์ทอง น. หงส์ชนิดหนึ่ง มีขนสีทอง มีปากและเท้าแดง
ในคำว่า “ข้างนั้นจึงเหาะขึ้นไปบนอากาศดังราชหงส์ทองอันเป็น
พระญาแห่งสทั้งหลาย” บรรทัดที่ 15-16

พระญาหงส์ น. หงส์ผู้เป็นใหญ่
ในคำว่า “พระญาหงส์นั้นชื่อพระญาธรรมราชเป็นพระญาแห่งส
ทั้งหลาย” บรรทัดที่ 16-17

พระญาธรรมราช น. ชื่อของพระญาหงส์
ในคำว่า “พระญาหงส์นั้นชื่อพระญาธรรมราชแล ฯ”
บรรทัดที่ 16-17

สมเด็จพระอินทรา น. ชื่อเทวราชผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และชั้นจาตุมาหาราช,
ผู้เป็นใหญ่
ในคำว่า “องค์พระญาจักรพรรดิราชนั้นงามนักหนา ดังสมเด็จพระ
พระอินทราเมื่อทรงช้างไอยราวรรณ” บรรทัดที่ 18-19

ทรงช้างไอยราวรรณ ก. ชี้อ้างไอยราวรรณ
 ในความว่า “องค์พระญาจักรพรรดิราชนั้นงามนักหนา ดัง
 สมเด็จพระอินทรา เมื่อ ๘ ทรงช้างไอยราวรรณนั้น” บรรทัดที่ 18-19

มनुสสภมิหน้า 122

หัตถิรัตนวันทนา น. การพรรณนาชี้แจงเรื่องช้างแก้ว
 ในความว่า “แต่ชาวก่อนนายไปแล้วกลับมากินข้าวยังมีทันงายเลย
 แลหัตถิรัตนวันทนานิฏฐิตา ฯ” บรรทัดที่ 3-4

นิฏฐิตา, นิฏฐิตา ก. จบแล้ว
 ในความว่า “แต่ชาวก่อนนายไปแล้วกลับมากินข้าวยังมีทันงายเลย
 แลหัตถิรัตนวันทนานิฏฐิตา ฯ” บรรทัดที่ 3-4

เสวก น. ข้าราชการในราชสำนัก
 ในความว่า “ถัดนั้นจึงลูกเจ้าเหง้าขุนทมนทนายเสวกทั้งหลายจึงแต่ง
 โรงม้าอันงามนักหนา” บรรทัด ที่ 5-6

เชิญ ก. แสดงความปรารถนาเพื่อขอให้ทำอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยความ
 เคารพหรืออ่อนน้อม เช่น เชิญเทวดา เชิญมารับประทานอาหาร
 ในความว่า “บัดนี้ขอเชิญพระองค์เจ้าเสด็จค้ำนั่งถึงม้าแก้ว อันจะ
 มาด้วยของบุญพระองค์เกิด” บรรทัดที่ 9-10

ม้าพลาหกอัศวราช น. ม้าสีเมฆ
 ในความว่า “บัดใจจึงม้าแก้วตัวประเสริฐตัวดีตัวเร็วอันชื่อว่าม้าพลาหก
 อัศวราช ตัวดีกว่าม้าทุกตัว” บรรทัดที่ 14-15

ตระกูลสินธพชาติ น. ม้าตระกูลดีเกิดจากกลุ่มแม่น้ำสินธุ
 ในความว่า “อันเกิดในตระกูลสินธพชาติอันงามดีดังสีเมฆแลหมอก
 ขาวรุ่งเรืองเชียวดังสายฟ้าแมลงบรอบไล่” บรรทัดที่ 16-17

สีเมฆ น. สีเทาดำ
 ในความว่า “อันเกิดในตระกูลสินธพชาติอันงามดีดังสีเมฆแลหมอก
 ขาวรุ่งเรืองเชียวดังสายฟ้าแมลงบรอบไล่” บรรทัดที่ 16-17

<p>เสฐธำอ้อน</p>	<p>ว. คำวิเศษณ์และอ้อน (เสฐ แปลว่า ดียิ่ง วิเศษณ์) ; คอมีขนสีขาว และอ้อน (เมื่อสันนิษฐานว่า เสฐ นั้นน่าจะมาจาก เสต แปลว่า ชาวสวนคำนั้นน่าจะเป็นคอ เมื่อเทียบกับภาษาบาลีว่า คีวา)</p> <p>ในควมว่า “แลดูชนหัวนั้นดังเหลือมงามดังดังกา เรื่องงามดังแก้ว อินทนิล แลดูเสฐธำอ้อนที่บนานดังหญ้าปล้องแลท่านแสรังเอามา เรียงไว้ดูงามนักหนา” บรรทัดที่ 20-1 หน้า 123</p>
	<p>ในควมว่า “พระญาหงส์ตัวหนึ่งชื่อพระญามัททราชาและมีหมู่หงส์ ทั้งหลายได้ 84,000 มาล้อมรอบเป็นบริวารนั้นแล” บรรทัดที่ 20-1</p>
	<p style="text-align: center;">มनुสสภูมิหน้า 123</p>
<p>ฤาษีสิทธิ์</p>	<p>น. ฤาษีผู้สำเร็จโลกียฌานแล้วได้บรรลุโลกิยาภิญญา 5 คือ แสดง ฤทธิ์ได้ (อิทธิวิธิ) นูทิพย์ (ทิพโสด) รู้ใจผู้อื่น (เจโตปริยญาณ) ระลึกชาติได้ (ปุพเพนิวาสานุสติ) ตาทิพย์ (ทิพจักขุ)</p> <p>ในควมว่า “แลม้านั้นอาจไปโดยอากาศดุจดั่งฝูงฤาษีสิทธิ์ผู้มีศักดิ์แล ไป ด้วยอากาศนั้นแล” บรรทัดที่ 1-3</p>
<p>ศักดิ์</p>	<p>น. อำนาจ, ความสามารถ, กำลัง; กำลัง, ฐานะ; หอก, หลาว</p> <p>ในควมว่า “แลม้านั้นอาจไปโดยอากาศดุจดั่งฝูงฤาษีผู้มีศักดิ์แลไป ด้วยอากาศนั้นแล” บรรทัดที่ 1-2</p>
<p>บุญญานูภาพ</p>	<p>น. อำนาจแห่งบุญ</p> <p>ในควมว่า “ด้วยบุญญานูภาพพระมหาจักรพรรดิราชนั้นหากให้ชักนำ ม้าแก้วนั้นมาโดยอากาศ” บรรทัดที่ 3-4</p>
<p>พระญาพาซี</p>	<p>น. ม้าตัวผู้เป็นใหญ่</p> <p>ในควมว่า “มีอาทิ คือ ใส่กระดิ่งแลลพรวนทองเครื่องสนิม อภรณ์ ข้องหางผ่านหน้าสำหรับประดับนี้ อานแก้วแววสะอาดพาดเหนือหลัง พระญาพาซีเท่าทั้ง 4 มีด้วยพรวนทองสองหูใส่ใส่ปลอกแก้ว”</p> <p>บรรทัดที่ 8-10</p>
<p>เฉลิม</p>	<p>ก. ยกย่อง เช่น เฉลิมพระเกียรติ, เพิ่มพูน เช่น เฉลิมศรัทธา</p> <p>ในควมว่า “แลจึงใส่สร้อยทองในคอเรื่องงามดังแสงไฟเบื้องหน้าเฉลิม ตาบทองคำ” บรรทัดที่ 11-12</p>

- อัสวรัตน์วันฉนวน** น. การพรรณนา ชี้แจงเรื่องของม้าแก้ว
ในคำว่า "อัสวรัตน์วันฉนวนานุกรณีตา ฯ" บรรทัดที่ 19-20
- มนุสสภูมิหน้า 124**
- โหราจารย์** น. ผู้ชำนาญในวิชาโหราศาสตร์
ในคำว่า "ตั้งนั้นจึงลูกเจ้าหน้าขุนแลโหราจารย์ทั้งหลาย"
บรรทัดที่ 1
- ลูกตาล** น. ผลตาล
ในคำว่า "लगจำพวกเท่าลูกตาล" บรรทัดที่ 13-14
- พระญามัททราช** น. ชื่อของพญาหงส์
ในคำว่า "พระญาหงส์ตัวหนึ่งชื่อพระญามัททราชและมีหมู่หงส์
ทั้งหลายได้ 84,000 มาล้อมรอบเป็นบริวารนั้นแล" บรรทัดที่ 20-1
- มนุสสภูมิหน้า 125**
- หงส์** น. นกในนิยายถือว่าเป็นนกในตระกูลสูง มีเสียงไพเราะเป็นพาหนะ
ของพระพรหม
ในคำว่า "แลมีหมู่หงส์ทั้งหลายได้ 84,000 มาล้อมรอบเป็นบริวาร
นั้นแล" บรรทัดที่ 1-2
- พิบูลบรรพต** น. วิบูลบรรพต, พิบูลบรรต, วิบูลบรรพต, ชื่อภูเขาลูกหนึ่งอันอุดมด้วย
แก้วมณีค่า
ในคำว่า "มีแก้วทั้งหลายเป็นบริวาร แก้วนั้นอยู่ในยอดภูเขาอันชื่อ
พิบูลบรรตไพ่นได้" บรรทัดที่ 2-3
- สวรรณคาลัย** ก. สวรรณคาลัย, ตาย (ใช้แก่เจ้านายชั้นสูง)
ในคำว่า "มิแล้วเมื่อใดพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น
แลสวรรณคาลัยแล้วแก้วนั้นจึงคืนไปอยู่ในยอดเขาอันชื่อวิบูลบรรพตนั้น
ชำหึ่งนานนักแล" บรรทัดที่ 9-11
- วิบูลบรรพต** น. วิบูลบรรพต, พิบูลบรรต, วิบูลบรรพต, ชื่อภูเขาลูกหนึ่งอันอุดมด้วย
แก้วมณีค่า
ในคำว่า "แลสวรรณคาลัยแล้วแก้วนั้นจึงคืนไปอยู่ในยอดเขาอันชื่อ
วิบูลบรรพตนั้นชำหึ่งนานนักแล" บรรทัดที่ 9-11

มนุสสฎุมิหน้า 126

พระญาแก้ว	<p>น. แก้วสุดวิเศษดวงหนึ่ง</p> <p>ในควมว่า “แลพระญาแก้วนั้นก็มาเฝ้าพระญาจักรพรรดิราชอยู่ ดั่งนั้น” บรรทัดที่ 3-4</p>
ตะบะ	<p>น. ตะบะ, พิธีข่มกิเลสโดยทรมานตัว; การบำเพ็ญเพื่อให้กิเลส เบาบาง</p> <p>ในควมว่า “จึงพระญามหาจักรพรรดิราชพระองค์นั้น มีพระทัยจะใคร่ ลองตะบะของพระญาแก้วอันชื่อว่ามณีรัตนนั้น” บรรทัดที่ 4-5</p>
มณีรัตนะ	<p>น. มณีรัตน, แก้วมณี, ชื่อแก้ววิเศษ</p> <p>ในควมว่า “จึงพระญามหาจักรพรรดิราชพระองค์นั้นมีพระทัยจะ ใคร่ลองตะบะของพระญาแก้วอันชื่อว่ามณีรัตนนั้น” บรรทัดที่ 4-5</p>
สัพพการ	<p>น. งานทั้งหมดทั้งปวง</p> <p>ในควมว่า “ได้สัพพการทั้งปวงเหมือนกลางวันแล” บรรทัดที่ 18-19</p>
มนุสสฎุมิหน้า 127	
ศักดิ์ฤทธิตะบะ	<p>น. อำนาจฤทธิเดชอันศักดิ์สิทธิ์</p> <p>ในควมว่า “แลคนทั้งหลายจึงรู้จักศักดิ์ฤทธิตะบะแห่งพระญาแก้ว นั้น” บรรทัดที่ 20-1</p>
ฝูงอาณาราชฎูร	<p>น. หมู่พลเมืองที่อยู่ในอำนาจปกครอง</p> <p>ในควมว่า “ฝูงอาณาราชฎูรทั้งหลายได้ความสุขสำราญ ปูนปานดั่ง เทพยดาในสวรรค์นั้นแล” บรรทัดที่ 3-4</p>
มณีรัตนวันฉนวนา	<p>น. การพรรณนาชี้แจงเรื่องแก้วมณี</p> <p>ในควมว่า “มณีรัตนวันฉนวนา กล่าวถึงพระญาแก้วอันชื่อว่า มณีรัตนโดยสังเขปแล้วเท่านั้นแล ฯ” บรรทัดที่ 5-6</p>
สังเขป	<p>น. การย่อ, ใจความ, เค้าความ</p> <p>ในควมว่า “กล่าวถึงพระญาแก้ว อันชื่อว่ามณีรัตนโดยสังเขปแล้ว เท่านั้นแล” บรรทัดที่ 5-6</p>
มัทธาฐฐ	<p>น. ชื่อเมือง ๆ หนึ่งในอุตตรกุรุทวีป</p>

- ในความว่า "ยอมเกิดมาในเมืองอันชื่อมัททราชฐเกิดในตระกูลกษัตริย์
ดั่งทั้งหลาย" บรรทัดที่ 9-10
- ตระกูลกษัตริย์** น. ตระกูลพระเจ้าแผ่นดิน
ในความว่า "ยอมมาเกิดในเมืองอันชื่อมัททราชฐเกิดในตระกูลกษัตริย์
ดั่งทั้งหลาย" บรรทัดที่ 9-10
- อุตตร** น. อุตร, อุตตรทวีป
ในความว่า "นางแก้วอันมีอยู่ในแผ่นดินอันชื่อว่า อุตตรนั้น"
บรรทัดที่ 13-14
- เครื่องสำหรับสัพพากรณ** น. เครื่องประดับตกแต่งทั้งหมด
ในความว่า "นางแก้วอันมีอยู่ในแผ่นดิน อันชื่อว่าอุตตรนั้นมากับทั้ง
เครื่องสำหรับสัพพากรณอันแล้วด้วยแก้วสัตตพิรรัตนะแลรุ่งเรืองงาม
นัภนา" บรรทัดที่ 13-15
- ฉวีวรรณ** น. ฉวีพรรณ
ในความว่า "แลมีฉวีวรรณเกลาเกลี้ยงหมดใสงามนัภนา"
บรรทัดที่ 18-19
- จะลองฐลี, ละลองฐลี** น. ละลอง, ฝุ่น
ในความว่า "มาตรว่าจะลองฐลีฝงน้อยหนึ่งจะติดแปดกายนั้นกับมี
เลย" บรรทัดที่ 19-1
- มนุสสภูมิหน้า 128**
- เมืองมนุษย์** น. โลกมนุษย์
ในความว่า "งามเพ็ญใจคนทั้งหลายทุกคนในเมืองมนุษย์เรานี้แลฯ"
บรรทัดที่ 2-3
- นางฟ้าไตรตริงชาสวรรค์** น. นางฟ้าในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในความว่า "แต่เท่าว่ามีเท่านางฟ้าไตรตริงชาสวรรค์นั้น" บรรทัดที่ 2-3
- สำนักน้พระอินทร์, สำนักพระอินทร์** น. วิมานของพระอินทร์
ในความว่า "อันว่านางฟ้าทั้งหลายในสำนักน้พระอินทร์มีรัสม้ออกจาก
ตัวเขาไกลนั๊ก" บรรทัดที่ 4-5

พระพักตร์	<p>น. หน้า</p> <p>ในคำว่า “<u>แผนางแก้วมีพระพักตร์</u>เกลาเกลี้ยงหมดใสงามนักษนา” บรรทัดที่ 8-9</p>
สำลี	<p>น. ชื่อเรียกปุยฝ้ายที่นำมาพอกให้ขาวปราศจากไขมัน และสิ่ง แปลกปลอมอื่น ๆ เพื่อใช้ในทางการแพทย์เป็นต้น</p> <p>ในคำว่า “<u>แลเนื้อแลหนังนั้นอ่อนดังสำลี</u>พานสพัดได้ละร้อยคาบ” บรรทัดที่ 9</p>
เปรียงประโคจามรี	<p>น. ใบข้อของพระโคและจามรี</p> <p>ในคำว่า “<u>แลชุปเปรียงพระโคจามรีอัน</u>ใสงามนักษนา” บรรทัดที่ 10</p> <p>แก่นจันทร์, แก่นจันทร์น น. แก่นของพันธุ์ไม้เนื้อแข็งชนิดหนึ่ง มีเนื้อไม้ ดอก หรือผลหอม ใช้ทำยา และปรุงเครื่องหอม</p> <p>ในคำว่า “<u>ตัวนางแก้วนั้นหอมดังแก่นจันทร์</u>ฤชณาอันบดแก้ว” บรรทัดที่ 12-13</p>
ปรุง	<p>ก. ประสมหรือประกอบให้เหมาะสม</p> <p>ในคำว่า “<u>แลปรุงลงด้วยคันธรสอัน</u>หอมทั้ง 4 ประการ” บรรทัดที่ 13-14</p>
คันธรส	<p>น. รสอันหอมอร่อย</p> <p>ในคำว่า “<u>แลปรุงลงด้วยคันธรสอัน</u>หอมทั้ง 4 ประการ” บรรทัดที่ 13-14</p>
มนุสสภูมิหน้า 129	
บาทา	<p>น. บาท, ตีน, เท้าทั้งสอง</p> <p>ในคำว่า “นางจึงนวดพื้นคัน<u>บาทา</u>แลกรของพระภูยานั้น” บรรทัดที่ 1</p>
กร	<p>น. มือ</p> <p>ในคำว่า “นางจึงนวดพื้นคัน<u>บาทา</u>แลกรของพระภูยานั้น” บรรทัดที่ 1</p>
ละเมียด	<p>ก. ล้วงเกินหรือฝ่าฝืนจารีตประเพณีหรือกฎหมายที่มีบัญญัติไว้; (กฎ) จงใจหรือประมาทเลินเล่อ ทำต่อบุคคลอื่นโดยผิดกฎหมายให้เขา เสียหายถึงแก่ชีวิต ร่างกาย อนามัย เสรีภาพ ทรัพย์สิน หรือสิทธิ</p>

- ในคำว่า “นางนั้นบ่อนละเมิดท่านผู้เป็นผัวเลยสักคาบ”
บรรทัดที่ 6-7
- อิตถีรัตนวิณณา** น. การพรรณาชี้แจงเรื่องผู้หญิง
ในคำว่า “อิตถีรัตนวิณณานิภูตฯ กล่าวถึงนางแก้วแล้วเท่านี้
โดยสังเขปแลฯ” บรรทัดที่ 12-13
- ฝูงโหราพฤตมาจารย์** น. หมู่อจารย์ผู้เฒ่าที่ทำหน้าที่ทางโหราศาสตร์
ในคำว่า “กาลเมื่อนั้นฝูงโหราพฤตมาจารย์ทั้งหลาย จึงกราบทูล
แต่พระญามหาจักรพรรดิราชดังดังนี้” บรรทัดที่ 14
- มหาเศรษฐี** น. คนมั่งมีมาก, เศรษฐีใหญ่
ในคำว่า “เมื่อนั้นยังมีมหาเศรษฐีผู้หนึ่งอันเป็นวงศ์แห่ง
มหาเศรษฐี” บรรทัดที่ 19
- วงศ์** น. เชื้อสาย, เหล่ากอ, ตระกูล
ในคำว่า “เมื่อนั้นยังมีมหาเศรษฐีผู้หนึ่งอันเป็นวงศ์แห่งมหาเศรษฐี”
บรรทัดที่ 19
- มนุสสมิหน้า 130
- ดาตีพย์** น. ดาตีเศษ
ในคำว่า “ด้วยอำนาจบุญกรรมของพระองค์นั้นแลจึงขุนพระคลัง
ผู้นั้นจมีดาตีพย์หุทิพย์ดังเทพยดาในสวรรค์นั้นแลฯ” บรรทัดที่ 6-8
- หุทิพย์** น. หุวิเศษ
ในคำว่า “ด้วยอำนาจบุญกรรมของพระองค์นั้นแลจึงขุนพระคลัง
ผู้นั้นจมีดาตีพย์หุทิพย์ดังเทพยดาในสวรรค์นั้นแลฯ” บรรทัดที่ 6-8
- ขุนพระคลัง** น. ตำแหน่งหนึ่งที่มีหน้าที่เก็บทรัพย์สินสมบัติของหลวง
ในคำว่า “ฉิว่าเมื่อใดขุนพระคลังนั้นค้ำึง จะใคร่เอาเงินทองแก้ว
แหวนสิ่งใดก็ตีอันว่าเงินทองแก้วแหวนนั้น หากขึ้นมาสู่ขุนพระคลัง
นั่นเองได้โดยใจขุนพระคลัง” บรรทัดที่ 10-11
- พระองค์เจ้า** ส. คำเรียกพระญาจักรพรรดิราช, เป็นสรรพนามบุรุษที่ 2
ในคำว่า “ถ้าว่าพระองค์เจ้าจะปรารถนาเอาทรัพย์สินสมบัติเท่าใด
ก็ตี” บรรทัดที่ 18-19

ข้าพระพุทธเจ้า ส. คำใช้แทนตัวผู้พูดกราบทูลเจ้านายชั้นสูงหรือพระเจ้าแผ่นดิน, เป็น
สรรพนามบุรุษที่ 1
ในคำว่า “แลข้าพระพุทธเจ้าผู้เดียวหากจะประกอบมาถวายแด่
พระองค์จึงทุกประการแล ฯ” บรรทัดที่ 20-1

มนุสสุมินหน้า 131

ประสาท ก. ยินดี, โปรดให้, เช่น ประสาทปริณญา ประสาทพร
ในคำว่า “ข้าพระพุทธเจ้าจะประกอบมาถวายแด่พระองค์เจ้า ๆ
จงประสาทให้ตามพระหฤทัย” บรรทัดที่ 2-4

พระหฤทัย น. หัวใจ, ใจ
ในคำว่า “ข้าพระพุทธเจ้าจะประกอบมาถวายแด่พระองค์เจ้า ๆ
จงประสาทให้ตามพระหฤทัยพระองค์เจ้า ๆ อย่าได้คิดสงสัยเลย ฯ”
บรรทัดที่ 2-4

พระอัชฌาสัย น. นิสัยใจคอ, กิริยาดี, ความรู้จักผ่อนปรน
ในคำว่า “พระองค์เร่งให้ทานตามพระอัชฌาสัย พระองค์เจ้าบัดนี้
เกิด ฯ” บรรทัดที่ 13-14

สำเภา น. ชื่อเรือเดินทะเลชนิดหนึ่งแบบจีน เล่นด้วยใบ
ในคำว่า “แลมีสำเภาทั้งหลายอันตามเสด็จไปเป็นบริวารวันนั้นได้
84,000 ลำ” บรรทัดที่ 20-1

มนุสสุมินหน้า 132

สำเภาเภตรา น. เรือ, เรือสำเภา
ในคำว่า “แลมีเรือเงินเรือทองแลสำเภาเภตราเล่นด้วยนาคราช
ทั้งหลายในกลางน้ำนั้น” บรรทัดที่ 1-2

คหปติรัตนวิณณนา น. การพรรณนา ชี้แจงเกี่ยวกับคหบดีแก้ว
ในคำว่า “คหปติรัตนวิณณนาปฏิริตา ฯ” บรรทัดที่ 15

มนุสสุมินหน้า 133

สมเด็จพระราชบิดา น. พระญามหาจักรพรรดิราช
ในคำว่า “ข้าแต่สมเด็จพระราชบิดาเจ้าแต่นี้ไปเบื้องหน้า”
บรรทัดที่ 5-6

ราชกิจ	<p>น. กิจของพระราชา</p> <p>ในควมว่า "อันว่าความบ้านความเมืองแลราชกิจอันใด ๆ ก็ดี"</p> <p>บรรทัดที่ 5-6</p>
กิจการ	<p>น. การงานที่ประกอบธุระ</p> <p>ในควมว่า "ส่วนอันว่าความบ้านความเมืองกิจการใด ๆ ก็ดี"</p> <p>บรรทัดที่ 8-9</p>
พนักงาน	<p>น. ผู้มีหน้าที่ปฏิบัติงาน เช่น พนักงานรัฐวิสาหกิจ</p> <p>ในควมว่า "ส่วนอันว่าความบ้านความเมืองกิจการใด ๆ ใ้พนักงาน ดูข้าทั้ง 2 หากรู้ว่ารู้แต่งให้จงชอบธรรมทุกอันแล" บรรทัดที่ 8-9</p>
ความกังวล	<p>น. ห่วงใย, มีใจพะวงอยู่</p> <p>ในควมว่า "ธหาความกังวลความบ้านความเมืองแลกิจการ ใด ๆ ก็ดี"</p> <p>บรรทัดที่ 10-11</p>
โอวาทานุสาสน์	<p>น. คำแนะนำสั่งสอน</p> <p>ในควมว่า "คนทั้งหลายอันตั้งอยู่ในโอวาทานุสาสน์คำสั่งสอนของ พระองค์ไว้" บรรทัดที่ 17-18</p>
ตายวายชีพ	<p>น. สิ้นใจ, สิ้นชีวิต</p> <p>ในควมว่า "ครั้นว่าตายวายชีพก็ไม่ได้เกิดในเมืองฟ้าแลฯ"</p> <p>บรรทัดที่ 8-9</p>
<p>มनुสสภุมินหน้า 134</p>	
สวรรคต	<p>ก. ไปสู่สวรรค, ตาย (ใช้ในราชาศัพทสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และพระบรมราชวงศ์ ที่ทรงได้รับพระราชทานฉัตร 7 ชั้น)</p> <p>ในควมว่า "เมื่อใดพระญาจักรพรรดิราชนั้นธสวรรคตแล้วไว้"</p> <p>บรรทัดที่ 2</p>
ทิวศต	<p>ก. ไปสู่สวรรค, ตาย (ใช้แก่พระยุพราชหรือเจ้าฟ้าซึ่งได้รับการเฉลิม พระยศพิเศษ)</p>

	<p>ในควมว่า "อนึ่งคือว่ายัง 7 วัน พระญามหาจักรพรรดิราชจะ ทิวศต" บรรทัดที่ 5</p>
ทรงผนวช	<p>ก. บวช (ราชาศัพท์)</p> <p>ในควมว่า "อนึ่งคือว่ายังอีก 7 วัน พระญาจะออกทรงผนวช" บรรทัดที่ 5-6</p>
นายก	<p>น. ผู้นำ, ผู้เป็นหัวหน้า, เช่น นายกราชบัณฑิตยสถาน นายกสมาคม นายกสโมสร</p> <p>ในควมว่า "เมื่อใดกจกรแก้วอันเป็นนายกแก้วผู้แก้วทั้งหลายนั้นไป จากพระญาจักรพรรดิราชแล้วได้" บรรทัดที่ 11-12</p>
	<p>มนุสสภูมิหน้า 135</p>
ทิพพชคต	<p>ก. ทิพพชคต, สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น ทิพชคต ซึ่งหมายถึง ทิวศต</p> <p>ในควมว่า "เมื่อนั้นจึงพระญาจักรพรรดิราชนั้นธกทิพพชคตพิร ชโลมด้วยกระแจะจวงจันท์" บรรทัดที่ 9-10</p>
โกฐทอง	<p>น. โกศทอง, ที่ใส่ศพนึ่งเป็นรูปกลมทรงกระบอก ฝาครอบมียอด, ที่ใส่ กระดูกมีขนาดต่าง ๆ ฝาครอบมียอด</p> <p>ในควมว่า "แลสลีสันอ่อนนั้นก็ได้ 500 ชิ้น จึงรดด้วยน้ำมันหอมอัน อบได้แลร้อยคาบแล้วเอาใส่ในโกฐทองอันประดับนี้คำถมอ" บรรทัดที่ 15-17</p>
คำถมอ	<p>ว. คำถมอ, คำเป็นหินดำ</p> <p>ในควมว่า "แล้วเอาใส่ในโกฐทองอันประดับนี้คำถมอ" บรรทัดที่ 16</p>
รจนา	<p>ก. ตกแต่ง, ประพันธ์</p> <p>ในควมว่า "แลรจนาด้วยวรรณลวดลายทั้งหลายอันละเอียดหนัก หนา" บรรทัดที่ 17</p>
วรรณ	<p>น. สี เช่น สีสิ้นวรรณะ</p> <p>ในควมว่า "แลรจนาด้วยวรรณลวดลายทั้งหลายอันละเอียดหนัก หนา" บรรทัดที่ 17</p>
ศพ	<p>น. ซากผี, ร่างคนที่ตายแล้ว</p>

	<p>ในความว่า “แล้วจึงยกศพไปส่งสักการด้วยแก่นจันทร์กฤษณาทั้งหลาย” บรรทัดที่ 18</p>
ส่งสักการ	<p>น. ส่งสักการ, พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลงศพ, ส่งสักการ ก็ว่า เช่น รูดเรงส่งสักการ</p>
	<p>ในความว่า “แล้วจึงยกศพไปส่งสักการด้วยแก่นจันทร์กฤษณาทั้งหลาย” บรรทัดที่ 18</p>
บูชา	<p>ก. แสดงความเคารพบุคคลหรือสิ่งที่นับถือด้วยเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ธูป เทียน เป็นต้น เช่น บูชาพระ บูชาเทวดา บูชาไฟ, ในความว่า “แล้วบูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้ทั้งหลาย” บรรทัดที่ 18-19</p>
ธาตุ	<p>น. กระดูกของพระญาณมหาจักรพรรดิราช</p> <p>ในความว่า “ครั้นว่าส่งสักการเสร็จแล้วคนทั้งหลายจึงเก็บเอาธาตุพระญาณมหาจักรพรรดิราชนั้นไปบรรจุ” บรรทัดที่ 19-20</p>
บรรจุ	<p>ก. ประจุ, ใส่ลงในขวด หีบ หรือ ถุง เป็นต้น, ใส่ลงไว้ในภาชนะหรือสถานที่ที่ใดที่หนึ่งที่มีขีด เช่น บรรจุอังคาร บรรจุอัฐิ บรรจุศพ; ในความว่า “ครั้นว่าส่งสักการเสร็จแล้วคนทั้งหลายจึงเก็บเอาธาตุพระญาณมหาจักรพรรดิราชนั้นไปบรรจุ” บรรทัดที่ 19-20</p>
	<p>มนุสฺสมณีหน้า 136</p>
พระเจดีย์	<p>น. สิ่งที่ทำเป็นรูปคล้ายลอมฟาง มียอดแหลม บรรจุสิ่งที่นับถือ มีพระธาตุเป็นต้น</p> <p>ในความว่า “แลก่อนพระเจดีย์แทบทางคบแห่งกลางเมืองนั้นแต่งให้คนทั้งหลายไปไหว้นมบูชา” บรรทัดที่ 1</p>
พระอรหันต์เจ้า	<p>น. ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา, ผู้บรรลุพระนิพพาน</p> <p>ในความว่า “ดูจงได้ไหว้พระปัจเจกโพธิเจ้าพระอรหันต์เจ้าได้อาจให้สมบัติ 3 ประการ คือ มนุษย์ สมบัติ สวรรค์ สมบัตินิพพานสมบัติแล ฯ” บรรทัดที่ 3-4</p>
มนุษย์สมบัติ	<p>น. สมบัติในมนุษย์, สมบัติของมนุษย์</p> <p>ในความว่า “ถ้าผู้ใดไว้ไหว้ได้บูชาพระญาณมหาจักรพรรดิได้ก็จะให้ได้สมบัติ 2 ประการ คือ <u>มนุษย์สมบัติแลสวรรค์สมบัติ</u>” บรรทัดที่ 6-7</p>

- สวรรคสมบัติ** น. สมบัติในสวรรค, ทรัพย์สมบัติของชาวสวรรค
 ในความว่า “ถ้าผู้ใดไว้หัวใจบูชาพระญามหาจักรพรรดิได้ก็จะให้ได้สมบัติ 2 ประการ คือ มนุษย์สมบัติและสวรรคสมบัติ” บรรทัดที่ 6-7
- นิพพานสมบัติ** น. สมบัติคือพระนิพพาน
 ในความว่า “ถ้าผู้ใดได้หัวใจบูชาพระญามหาจักรพรรดิราชได้ก็จะให้ได้สมบัติ 2 ประการคือ มนุษย์สมบัติและสวรรคสมบัติ บมิกาจให้ นิพพานสมบัติ” บรรทัดที่ 5-7
- ปฤชชน** น. คนที่ยังมีกิเลสหนา, สามัญชน, ผู้ที่มีได้เป็นพระอริยบุคคล
 ในความว่า “เพราะเหตุว่าพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นเป็นปฤชชน
 ไล่”
 บรรทัดที่ 7-8
- สังสารวัฏ** น. การเวียนว่ายตายเกิด, สงสารวัฏ หรือวัฏสงสารก็ว่า
 ในความว่า “ยังรู้ไหวไปมาในสงสารนี้ได้บมิพ้นความทุกข์ใน สังสารวัฏนี้” บรรทัดที่ 10-1
- นฤพาน** น. ความดับกิเลสและกองทุกข์
 ในความว่า “เมื่อใดได้ถึงแก่นฤพานแล้วได้ จึงพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย
 ในสังสารนี้แล” บรรทัดที่ 11-11
- สังสาร** น. การเวียนว่ายตายเกิด, การเวียนตายเวียนเกิด
 ในความว่า “เมื่อใดได้ถึงแก่นฤพานแล้วได้ จึงพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย
 ในสังสารนี้แล” บรรทัดที่ 11-12
- พระญาศรีธรรมมาโลกราช** น. พระญาศรีธรรมมาโลกราช, พระเจ้าธรรมมาโลกราช,
 พระเจ้าอโศกมหาราช เสวยราชสมบัติในประเทศอินเดียประมาณ
 พ.ศ. 274
 ในความว่า “ยังมีพระญาองค์หนึ่งทรงพระนาม ชื่อ พระญาศรีธรรม
 โลกราช ธิเสวยราชสมบัติในเมืองอันหนึ่งสมญาชื่อว่าปาดสิบุตร
 มหานคร” บรรทัดที่ 14-16
- สมญาชื่อ** น. ชื่อ, สมัญญา, สมญานาม หรือ นามสมญา
 ในความว่า “ธิเสวยราชสมบัติในเมืองอันหนึ่งสมญาชื่อว่าปาดสิ-
 บุตร
 มหานคร” บรรทัดที่ 16

- ปาดลีบุตรมหานคร** น. เมืองปาดลีบุตร, เมืองหลวงของประเทศอินเดียในสมัยราชวงศ์
โมริยะ
ในควมว่า "ธ เสวยราชสมบัติในเมืองอันหนึ่งสมญาชื่อว่า
ปาดลีบุตรมหานคร" บรรทัดที่ 16
- พระพรราชา** น. ปี
ในควมว่า "เมื่อพระญานันเสวยราชพระพุทธรเจ้าแห่งเราเสด็จเข้าสู่
นิพพานแล้วได้ 219 ⁽¹⁾ พระพรราชา" บรรทัดที่ 17-18
- สนม** น. เรียกบาทบริจาริกาที่รับใช้ใกล้ชิดองค์พระมหากษัตริย์ว่า พระสนม
ในควมว่า "พระญานันมีสนมได้ 16,000 นางผู้เป็นอรรคมเหษีนั้น
ชื่อว่าอสนมิตตา" บรรทัดที่ 18-19
- อรรคมเหษี** น. อัครมเหสี, พระมเหสีเอกของพระเจ้าแผ่นดิน
ในควมว่า "นางผู้เป็นอรรคมเหษีนั้นชื่อว่าอสนมิตตา"
บรรทัดที่ 18-19
- นางอสนมิตตา** น. พระนามของพระอัครมเหสีของพระเจ้าอโคทมหาราช
ในควมว่า "พระญานันมีสนมได้ 16,000 นางผู้เป็นอรรคมเหษีนั้น
ชื่อว่า นางอสนมิตตา" บรรทัดที่ 18-19
- มนุสสฎมิหน้า 137
- บุญพระญามหากษัตริย์** น. บุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน
ในควมว่า "ด้วยบุญพระญามหากษัตริย์นั่นเองแล ฯ"
บรรทัดที่ 2-3
- บำเรอเชอภักดี** ก. บำเรอเชอภักดี, ตั้งใจรับใช้
ในควมว่า "อันอยู่แผ่นดินนี้ขึ้นไปเบื้องบนได้โยชน์ 1 เทียรย่อมมาไหว้
มาเฝ้ามาแหนบำเรอเชอภักดี พระญาธรรมโสกราชทุกทีพาราตรีกาล
บมิได้ขาดด้วยบุญองค์นั้นแล ฯ" บรรทัดที่ 6-8
- ทีพาราตรีกาล** น. เวลากลางวันและกลางคืน
ในควมว่า "อันอยู่แผ่นดินนี้ขึ้นไปเบื้องบนได้โยชน์ 1 เทียรย่อมมาไหว้
มาเฝ้ามาแหนบำเรอเชอภักดี พระญาธรรมโสกราชทุกทีพาราตรีกาล
บมิได้ขาดด้วยบุญองค์นั้นแล ฯ " บรรทัดที่ 6-8
- หิมพานต์** น. ชื่อป่าหนาวแถบเหนือของอินเดีย

	<p>ในควมว่า “หมู่เทพยดาอันอยู่ในหิมพานต์ เทียรย้อมเอาน้ำใน อโนตตสระ อันหอมอันใส่องดงแก้วผลึกรัตนะ” บรรทัดที่ 9-10</p>
อโนตตสระ, อโนตตสระ น. สระอโนดาต	
	<p>ในควมว่า “หมู่เทพยดาอันอยู่ในหิมพานต์ เทียรย้อมเอาน้ำใน อโนตตสระอันหอมอันใส่องดงแก้วผลึกรัตนะ” บรรทัดที่ 9-10</p>
แก้วผลึกรัตนะ	<p>น. แก้วอย่างหนึ่งที่มีสีใสขาว</p>
	<p>ในควมว่า “หมู่เทพยดาอันอยู่ในหิมพานต์ เทียรย้อมเอาน้ำใน อโนตตสระอันหอมอันใส่องดงแก้วผลึกรัตนะ” บรรทัด 9-10</p>
เสมอ	<p>จ. เท่ากัน, ปานกัน, เหมือนกัน; เรียบราบ, ไม่ลุ่มๆ ดอนๆ; ำไปเป็น นิตยในควมว่า “เย็นกินหวานอันมีรสักหนา เขามาถวายเสมอแล วันละ16 กลออมทุกวาร” บรรทัดที่ 10-11</p>
ทรงพระปฏิภกไตรย	<p>ก. มีความรอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก</p>
	<p>ในควมว่า “อันทรงพระปฏิภกไตรย” บรรทัดที่ 14-15</p>
น้ำสรง	<p>น. น้ำสำหรับบรรพชิตและเจ้านายอาบ, ในที่นี้หมายถึง น้ำสำหรับ เทวดาผู้เป็นใหญ่อาบ</p>
	<p>ในควมว่า “น้ำ 2 กลออมใส่ไว้เป็นสำหรับน้ำสรงแลน้ำส่วย พระองค์แตงดงนั้นทุกวารมิได้ขาด” บรรทัดที่ 17-18</p>
น้ำส่วย	<p>น. น้ำดื่ม</p>
	<p>ในควมว่า “กลออมใส่ไว้สำหรับน้ำสรงน้ำส่วยพระองค์แตงดงนั้นทุก วารมิได้ขาด ฯ” บรรทัดที่ 17-18</p>
นาคลดาวัน	<p>น. นาคลดาวัลย์, ชื่อเถาวัลย์ชนิดหนึ่งที่ใช้เป็นไม้สีฟัน</p>
	<p>ในควมว่า “เทพยดาลางจำพวกเขาเชือกเขานชื่อว่ นาคลดาวันนั้นเป็นอันอ่อนแลหอมมาถวายให้เป็นไม้สีพระทนต์ทุก วัน” บรรทัดที่ 18-20</p>
ไม้สีพระทนต์	<p>น. ไม้ที่ใช้สีฟัน</p>
	<p>ในควม “แลไม้สีพระทนต์นั้น พระองค์ให้ไปถวายแก่พระสงฆ์แลอัน 60000 พระองค์ทุกวาร” บรรทัดที่ 20-1</p>

มนุสสฎมิหน้า 138

ยาทิพย์

น. ยาวิเศษ

	<p>ในควมว่า "ทุกวารเทพดาลางจำพวกเอาผลมะขามป้อมอันมีรสหวานแลหอมนักมีพรรณดังทองแลเสวยเป็นยาทิพย์นั้น"</p> <p>บรรทัดที่ 5-6</p>
จัททันตสระ	<p>น. ชื่อสระใหญ่ 1 ใน 7 สระในป่าหิมพานต์</p> <p>ในควมว่า "เทพดาลางจำพวกเอาผ้าทิพย์อันงามนักหนามีพรรณ 4 สิ่งเอามาแต่จัททันตสระ" บรรทัดที่ 10-11</p>
ผ้าเช็ดหน้าทิพย์	<p>น. ผ้าเช็ดหน้าทิพย์</p> <p>ในควมว่า "เทพดาลางจำพวกเอาผ้าเช็ดหน้าทิพย์อันงามนักหนามีพรรณ 5 สิ่ง สีดำสีแดงสีขาวสีเหลืองสีเขียวมาแต่จัททันตสระ"</p> <p>บรรทัดที่ 12-14</p>
รองฉลองพระบาท	<p>น. รองเท้า</p> <p>ในควมว่า "แต่งรองฉลองพระบาทท่านแล" บรรทัดที่ 21-1</p>
	<p>มนุสสภูมิหน้า 139</p>
กาทองทิพย์	<p>น. ภาชนะตม่น้ำทองวิเศษ</p> <p>ในควมว่า "เทพดาลางจำพวกเอากาทองทิพย์อันดี มีพรรณคันธอันหอมนักหนามาถวายแด่พระญาศรีธรรมมาโลกราช" บรรทัดที่ 1</p>
พรรณคันธ	<p>ว. มีผิวพรรณที่มักกลิ่นหอม</p> <p>ในควมว่า "มีพรรณคันธอันหอมนักหนามาถวายแด่พระญาศรีธรรมมาโลกราช" บรรทัดที่ 1-2</p>
พระเกษุ, พระเกศ	<p>น. ผม</p> <p>ในควมว่า "แต่งสรงพระเกษุทุกวัน ฯ" บรรทัดที่ 2-3</p>
หิมวันต์	<p>น. หิมวัต, ชื่อหนึ่งของเทือกเขาหิมาลัย; ชื่อป่าหนาวแทบเหนือของอินเดีย; ศัพท์นี้แปลงใช้ได้หลายอย่าง คือ 1.หิมวาท (แปลงจาก ส. หิมวต) 2. หิมวาน 3.หิมพาน (รูปประดมแห่ง ส.หมวต.) 4.หิมวันต์ (ป.หมวต.) 5.หิมพานต์ (แปลงจาก ป.หิมวต.) 6.หิมวา (รูปประดมแห่ง ป. หิมวต)</p> <p>ในควมว่า "แลมีคำเท่าคำมากเอามาแต่หิมวันต์เป็นกระบาเสวยทุกวัน" บรรทัดที่ 4-5</p>
กระยาเสวย	<p>น. เครื่องเสวย</p>

- ในความว่า “แลมีลำเท่าลำหมาเอาแต่หิมวันต์เป็นกระยาเสวยทุก
วัน” บรรทัดที่ 4-5
- เสขุขติสาลี** น. ขาดิสาลี, สัญขาดิสาลี หรือ สัญขาดิสาลี คือ ข้าวที่เกิดเองและ
ออกรวงเป็นข้าวสาร
ในความว่า “นกเปล้าแลนกแขกเต้านกคลานกจริง คาบเอารวงข้าว
อันชื่อเสขุขติสาลี” บรรทัดที่ 13-14
- สมเด็จพระบาทท้าวศรีธรรมมาโสกราช** น. พระเจ้าอโศกมหาราช
ในความว่า “ข้าวนั้นเป็นข้าวต้นเป็นกระยาเสวยแต่สมเด็จพระบาท
ท้าวศรีธรรมมาโสกราชทุกเพราทุกอย่าง” บรรทัดที่ 18-19
- มनुสสุมินหน้า 140**
- นกกกรวิก** น. นกการเวก
ในความว่า “อันว่านกทั้งหลายอันมิในป่ามีอาที่คือนกกรวิกแลนกยูง
และนกกระเรียนและนกดูเหว่าทั้งหลาย” บรรทัดที่ 5-6
- ไพเราะ** จ. เพราะ, เสนาะ, น่าฟัง (แผลงมาจาก พิเราะ)
ในความว่า “แลร้องด้วยศัพท์สำเนียงอันไพเราะมาถวายแต่พระญา
ศรีธรรมมาโสกราชทุกวันมิได้ขาดแล” บรรทัดที่ 8-9
- จงน** ก. สงสัย, ไม่แน่ใจ, แคลงใจ
ในความว่า “เสียงแห่งนกกกรวิกนั้นมันเพราะนักหนาและเป็นจงนอยู่
แล” บรรทัดที่ 18
- กระทำบำเรอ** ก. การปรนนิบัติให้เป็นที่ชอบใจ
ในความว่า “ย่อมมากกระทำบำเรอมาแต่พระบาทพระเจ้าศรีธรรมมา
โสกราชดังกล่าวมานี้แล” บรรทัดที่ 19

มनुสสุมินหน้า 141

- ดอกชาติบุตร** น. ชาติบุตร, ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ดอกมีสีขาวและมีลักษณะคล้ายดอก
มะลิลา
ในความว่า “แลฝูงนาคราชทั้งหลาย เอาผ้าอันงามดังดอกชาติ
บุตรอันบริสุทธิบริรมิได้ระคนด้วยด้ายไทยแล้วด้วยไหมเทศวิเศษดัง
ผ้าทิพย์” บรรทัดที่ 3-5

ไหมเทศ	<p>น. ไหมจากต่างประเทศ , ผ้าไหมต่างถิ่น</p> <p>ในควมว่า “อันบริสุทธิสมบัติได้ระคนด้วยด้ายไทยแล้วด้วยไหมเทศ วิเศษดั่งผ้าทิพย์” บรรทัดที่ 3-5</p>
เจ้านิเธร	<p>น. สันนิษฐานว่าจะน่าเป็นเจ้านิโครธสามเณรดั่งที่กล่าวไว้ในหนังสือ มหาวงษ์พงษาวดารลังกาทวีปซึ่งพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เป็นผู้แปล</p> <p>ในควมว่า “แลพระญาศรีธรรมมาโสกราชนั้นธได้ฟังพระธรรมเทศนา แต่เจ้าไทยพระองค์ 1 ชื่อว่า <u>เจ้านิเธร</u>” บรรทัดที่ 9-10</p>
ศรัทธา	<p>น. ความเชื่อถือ, ความเลื่อมใส</p> <p>ในควมว่า “ธ มีใจศรัทธาในศาสนาพุทธเจ้านักหนา” บรรทัดที่ 11</p>
พระศรีรัตนไตรย	<p>น. แก้วอันประเสริฐสามประการของพุทธศาสนิกชน คือพระพุท พระธรรม พระสงฆ์</p> <p>ในควมว่า “ใจอ่อนน้อม <u>พระศรีรัตนไตรย</u>นั้นนักหนา” บรรทัดที่ 11-12</p>
จิ้งห้น	<p>น. ข้าว อาหาร (ใช้แก่พระสงฆ์)</p> <p>ในควมว่า “แต่ฉันจิ้งห้นหมื่นสำหรับอันพระญาพิมพิศาล” บรรทัดที่ 11-12</p>
สำหรับ	<p>น. ของ หรือคนที่รวมกันเข้าได้ ไม่ผิดหนุ่ผิดพวก เป็นชุด เป็นวง เป็นต้น</p> <p>ในควมว่า “แต่ฉันจิ้งห้นหมื่นสำหรับอันพระญาพิมพิศาล” บรรทัดที่ 11-12</p>
พระญาพิมพิศาลราช	<p>น. พระญาพินทุสารราช, พระราชบิดาของพระเจ้าอโศกมหาราช</p> <p>ในควมว่า “ใจอ่อนน้อมพระศรีรัตนไตรยนั้นนักหนาธ แต่ฉันจิ้งห้น หมื่นสำหรับอันพระญาพิมพิศาล ผู้เป็นพระบิดาพระญาศรีธรรม โสกราชแต่ให้ฝูงบริพาชกทั้งหลาย 6 หมื่นกินแต่ก่อนมาทุกวัน” บรรทัดที่ 11-14</p>
พระบิดา	<p>น. พ่อ หมายถึงพระญาพินทุสาร</p> <p>ในควมว่า “ผู้เป็นพระบิดาพระญาศรีธรรมมาโสกราชแต่ให้ฝูง บริพาชกทั้งหลาย 6 หมื่นกินแต่ก่อนมาทุกวัน” บรรทัดที่ 13-14</p>
บริพาชก	<p>น. บริพาชก, นักบวชผู้ชายนอกพระพุทธศาสนา ประเภทหนึ่งใน อินเดีย</p>

	<p>ในควมว่า “แต่งให้ฝูง<u>บริพาชก</u>ทั้งหลาย 6 หมื่นกินแต่ก่อนมา ทุกวัน” บรรทัดที่ 14</p>
มหาวิหาร	<p>น. วิหารใหญ่, ที่อยู่ของพระสงฆ์, ที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ในควมว่า “พระญานันธให้นำ<u>มหาวิหาร</u>ในอุทยานนั้น” บรรทัดที่ 17</p>
อุทยาน	<p>น. สวนเป็นที่รื่นรมย์ ในควมว่า “พระญานันธให้ทำมหาวิหารใน<u>อุทยาน</u>นั้น” บรรทัดที่ 17</p>
อโศการาม	<p>น. อโศการาม, ชื่อวัดที่พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างขึ้นไว้ในเมือง ปาตลีบุตร ในควมว่า “พระญานันธให้ทำมหาวิหารในอุทยานนั้นสร้างเป็นลาราม ชื่อ<u>อโศการาม</u>ถวายเป็นสำนักนี้แก่พระสงฆ์ทั้งหลายแล” บรรทัดที่ 17-18</p>
	<p>มนุสสมิทหน้า 142</p>
สรรพของถวาย	<p>น. ของถวายทั้งหมดทั้งปวง ในควมว่า “เมื่อหน้า<u>สรรพของ</u>ถวายอันเขาทั้งหลายเอามาถวายดี” บรรทัดที่ 1</p>
สิ่งสัตว์	<p>น. สัตว์ต่าง ๆ มักหมายถึง สัตว์ป่า ในควมว่า “มนุษย์ทั้งหลายเอามากดี<u>สิ่งสัตว์</u>ทั้งหลายเอามาถวายก็ ดี” บรรทัดที่ 3</p>
เทวราช	<p>น. พระเจ้าแผ่นดิน ในควมว่า “แลจึงแจกแก่<u>เทวราช</u>แล้วจึงแจกแก่ลูกเจ้าลูกขุนหมุน ทนายไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลายในเมืองนั้นทุกคนฯ” บรรทัดที่ 5-7</p>
อังกาส	<p>น. ถวายอาหารพระ, เลี้ยงพระ ในควมว่า “พระองค์ให้หีบอ้อยทั้งหลายนั้น<u>อังกาส</u>แก่พระสงฆ์ ทั้ง 6 หมื่นพระองค์” บรรทัดที่ 10-11</p>
ราชมณฑิร	<p>น. ราชมนทิระ, ราชมณฑิยร, เรือนหลวง ในควมว่า “พระองค์ให้หีบอ้อยทั้งหลายนั้น<u>อังกาส</u>แก่พระสงฆ์ ทั้ง 6 หมื่นพระองค์ด้วยจึงหันวันเมื่อไป<u>ฉันราชมณฑิร</u>” บรรทัดที่ 10-12</p>

- ฉันทน์ ก. กิน (ใช้แก่ภิกษุสามเณร)
 ในความว่า “เมื่อพระสงฆ์ทั้งหลายฉันทน์แล้วพระองค์จึงหลั่งน้ำ
 ทักซิโตนกแล้ว” บรรทัดที่ 12-13
- น้ำทักซิโตนก น. น้ำที่หลั่งในเวลาทำทาน เพื่ออุทิศผลให้แก่ผู้ตาย, น้ำที่หลั่งลง
 เป็นการแสดงว่ามอบให้เป็นสิทธิ์ขาด, น้ำกรวด คือ น้ำที่ใช้แทน
 สิ่งของที่ให้ชื่อใหญ่โตหรือไม่มีรูปที่จะหยิบยกให้ได้ เช่น วัด ศาลา
 หรือบุญกุศล เป็นต้น
 ในความว่า “เมื่อพระสงฆ์ทั้งหลายแล้วพระองค์จึงหลั่ง
น้ำทักซิโตนกแล้ว” บรรทัดที่ 12-13
- อัมจันทร์ น. อัมจันทร์, ที่นั่งเป็นชั้นๆ สำหรับดูการแสดงมีลักษณะเป็นรูปครึ่ง
 วงกลม, ชั้นที่ตั้งของชายหรือก่าวขึ้นลงทำเป็นชั้นๆ อรรถจันทร์ ก็ว่า
 ในความว่า “พระองค์ตามลงมาส่งพระสงฆ์ทั้งหลาย เติงพื้นอัมจันทร์
 พระราชมณฑรินั้นแล” บรรทัดที่ 14-15
- นางอสนิมิตตาราชเทวี น. เป็นพระราชเทวีของพระเจ้าอโศกมหาราช
 ในความว่า “ในวันนั้นได้นางอสนิมิตตาราชเทวีนั้น”
 บรรทัดที่ 17-18
- ชำระ ก. ชะล้างให้สะอาด เช่น ชำระร่างกาย
 ในความว่า “ครั้นรุ่งเช้านางก็ลุกจากที่นอนแล้วก็ชำระพระองค์”
 บรรทัดที่ 18
- ข้าวยาคุ น. ข้าวต้มในน้ำนม, อาหารชนิดหนึ่งทำด้วยข้าวอ่อน
 ในความว่า “แล้วนางจึงแต่งจันทน์แลข้าวยาคุ อิกสรรพาหารและ
 หมากพลูอังคาสแก่พระสงฆ์ทั้งหลาย 6 หมื่นพระองค์”
 บรรทัดที่ 19-20
- สรรพาหาร น. อาหารทั้งปวง
 ในความว่า “แล้วนางจึงแต่งจันทน์แลข้าวยาคุ อิกสรรพาหารและ
 หมากพลูอังคาสแก่พระสงฆ์ทั้งหลาย 6 หมื่นพระองค์”
 บรรทัดที่ 19-20

มนุสสภุมินิหน้า 143

เสวย	<p>ก. รับประทาน</p> <p>ในควมว่า "พระองค์จึงแลเห็นนางอสนิมิตตานั้นแลนั้นอยู่เหนือแท่นแล<u>เสวย</u>อ้อยอยู่" บรรทัดที่ 7-8</p>
พระสรวล	<p>ก. หัวเราะ</p> <p>ในควมว่า "จึงกล่าวด้วยคำสรรเสริญทรง<u>พระสรวล</u>เล่นตัวคดีว่าฉันนี้" บรรทัดที่ 10-11</p>
คดี	<p>น. เรื่อง</p> <p>ในควมว่า "จึงกล่าวด้วยคำสรรเสริญทรง<u>พระสรวล</u>เล่นตัวคดีว่าฉันนี้" บรรทัดที่ 10-11</p>
ระเบงระบำ	<p>ก. แสดงการละเล่นทั้งร้องทั้งรำ</p> <p>ในควมว่า "เจ้านั้นจะว่าผู้หญิงหรือว่า<u>ระเบงระบำ</u>อันแสร้างแต่งแลงามพันแพ่งพรรณ" บรรทัดที่ 11-14</p>
พระราชสามี	<p>น. พระราชสามี คือ พระญาติธรรมโลกราช</p> <p>ในควมว่า "ครั้นว่านางอสนิมิตตาได้ยิน<u>พระราชสามี</u>ตรัสหักดังนั้น" บรรทัดที่ 15-16</p>
ยักษ์	<p>น. อมนุษย์พวกหนึ่ง ถือกันว่ามรูปร่างใหญ่โตน่ากลัว มีเขี้ยวอก ใจดำอำมหิต ชอบกินมนุษย์ กินสัตว์ โดยมากมีฤทธิ์เหาะได้จำแลงตัวได้, บางทีใช้ปะปนกับคำว่าอสูร และราชสก็มี</p> <p>ในควมว่า "เทพดาและครุฑราชนาคราชแลยักษ์<u>คนัถ</u>พกินนรกินนรี" บรรทัดที่ 19-20</p>
คนัถ	<p>น. คนธรรพ์, ชาวสวรรค์พวกหนึ่ง เป็นบริวารทำวธตรฐ มีความชำนาญในวิชาดนตรีและขับร้อง</p> <p>ในควมว่า "เทพดาและครุฑราชนาคราชแลยักษ์<u>คนัถ</u>พกินนรกินนรี" บรรทัดที่ 19-20</p>
กินนร	<p>น. อมนุษย์ในนิยาย มี 2 ชนิด ชนิดหนึ่งเป็นครึ่งคนครึ่งนก ท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนก อีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนคน เมื่อจะไปไหนมาไหน ก็ใส่ปีกใส่หางบินไป</p> <p>ในควมว่า "เทพดาและครุฑราชนาคราชแลยักษ์<u>คนัถ</u>พ<u>กินนร</u>กินนรี" บรรทัดที่ 19-20</p>

- กนิษฐิ** น. กนิษฐิ, กนิษฐิเทศหญิง
 ในความว่า “เทพยดาและครุฑราชนาคราชแลย์กษัตริย์กนิษฐิ
กนิษฐิ” บรรทัดที่ 19-20
- วิทยากร** น. วิทยากร, อมนุษย์พวกหนึ่งมีฐานะต่ำกว่าเทวดา เชื่อว่ามีวิชา
 กายสิทธิ์สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้อยู่ในภูเขาหิมาลัย มีหน้าที่
 ปฏิบัติพระศิวะ
 ในความว่า “เทพยดาและครุฑราชนาคราชแลย์กษัตริย์กนิษฐิ
กนิษฐิแลวิทยากร” บรรทัดที่ 19-20
- มनुสสภูมิหน้า 144**
- เสนาพลาพลไพร่** น. ไพร่พล, ชาวเมือง, พลเมืองสามัญ, คนเลว กำลังทหาร
 ในความว่า “เสนาพลาพลไพร่มากนักหนาแลมีเงินทองของแก้ว
 ผ้าผ่อนข้าวน้ำเต็มยั้งเต็มอวงมากหลายนักหนา” บรรทัดที่ 2-4
- คฤหัสถ์** น. ผู้ครองเรือน, ผู้ไม่ใช่นักบวช, ขมารวาส
 ในความว่า “แลมีหมู่ท้าวพระญาทั้งหลายแลสมณพราหมณาจารย์
แลคฤหัสถ์” บรรทัดที่ 4-5
- ข้าพระบาท** ส. ข้าพเจ้า
 ในความว่า “แลท่านเสด็จมากลายข้าพระบายเห็นข้าพระบาท นั่งอยู่
 แลกินอ้อย แลพระองค์ กล่าวถ้อยคำดุจมิรู้จักข้าพระบาทเลย”
 บรรทัดที่ 7-9
- อิศรสมบัติ** น. สมบัติที่แสดงความเป็นใหญ่
 ในความว่า “พระองค์เจ้าฤๅนฤๅนต้องข้าพระบาทแลกล่าวข้าพระบาท
 ดังนี้เพื่อพระองค์ทรงยศศักดิ์ใหญ่อิศรสมบัติอันมโหฬาร”
 บรรทัดที่ 10-12
- มโหฬาร** ว. ยิ่งใหญ่, กว้างใหญ่
 ในความว่า “พระองค์ทรงยศศักดิ์ใหญ่อิศรสมบัติอันมโหฬาร”
 บรรทัดที่ 10-12
- ภัสตากร** น. ภัสตากร, สามิผู้ประเสริฐ
 ในความว่า “นางอสนธิมิตตารำพึง ดั่งนั้นจึงมีใจอันร้ายแก่พระญา
 ศรีธรรมมาเสกราชผู้เป็นภัสตากร” บรรทัดที่ 13-14

มหाराช น. คำเรียกพระญาติหรือธรรมโศกราช
 ในความว่า "จึงกราบทูลแต่พระบาทพระเจ้าศรีธรรมโศกราช ว่าฉัน
นี้มีนาราช ข้าแต่พิตรฉันว่าอ้อยนี้มีมิพักปลูก" บรรทัดที่ 15-16

มนุสสภูมิหน้า 145

สนลขมทวิป, สกลขมทวิป น. ท้าวขมทวิป

ในความว่า "อันว่าราชสมบัติทั้งปวงอันมีในสนลขมทวิปทั้งปวงนี้"
 บรรทัดที่ 4-5

อักษิณุมหาพรหม, อกนิฐุมหาพรหม น. มหาพรหมชั้นอกนิฐุรา, มหาพรหมชั้นพรหม
 โลกภูมิที่ 5 ซึ่งเป็นภูมิสูงสุดในสุทธาวาส 5
 ในความว่า "ส่วนว่าบุญเจ้าได้เจ้ายอขึ้นไปไว้ถึงอักษิณุมหาพรหม"
 บรรทัดที่ 6-7

มหาอวิจรก น. มหาอวิจรก, ชื่อจรกใหญ่ขุมที่ 8 ใน 8 ขุม, ได้แก่ สัตถุชีพนรก
 กาลสูตตนรก สังฆาฏนรก โรจนนรก มหาโรหุพพนรก ตาปนรกมหา
 ตาปนรก มหาอวิจรก, สัตถุที่เกิดในนรกขุมนี้ย่อมถูกลงโทษหนัก
 มากที่สุด ได้รับความทุกข์ทรมานหนักที่สุด ความทุกข์ทรมาน
 อยู่อย่างนั้นตลอดกาลนาน, อวิจรก หรือ อเวจิมหานรก ก็เรียก
 ในความว่า "ส่วนว่าบุญของเราได้เจ้าข่มลงไปถึงมหาอวิจรก"
 บรรทัดที่ 7-8

ภฤตากริตย์ ก. ภัตตภฤตย์, ทำภัตกิจ, ฉันทอาหาร
 ในความว่า "ครั้นพระสงฆ์ทั้งหลายภฤตากริตย์แล้ว เราจะถวายไตร
 จีวรแต่พระสงฆ์ทั้งหลาย 6 หมื่นสำหรับ" บรรทัดที่ 10-12

ไตรจีวร น. ผ้า 3 ผืนของภิกษุ คือ อันตราวาสก (สบง) อุตราสงค์ (จีวร) และ
 สังฆาฏี (ผ้าทาบ)
 ในความว่า "ครั้นพระสงฆ์ทั้งหลายภฤตากริตย์แล้ว เราจะถวายไตร
จีวรแต่พระสงฆ์ทั้งหลาย 6 หมื่นสำหรับ" บรรทัดที่ 10-12

มนุสสภูมิหน้า 146

เขนยทอง น. เขนย, หมอนหนุนที่ประดับด้วยทอง

	<p>ในความว่า “แล้วกินนอนกลิ้งไปกลิ้งมาเหนือเขนยของแต่ชีพพคำเท่า ถึงเที่ยงคืน” บรรทัดที่ 4-5</p>
วันอุโบสถ	<p>น. วันที่พุทธศาสนิกชนถืออุโบสถศีล คือ ศีลอุโบสถหรือศีล 8 และ พิธีกรรมในพระพุทธศาสนา เดือนหนึ่งมีวันอุโบสถ 4 วัน คือวันขึ้น 8 ค่ำ ขึ้น 15 ค่ำ แรม 8 ค่ำ และแรม 15 ค่ำ หรือแรม 14 ค่ำในเดือน ขาด</p>
ราตรีกาล	<p>ในความว่า “วันนั้นได้เดือนเพ็ญบูรณวันอุโบสถมีแล ในเมื่อราตรีกาล เที่ยงคืนวันจึงพระจตุโลกบาลทั้ง 4 คน” บรรทัดที่ 8-9</p>
พระจตุโลกบาล	<p>น. เวลากลางคืน</p> <p>ในความว่า “ในเมื่อราตรีกาลเที่ยงคืนวันจึงพระจตุโลกบาลทั้ง 4 ต นคนหนึ่งชื่อท้าวกุเวรราช” บรรทัดที่ 8-10</p>
ท้าวกุเวรราช	<p>น. จตุโลกบาล, จาตุมหาราช, หัวหน้าเทวดาในชั้นจาตุมหาราชมี หน้าที่รักษาโลกในทิศทั้ง 4 เรียกว่า ท้าวจตุโลกบาล คือ 1. ท้าวธตรฐ จอมกุด หรือจอมคนธรรพ รักษาโลกด้านทิศบูรพา หรือทิศตะวันออก 2. ท้าววิรุฬหก จอมเทวดาหรือจอมกุ่มภัณฑ์ รักษาโลกด้านทิศ ทักษิณหรือทิศใต้ 3. ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค รักษาโลกด้านทิศประจิม หรือทิศตะวันตก 4. ท้าวกุเวร จอมยักษ์ รักษาโลกด้านทิศอุดรหรือทิศ เหนือ, จตุโลกบาลก็ว่า</p>
ท้าวธตรฐราช	<p>ในความว่า “ในเมื่อราตรีกาลเที่ยงคืนวันจึงพระจตุโลกบาลทั้ง 4 ตน” บรรทัดที่ 8-9</p>
ท้าวเวสสุวรรณ	<p>น. กุเวร, ชื่อท้าวจาตุมหาราชองค์หนึ่ง ประจำทิศอุดร, ท้าวเวสวัณ หรือท้าวเวสสุวรรณ ก็เรียก</p>
ท้าวธตรฐราช	<p>ในความว่า “ในเมื่อราตรีกาลเที่ยงคืนวันจึงพระจตุโลกบาลทั้ง 4 ต นคนหนึ่งชื่อ ท้าวกุเวรราช” บรรทัดที่ 8-9</p>
ท้าววิรูปักษ์ราช	<p>น. ธตรฐ, ชื่อท้าวจาตุมหาราชองค์หนึ่ง ประจำทิศบูรพา</p> <p>ในความว่า “เทพดาผู้เป็นพระญาแก่เทพดาทั้งหลายฝ่ายตะวันออก เขาสิเนรุราชนั้นชื่อว่าท้าวธตรฐราชผู้เป็นพระญาแก่เทพดา ทั้งหลาย” บรรทัดที่ 16-17</p>
ท้าววิรูปักษ์ราช	<p>น. วิรูปักษ์, ชื่อท้าวจาตุมหาราชองค์หนึ่ง ประจำทิศประจิม</p>

ท้าววิรุฬหก	<p>ในควมว่า “คนหนึ่งชื่อว่า<u>ท้าววิรุฬหก</u>” บรรทัดที่ 14 ชื่อ วิรุฬหก, ชื่อท้าวจาดุมหาราชองค์หนึ่ง ประจำทิศทักษิณ ในควมว่า “คนหนึ่งชื่อว่า<u>ท้าววิรุฬหก</u>” บรรทัดที่ 10-11</p>
พระโศภนหาราช	<p>น. พระโศภณ, ท้าวเวสวัณ, ท้าวเวสสุวัณ, ท้าวภูเวร, ท้าวจาดุมหาราชองค์หนึ่งประจำทิศอุดร ในควมว่า “เมื่อนั้นท้าวภูเวรราชคเณศองค์พระโศภนหาราชนั้น ธิ มี หมู่ยักษ์เสนาบดีเป็นบริวาร” บรรทัดที่ 14-15</p>
ยานทิพย์	<p>น. พาหนะวิเศษ ในควมว่า “แลเสด็จไปในยานทิพย์อันดีแต่อาลคมันทาพิมานอันมี เบื้องอุตตรทิศ แล้วจึงเสด็จมาลวงทักษิณทิศได้ ฯ” บรรทัดที่ 15-16</p>
อาลคมันทาพิมาน	<p>น. อาฬกมณฑา, ชื่อเมืองท้าวเวสวัณ ในควมว่า “แลเสด็จไปในยานทิพย์อันดีแต่อาลคมันทาพิมานอันมี เบื้องอุตตรทิศ แล้วจึงเสด็จมาลวงทักษิณทิศได้ ฯ” บรรทัดที่ 15-16</p>
บัญชีรพระราชมนฑิร	<p>น. หน้าต่างพระราชมณฑิร ในควมว่า “พระไพศาลพระมหาราช ทรลยผ่านหน้า<u>บัญชีรราชมนฑิร</u> <u>นางอสนธิมิตตานอนคยูนัน</u>” บรรทัดที่ 17-18</p>
สามี	<p>น. ผัว, ชายที่เป็นคู่ครองของหญิง, คู่กับ ภรรยา หรือภริยา ในควมว่า “นางอสนธิมิตตา ทอดใจใหญ่อยู่เพราะว่าอยู่ยังหน้าผ้า ไตรจีวรมิได้ถ้วน 6 หมั้นสำหรับตั้งคำทานผู้เป็น<u>สามี</u>กล่าวนั้น” บรรทัดที่ 19-20</p>

มนุสสภุมินหน้า 147

พระปัตเตยกโพธิเจ้า	<p>น. พระปัตเตยกโพธิเจ้า, พระปรัตเตยกโพธิเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้าพวกหนึ่งที่ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนผู้อื่น ในควมว่า “เมื่อกำเนิดแต่ก่อนโพ้นเจ้าไล่ได้ให้ทานผ้าผืนแก่ <u>พระปัตเตยกโพธิเจ้าพระองค์ 1</u>” บรรทัดที่ 3-4</p>
ประอบแก้วทิพย์	<p>น. ผอบแก้ววิเศษ ในควมว่า “จึงพระโศภนหาราชจึงเอา<u>ประอบแก้วทิพย์</u>” บรรทัดที่ 7-8</p>
พระสิเนรุราชบรรพต	<p>น. ภูเขาสิเนรุ, เขาพระสุเมรุ</p>

ในควมว่า "ก็เสด็จไปสู่อาลภมณฑาพิมานอันเป็นที่อยู่โดยอุตรทิศ
พระสิเนราชบรรพตนั้นแล" บรรทัดที่ 19-20

มनुสสฎมิหน้า 148

ภัตตาทิก

น. ภัตตาทิก, การฉันอาหาร

ในควมว่า "ครันภัตตาทิกแล้ว จึงพระเจ้าศรีธรรมโศกราช ๓ ก็บูชา
พระสงฆ์เจ้าด้วยรูปแลเทียนข้าวตอกดอกไม้" บรรทัดที่ 2-3

เท่าจันท์จรรณ,

เท่าจันท์จรรณ

น. ผงแก่นจันท์

ในควมว่า "เอาเจ้าเท่าจันท์จรรณอันหอมเทียนรูปนางอลันธมิตตา
จึงเอาประอบแก้วอันเต็มด้วยผ้าทิพย์ ใส่ในประอบสุวรรณรัตนะอัน
หนึ่ง" บรรทัดที่ 8-9

ประอบสุวรรณรัตนะ

น. ผอบแก้ว

ในควมว่า "จึงเอาประอบแก้วอันเต็มด้วยผ้าทิพย์ใส่ในประอบ
สุวรรณรัตนะอันหนึ่ง" บรรทัดที่ 8-9

พระองค์การ, พระโองการ น. คำศักดิ์สิทธิ์, พระราชโองการ

ในควมว่า "เมื่อนั้นนางอลันธมิตตาจึงรับพระองค์การด้วยดีแล้วก็
กราบพูลดังนี้" บรรทัดที่ 19

มनुสสฎมิหน้า 149

พฤฒาจารย์

น. อาจารย์ผู้เฒ่า, พรหมณ์ผู้เฒ่า

ในควมว่า "จึงรับเอาผ้าผืนหนึ่งก่อนนั้นถวายแก่เจ้าไทยผู้เป็น
พฤฒาจารย์อันแก่กว่าพระสงฆ์ทั้งหลายนั้นก่อนแล" บรรทัดที่ 9-11

มหัศจรรย์

ว. แปลกประหลาด, น่าพิศวงมาก

ในควมว่า "พระบาทเจ้าศรีธรรมโศกราชเห็นเป็นมหัศจรรย์ดังนั้น
๓ ก็ยินดีนักหนา" บรรทัดที่ 17-18

มनुสสฎมิหน้า 150

กัลยาณีทิพย์

น. นางงาม, หญิงงามที่ประเสริฐ

ในควมว่า "ดูกรเจ้าอลันธมิตตาผู้เป็นกัลยาณีทิพย์" บรรทัดที่ 5-6

บาทบริจา	น. บาทบริจาริกา, หญิงที่มีหน้าที่รับใช้ปฏิบัติพระเจ้าแผ่นดิน ในความว่า “แลอันว่านางอสนธิมิตตาผู้เป็นบาทบริจาแห่งพระเจ้า ศรีธรรมมาโสกราช” บรรทัดที่ 11-12
อนุญาต	ก. ยินยอม, ยอมให้, ตกลง ในความว่า “แลอันว่านางอสนธิมิตตาผู้เป็นบาทบริจาแห่งพระเจ้า ศรีธรรมมาโสกราช ฐ ให้อนุญาตดังนั้นก็ดี” บรรทัดที่ 11-12
รำเรียน	ก. เรียนให้ชื่นใจ ในความว่า “แม้นว่านางจะทำการอันใด ๆ น้อยหนึ่งก็ดี เทียบยอม รำเรียนแต่พระบาท ฐ ผู้เป็นผัวแล” บรรทัดที่ 14-15
บัญชา	ก. สั่งการตามอำนาจหน้าที่ ในความว่า “แลท่านบัญชาด้วยนาง นางจึงกระทำได้แลอย่างว่ากว่า นั้นอื่นเลย” บรรทัดที่ 15-16
บันทม	ก. บรรทม, นอน, ประทม หรือผทม ก็ว่า ในความว่า “แม้นว่าพระบาทมมิได้บันทมใ้นางนั้นกับมิจากันก่อน เลย” บรรทัดที่ 17-18
มนุสสภูมิหน้า 151	
มารยาท	น. มารยาท, กิริยาวาจาที่ถือว่าเรียบร้อย ในความว่า “เจ้าอสนธิมิตตาผู้นี้แลมีมารยาทแลปรากฏด้วยรู้ด้วย หลักเขลียวฉลาด” บรรทัดที่ 1-2
มิตรสหาย	น. เพื่อนฝูง ในความว่า “คนรักก็หลายทั้งมิตรสหายก็มาก” บรรทัดที่ 2
เจรจาปราศรัย	น. การพูดด้วยไมตรีจิต ในความว่า “คนรักก็หลายทั้งมิตรสหายก็มากรู้เจรจาปราศรัยแล มิเกียดคร้านอุสาหนักหนา” บรรทัดที่ 2-3
อุสา	ก. บากบั่น, พยายาม, ชยัน, อดทน ในความว่า “คนรักก็หลายทั้งมิตรสหายก็มากรู้ เจรจาปราศรัยแล มิเกียดคร้าน <u>อุสา</u> หนักหนา” บรรทัดที่ 2-3
พระกรรม	น. ธุ, ไบหู

- ในความว่า “อันว่าเนื้อความนั้น ก็รู้ถึงพระภรรณสมเด็จพระบาท พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราช ฯ” บรรทัดที่ 12-13
- สำแดง** ก. ทำให้เห็นปรากฏ เช่น สำแดงฤทธิ์ สำแดงเดช (ແລ່ງມາຈາກ ແສດ)ในความว่า “ผิฉะนั้นมาจะสำแดงให้เขารู้จักเจ้าอสนรมิตตาว่า ผู้มีบุญ” บรรทัดที่ 17-18
- แหวนพระอำมรงค์** น. แหวน
ในความว่า “พระองค์จึงถอดแหวนพระอำมรงค์ดวง 1” บรรทัดที่ 20
- มนุสสภูมิหน้า 152**
- ชุนู๋** ก. ประชุม, รวมกัน, (ใบ) เขียนเป็น ชุนู๋ ก็มี
ในความว่า “แล้วพระองค์จึงให้เรียกนางทั้งหลาย 16,000 มาชุนู๋กัน” บรรทัดที่ 3-4
- อธิฐาน** ก. ตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, ตั้งจิตปรารถนา, ตั้งจิต ขอร้องต่อสิ่งที่ตนถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เพื่อผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, อธิฐาน ก็ว่า
ในความว่า “ถอดพระอำมรงค์ออกจากมือ ๆ เอาใส่ไว้ในขนมันนั้นแล อธิฐานว่านางผู้มีบุญได้จึงได้ขนมอันภูไสหวนนี้เกิด” บรรทัด 9-11
- ดำเนิน** ก. เดิน, ไป
ในความว่า “นางอสนรมิตตาจึงค่อยลุกไปแลมีดำเนินเป็นอันงาม” บรรทัดที่ 17
- มนุสสภูมิหน้า 153**
- เขาวราช** น. ยุพราช, ราชโอรสที่ยังเยาว์พระชนม์
ในความว่า “ให้แก่เขาวราชอันต่างๆ องค์พระญาแลองค์ละ 100 ผืน” บรรทัดที่ 17-15
- ชาวเจ้าราชตระกูล** น. ผู้ที่เป็นเชื้อพระวงศ์, เชื้อสายพระมหากษัตริย์
ในความว่า “แลให้ชาวเจ้าราชตระกูลทั้งหลายแลคนละ 50 ผืน” บรรทัดที่ 18-19

มนุสสภูมิหน้า 154

- หม่มมนตรีเสนาบดี** น. หมู่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่, หมู่แม่ทัพเจ้ากระทรวง
ในความว่า “แลให้หม่มมนตรีเสนาบดีแลคนละ 50 ผืน” บรรทัดที่ 1

ท้าวพระญาสามนตราขตระกูล น. พระญาสามนตราข, กษัตริย์ที่เป็นเจ้าประเทศ
 ในความว่า “เมื่อนั้นพระญาศรีธรรมมาโลกราชแลท้าวพระญาสาม
นตราขตระกูลพระหลวงขุนหมื่นทมนทนายพลไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลาย”
 บรรทัดที่ 5-7

มनुสสฎมิหน้า 155

ทิพย์พญาณ, ทิพยพญาณ น. ความรู้เป็นทิพย์

ในความว่า “เมื่อข้าได้ถวายค่านั้นพระไพศมหาราชเป็น
ทิพย์พญาณแก่ข้าแล” บรรทัดที่ 2-3

ยักษเสนาบดี

น. เสนาบดียักษ

ในความว่า “เมื่อนั้นพระไพศมหาราชเจ้าจึงเสด็จมาด้วย
ยักษเสนาบดีทั้งหลาย” บรรทัดที่ 8-9

ยาน

น. เครื่องนำไป, พาหนะต่าง ๆ เช่น รถ เกวียน เรือ, มักใช้เข้าคู่กับ
 พาหนะ เป็นยานพาหนะ

ในความว่า “พระไพศมหาราช ๖ จึงลงจากยานมาใกล้ที่นอน
 ข้าพระบาท” บรรทัดที่ 10-11

มनुสสฎมิหน้า 156

ขวนขวาย

ก. หมั่นเสาะแสวงหาเพิ่มเติมโดยไม่ยอมอยู่นิ่ง

ในความว่า “ผู้ใดแลมีปรีชา รู้หลักรู้ขวนขวายทำบุญทำได้” บรรทัดที่ 18

พระนวลโลกุตรธรรม

น. นวลโลกุตรธรรม, โลกุตรธรรม คือ ธรรมพันโลก 9 ได้แก่ มรรค 4
 ผล 4 นิพพาน 1

ในความว่า “ผู้ใดแลมีปรีชา รู้หลักรู้ขวนขวายทำบุญทำได้ก็จะได้ถึง
พระนวลโลกุตรธรรมแล” บรรทัดที่ 18-19

นครนิพพาน

น. เมืองนิพพาน, ตามที่มีคนเชื่อกันว่านิพพานเป็นเมืองเมืองหนึ่ง,
 หลักคำสอนพุทธศาสนิกายมหายานถือว่าสวรรค์สุขาวดีเป็น
 นิพพาน

ในความว่า “ก็จะพาดนเข้าสู่นครนิพพานตนเป็นข้าแต่ผู้เป็นเจ้าของ”
 บรรทัดที่ 18-20

มนุสสฎมิหน้า 157

สัทธา น. ความเชื่อความเลื่อมใสในพระธรรม, ความเชื่อความเลื่อมใส
ในคำว่า “แลผู้ใดมาเกิดเป็นมนุษย์ตั้งนั้นโสดและจะมีใจใสสัทธา
และจะรู้หลักเชื่อบุญเชื่อบาปนั้นก็ยากนักหนาแล” บรรทัดที่ 1-3

มนุสสฎมิหน้า 158

เสพย์ ก. เสพ, คบ เช่น ช่องเสพ
ในคำว่า “หมั่นสอนใจอย่างให้เคียดเสพย์ด้วยมิตรสหายผู้ดี”
บรรทัดที่ 4-5

พระมหาธาตุ น. พระสถูปซึ่งบรรจุพระบรมธาตุ
ในคำว่า “ธ ให้กระทำพระมหาธาตุได้ 84,000 พระองค์”
บรรทัดที่ 11-12

พระวิหาร น. วิหาร, วัด, ที่อยู่ของพระสงฆ์; ที่ประดิษฐานพระพุทธรูป, คู่กับโบสถ์
ในคำว่า “ให้ทำพระวิหารได้ 84,000 แลถวายจันทน์แก่เจ้าไทย”
บรรทัดที่ 13-14

จุลจักรพรรดิราช น. พระเจ้าจักรพรรดิน้อย, ในที่นี้สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึง
พระเจ้าจักรพรรดิเฉพาะทวีป
ในคำว่า “แลกล่าวถึงยศศักดิ์สมบัติแห่งพระญาศรีธรรมมาโสภ
ราชผู้เป็นจุลจักรพรรดิราชแล้วแล” บรรทัดที่ 16-17

ลาก น. ของที่ได้หรือการได้มาโดยไม่ได้คาดคิด
ในคำว่า “อันว่าฝูงบุญแลได้เป็นลากเป็นดีมีราชสมบัติมาก
นักหนา” บรรทัดที่ 17-18

ปรกตจักรพรรดิราช น. ปรกตจักรพรรดิราช, พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่เฉพาะในประเทศ
ของตน, ในโลกที่ปสรรมือธิบายว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีปรากฏอยู่ 3
ประเภท คือ พระเจ้าจักรพรรดิเฉพาะประเทศ 1 พระเจ้าจักรพรรดิ
เฉพาะทวีป 1 พระเจ้าจักรพรรดิทั่วแผ่นดิน 1 ในที่นี้สันนิษฐานว่า
หมายถึงพระเจ้าจักรพรรดิเฉพาะประเทศ
ในคำว่า “อันฝูงบุญแลได้เป็นลากเป็นดีมีราชสมบัติมากนักหนา
ในแผ่นดินนี้ มีเท่า ปรกตจักรพรรดิราชแล” บรรทัดที่ 17-19

พลจักรพรรดิราช น. พลจักรพรรดิราช, พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงพละทานภาพ, ในโลกที่ปสาธมื่อธิบายว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีปรากฏอยู่ 3 ประเภท คือ พระเจ้าจักรพรรดิเฉพาะประเทศ 1 พระเจ้าจักรพรรดิเฉพาะทวีป 1 พระเจ้าจักรพรรดิทั่วแผ่นดิน 1 ในที่นี้สันนิษฐานว่าหมายถึง พระเจ้าจักรพรรดิเฉพาะทวีปได้แก่ พระเจ้าอโศกมหาราช

ในควมว่า “อันฝูงบุญแลได้เป็นลาภเป็นดีมีราชสมบัติมากนักหนา ในแผ่นดินนี้ มิเท่า ปรกติจักรพรรดิราชแล พลจักรพรรดิราชแห่งหนึ่ง” บรรทัดที่ 17-19

มनुสสมุหิหน้า 159

พระญามันธราตุราช น. ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง, ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ เล่มที่ 27 หน้า 102 ตอนว่าด้วยมันธราตุราชชาดกและในอรรถกถาชาดก ภาคที่ 4 หน้า 47 ตอนว่าด้วยอรรถกถามันธราตุราชชาดกว่า ทรงครองความยิ่งใหญ่ในเมืองมนุษย์ เมืองฟ้าอันชื่อว่า จาตุมหาราชิกาและดาวดึงส์, ในคัมภีร์โลกที่ปสาธว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีอยู่ 3 ประเภท คือ พระเจ้าจักรพรรดิเฉพาะประเทศ 1 พระเจ้าจักรพรรดิเฉพาะทวีป 1 พระเจ้าจักรพรรดิทั่วแผ่นดิน 1 , พระญามันธราตุราชน่าจะได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิทั่วแผ่นดิน

ในควมว่า “ก็ยังมีตั้งพระญามันธราตุราชได้เสวยราชในจตุมหาทวีปกับทั้งเมืองฟ้า” บรรทัดที่ 1-2

จตุมหาทวีป น. จตุมหาทวีป, ทวีปใหญ่ 4 ทวีป ได้แก่ บุษพูเทททวีป อมโรโคยานทวีป อุตตรกุฑทวีป และชมพูทวีป

ในควมว่า “ก็ยังมีตั้งพระญามันธราตุราชได้เสวยราชในจตุมหาทวีปกับทั้งเมืองฟ้า” บรรทัดที่ 1-2

จาตุมหาราชิกา น. จาตุมหาราช, ชื่อสวรรค์ชั้นในกามาพจรสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตตสวรรค์ คือ สวรรค์ของผู้ที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกามคุณซึ่งมี 6 ชั้น มีท้าวจตุโลกบาลประจำทิศทั้ง 4 คือ ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวร

ในควมว่า “พระญามันธราตุราชได้เสวยราชในจตุมหาทวีปกับทั้ง

- เมืองฟ้าอันชื่อว่า จตุมนาราชิกาแลดาวดิงษาแลยาที่โกคอันตี
 บรรทัดที่ 1-3
- ดาวดิงษา, ดาวดิงสา น. ดาวดิงส์, ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 2 แห่งสวรรค์ 6 ชั้น อันมีพระอินทร์เป็น
 ผู้ปกครอง
 ในความว่า "พระญามันธราศรัยได้เสวยราชในจตุมนาราชิกาที่ปักทั้งเมือง
 ฟ้าอันชื่อว่า จตุมนาราชิกาแลดาวดิงษาแลยาที่โกคอันตี"
 บรรทัดที่ 1-3
- โกค น. สมบัติ เช่น ถึงพร้อมด้วยโกคะ
 ในความว่า "พระญามันธราศรัยได้เสวยราชในจตุมนาราชิกาที่ปักทั้งเมือง
 ฟ้าอันชื่อว่า จตุมนาราชิกาแลดาวดิงษาแลยาที่โกคอันตี"
 บรรทัดที่ 1-3
- คัล ก. เฝ้า เช่น พระโรงคัลว่าที่เฝ้า (ราชาศัพท์)
 ในความว่า "เป็นบริวารอีกทั้งหมู่เทพยดามาไหว้มาคัลจำเริญอยู่ทุกวาร
 ทุกคืน" บรรทัดที่ 4-5
- โชติกเศรษฐี น. เศรษฐีชื่อโชติก เป็นเศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์
 ในความว่า "แลพรรณบุญนั้นมีถ้วนได้เลย ประเสริฐผู้อยู่ในเมือง
 ท่านแลมีบุญ ดังโชติกเศรษฐีนั้นยังมี" บรรทัดที่ 6-8
- เมืองราชคฤห์มหานคร. ราชคฤห์นคร, ชื่อเมืองหลวงของแคว้นมคธ ในอินเดียโบราณ
 ปัจจุบันคือ เมืองราชคิรี ในจังหวัดนาลันทา รัฐพิหาร
 ในความว่า "เมื่อนั้นยังมีเศรษฐีผู้หนึ่งชื่อโชติกเศรษฐี และ
 อยู่ในเมืองราชคฤห์มหานคร" บรรทัดที่ 9-10
- มนุสสภูมิมิน่า 160
- ยมโกลิยักษ์ น. ชื่อยักษ์ผู้เฝ้าปากประตูชั้นนอก ณ ปราสาทของโชติกเศรษฐี
 ในความว่า "ในปากประตูชั้นนอกมียักษ์ผู้หนึ่งชื่อว่า ยมโกลิยักษ์
 และมีบริวารพันหนึ่งอยู่เฝ้า" บรรทัดที่ 8-9
- อุลล น. อุปละ ชื่อยักษ์ผู้เฝ้าปากประตูกำแพงแก้วชั้นที่ 2 ณ ปราสาทของ
 โชติกเศรษฐี

- ในความว่า “ในปากประตูกำแพงแก้วอันเป็นค้ำรับ 2 ชั้นนั้นมียักษ์ผู้หนึ่ง
ชื่ออุลลแลมีบริวารยักษ์สองพันอยู่เฝ้า” บรรทัดที่ 9-11
- ธมิละยักษ, ทมิฬยักษ** น. ชื่อยักษ์ผู้เฝ้าปากประตูกำแพงแก้วชั้นที่ 3 ณ ปราสาทของ
โชติกเศรษฐี
- ในความว่า “ในปากประตูค้ำรับ 3 เหมือนยักษ์นั้นชื่อธมิละยักษ
มีบริวาร 3,000 อยู่เฝ้า” บรรทัดที่ 11-12
- วชิระวามยักษ** น. วชิระวามยักษ, ชื่อยักษ์ผู้เฝ้าปากประตูกำแพงแก้วชั้นที่ 4 ณ
ปราสาทของโชติกเศรษฐี
- ในความว่า “ในปากประตูอันเป็นค้ำรับ 4 ชั้น มียักษ์ผู้ใหญ่ชื่อ
วชิระวามยักษอีกด้วยบริวาร 4,000 อยู่เฝ้า” บรรทัดที่ 12-14
- สกลนยักษ** น. ชื่อยักษ์ผู้เฝ้าปากประตูกำแพงแก้วชั้นที่ 5 ณ ปราสาทของ
โชติกเศรษฐี
- ในความว่า “ในปากประตูอันเป็นค้ำรับ 5 ชั้น มียักษ์ 1 ผู้ใหญ่
ชื่อสกลนยักษมีบริวาร 5,000 อยู่เฝ้าพยาบาล” บรรทัดที่ 14-15
- พยาบาล** ก. ดูแล
- ในความว่า “มียักษ์ 1 ผู้ใหญ่ชื่อสกลนยักษมีบริวาร 5,000 อยู่เฝ้า
พยาบาล” บรรทัดที่ 14-15
- ถารตยักษ** น. กถารตยักษ, ชื่อยักษ์ผู้เฝ้าปากประตูกำแพงแก้วชั้นที่ 6 ณ
ปราสาทของโชติกเศรษฐี
- ในความว่า “ในปากประตูอันเป็นค้ำรับ 6 ชั้น มียักษ์ผู้ใหญ่นหนึ่งชื่อ
ถารตยักษแลมียักษ์บริวาร 6,000 อยู่เฝ้า” บรรทัดที่ 16-17
- ทิสปาโมกษยักษ** น. ชื่อยักษ์ผู้เฝ้าปากประตูกำแพงแก้วชั้นที่ 7 ณ ปราสาทของ
โชติกเศรษฐี
- ในความว่า “ในปากประตูอันเป็นค้ำรับ 7 ชั้น มียักษ์ผู้ใหญ่นหนึ่ง
ชื่อทิสปาโมกษยักษมียักษ์บริวาร 7,000 อยู่เฝ้าพยาบาล”
บรรทัดที่ 18-19
- โอฬาริก** ว. โหญโต

- ในความว่า "มียักษ์ 7,000 อยู่เฝ้าพยาบาลและสมบัติเศรษฐีนั้น
โอฟาริกดั่งนั้น" บรรทัดที่ 19-20
- พืดทูล** ก. พืดทูล, พืดกับเจ้านาย
ในความว่า "คนทั้งหลายจึงไปพืดทูลแก่พระเจ้าพิมพิสารราช"
บรรทัดที่ 20-21
- พระเจ้าพิมพิสารราช** น. พระเจ้าแผ่นดินมคธ ครองราชสมบัติอยู่ที่พระนครราชคฤห์ เป็นผู้
ถวายพระราชอุทยานเวฬุวันเป็นสังฆาราม นับเป็นวัดแรกใน
พระพุทธศาสนา ต่อมาถูกพระราชโอรสนามว่าชาตศัตรุปลงพระ-
ชนม์
ในความว่า "คนทั้งหลายจึงไปพืดทูลแก่พระเจ้าพิมพิสารราช"
บรรทัดที่ 20-21
- มนุสสภูมิหน้า 161**
- เศวตฉัตร** น. เศวตฉัตร, ฉัตรขาว ใช้เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้า
แผ่นดิน เป็นต้น
ในความว่า "พระญานัน ๓ จึงให้เอาเศวตฉัตรมาอภิเษกมหาเศรษฐี
แลนางเมียโชติกมหาเศรษฐีนั้น" บรรทัดที่ 1-2
- อภิเษก** ก. แต่งตั้งโดยการทำพิธีรดน้ำ เช่น พิธีขึ้นเสวยราชย์ของพระเจ้า
แผ่นดิน
ในความว่า "พระญานัน ๓ จึงให้เอาเศวตฉัตรมาอภิเษกมหาเศรษฐี
แลนางเมียโชติกมหาเศรษฐีนั้น" บรรทัดที่ 1-2
- โชติปาสาณ** น. ชื่อก้อนเส้าแก้วที่ทำให้เกิดไฟลุกโชติช่วง
ในความว่า "แลเอาก้อนเส้าแก้วที่พิกมาด้วย 3 ก้อน แลแก้วนั้นชื่อ
โชติปาสาณ" บรรทัดที่ 3-4
- สัญชาติสาลี** น. ชาติสาลี, ข้าวที่เกิดเองและออกรวงเป็นข้าวสาร
ในความว่า "แลแก้วนั้นชื่อโชติปาสาณ แลเอาข้าวสารมาด้วย 3
ทะนานอันชื่อว่า สัญชาติสาลีนั้น 2 ทะนาน" บรรทัดที่ 4-6
- โชติกปาสาณ** น. ชื่อก้อนเส้าแก้วที่ทำให้เกิดไฟลุกโชติช่วง

ในคำว่า “เมื่อจะหุงข้าวเอาข้าวสาร 2 ทะนานนั้นใส่ลงในหม้อ
แล้วจึงตั้งขึ้นเหนือก้อนเส้าอันชื่อว่า โชติกปราณนั้น”

บรรทัดที่ 10-12

ลือชา

ก. ลือโด่งดัง

ในคำว่า “สมบัติเป็นมลากเป็นดีแห่ง โชติกเศรษฐีนั้น ลือชาทั่ว แผ่นดิน
ชมพูทวีปนี้ทุกแห่ง” บรรทัดที่ 17-18

มนุสสฎุมิหน้า 162

เครื่องสนิมพากรณ

น. เครื่องประดับ, เครื่องประดับกาย

ในคำว่า “จึงไปเอา เครื่องสนิมพากรณอันเป็นเครื่องประดับนี้ตน
เขานั้น” บรรทัดที่ 2-3

พระญาพิมพิสารราช

น. พระเจ้าแผ่นดินมคธครองราชสมบัติอยู่ที่พระนครราชคฤห์เป็นผู้ถวาย
พระราชอุทยานเวพวันเป็นสังฆารามนับเป็นวัดแรก ในพระพุทธศาสนา
ต่อมาถูกพระราชโอรสนามว่าชาตศัตรูปลงพระชนม์

ในคำว่า “เมื่อนั้น พระญาพิมพิสารราชผู้เสวยราชสมบัติในเมือง
ราชคฤห์นครนั้นแลมีพระทัยจะใคร่เห็นสมบัติแห่ง โชติกเศรษฐีนั้น”

บรรทัดที่ 10-11

ทาสี

น. ทาสผู้หญิง

ในคำว่า “พระญานั้นมีทันหน่วงขึ้นเลย เพราะว่าพระญานั้นเห็น
ทาสีผู้นี้งาม” บรรทัดที่ 15-16

มนุสสฎุมิหน้า 163

ชั่วบุรุษ

น. ระยะเวลาความสูงของบุรุษ

ในคำว่า “อันเป็นพื้นปราสาทนั้นแสงใสรุ่งเรืองตลอดลงไปเบื้องต่ำนั้น
ขุมดุจอันลึกได้ 7 ชั่วบุรุษ” บรรทัดที่ 5-7

พระญาชาติสัตถุ, พระญาชาตศัตถุ

น. โอรสของพระเจ้าพิมพิสารกับพระนางโกศลเทวี
กษัตริย์แคว้นมคธ

ในคำว่า “พระญาชาติสัตถุผู้เป็นลูกพระยาพิมพิสารก็มาด้วยพระ
บิดา” บรรทัดที่ 15-16

มนุสสฎมิหน้า 164

- สาร** ว. ดีแล้ว, ชอบแล้ว, (เป็นคำที่พระสงฆ์เปล่งวาจาเพื่อยืนยันหรือรับรองพิธีทางศาสนาที่กระทำไป) (ปาก)
 ในความว่า "ภูจะกินข้าวในปราสาทมหาเศรษฐีๆ จึงว่าสารข้ายินดีนักแล" บรรทัดที่ 3-4
- อัญเชิญ** ก. เชิญด้วยความเคารพนับถือ เช่น อัญเชิญพระพุทธรูปไปประดิษฐานในพระอุโบสถ
 ในความว่า "เศรษฐีจึงอัญเชิญพระญาให้สร่งน้ำอันหอม"
 บรรทัดที่ 4-5
- รัตนบัลลังก์ทอง** น. รัตนบัลลังก์ที่ทำด้วยทอง, ราชบัลลังก์ทอง
 ในความว่า "แล้วอัญเชิญพระญานั่งเหนือรัตนบัลลังก์ทองอันตั้งในบัลลังก์แก้วสัตตพิทรีรัตนะ" บรรทัดที่ 5-6
- กินลินปายาส, กิลินปายาส** น. ข้าวปายาสเปียก
 ในความว่า "เมื่อนั้นฝูงชาวครวก็หาข้าวนั้นเอากินลินปายาศใส่เต็มตระไลทองอันมีค่าได้แสนตำลึง" บรรทัดที่ 7-8
- ตำลึง** น. มาตรฐานเงินตามวิธีประเพณี 4 บาท เท่ากับ 1 ตำลึง, เขียนตามวิธีโบราณดังนี้ 4 หมายความว่า 4 ตำลึง; ชื่อมาตราซึ่งตามวิธีประเพณีสำหรับกำหนดน้ำหนักเท่ากับเงินหนัก 4 บาท หรือ 60 กรัม
 ในความว่า "เอากิลินปายาศใส่เต็มตระไลทองอันมีค่าได้แสนตำลึง"
 บรรทัดที่ 7-8
- ข้าวปายาส** น. ข้าวชนิดหนึ่งที่หุงเจือด้วยน้ำนมและน้ำตาล, ข้าวเปียกเจือนม
 ในความว่า "พระญาจึงล้างมือจักเสวยข้าวปายาศนั้น" บรรทัดที่ 9

มนุสสฎมิหน้า 166

พระบาทพระเจ้าพิมพิสารราช น. พระเจ้าแผ่นดินมคธครองราชสมบัติอยู่ที่พระนครราชคฤห์ เป็นผู้ถวายพระราชอุทยานเวฬุวันเป็นสังฆาราม นับเป็น วัดแรกในพระพุทธศาสนา ต่อมาถูกพระราชโอรสนามว่าชาตศัตรูปลงพระชนม์
 ในความว่า "ดูกรเจ้าบัดนี้พระบาทพระเจ้าพิมพิสารราชผู้เป็นพระญาเสวยราชในเมืองราชคฤหนคร" บรรทัดที่ 13-14

มนุสสฎุมิหน้า 167

พัชนี น. พัด
 ในความว่า “เศรษฐีจึงว่าเจ้าไปไหว้ท่านนั้นแลเจ้านั่งอยู่ถือพัชนีไว้พัด
 ท่านอยู่เกิด” บรรทัดที่ 7-8

ลีลา ก. เยื้องกราย, เดินนวยนาด
 ในความว่า “เมื่อนั้นนางจึงค่อยลีลาออกไปแล้ว” บรรทัดที่ 8-9

มนุสสฎุมิหน้า 168

รัสมิ์เพลิง น. แสงไฟ
 ในความว่า “แลข้าบมิให้พระองค์เจ้าอาศัยแก่รัสมิ์เพลิงเก่าเลย”
 บรรทัดที่ 8-9

โสมนัสยินดี น. ความปลาบปลื้มยินดี
 ในความว่า “ท้าว ธ ก็มิโสมนัสยินดีนักหนา” บรรทัดที่ 13

ยศบริวาร น. ยศและบริวาร
 ในความว่า “ธ จึงจากประสาทมหาเศรษฐีแล้วก็ลีลาคืนมาด้วย
ยศบริวาร” บรรทัดที่ 14

พระญาอชาตศัตรูกุมาร น. โอรสของพระเจ้าพิมพิสารกับพระนางโกศลเทวี กษัตริย์แคว้น
 มคธในความว่า “เมื่อนั้นจึงพระญาอชาตศัตรูกุมารผู้ลูก (ทูล)
 พระญาพิมพิสารผู้เป็นบิดาด้วยถ้อยคำว่าดังนี้” บรรทัดที่ 15-17

บิดา น. พ่อ หมายถึงพระเจ้าพิมพิสาร
 ในความว่า “เมื่อนั้นจึงพระญาอชาตศัตรูกุมารผู้ลูก (ทูล) พระญาพิม
 พิสารผู้เป็นบิดาด้วยถ้อยคำว่าดังนี้” บรรทัดที่ 15-17

มนุสสฎุมิหน้า 169

จำเนียรกาล ว. เวลาลานาน
 ในความว่า “แล้วเราจะชิงเอานั้นมิมิควร อยู่จำเนียรกาลไป”
 บรรทัดที่ 5-6

ครู น. ผู้สั่งสอนศิษย์, ผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์

- ในความว่า “พระญาชาติศัตรูมาสมาคมด้วยเทวทัต เอาเทวทัตเป็น
ครู” บรรทัดที่ 6
- วันศีล** น. วันพระแบ่งเป็นวันพระเล็ก คือ วันพระขึ้นและแรม 8 ค่ำ และวัน
พระใหญ่คือ วันอุโบสถขึ้นและแรม 15 ค่ำ ในเดือนเต็ม หรือแรม 14
ค่ำ ในเดือนขาด
- พระเวฬุวัน** ในความว่า “วันนั้นพอเป็นวันศีลมหาเศรษฐีกินข้าว แลไปจำศีล 8
อันอยู่แลฟังธรรมเทศนา” บรรทัดที่ 11-13
น. เวฬุวัน, ป่าไผ่; ชื่ออารามครั้งพุทธกาลซึ่งพระเจ้าพิมพิสารสร้าง
ถวายพระพุทธเจ้าอยู่ใกล้เมืองราชคฤห์
- รถ** ในความว่า “แลไปจำศีล 8 อันอยู่แลฟังพระธรรมเทศนาแต่สำนักนี้
พระพุทธเจ้าในพระเวฬุวัน” บรรทัดที่ 12-13
น. ยานที่มีล้อสำหรับเคลื่อนไปเช่น รถม้า รถยนต์ รถไฟ; (กฎ)
ยานพาหนะทุกชนิดที่ใช้ในการขนส่งทางบกซึ่งเดินด้วยกำลังเคลื่อน
ยนต์กำลังไฟฟ้า หรือพลังงานอื่น และหมายความรวมถึงรถ
พ่วงของรถนั้นด้วย ทั้งนี้ เว้นแต่รถไฟ
- บทธจร** ในความว่า “ช้างม้ารถบทธจรทั้งหลาย” บรรทัดที่ 16
ก. เดินไป
ในความว่า “ช้างม้ารถบทธจรทั้งหลาย” บรรทัดที่ 16
- กล** มนุสสภูมิมิน่า 170
น. การลวงหรือล่อลวงให้หลงหรือให้เข้าใจผิด เพื่อให้ฉงนหรือ
เสียเปรียบเช่น เล่นกล, เล่นเหลี่ยม เช่น กลโกง; เรียกการเล่นที่
ลวงตาให้เห็นเป็นจริงว่าเล่นกล; เคลื่อนกลไก, เครื่องจักร, เครื่องยนต์
, เช่น ช่างกล จ. เช่น อย่าง, เหมือน, เช่น เหตุผลกลใด ; เคลือบแฝง
เช่น ถ้าจำเลยให้การเป็นกลความ (กฎหมาย)
ในความว่า “เศรษฐีก็เล่นมาก่อนเราใส่กลนั่งอยู่ฟังธรรมแลใส่กลว่า
บมิรู้” บรรทัดที่ 11-12
- ภาษา** มนุสสภูมิมิน่า 171
น. เครื่องนุ่งห่ม, ผ้าทรง

ในความจริงว่า "ที่นี้ข้าให้แต่ผู้เป็นเจ้าแลเชิญผู้เป็นเจ้าเอาขุนามารองรับ
เอาเถิด" บรรทัดที่ 15-16

มनुสสฎมิหน้า 172

สังเวช	ก. รู้สึกเศร้าสลดทนต์ต่อผู้ที่ได้รับทุกข์เวทนา หรือต้องตายไป หรือ ต่อผู้ที่ตนเคารพนับถือ ซึ่งประพฤตินั้นไม่เหมาะสมเป็นต้น ในความจริงว่า "ครั้นโชติกเศรษฐีกล่าวแล้วตั้งนั้นก็ยืนดูสังเวชแก่ใจด้วยแล" บรรทัดที่ 3-4
พระราชกุศล	น. กุศล, สิ่งที่ดีที่ชอบ, บุญ ในความจริงว่า "จะขออำนาจพระองค์บวชถวายพระราชกุศลแต่พระองค์ เจ้า" บรรทัดที่ 6-7
อรหัตตผล	น. อรหัตตผล, ธรรมที่พระอรหันต์ได้บรรลุ ในความจริงว่า "แล้วก็ลุถึงอรหัตตผลอำพลด้วยพระปฏิสัมภิทาญาณ" บรรทัดที่ 12-13
พระปฏิสัมภิทาญาณ	น. ปฏิสัมภิทาญาณ, ความรู้แตกฉานเป็นพิเศษในเหตุ ผล ภาษา และปฏิภาณ อันเป็นคุณสมบัติพิเศษของพระอรหันต์บางประเภท ในความจริงว่า "แล้วก็ลุถึงอรหัตตผลอำพลด้วยพระปฏิสัมภิทาญาณ" บรรทัดที่ 12-13
เจ้าโชติกเถร	น. พระโชติกเถระ ในความจริงว่า "แลมีนามอันปรากฏเจ้าโชติกเถรแล ฯ" บรรทัดที่ 12
นางอตุลาโยเทวี	น. ภริยาของโชติกเศรษฐี ในความจริงว่า "อันว่าสมบัติทั้งหลายก็หายไปสิ้นและมีอาทิจือว่านาง แก้วอันชื่อว่านางอตุลาโยเทวีผู้เป็นเมียโชติกเศรษฐีนั้น" บรรทัดที่ 14-16

มनुสสฎมิหน้า 174

สวดมนต์	ก. การสวดคำศักดิ์สิทธิ์ เพื่อเป็นสิริมงคล, การสวดคำเสกเป่าที่ถือว่า ศักดิ์สิทธิ์
---------	---

	<p>ในความว่า “อนึ่งภาวนาเป็นต้นว่า <u>สวคมนต์แลสวดพระพุทฺธคุณแล</u>” บรรทัดที่ 1-2</p>
สวดพระพุทฺธคุณ	<p>ก. ว่าพระพุทฺธคุณเป็นทำนอง</p> <p>ในความว่า “อนึ่งภาวนาเป็นต้นว่า <u>สวคมนต์แลสวดพระพุทฺธคุณแล</u>” บรรทัดที่ 1-2</p>
ระลึก	<p>ก. คิดถึง, นึกถึง</p> <p>ในความว่า “<u>แลระลึกถึงคุณพ่อคุณแม่เจ้าไทยท่านผู้มีคุณแก่ตน</u>” บรรทัดที่ 2</p>
อนิจจังสังขาร	<p>ว. สังขารที่ไม่เที่ยงแท้, ไม่แน่นอน, เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ</p> <p>ในความว่า “<u>แลภาวนาอนิจจังสังขารแล</u>” บรรทัดที่ 3</p>
คณะนาบุญญะนิสงส์	<p>ก. อาณิสสแห่งบุญที่นับได้</p> <p>ในความว่า “<u>อนึ่งคณะนาบุญญะนิสงส์อันได้แก่ กระทำแก่เทวดา มนุษย์สัตว์ทั้งหลายอันที่คุณแก่ตน</u>” บรรทัดที่ 3-4</p>
พระพุทฺธรูป	<p>น. รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทฺธเจ้า</p> <p>ในความว่า “อนึ่งกระทำด้วยกายและบำเรอแก่พ่อและแม่ ครุบายายแลกวาดวัดปิดผนึกแผ่นดินที่<u>พระพุทฺธรูปแลสฤๅเจดีย์พระศรีมหาโพธิ</u>” บรรทัดที่ 6-8</p>
สฤๅเจดีย์	<p>น. สิ่งซึ่งก่อเป็นรูปคล้ายลอมฟาง มียอดแหลม บรรจุสิ่งที่นับถือมีพระธาตุ เป็นต้น, สิ่งหรือบุคคลที่เคารพนับถือ</p> <p>ในความว่า “<u>แลกวาดวัดปิดผนึกแผ่นดินที่พระพุทฺธรูปแลสฤๅเจดีย์พระศรีมหาโพธิ</u>” บรรทัดที่ 6-8</p>
พระศรีมหาโพธิ	<p>น. ชื่อต้นไม้ที่ตรัสรู้ของพระพุทฺธเจ้า</p> <p>ในความว่า “<u>แลกวาดวัดปิดผนึกแผ่นดินที่พระพุทฺธรูปแลสฤๅเจดีย์พระศรีมหาโพธิ</u>” บรรทัดที่ 6-8</p>
พระธรรมเทศนา	<p>น. พระธรรมคำสอนของพระพุทฺธเจ้า</p> <p>ในความว่า “<u>อนึ่งหมั่นฟังพระธรรมเทศนาอันใดอันตนกระทำบำเพ็ญ บมิแท้ได้หมั่นถามท่านรู้ผู้รู้ผู้หลักโสด</u>” บรรทัดที่ 10-12</p>

<p>บำเพ็ญ</p>	<p>ก. บำเพ็ญ, ทำให้เต็มบริบูรณ์, เพิ่มพูน, (มักใช้ในเรื่องเกี่ยวกับศาสนา)เช่น บำเพ็ญบุญ บำเพ็ญบารมี; ประพฤติ, ปฏิบัติ เช่น บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ บำเพ็ญพรต</p> <p>ในควมว่า "อันใดอันตนกระทำ<u>บำเพ็ญ</u>มิแท้ให้หมั่นถามท่านผู้รู้ผู้หลักโสด" บรรทัดที่ 10-12</p>
<p>พระพุทธ</p>	<p>น. พระพุทธเจ้า, ผู้ตรัสรู้, ผู้ตื่นแล้ว, ผู้เบิกบานแล้ว</p> <p>ในควมว่า "อนึ่งเอาใจลงปลงใจเชื่อแก่<u>พระพุทธ</u>พระธรรมพระสงฆ์" บรรทัดที่ 12-13</p>
<p>อารมณ์</p>	<p>น. เครื่องยึดเหนี่ยว, เช่น เรื่องนี้ย่อถือเอามาเป็นอารมณ์เลย; ความคิดความรู้สึกที่เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ๆ เช่น เดี่ยวอารมณ์ดี เดี่ยวอารมณ์ร้าย</p> <p>ในควมว่า "บุญทั้ง 10 จำพวกนี้แลอันแลอันมีบุญอันเป็น<u>อารมณ์</u>แล 6 โสด" บรรทัดที่ 14-15</p>
<p>สะอาด</p>	<p>ว. หมดจต, ผ่องใส, ไม่สกปรก; ไม่มีตำหนิ, บริสุทธิ</p> <p>ในควมว่า "อันหนึ่งกินอาหาร<u>สะอาด</u>เมื่ออันเป็นบุญด้วยสิ้น" บรรทัดที่ 19-20</p>
<p>มนุสสนุมิหน้า 175</p>	
<p>อธิบดี</p>	<p>น. ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, หัวหน้า, เช่น อธิบดีสงฆ์ อธิบดีผู้พิพากษา</p> <p>ในควมว่า "อันมีบุญอันเป็น<u>อธิบดี</u>แล 4 แล 4 อันโสด" บรรทัดที่ 3</p>
<p>บุญสุตวภาพ</p>	<p>น. ภาวะของบุคคลผู้เรียนรู้ในบุญ, ในที่นี้หมายถึงบุญกรรมทวาร คือ ทวาร หรือทางสำหรับบุญ ได้แก่ กายทวาร วจิตวาร และ มโนทวาร</p> <p>ในควมว่า "อนึ่งพิจารณาแก่บุญแลยินดีจึงทำฯ บุญทั้ง 4 จำพวกนี้แลอันมี<u>บุญสุตวภาพ</u>แล 3 แล 3 โสดฯ อันใดสิ้น" บรรทัดที่ 5-7</p>
<p>ปราม</p>	<p>ก. ว่ากล่าวตักเตือนให้เกรงกลัว</p> <p>ในควมว่า "อนึ่งกระทำแต่<u>พอปราม</u>" บรรทัดที่ 10-11</p>

มหาศาล	<p>น. ผู้ยิ่งใหญ่ในวรรณะนั้นๆ, ถ้าเป็นพราหมณ์ก็หมายความว่า มีศิษย์มาก, ถ้าเป็นกษัตริย์ก็หมายความว่า มีอำนาจมาก, ถ้าเป็นแพทย์ก็หมายความว่า มีทรัพย์มาก, ว. มีทรัพย์สมบัติมาก</p> <p>ในคำว่า "คือว่าให้เอา<u>มหาศาล</u> 8 ตั้ง เอา<u>ทศบุญกิริยาวัตถุ</u> 10 คุณ" บรรทัดที่ 12</p>
ทศบุญกิริยาวัตถุ	<p>น. สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ 10, เรื่องที่จัดเป็นการทำบุญ 10, ทางทำความดี 10</p> <p>ในคำว่า "คือว่าให้เอา<u>มหาศาล</u> 8 ตั้ง เอา<u>ทศบุญกิริยาวัตถุ</u> 10 คุณ"บรรทัดที่ 12-13</p>
คุณ	<p>ก. เพิ่มจำนวนเท่าตัวตามหน่วยที่ต้องการ, เท่า เช่น ทวีคุณ คือ 2 เท่า ตริคุณ คือ 3 เท่า</p> <p>ในคำว่า "คือว่าให้เอา<u>มหาศาล</u> 8 ตั้ง เอา<u>ทศบุญกิริยาวัตถุ</u> 10 คุณ" บรรทัดที่ 12</p>
กายกรรม	<p>น. การทำทางกาย ทางชั่ว เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น ทางดี เช่น เว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น</p> <p>ในคำว่า "เอากรรม 3 คือ <u>กายกรรม</u> <u>วจีกรรม</u> <u>มโนกรรม</u>นั้นคุณ" บรรทัดที่ 13-14</p>
วจีกรรม	<p>น. การกระทำทางวาจา ทางดี เช่น พูดจริง พูดคำสุภาพ, ทางชั่ว เช่น พูดเท็จ เป็นต้น</p> <p>ในคำว่า "เอากรรม 3 คือ <u>กายกรรม</u> <u>วจีกรรม</u> <u>มโนกรรม</u>นั้นคุณ" บรรทัดที่ 13-14</p>
มโนกรรม	<p>น. การกระทำทางใจ ทางชั่ว เช่น ฟุ้ง เล็ง จ้อง จะเอาของเขา ทางดี เช่น คิดช่วยเหลือผู้อื่น</p> <p>ในคำว่า "เอากรรม 3 คือ <u>กายกรรม</u> <u>วจีกรรม</u> <u>มโนกรรม</u>นั้นคุณ" บรรทัดที่ 13-14</p>
หินดิก	<p>น. หินดิกะ, หมวด 3 แห่งกรรมมีหินกรรม เป็นต้น</p> <p>ในคำว่า "เอากรรม 3 คือ <u>กายกรรม</u> <u>วจีกรรม</u> <u>มโนกรรม</u>นั้นคุณแล เอา<u>หินดิก</u> 3 คือ หินมัชฌิมปณีนั้นคุณได้ 17,280 แล" บรรทัดที่ 13-15</p>
หิน, หิน	<p>ว. เสว, ทราม, ต้าช้า</p>

	<p>ในคำว่า "เขากรรม 3 คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมนั้นคุณแล <u>เอาหินดิก 3 คือ หินมัชฌิมปณิตนั้นคุณได้ 17,280 แล"</u> บรรทัดที่ 13-15</p>
มัชฌิม, มัชฌิม	<p>ว. ปานกลาง</p> <p>ในคำว่า "<u>แลเอาหินดิก 3 คือ หินมัชฌิมปณิตนั้นคุณได้ 17,280 แล"</u> บรรทัดที่ 13-15</p>
ปณิต	<p>ว. ประณิต, ดี</p> <p>ในคำว่า "<u>แลเอาหินดิก 3 คือ หินมัชฌิมปณิตนั้นคุณได้ 17,280 แล"</u> บรรทัดที่ 13-15</p>
ดำริ	<p>ก. คิด, ไตร่ตรอง (แปลงมาจากตรี)</p> <p>ในคำว่า "<u>อนึ่งให้ดำริถึงบุญ"</u> บรรทัดที่ 20</p>
โลศ, โลก	<p>มनुสสฎมิหน้า 176</p> <p>น. โลก, ความอยากได้ไม่รู้จักพอ</p> <p>ในคำว่า "<u>อนึ่งมิให้โลศอันจะห้ามบุญ"</u> บรรทัดที่ 4</p>
เนียรโทษ	<p>ว. นิรโทษ, ไม่มีโทษ</p> <p>ในคำว่า "<u>อนึ่งให้กระทำเนียรโทษ อนึ่งให้กินอาหารเนียรโทษ"</u> บรรทัดที่ 10-11</p>
มนุษย์ภูมิ	<p>น. มनुสฎมิ, ภูมิแห่งมนุษย์ เป็นภูมิ 1 ในสุคติภูมิ 7 ในกามภูมิ 11</p> <p>ในคำว่า "<u>บุญทั้งหลายนี้ใช้แต่เมืองมนุษย์ภูมิกระทำแล"</u> บรรทัดที่ 13</p>
กามโลกย์, กามโลก	<p>น. โลกของมนุษย์ที่ยังลุ่มหลงในกาม หรือในความใคร่</p> <p>ในคำว่า "<u>บุญผู้่งนั้นให้ได้สมบัติเป็นมลากเป็นติในกามโลกย์นี้ได้ได้ อาจให้ได้ได้ อาจให้ได้สมบัติในพรหมโลกย์นั้นได้"</u> บรรทัดที่ 16-17</p>
มุล	<p>มनुสสฎมิหน้า 177</p> <p>ว. มวล, ทั้งหมด, ทั้งสิ้น</p> <p>ในคำว่า "<u>อันว่ารูป 28 นั้นมีรูปเป็นองค์อีกได้ 53 ผสมมาทั้งมูล 81 นั้น"</u> บรรทัดที่ 4-5</p>
จักษุ	<p>น. ดวงตา</p>

กามตัณหา	<p>ในความว่า "ชีวิตอันหนึ่งอยู่ใน<u>จักขุ</u>นั้นแต่งให้รู้ดู" บรรทัดที่ 7 น. ความอยากในกามคุณทั้ง 5</p>
	<p>ในความว่า "ชีวิตอันหนึ่งอยู่ใน<u>ภavana</u>แต่งให้<u>รัฐกามตัณหา</u>" บรรทัดที่ 8-9</p>
	<p>กายสังสัคคตัณหา, กายสังสัคคตัณหา น. ธรรมที่เกิดจากการเกี่ยวข้องด้วยกาย, ธรรมที่เกิด จากการสมสู่กันระหว่างชายกับหญิง</p>
โปลนคัณหา	<p>ในความว่า "อนึ่งชื่อ<u>กายสังสัคคตัณหา</u>นั้น" บรรทัดที่ 11-12 น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ ใจลคนคัณหา, ธรรมที่เกิดจากการที่หญิง ถูกผ้าของชาย</p>
อโลจนคัณหา	<p>ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า<u>โปลนคัณหา</u>" บรรทัดที่ 12 น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ อสุจิปานคัณหา, ธรรมที่เกิดจากการที่หญิง ดื่มน้ำอสุจิของชาย</p>
นาภิปรามมาสนคัณหา	<p>ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า<u>อโลจนคัณหา</u>" บรรทัดที่ 12 น. นาภิปรามสนคัณหา, ธรรมที่เกิดจากการลูบคลำห้องของหญิง ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า<u>นาภิปรามมาสนคัณหา</u>" บรรทัดที่ 13</p>
สัทคัณหา	<p>น. สัทคัณหา, ธรรมที่เกิดจากการที่หญิงได้ยินเสียงของชายแล้วมี จิตกำหนด ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า<u>สัทคัณหา</u>" บรรทัดที่ 13</p>
คันถคัณหา	<p>น. คันถคัณหา, ธรรมที่เกิดจากการที่หญิงได้กลิ่นอายของชาย ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า<u>คันถคัณหา</u>" บรรทัดที่ 13-14</p>
สัททณคัณหา	<p>น. ทสนคัณหา, ทัสสนคัณหา, ทัสนคัณหา, ธรรมที่เกิดจากการที่หญิง มองดูชายด้วยจิตกำหนด ในความว่า "อนึ่งชื่อว่า<u>สัททณคัณหา</u>" บรรทัดที่ 13-14</p>
คัณหา	<p>น. คัณหา, ธรรม, ห้อง ในความว่า "<u>แลคัณหา</u>ทั้งหลาย 7 ประการดังนี้แล" บรรทัดที่ 14-15</p>

มนุสสภูมิมินา 178

น้ำราคะ	<p>น. น้ำที่เกิดจากความกำหนด, น้ำอสุจิ ในความว่า "เมื่อใดราคะชายนั้นตก แลหญิงนั้นได้กิน<u>น้ำราคะ</u>นั้นก็มี</p>
---------	--

- ครรภ" บรรทัดที่ 4-5
- ฤๅษี** น. ฤๅษี, นักบวชพวกหนึ่ง มีมาก่อนพุทธกาล สละบ้านเรือนออกไป
 เห็นพรต แสวงหาความสงบ
 ในความว่า "ดูเจดีย์แม่เนื้ออันเป็นแม่เจ้าฤๅษีชื่อว่า สิงคดาบสนั้น
 แล" บรรทัดที่ 5-6
- สิงคดาบส** น. สิงคดาบส, ดาบสตนหนึ่งเกิดจากแม่เนื้อ
 ในความว่า "ดูเจดีย์แม่เนื้ออันเป็นแม่เจ้าฤๅษีชื่อว่า สิงคดาบสนั้น
 แล" บรรทัดที่ 5-6
- ปาลิกาตาดาบสินี, ปาลิกาตาบสินี** น. ชื่อดาบสินีตนหนึ่งผู้เป็นมารดาของพระโพธิสัตว์
 สุวรรณสาม
 ในความว่า "ดูเจดีย์ปาลิกาตาดาบสินีผู้เป็นมารดาเจ้าสุวรรณสาม"
 บรรทัดที่ 9
- เจ้าสุวรรณสาม** น. ชื่อของพระโพธิสัตว์ชาติที่ 3 ในทศชาติ
 ในความว่า "ดูเจดีย์ปาลิกาตาดาบสินีผู้เป็นมารดาเจ้าสุวรรณสาม"
 บรรทัดที่ 9
- พระญาจันทรโชติ** น. จันทรโชติ, พระเจ้าจันทปักษโชติ, กษัตริย์ผู้ครองแคว้นอวันตีในสมัย
 พุทธกาล
 ในความว่า "แลตั้งนางพระญาผู้เป็นมารดาพระญาจันทรโชติแล
 นางพระญาผู้เป็นมารดาเจ้านันทกุมารนั้น" บรรทัดที่ 9-11
- เจ้านันทกุมาร** น. นันทกุมาร, เจ้าชายนันทะ
 ในความว่า "แลตั้งนางพระญาผู้เป็นมารดาพระญาจันทรโชติแล
 นางพระญาผู้เป็นมารดาเจ้านันทกุมารนั้น" บรรทัดที่ 9-11
- สตรี** น. ผู้หญิง, เพศหญิง, คู่กับ บุรุษ (ใช้ในลักษณะที่สุภาพ)
 ในความว่า "สตรีบางคนมีใจรักบุรุษๆ ผู้นั้นมากมายสตรีๆ นั้นยินดี
 ก็มีครรภ" บรรทัดที่ 11-12
- สัสสนคัพพะ** น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น ทสนคัพพะ, ทัสสนคัพพะ, ทัสนคัพพะ, ครรภ
 ที่เกิดจากการที่หญิงมองดูชายด้วยจิตกำหนัด
 ในความว่า "สตรีบางคนมีใจรักบุรุษๆ ผู้นั้นมากมายสตรีๆ นั้นยินดี
 ก็มีครรภ" ดังนั้นชื่อว่าสัสสนคัพพะแล" บรรทัดที่ 11-12

เจราจาพาที ก. พุดจาปราศรัย
 ในความว่า “สตรีกลางคนมีใจรักใจใคร่บุรุษผู้ใดแลบุรุษผู้นั้นเจราจาพา
 ที” บรรทัดที่ 13

มนัสสภุมิน้ำ 179

อาจารย์ น. อาจารย์
 ในความว่า “ย่อมได้ตั้งรู้มาแล อาจารย์ผู้เฉลยว่าดังนี้” บรรทัดที่ 2

เฉลย ก. อธิบายหรือชี้แจงข้อปัญหาต่าง ๆ ให้เข้าใจ เช่น เฉลยปัญหา
 เฉลยความ
 ในความว่า “อาจารย์ผู้เฉลยว่าดังนี้” บรรทัดที่ 2

อัมพปาลิกา น. ชื่อหญิงแพศยานางหนึ่งผู้เป็นโสเภณีในเมืองไพสาลี
 ในความว่า “คุณนางหนึ่งชื่ออัมพปาลิกานั้นแล” บรรทัดที่ 3

นิทาน น. เรื่องที่เล่ากันมา เช่น นิทานชาดก นิทานอีสป; เหตุ เช่น โรคนิทาน;
 เรื่องเดิม เช่น วัตถุประสงค์

ภัททกัลป์ ในความว่า “จะกล่าวถึงนิทาน นางนั้นดังนี้” บรรทัดที่ 4
 น. ภัททกัลป์, กัปปอันเจริญ คือ กัปปปัจจุบัน มีพระพุทธเจ้าถึง 5
 พระองค์
 ในความว่า “แต่กัลป์นั้นมาถึงภัททกัลป์เรานี้ได้นับถอยหลังลงไปได้
 30 กัลป์แล” บรรทัดที่ 5-6

พระพุทธสิขิเจ้า น. พระนามของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เป็นพระพุทธเจ้าองค์แรกใน
 มหันตากับ (มหันตกัลป์) ที่ 3
 ในความว่า “แลในกัลป์นั้นมีพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งทรงพระนามชื่อ
พระพุทธสิขิเจ้า” บรรทัดที่ 6-7

ภิกษุณี น. หญิงที่บวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา
 ในความว่า “แลนางได้บวชเป็นภิกษุณีในศาสนาพระพุทธเจ้านั้น”
 บรรทัดที่ 9-10

สีลาทิคุณ น. สีลาทิคุณ, คุณหรือความดีมีศีลเป็นต้น
 ในความว่า “แลนางนั้นคือสีลาทิคุณมั่นคงหนักหนา อุปฐากรักษากวาด
 วัตถุประสงค์แก้วทุกเมื่อ” บรรทัดที่ 10-11

อุปฐาก น. อุปฐาก, ผู้อุปถัมภ์บำรุงภิกษุสามเณร, ถ้าเป็นหญิงใช้

	<p>อุปัฏฐายิกา ในความว่า "<u>อุปฐากรักษาภาควัดมัดแก้วทุกเมื่อ</u>" บรรทัดที่ 10-11 ทักษิณ น. ทักษิณาวรรต, การเวียนขวา, ว. เวียนไปทางขวา คือ เวียนซ้าย ทางขวาอย่างเข็มนาฬิกา, ทักษิณทัฏ ก็ว่า, ตรงข้ามกับ อุตราวรรต หรือ อุตราวฏ</p>
<p>เจ้าเถรี</p>	<p>ในความว่า "ในกาลวันหนึ่งนางเจ้าภิกษุณีหนึ่งนั้นไปทักษิณพระเจดีย์ เจ้าด้วยหมู่ชาวเจ้าเถรีทั้งหลายด้วยกัน" บรรทัดที่ 11-13 น. พระเถระผู้หญิง ในความว่า "ในกาลวันหนึ่งนางเจ้าภิกษุณีหนึ่งนั้นไปทักษิณพระเจดีย์ เจ้าด้วยหมู่ชาวเจ้าเถรีทั้งหลายด้วยกัน" บรรทัดที่ 11-13</p>
	<p>มนุสสภูมิหน้า 180</p>
<p>สมณธรรม</p>	<p>ก. บำเพ็ญธรรมของสมณะ, ในที่นั้นหมายถึง บำเพ็ญธรรมอันสมณะ พึ่งปฏิบัติ คือ บำเพ็ญตามข้อปฏิบัติของสมณะในพระพุทธศาสนา ในความว่า "แลนางนั้นอยู่สร้างสมณธรรมบวชเป็นภิกษุณีอยู่ตราบ เท่าเชิงชมมาญ" บรรทัดที่ 7-8</p>
<p>พระมหาเถรีชีนาสพ</p>	<p>น. พระมหาเถรีผู้สิ้นอาสวะ, พระอรหันต์ที่เป็นผู้หญิง ในความว่า "ครั้นว่านางนั้นสิ้นชนมาพิธิแล้ว นางก็ได้ไปตกนรกด้วย บาปกรรมของนางอันที่นางได้ค่าพระมหาเถรีชีนาสพนั้น" บรรทัดที่ 8-10</p>
<p>หญิงแม่ร้ายแพศยา</p>	<p>น. หญิงหาเงินในทางประเวณี, หญิงถ้อย, หญิงสำสอน ในความว่า "และได้เกิดผู้หญิงแม่ร้ายแพศยาได้หมื่นชาติ" บรรทัดที่ 12</p>
<p>ชาติ</p>	<p>น. การเกิด เช่น ชาตินี้ ชาติหน้า ในความว่า "และได้เกิดผู้หญิงแม่ร้ายแพศยาได้หมื่นชาติ" บรรทัดที่ 12</p>
<p>เมืองไพศาลนคร</p>	<p>น. เวสาลี, ชื่อนครหลวงของแคว้นวัชชี ตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันออกแห่ง ลำน้ำคันธกะ บางทีเรียกไพศาล</p>

- สรรพวงค์
- ในความว่า “ครั้นว่าสิ้นแต่นั้นแล้วจึงได้มาเกิดที่ในค้ำบไม้ม่วงต้น 1 อันมีในอุทยานของพระญาในเมืองไพสาลีครั้นนั้น” บรรทัดที่ 14-15
- น. ทั้งตัว, หัวตัว, สรรพวงค์ ก็ว่า
- ในความว่า “แลนางมีรูปโฉมโฉมพรรณงามทั่วทั้งสรรพวงค์” บรรทัดที่ 17-18
- มनुสสุมิหน้า 181
- กุลาหล
- น. เสียงก๊กก้อง ว. อ้ออึ้ง, เอ๊กเกริก, วุ่นวาย
- ในความว่า “ความดังนั้นก็เป็นกุลาหลฟุ้งเฟื่องไปนักหนา” บรรทัดที่ 9
- เศษบาป
- น. บาปเล็กบาปน้อยที่ยังมีอยู่หรือเหลืออยู่
- ในความว่า “ด้วยบาปกรรมอันนางอัมพปาลิกานิกานั้นได้ค่าพระมหาเถรีอันเป็นชีนาสพนั้นไปบมิสิ้นแลเศษบาปนั้นยังติดตัวนางอยู่” บรรทัดที่ 10-12
- นางนครโสภินี
- น. นางนครโสภณีนี, หญิงงามประจำเมือง
- ในความว่า “พระญา ฐ จึงตั้งนางอัมพปาลิกานิกานั้นไว้ให้เป็นนางนครโสภินีให้เป็นสาธารณะแก่ท้าวพระญาลูกเจ้าแห่งขุนทั้งหลายแล” บรรทัดที่ 16-18
- สาธารณะ
- ว. ทั่วไป, เกี่ยวกับประชาชน
- ในความว่า “พระญา ฐ จึงตั้งนางอัมพปาลิกานิกานั้นไว้ให้เป็นนางนครโสภินีให้เป็นสาธารณะแก่ท้าวพระญาลูกเจ้าแห่งขุนทั้งหลายแล” บรรทัดที่ 16-18
- เจ้าโกณฑัญญกุมาร
- น. โกณฑัญญะกุมาร, พระกุมารพระนามโกณฑัญญะ, พระโอรสของพระเจ้าพิมพิสารที่เกิดจากนางอัมพปาลิกา, ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกายเล่มที่ 32 หน้า 215 เรียกว่า วิมลโกณฑัญญะ
- ในความว่า “อยู่จำเนียรกาลไปนานจึงเกิดลูกชายคนหนึ่ง 1 ชื่อเจ้าโกณฑัญญกุมาร” บรรทัดที่ 18-19
- พระสัพพัญญูพุทธเจ้า
- น. พระผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง, พระนามพระพุทธรเจ้า
- ในความว่า “แลนางนั้นมีใจใสศัทธาในศาสนาพระสัพพัญญูพุทธเจ้านี้หนักหนา” บรรทัดที่ 19-20

มนุสสฎุมิหน้า 182

บรรลุล	ก. ลู, ถึง, สำเร็จ, เช่น บรรลุมรรคผล, ประลุ ก็ว่า ในควมว่า “แลเจ้าโกณฑัญญมารนั้นก็สร้างสมณธรรม ก็ บรรลุล ถึง แก้อรหัต” บรรทัดที่ 2-3
อรหัต	น. ความเป็นพระอรหัต คือ ผลแห่งท่านผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดใน พระพุทธศาสนา ในควมว่า “ก็ บรรลุล ถึงแก้อรหัต” บรรทัดที่ 2-3
ชินาสพ	น. พระผู้สิ้นอาสวะ, พระอรหัต ในควมว่า “ก็ บรรลุล ถึงแก้อรหัตเป็น ชินาสพ อำพลด้วย ปฏิสัมภิตาญาณ” บรรทัดที่ 3-4
จำเนียรเจียรกาล	ว. เวลนานาน ในควมว่า “นางก็ยินดีแลมีใจสัทธา นางก็บวชในศาสนา พระพุทธเจ้าเรา นี้ อยู่ จำเนียรเจียรกาล นางก็ลุถึงอรหัตต์เป็น ชินาสพ แล” บรรทัดที่ 6-8
พราหมณ์	น. คนในวณะที่ 1 แห่งสังคมฮินดู ซึ่งมี 4 วณะ ได้แก่ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร, ผู้ที่ถือเพศไว้ผม นุ่งขาวห่มขาว ในควมว่า “เมื่อนั้นยังมี พราหมณ์ ผู้หนึ่งอยู่ในเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง” บรรทัดที่ 12-13
สัญจร	ก. ผ่านไปมา เช่น ทางสัญจร น.ช่องทาง, ถนน; การผ่านไปมา ในควมว่า “แล พราหมณ์ ผู้นั้นออกไปจากพระนคร สัญจร เข้าไปสู่ป่า ใหญ่อันหนึ่ง” บรรทัดที่ 12-13
ปติพัทธ์, ปฏิพัทธ์	ก. เนื่องกัน, ผูกพัน, รักใคร่ ในควมว่า “แล พราหมณ์ ผู้นั้นเห็นโสมนางกนิษฐาก็มี ปติพัทธ์ รัก นักหนา” บรรทัดที่ 16-17
สังวาส	น. การอยู่ด้วยกัน, การอยู่ร่วมกัน, การร่วมประเวณี ในควมว่า “จึงสมาคมด้วยนางกนิษฐานั้น แล สังวาส อยู่ด้วยกันในกลาง ป่านั้น” บรรทัดที่ 17-18

เจ้าติสสุกุมาร	น. บุตรของพราหมณ์ในเมืองปาตลีบุตรที่เกิดจากไข่ของนางกินรี ในคำว่า "ผู้พี่นั้นชื่อ <u>เจ้าติสสุกุมาร</u> " บรรทัดที่ 20
เจ้ามิตรกุมาร	น. บุตรของพราหมณ์ในเมืองปาตลีบุตรที่เกิดจากกินรี ในคำว่า "ผู้น้องนั้นชื่อ <u>เจ้ามิตรกุมาร</u> " บรรทัดที่ 20-1

มนุสสุภุมิหน้า 183

อนิจจา	อ. คำที่เปล่งออกมาแสดงความสงสารสังเวช เป็นต้น ในคำว่า "แลเขาทั้งสองนี้ <u>ดูอนิจจา</u> แก่ใจ" บรรทัดที่ 2
สมณภาพ	น. พระภิกษุ, สมณภาวะ, ความเป็นสมณะ ในคำว่า "มาเราพี่น้องจะไปบวชเป็น <u>สมณภาพ</u> แล้วแลจะเอาตนเข้า สู่นิพพานเกิด" บรรทัดที่ 4-5
พระมหาเถระ	น. พระผู้ใหญ่ ตามพระวินัยกำหนดว่า พระมีพรรษาดังแต่ 10 ขึ้นไป เรียกว่า เถระ ในคำว่า "เจ้าพี่น้องทั้งสองจึงจากที่นั่นไป จึงไปบวชอยู่ในสำนักนี้ พระมหาเถระองค์หนึ่ง" บรรทัดที่ 5-6
พระพุทฺธเถร	น. ชื่อของพระมหาเถระองค์หนึ่ง ในคำว่า "จึงไปบวชอยู่ในสำนักนี้พระมหาเถระองค์หนึ่ง ทรงนาม ชื่อว่า <u>พระพุทฺธเถร</u> " บรรทัดที่ 6-7
อรรหัตตมรรคญาณ	น. ทางปฏิบัติเพื่อบรรลุผลคือ ความเป็นพระอรหันต์, ญาณคือความ รู้เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ทั้ง 10 ในคำว่า "อยู่จำเนียรเจียรกาลไปเจ้าไทยสองนั้นก็บรรลุถึงแก่ <u>อรรหัตตมรรคญาณ</u> " บรรทัดที่ 7-8
นางปทุมาวดี	น. หญิงนางหนึ่งถือกำเนิดในสังเสทขโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่ เกิดในของขึ้นและหมักหมมเน่าเปื่อย) เป็นกำเนิด 1 ในกำเนิด 4 ซึ่ง ในที่นี้คือ ดอกบัวหลวง ในคำว่า "อันว่าคนทั้งหลายอันเกิดในสังเสทขโยนินั้นก็เที่ยวยอม ตั้งนางผู้หนึ่งชื่อ <u>นางปทุมาวดี</u> " บรรทัดที่ 11-12
บิณฑบาต	น. อาหาร (ใช้แก่พระภิกษุสามเณร) เช่น รับบิณฑบาต ในคำว่า "ควรกุถวาย <u>บิณฑบาต</u> แต่พระบีเตยกโพธิเจ้า" บรรทัดที่ 17-18

มนุสสฎุมิหน้า 184

- สระ** น. แอ่งน้ำขนาดใหญ่ซึ่งเป็นเองหรือคนขุด
 ในความว่า " จึงทอดตาไปแลเห็นดอกบัวหลวงหมู่ 1 เกิดมีในสระ
 แอ่งหนทางนั้น" บรรทัดที่ 1-2
- ไหว้คารวะ** น. การแสดงความเคารพทางกายและวาจา, ความนับถือ
 ในความว่า "แล้วนางถวายบูชาไหว้คารวะพระปิตุยกโทธิเจ้า"
 บรรทัดที่ 4-5
- ผลาอาณิสงส์** น. ผลาณิสงส์, ความไหลออกแห่งผล (ความดี), ผลแห่งบุญกุศล
 ในความว่า " ด้วยผลาอาณิสงส์แห่งข้าและข้าได้บูชาพระปิตุยกโทธิ
 เจ้าด้วยข้าวตอก" บรรทัดที่ 5-6
- กิจ** น. ธุระ, งาน
 ในความว่า " ครั้นว่านางปรารถนาแล้ว ก็ไหว้อำลาพระปิตุยกโทธิ
 เจ้าไปโดยกิจของนางนั้นแล" บรรทัดที่ 11-12
- ฤาษี** น. ฤาษีสีหิ, ฤาษีผู้สำเร็จโลกียฌานแล้วได้บรรลุโลกียอภิญญา 5
 คือแสดงฤทธิ์ได้ (อิทธิวิธ) นูทธิพย (ทิพโสด) ฐิใจผู้อื่น
 (เจโตปริยญาณ) ระลึกชาติได้ (บุพเพนิวาสานุสติญาณ) ตาทิพย
 (ทิพจักขุ)
 ในความว่า "เมื่อนั้นยังมีฤาษีองค์ 1 ฐ นั้น อยู่ในป่าพระหิมพานต์"
 บรรทัดที่ 18-19
- มนุสสฎุมิหน้า 185
- พระมหาฤาษี** น. ฤาษีผู้ใหญ่
 ในความว่า "ดูจอยู่ดั่งนี้บมิบานด้วยทั้งหลายได้ 7 วัน ๆ
พระมหาฤาษีนั้น ฐ ก็ดลยมหัทศจรยน์กหนา" บรรทัดที่ 1-2
- ดลยล** ก. คิดเห็นเป็น
 ในความว่า "พระมหาฤาษีนั้น ฐ ก็ดลยมหัทศจรยน์กหนา"
 บรรทัดที่ 2
- กุมารี** น. เด็กหญิง
 ในความว่า " ฐ จึงเห็นลูกอ่อนอยู่ในดอกบัวนั้นแล เป็นกุมารีมี
 พรธงามดั่งทองเนื้อสุก" บรรทัดที่ 3-4

- พระปิยบุตรบุญธรรม** น. ลูกเลี้ยงที่ดี, ลูกบุญธรรมผู้เป็นที่รัก
 ในความว่า “พระมหาฤาษีนั้น ๓ ก็ดลยลมหัศจรรย์นักหนา จึงเอามาเลี้ยงไว้เป็นพระปิยบุตรบุญธรรม” บรรทัดที่ 4-5
- กุมาริกา** น. กุมารี, เด็กหญิง
 ในความว่า “ด้วยอำนาจบุญพระฤาษี และบุญกุมาริกานั้นด้วยแล” บรรทัดที่ 7
- ไพร** น. ป่า
 ในความว่า “เมื่อนั้นยังมีพรานเนื้อผู้ 1 เดินไพรไปมาในป่าหิมวันต์” บรรทัดที่ 9-10
- พระญาพรหมทัตตราช** น. พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองเมืองพาราณสี
 ในความว่า “พรานนั้นจึงไปทูลแต่พระญาพรหมทัตตราชอันเสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสีมหานครนั้น” บรรทัดที่ 10-12
- เมืองพาราณสีมหานคร** น. เมืองหลวงของแคว้นกาสิอยุธยาแม่น้ำคงคา ปัจจุบันเรียกพานาราสหรือเบนาเรส (Banaras, Benares)
 ในความว่า “พรานนั้นจึงไปทูลแต่พระญาพรหมทัตตราชอันเสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสีมหานครนั้น” บรรทัดที่ 10-12
- ภรรยา** น. ภริยา, เมีย, หญิงที่เป็นคู่ครองของชาย, คู่กับสามี
 ในความว่า “พระญาพรหมทัตจึงไปไหว้มหาฤาษีกล่าวขอนางนั้นไปเป็นภรรยา” บรรทัดที่ 12-13
- อานิสงส์** น. ผลแห่งกุศลกรรม, ผลบุญ; ประโยชน์ เช่น อานิสงส์กรูณ
 ในความว่า “ด้วยผลบุญอานิสงส์แห่งนางอันได้เอาดอกบัวหลวงบูชาพระบาทพระปิตุยกโทธิเจ้าแต่ก่อน” บรรทัดที่ 16-18
- เจ้าราชกุมาร** น. เด็กชาย, ราชโอรส
 ในความว่า “อยู่จำเนียรเจียนกาลไปนางก็ทรงครรภ์ถ้วน 10 เดือน จึงคลอดชาวเจ้าราชกุมารทั้งหลาย 500 คน” บรรทัดที่ 18-20

มนุสสฎมิหน้า 186

เจ้าพระญาปทุมกุมาร	น. พระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นปทุมกุมาร ในคำว่า “เจ้าราชกุมารผู้พี่อันมีรกหน่อหุ้มอยู่นั้นได้ เรียกชื่อว่า เจ้าพระญาปทุมกุมาร” บรรทัดที่ 2-4
อายุไชย	น. อายุชัย, การสิ้นอายุ, ความตาย ในคำว่า “ประการ 1 ชื่อว่า <u>อายุไชยแล</u> ” บรรทัดที่ 13
กรรมไชย	น. กรรมชัย, การสิ้นอายุเพราะกรรม ในคำว่า “ประการ 1 ชื่อว่า <u>กรรมไชยแล</u> ” บรรทัดที่ 13
อุภยไชย	น. อุภยชัย, การสิ้นทั้ง 2 อย่าง, การสิ้นทั้งอายุและกรรม, ในที่นี้ หมายถึงตาย เพราะหมดอายุและกรรมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้มีชีวิต ต่อไปนั้นหมดลง ในคำว่า “ประการหนึ่งชื่อว่า <u>อุภยไชยแล</u> ” บรรทัดที่ 14
อุปัจเจทกรรมไชย	น. อุปเจทกรรมชัย, อุปัจเจทกรรมชัย, การสิ้นไปเพราะกรรมตัดรอน ในที่นี้หมายถึง ตายเพราะถูกฆ่า หรือเพราะประสบอุบัติเหตุ ในคำว่า “ประการหนึ่งชื่อว่า <u>อุปัจเจทกรรมไชยแล</u> ” บรรทัดที่ 14-15
มนุสสฎมิหน้า	
ชนกรรม	น. กรรมอันทำให้เกิดหรือกรรมอันเป็นต้นเค้าทั้งข้างดี หรือข้างชั่ว เช่น กรรมอันทำให้เกิดเป็นคนชั้นสูง เป็นชนกรรมฝ่ายกุศล (อรรท- ศาสน) ในคำว่า “อนึ่งชื่อ <u>ชนกรรม</u> ” บรรทัดที่ 4
อุปถัมถกกรรม	น. อุปถัมถกกรรม, กรรมสนับสนุน, กรรมที่เข้าช่วยสนับสนุนหรือ ซ้ำเติมต่อจากชนกรรม ในคำว่า “อนึ่งชื่อ <u>อุปถัมถกกรรม</u> ” บรรทัดที่ 4
อุปปีฬกรรม	น. กรรมบีบคั้น, กรรมที่มาบีบคั้นผลแห่งชนกรรมและอุปถัมถกกรรม นั้นให้เพลาลงไป ในคำว่า “อนึ่งชื่อ <u>อุปปีฬกรรม</u> ” บรรทัดที่ 4

- อุปมาภูกกรรม** น. กรรมดีตรอน, กรรมที่เข้าดีตรอนการให้ผลของชนกรรมและ
อุปถัมภกกรรม
ในคำว่า "อนึ่งชื่ออุปมาภูกกรรม" บรรทัดที่ 5
- อาสนันนกรรม, อาสันนกรรม** น. กรรมใกล้ตาย, กรรมทำเมื่อจวนจะตาย
ในคำว่า "อนึ่งชื่อว่าอาสันนกรรม" บรรทัดที่ 11
- อาจินนกรรม, อาจิณณกรรม** น. กรรมทำจนชิน, กรรมทำบ่อยครั้ง, พหุลกรรม ก็เรียก
ในคำว่า "อนึ่งชื่อว่าอาจินนกรรม" บรรทัดที่ 11-12
- กัตตาคารม, กัตตาคารม** น. กรรมลั้วทำ, กรรมที่ทำได้ด้วยเจตนา, อันอ่อน
กัตตาวาปนกรรม ก็เรียก
ในคำว่า "อนึ่งชื่อว่ากัตตาคารม" บรรทัดที่ 12
- วิบาก** น. ผล, ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วอันทำให้แต่ปางก่อน
ในคำว่า "อันชื่อว่าปัญจันตริยกรรมนั้นให้วิบากมากนั้กหนา"
บรรทัดที่ 12-13
- อุปทรัพย์** น. อุบาทว์, อัปรีช, จัญไร, ไม่เป็นมงคล
ในคำว่า "อันชื่อว่าอาจินนกรรมนั้น ให้ล้าฤติเป็นอุปทรัพย์บิฆาต
ให้ค้ำนึ่งแล" บรรทัดที่ 14-15
- ทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม** น. กรรมให้ผลในชาตินี้, กรรมให้ผลทันตาเห็น
ในคำว่า "อนึ่งชื่อทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม" บรรทัดที่ 18
- อุปปีชเวทนิยกรรม** น. กรรมให้ผลในชาติหน้า
ในคำว่า "อนึ่งชื่ออุปปีชเวทนิยกรรม" บรรทัดที่ 18-19
- อปราปรเวทนิยกรรม** น. อปราปรเวทนิยกรรม, กรรมให้ผลในชาติต่อๆ ไป
ในคำว่า "อนึ่งชื่ออปราปรเวทนิยกรรม" บรรทัดที่ 20
- อโหสิกรรม, อโหสิกรรม** น. กรรมที่เลิกให้ผล; การเลิกแล้วต่อกัน, การไม่เอาโทษแก่กัน,
ใช้ย่อว่า "อโหสิ" ก็มี ก. เลิกแล้วต่อกัน
ในคำว่า "อนึ่งชื่ออโหสิกรรม" บรรทัดที่ 19
- พิบาก** น. ผล (ผลแห่งกรรม)
ในคำว่า "แลกรรมนั้นหากให้พิบากได้ทั้งกำเนตนี้แล"
บรรทัดที่ 21

มนุสสฎุมิหน้า 188

กระหาย	<p>ก. รู้สึกคอแห้งด้วยอยากดื่มเพราะมีอากาศร้อนใน เป็นต้น; อยากเป็นกำลัง</p> <p>ในควมว่า "เห็นแกลบแลข้าวสับแล ให้กระหายน้ำ ด้วยเห็นเลือด แลน้ำหนองแล" บรรทัดที่ 10 - 11</p>
สัตว์ดิรัจฉาน	<p>น. สัตว์เว้นจากมนุษย์ เช่น หมู หมา วัว ควาย (มักใช้เป็นคำคำ) ใช้ ว่าเดรัจฉาน หรือ เดียรัจฉาน ก็มี</p> <p>ในควมว่า "ผิดตายแลจะไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน" บรรทัดที่ 11</p>
ภวังคจละ	<p>น. ภวังคจละ, การไหวของภวังคจิต, เป็นการไหวก่อนออกรับอารมณ์ ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย</p> <p>ในควมว่า "ภวังคจละ อันชื่อว่า ภวังคจละนั้นอุปาทกฐิติภังคาอันให้ รำพึง 6 อัน" บรรทัดที่ 17-18</p>
อุปาทกฐิติ	<p>น. อุปาทก, การเกิดขึ้น, หมายถึงการเกิดขึ้นของจิตแต่ละดวง, เป็นขณะหนึ่งในขณะย่อย 3 ขณะ</p> <p>ในควมว่า "อันชื่อว่าภวังคจละนั้นอุปาทกฐิติภังคาอันให้รำพึง 6 อัน" บรรทัดที่ 17-18</p>
ฐิติ	<p>น. การทรงอยู่ หมายถึง การที่จิตและดวงแก้วแล้วยังไม่ดับ, เป็น ขณะหนึ่งในขณะย่อย 3 ขณะ ต่อจากอุปาท</p> <p>ในควมว่า "อันชื่อว่าภวังคจละนั้นอุปาทกฐิติภังคาอันให้รำพึง 6 อัน" บรรทัดที่ 17-18</p>
ภังคา	<p>น. ภังคะ, การดับ หมายถึง การดับของจิตแต่ละดวงที่เกิดแล้ว, เป็นขณะหนึ่งในขณะย่อย 3 ขณะ ต่อจากฐิติ</p> <p>ในควมว่า "อันชื่อว่าภวังคจละนั้นอุปาทกฐิติภังคาอันให้รำพึง 6 อัน" บรรทัดที่ 17-18</p>
ปัญญาทวาราวชณะ	<p>น. การน้อมถึงอารมณ์ทางทวาร 5, เป็นชื่อของจิตในขณะที่เริ่มจะ รับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย</p> <p>ในควมว่า "ปัญญาทวาราวชณะ ให้รู้พึง 3 อัน" บรรทัดที่ 18</p>
สัมปกิจฉันนะ	<p>น. สัมปกิจฉณะ การรับอารมณ์ ชื่อของจิตในขณะที่จับ หรือเกาะ เกี่ยวอารมณ์ คือ รูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ไว้ได้, เกิดต่อจาก ปัญญาทวาราวชณะ</p>

	<p>ในควมว่า "สัมปกิจฉินนะอันให้อันเห็นอันรื้อนั้น 3 อัน" บรรทัดที่ 19-20</p>
สันติรณ	<p>น. การพิจารณาอารมณ์, เป็นชื่อของจิตในขณะที่พิจารณาอารมณ์, เกิดต่อจากสัมปกิจฉินนะ</p> <p>ในควมว่า "สันติรณอันให้พิจารณาอันข้ามนั้น" บรรทัดที่ 20</p>
	<p>มนุสสภูมิหน้า 189</p>
โฏฐัพพะ	<p>น. การตัดสินอารมณ์, ชื่อของจิตใจขณะที่ตัดสินอารมณ์</p> <p>ในควมว่า "โฏฐัพพะ ให้จำหุดมันแก่อันพิจารณานั้น 3 อัน" บรรทัดที่ 1</p>
ชวณะ	<p>น. การแล่นไปของจิต, ในที่นี้หมายถึง การเสวยอารมณ์, เป็นชื่อของ จิตในขณะที่เสวยอารมณ์, เกิดต่อจากโฏฐัพพะ</p> <p>ในควมว่า "ชวณะอันเสวยวากอันกล่าวก่อนนี้ได้ 21 อัน" บรรทัดที่ 1-2</p>
วาก	<p>น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ อารมณ์</p> <p>ในควมว่า "ชวณะอันเสวยวากอันกล่าวก่อนนี้ได้ 21 อัน" บรรทัดที่ 1-2</p>
ตทาลัมพะณะ	<p>น. ตทามรณะ, จิตที่เก็บอารมณ์ที่เสวยแล้วนั้นไว้, เป็นชื่อของจิตใน ขณะที่นึกถึงการเสวยอารมณ์ที่หึ่งเสร็จสิ้น, เกิดต่อจากชวณะ</p> <p>ในควมว่า "ตทาลัมพะณะให้ฟังอันเสวยนั้น 6 อัน" บรรทัดที่ 2-3</p>
จิตรวีถิ	<p>น. จิตวถี, จิตโนวถี, จิตที่รับอารมณ์ทางวถี คือ ตา หู จมูก ลิ้น ภายใจ</p> <p>ในควมว่า "ผสมจิตรวีถินั้นได้ 41 ดวงแล" บรรทัดที่ 4</p>
มหันตารมณ	<p>น. อารมณ์ใหญ่, อารมณ์ที่ปรากฏชัด, วิภูตารมณ ก็เรียก</p> <p>ในควมว่า "อันมีฝูงสัตว์แล 7 อันเป็นมหันตารมณนั้นแล" บรรทัดที่ 4-5</p>
ปัญจสกล	<p>น. ปัญจสกันธ, เบญจขันธ์, ขันธ์ 5 คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์</p> <p>ในควมว่า "ครั้นว่าขาดใจกายแล้วก็ไปแลอันว่าปัญจสกลบมิได้ด้วย เลย" บรรทัดที่ 5-6</p>

พระอภิธรรม	<p>น. อภิธรรม, ชื่อปิฎกหนึ่งในพระไตรปิฎก เรียกว่า พระอภิธรรมปิฎก, ชื่อธรรมชั้นสูงมี 7 คัมภีร์ นิยมใช้สวดในงานศพ</p> <p>ในคำว่า “ผู้ใดเรียนพระอภิธรรมด้วยอมฤตยจึงจะรู้แท้ได้”</p> <p>บรรทัดที่ 11</p>
อมฤตย	<p>น. อมฤต, น้ำทิพย์, เรียกว่า น้ำอมฤต; เครื่องทิพย์</p> <p>ในคำว่า “ผู้ใดเรียนพระอภิธรรมด้วยอมฤตยจึงจะรู้แท้ได้”</p> <p>บรรทัดที่ 11</p>
สมมุติเทวดา	<p>ก. เทวดาโดยสมมุติ</p> <p>ในคำว่า “อนึ่งชื่อว่าสมมุติเทวดาแล” บรรทัดที่ 16-17</p>
อุปปัตติเทวดา	<p>น. อุปปัตติเทพ, เทวดาโดยกำเนิด, หมายถึงผู้ที่เกิดเป็นเทวดา</p> <p>ในคำว่า “อนึ่งชื่อว่าอุปปัตติเทวดาแล” บรรทัดที่ 17</p>
วิสุทธิเทวดา	<p>น. วิสุทธิเทพ, เทวดาผู้หมดจากกิเลส หมายถึง พระอรหันต์</p> <p>ในคำว่า “อนึ่งชื่อว่าวิสุทธิเทวดา” บรรทัดที่ 17-18</p>
พิธราชธรรม	<p>น. ทศพิธราชธรรม, ธรรมของพระมหากษัตริย์</p> <p>ในคำว่า “ผู้เง้าแลพระญาในแผ่นดินเรานี้มิแล้วารู้หลักแล ระบุญรู้ธรรมและกระทำโดยพิธราชธรรมทั้ง 10 ประการดังนั้น”</p> <p>บรรทัดที่ 18-19</p>
ปักข์	<p>น. ปักข์, ฝ่าย, ข้าง เช่น ปักข์ใต้, กิ่งของเดือนจันทรคติ คือ เดือนหนึ่ง มี 2 ปักข์ ข้างขึ้นเรียก ศุกปักข์ (แปลว่า ฝ่ายขาว หมายถึงเอาแสง เดือนสว่าง) ข้างแรมเรียก กภาพักข์ (แปลว่า ฝ่ายดำ หมายถึงเอาเดือนมืด) ครึ่งเดือน เช่น หนังสือรายปักข์</p> <p>ในคำว่า “แลปักข์ขึ้นฟ้าเบื้องบนชื่อว่าฉกามาพจร” บรรทัดที่ 20-1</p>
มนุสสภูมิหน้า 190	
ฉกามาพจร	<p>น. สวรรค์ 6 ชั้น คือ 1. จาตุมาหาราชิก 2. ดาวดึงส์ 3. ยามะ 4. ดุสิต 5. นิมมานรดี 6. ปรมิณิตวสวัตตี</p> <p>ในคำว่า “แลปักข์ขึ้นฟ้าเบื้องบนชื่อว่าฉกามาพจร”</p> <p>บรรทัดที่ 20 -1</p>
สาวกเจ้า	<p>น. ศิษย์ของศาสดา</p>

ในคำว่า "พระพุทธรูปเศยกโหลเจ้าพระอรหันตาศีนาสพสาวกเจ้าแต่
เสร็จเข้าสู่นิพพานดังนั้นได้เรียกชื่อว่า (วิสุทธิ) เทพยดาแล"

บรรทัดที่ 2-4

วิสุทธิเทพยดา

น. เทวดาผู้หมดจด

ในคำว่า "แต่เสร็จเข้าสู่นิพพานดังนั้นได้เรียกชื่อว่า (วิสุทธิ) เทพยดา
แล" บรรทัดที่ 2-4

พิมาน

น. ที่อยู่หรือที่ประทับของเทวดา

ในคำว่า "เทพยดาจำพวก 1 ฟังรู้แจ้งภูเขอันอยู่ในแผ่นดินนี้ก็อยู่
เป็นพิมาน" บรรทัดที่ 7-8

ปราสาทเทพยดา

น. ที่ประทับของเทวดา, วิมานของเทวดา

ในคำว่า "ผิไม้ที่นั้นหากหักเองก็ตีปราสาทเทพยดานี้พังฉลายแล"
บรรทัดที่ 11-12

ปราสาทพิมาน

น. วิมานที่มีปราสาท

ในคำว่า "ผิไม้ที่นั้นยังค้างได้ปราสาทพิมานยังค้างนั้นแล"
บรรทัดที่ 12-13

พฤกษาพิมาน

น. วิมานพฤกษา, วิมานที่เต็มไปด้วยต้นไม้

ในคำว่า "ฝูงเทพยดาอันอยู่ในพฤกษาพิมานนั้น ถ้าต้นไม้หัก
พิมานก็หักสิ้นแล" บรรทัดที่ 14-15

มนุสสภูมิหน้า 192

กุมภันท์

น. ยักษ์; กเขี้ยว เช่น ป้าเอลาลูลลาพุกุมภันทอคร้าว (สมุทรโฆษ)

ในคำว่า "ท้าวจิวฬหกราช เป็นพระญาแก่ฝูงยักษ์ อันชื่อว่า
กุมภันท์บรรทัดที่ 1-2

ฤกษ์

น. ดาวฤกษ์, ดาวที่มีลักษณะเป็นกลุ่มแก๊สทรงกลมที่สามารถแผ่รังสี
ออกได้รอบตัวว่า ดาวฤกษ์

ในคำว่า "พระอาทิตย์ก็ดี พระจันทร์ก็ดี แลฤกษ์ทั้ง 27 ก็ดี"

บรรทัดที่ 15

มนุสสฎุมิหน้า 193

ผ้ากัณฑ์

น. ผ้าพับ, ผ้าดั่งาม, ผ้าเหมาะสม

ในควมว่า "เมื่อนั้นเทพดาอยู่ในปราสาทและมีเทพดาองค์ 1 ไปเกิดในผ้ากัณฑ์ดี ดั่งนั้นชื่อว่าเป็นลูกสาวของเทพดาองค์นั้นแล" บรรทัดที่ 2-4

เจ้าพิปาร, เจ้าพิมาน

น. พระญาเทวดา, ท้าวจตุโลกบาล

ในควมว่า "เทพดาองค์นั้นชื่อว่า เป็นเมียเทพดาผู้เป็นเจ้าพิปารนั้นแล" บรรทัดที่ 5

วิวาท

ก. ทะเลาะ, โต้เถียง

ในควมว่า "พระอินทร์ ฐ บมิให้แก่เทพดาผู้วิวาทแก่กัน" บรรทัดที่ 18

มนุสสฎุมิหน้า 194

มุตคฺฐาจม

น. น้ำบัสสาวะอุจจาระและของสกปรก

ในควมว่า "จะมีมุตคฺฐาจมดั่งมนุษย์เราทำนทั้งหลายนี้หาบมิได้" บรรทัดที่ 13-14

พยาธิอาพาธ

น. ความเจ็บไข้ได้ป่วย

ในควมว่า "ชื่อว่าพยาธิอาพาธสิ่งใดๆ กิดแลจะเกิดมีแก่เทพดาทั้งหลายนั้นหาบมิได้" บรรทัดที่ 14-16

มนุสสฎุมิหน้า 195

สมเด็จจอมรินทราธิราช น. อมรินทร์, พระอินทร์

ในควมว่า "แต่ประตูเมืองหลวงฝ่ายตะวันออกเมืองแห่งสมเด็จจอมรินทราธิราช" บรรทัดที่ 5-6

ราชรถแก้ว

น. รถที่ประทับของพระราชาที่ทำด้วยแก้ว

ในควมว่า "เทพดาทั้งหลายอยู่ในนครดาวดึงษ์นั้นยอมได้ยินเสียงช้างแก้วแลราชรถแก้วอันมีอันดังไฟระถูกเนื้อพึงใจนักหนา" บรรทัดที่ 15-16

นครไตรตรึงษ์

น. ไตรตรึงษ์, ดาวดึงส์, ตรัยตรึงส์, สวรรค์ชั้นที่ 2 แห่งสวรรค์ 6 ชั้นที่พระอินทร์ครอง

	<p>ในควมว่า “ที่ในท่ามกลางนครไตรตรึงษ์นั้นมีโพชยนต์ปราสาทโดยสูงได้ 25,600,000 วา” บรรทัดที่ 17-18</p>
โพชยนต์ปราสาท	<p>น. โพชยนต์, ชื่อรถและวิมานของพระอินทร์</p> <p>ในควมว่า “ที่ในท่ามกลางนครไตรตรึงษ์นั้นมีโพชยนต์ปราสาทโดยสูงได้ 25,600,000 วา” บรรทัดที่ 17-18</p>
	<p>มนุสสฎุมินหน้า 196</p>
นันทวนุทยาน	<p>น. อุทยานชื่อนันทวัน เป็นสวนใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อยู่ด้านทิศตะวันออกนอกเมืองดาวดึงส์</p> <p>ในควมว่า “แลเมื่อนครไตรตรึงษ์เบื้องบูรพาทิศมีอุทยานทิพย์อันหนึ่งชื่อนันทวนุทยาน โดยรอบอุทยานนั้นได้ 800,000 วา” บรรทัดที่ 1-3</p>
สรพัน	<p>ว. สรพัน, สรพัต</p> <p>ในควมว่า “แลมีสมบัติสรพัตนไม้สรพันลูกไม้สรพันดอกไม้อันประเสริฐ” บรรทัดที่ 5-6</p>
นันทาโบกขรณี	<p>น. สระโบกขรณีชื่อนันทา, ชื่อสระโบกขรณีในสวนนันทวันในสวรรค์ชั้นหนึ่งชื่อนันทาโบกขรณี” บรรทัดที่ 7-8</p>
จลนันทาโบกขรณี	<p>น. ชื่อสระโบกขรณีในสวนนันทวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์</p> <p>ในควมว่า “อนึ่งชื่อจลนันทาโบกขรณี” บรรทัดที่ 8-9</p>
นันทาปริติปาสาณ	<p>น. นันทาปริติปาสาณ, ชื่อหินลาดที่อยู่ริมสระนันทาโบกขรณีในสวนนันทวัน ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์</p> <p>ในควมว่า “แลมีศิลาแก้วแทบสระนั้นสองแผ่นๆ หนึ่งชื่อนันทาปริติปาสาณ” บรรทัดที่ 10-11</p>
จลนันทาปริติปาสาณ	<p>น. จลนันทาปริติปาสาณ, ชื่อหินลาดที่อยู่ริมสระจลนันทาโบกขรณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์</p> <p>ในควมว่า “แผ่น 2 ชื่อว่าจลนันทาปริติปาสาณ” บรรทัดที่ 11-12</p>
ผรุสกวัน	<p>น. ผรุสกวณะ, ผรุสกวัน หรือปารุสกวัน, ชื่อสวนใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อยู่ด้านทิศใต้นอกเมืองดาวดึงส์</p> <p>ในควมว่า “แลมีสวนอุทยานใหญ่อัน 1 ชื่อผรุสกวัน” บรรทัดที่ 14-15</p>

- ภัทราโบกษรณี** น. ชื่อสระโบกษรณีในสวนผรสกวนะ หรือผารุสกวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “แลมีสระใหญ่ 2 อันๆ หนึ่งในชื่อภัทราโบกษรณี” บรรทัดที่ 18-19
- สุภัทราโบกษรณี** น. ชื่อสระโบกษรณีในสวนผรสกวนะ หรือผารุสกวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “อนึ่งชื่อสุภัทราโบกษรณี” บรรทัดที่ 19
มนุสสมุขินหน้า 197
- ภัทราปริติปาसान** น. ภัทราปริฐิปาसान, ชื่อหินดาดที่อยู่ริมสระภัทราโบกษรณีในสวนผรสกวนะหรือผารุสกวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “แลมีก้อนแก้วๆ ก้อนหนึ่งชื่อภัทราปริติปาसान” บรรทัดที่ 1
- สุภัทราปริติปาसान** น. สุภัทราปริฐิปาसान, ชื่อหินดาดที่อยู่ริมสระภัทราโบกษรณีในสวนผรสกวนะหรือผารุสกวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “อนึ่งชื่อสุภัทราปริติปาसान” บรรทัดที่ 1-2
- จิตรลดาวัน** น. จิตรลดา, ชื่อสวนพระอินทร์
ในคำว่า “แลอุทยานนั้นงามนักหนาเรียกชื่อว่าจิตรลดาวัน” บรรทัดที่ 4-5
- จิตรโบกษรณี** น. ชื่อสระโบกษรณีในสวนจิตรลดาวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “แทบเบื้องฝ่ายเข้าสู่เมืองมีสระสบอัน ๆ หนึ่งในชื่อจิตรโบกษรณี” บรรทัดที่ 8-9
- จุลจิตรโบกษรณี** น. ชื่อสระโบกษรณีในสวนจิตรลดาวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “อนึ่งชื่อจุลจิตรโบกษรณี” บรรทัดที่ 9-10
- จิตรปาसान** น. ชื่อหินดาดที่อยู่ริมสระจิตรโบกษรณีในสวนจิตรลดาวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “และสระแลอัน ๆ อันนั้นมีแผ่นศิลาแก้วอันๆ หนึ่งในชื่อจิตรปาसान” บรรทัดที่ 10-11

- จุลจิตรปาสาณ** น. ชื่อหินดาดที่อยู่ริมสระจุลจิตรโบกขรณีในสวนจิตรลดารวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “อนึ่งชื่อจุลจิตรปาสาณดุรงเรืองแลเหลือองามนักหนา” บรรทัดที่ 11-12
- สักกวัน** น. ชื่อสวนใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อยู่ด้านทิศเหนือนอกเมืองดาวดึงส์, มิสสกวัน ก็เรียก
ในคำว่า “ฝ่ายอุครทิศนครไตรตรึงษ์มีสวนอุทยานใหญ่ อนึ่งชื่อสักกวัน” บรรทัดที่ 14-15
- ธรรมาโบกขรณี** น. ชื่อสระโบกขรณีในสวนสักกวันหรือมิสสกวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “เทพอุทยานฝ่ายมาสู่เมืองแลมีสระใหญ่สองอันฯ หนึ่งชื่อธรรมาโบกขรณี” บรรทัดที่ 17-18
- สุธรรมมาโบกขรณี** น. สุธรรมมาโบกขรณี, ชื่อสระโบกขรณีในสวนสักกวันหรือมิสสกวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “อันหนึ่งชื่อสุธรรมมาโบกขรณี” บรรทัดที่ 18-19
- สุธรรมาปริธิปาสาณ** น. สุธรรมาปริฐิปาสาณ, ชื่อแผ่นหินดาดที่อยู่ริมสระ ธรรมาโบกขรณีในสวนสักกวันหรือมิสสกวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า “อนึ่งชื่อสุธรรมปริธิปาสาณ” บรรทัดที่ 20
- มนุสสมุณีหน้า 198
- อิสานทิศ** ว. ทิศอีสาน, ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
ในคำว่า “นอกเมืองไตรตรึงษ์ฝ่ายอิสานทิศมีสวนใหญ่อันหนึ่งชื่อมหาพล” บรรทัดที่ 1-2
- มหาพล, มหาพน** น. ชื่อสวนใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อยู่ด้านทิศอีสานนอกเมืองดาวดึงส์
ในคำว่า “นอกเมืองไตรตรึงษ์ฝ่ายอิสานทิศมีสวนใหญ่อันหนึ่งชื่อ มหาพล” บรรทัดที่ 1-2
- สรนมหาวัน** น. มหาวัน, ชื่อสวนใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อยู่ด้านทิศอีสานนอกเมืองดาวดึงส์
ในคำว่า “ในสวนมหาวันนั้นมีปราสาททองคำได้ 1,000 แห่ง” บรรทัดที่ 4-5

มหาพลวณูทยาน, มหาพนวณูทยาน น. ชื่อสวนใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อยู่ด้าน
ทิศอีสานนอกเมืองดาวดึงส์
ในคำว่า "เทียรย่อมประดับด้วยแก้วสิตติพิรรัตนะในหว่าง
มหาพลวณูทยาน" บรรทัดที่ 5-6

รำพาย

ก. พัด, กระจี๋

ในคำว่า "ฉิวาลมรำพายพัด และได้ยिनสรรพดั่งมีก้องดุจเสียงพิณ
พาทยฆ้องกลองแตรสังข์อันเทพยดาเป่าแลตีในเมืองฟ้านั้น"
บรรทัดที่ 20-1

มนุสสฎุมิหน้า 199

อัมมาพัสสา

น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น อมาวสี หรืออมาวาสีคือวันเดือนดับ
หมายถึง วันสิ้นเดือนทางจันทรคติ ได้แก่ วันแรม 15 ค่ำในเดือนเต็ม
หรือวันแรม 14 ค่ำในเดือนขาด, วันที่พระอาทิตย์และอยู่ข้างเดียวกัน
และอยู่ในระนาบเดียวกันกับโลก

ในคำว่า "ฉิแลเมื่อเดือนขึ้น 8 ค่ำกิติ เดือนเพ็งกิติ เดือนแรมกิติ
อัมมาพัสสากิติ" บรรทัดที่ 1-2

คนธรรพ์

น. ชาวสวรรค์พวกหนึ่ง เป็นบริวารทำวธตรฐ มีความชำนาญในวิชา
ดนตรีและขับร้อง

ในคำว่า "แลมีฝูงคนธรรพ์ทั้งหลายเทียรยอมแต่งเครื่อง
ประดับนี้ประดับด้วยเงินแลทองทั้งหลาย" บรรทัดที่ 4-5

จามร

น. เครื่องสูงชนิดหนึ่งสำหรับประดับกระบวนราชยาน

ในคำว่า "เทียรยอมเงินแลทองทั้งหอกดาบแลจามรจามรี"
บรรทัดที่ 8-9

จามรี

น. เรียกแล้ที่ทำได้ยชนหางจามรีว่า แล้จามรี

ในคำว่า "เทียรยอมเงินแลทองทั้งหอกดาบแลจามรจามรี"
บรรทัดที่ 8-9

มนุสสฎุมิหน้า 200

แก้วประพาฬรัตนะ

น. ประพาฬ, รัตนะ (แก้ว) ชนิดหนึ่ง สีแดงอ่อน เกิดจากหินปะการัง
ใต้น้ำ

ในคำว่า "แลมีเครื่องประดับนี้ตัวเทียรยอมแก้วประพาฬรัตนะ"

	บรรทัดที่ 5-6
ไอยราพรต	น. ช้าง 33 เคียรเป็นพาหนะของพระอินทร์ ในควมว่า "ยังมีช้างตัวหนึ่งชื่อว่าไอยราพรต" บรรทัดที่ 17
ไอยราวรรณเทพบุตร	น. ไอยราพัฒน์เทพบุตร, ไอยราวัฒน์เทพบุตร, ไอยราวัฒน์เทพบุตร, เทพบุตร ที่เนรมิตเป็นช้างไอยราวัฒน์, เอยราวัฒน์เทพบุตร ก็เรียก ในควมว่า "แต่แล้วยังมีเทพยดาองค์ 1 ชื่อ ไอยราวรรณเทพบุตร" บรรทัดที่ 20
	มนุสสภูมิหน้า 201
สุทิส	น. สุทิสน์, ชื่อเคียรช้างไอยราวัฒน์เคียร 1 ใน 33 เคียร, เป็นเคียรใหญ่ อยู่ตรงกลางเป็นพระที่นั่งของพระอินทร์ ในควมว่า "ส่วนหัวใหญ่อันที่อยู่ท่ามกลางทั้งหลายชื่อสุทิสเป็นพระที่นั่ง แห่งพระอินทร์โดยกว้างได้ 240,000 วาแล" บรรทัดที่ 8-10
ราชอาสน์	น. ที่นั่งของพระอินทร์ ในควมว่า "แลมีราชอาสน์หนานมอนใหญ่หมอนน้อยหมอนอิง" บรรทัดที่ 15-16
	มนุสสภูมิหน้า 202
รำ	ก. แสดงท่าเคลื่อนไหวคนเดียวหรือหลายคน โดยมีลีลาและแบบท่า ของการเคลื่อนไหว และมีจังหวะลีลาเข้ากับเสียงที่ทำจังหวะเพลงร้อง หรือเพลงดนตรี, อากาที่แสดงท่าคล้ายคลึงเช่นนั้น, ฟ้อน ในควมว่า "แลสระนั้นมีบัวได้ 7 กอๆ บัวแลกอนนั้นมีดอก 7 ดอก ๆ แลอันนั้นมีกลีบ 7 กลีบๆ แลอันๆ นั้นมีนางฟ้ายืนรำระบำบรรพตแล 7 คน" บรรทัดที่ 2-4
ระบำบรรพต	น. ระบำบัปพะ, ระบำบัปพัตติ, ระบำบรรพ์, ระบำที่มีมาแต่เก่าก่อน ในควมว่า "แลสระนั้นมีบัวได้ 7 กอๆ บัวแลกอนนั้นมีดอก 7 ดอก ๆ แลอันนั้นมีกลีบ 7 กลีบๆ แลอันๆ นั้นมีนางฟ้ายืนรำระบำบรรพตแล 7 คน" บรรทัดที่ 2-4
ไอยราวรรณ	น. ไอยราวัฒน์, ช้างเอยราวัฒน์, ช้าง 33 เคียร เป็นพาหนะของพระอินทร์ ในควมว่า "แลมีอยู่ในช้างไอยราวรรณนั้น" บรรทัดที่ 9

- นางสุธรรมา น. สุธัมมา, มเหสีองค์สำคัญของพระอินทร์ 1 ใน 4 องค์คือ สุชาดา, สุจิตรา, สุธัมมา, สุนันทา
 ในความว่า "เมื่อยพระอินทร์ผู้ประเสริฐท่านางทั้งหลาย ชื่อนางสุธรรมา อีกด้วยบริวารทั้งหลายแลประดับนี้ด้วยสนิมอาภรณ์ แลรุ่งเรืองงาม ด้วยสัตตพิภรตนะนั้นนั่งเฝ้าพระอินทร์อยู่ฝ่ายซ้าย" บรรทัดที่ 12-15
- เจ้าสุชาดา น. มเหสีองค์สำคัญของพระอินทร์ 1 ใน 4 องค์คือ สุชาดา, สุจิตรา, สุธัมมา, สุนันทา
 ในความว่า "นางผู้เมียบคนหนึ่งเฝ้าชื่อว่าเจ้าสุชาดาอันทรงศีลมันมมิ ขาด" บรรทัดที่ 15-16
- เจ้าสุนันทา น. มเหสีองค์สำคัญของพระอินทร์ 1 ใน 4 องค์ คือ สุชาดา, สุจิตรา, สุธัมมา, สุนันทา
 ในความว่า "นางผู้เมียบคนหนึ่งชื่อเจ้าสุนันทาแลประดับนี้ด้วย ภนิมจากภณเฑียรย้อมแก้ว 7 สิ่งอีกด้วยบริวาร นางนั้นก็ไปนั่งเฝ้า พระอินทร์ฝ่ายหลัง" บรรทัดที่ 17-19
- นางสุจิตรา น. มเหสีองค์สำคัญของพระอินทร์ 1 ใน 4 องค์คือ สุชาดา, สุจิตรา, สุธัมมา, สุนันทา
 ในความว่า "ภคินางเมียบคน 1 ชื่อนางสุจิตราประดับนี้กายนั้น รุ่งเรืองงามด้วยบริวารทั้งหลายไปนั่งเฝ้าพระอินทร์เจ้าเองซ้าย" บรรทัดที่ 20-1
- นางเทพธิดา มนุสสภุมินี่ 203
 น. นางฟ้า, เทวดาผู้หญิง
 ในความว่า "แลยังมีนางเทพธิดา องค์ 1 ชื่อคิตวาแลถือพิณ อนึ่งชื่อว่ามหาวิณา" บรรทัดที่ 11-12
- คิตวา น. คิตตรา, ชื่อเทพธิดานางหนึ่ง เป็นบริวารของพระอินทร์
 ในความว่า "แลยังมีนางเทพธิดา องค์ 1 ชื่อคิตวาแลถือพิณ อนึ่งชื่อว่ามหาวิณา" บรรทัดที่ 11-12
- พิณ น. ชื่อเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง มีสายสำหรับบิด
 ในความว่า "แลยังมีนางเทพธิดา องค์ 1 ชื่อคิตวาแลถือพิณ อนึ่งชื่อว่ามหาวิณา" บรรทัดที่ 11-12

มหาวิณา	<p>น. มหาวิณา, ชื่อพินของเทพธิดาชื่อ คิตตวา หรือคิตครา ผู้เป็น บริวารของพระอินทร์</p> <p>ในควมว่า "แลยังมีนางเทพธิดา องค์ 1 ชื่อคิตวาแลถือพิน อนึ่งชื่อ ว่ามหาวิณา" บรรทัดที่ 11-12</p>
สุภัทธา	<p>น. ชื่อกลองคู่หนึ่งที่นางฟ้าชื่อสาธูเป็นผู้เป่า</p> <p>ในควมว่า "แลยังมีนางเทพธิดาคน 1 แลเทพธิดาผู้นั้นก็เป่ากลอง คู่ 1 ชื่อว่าสุภัทธา" บรรทัดที่ 15-16</p>
หัจฉนารี	<p>น. ชื่อนางฟ้าบริวารของพระอินทร์ ทำหน้าที่ติดพิน</p> <p>ในควมว่า "ยังมีนางฟ้าผู้หนึ่งเล่าชื่อว่าหัจฉนารี" บรรทัดที่ 18-19</p>
มธุระ	<p>น. มธุระ, ชื่อพินของนางฟ้า</p> <p>ในควมว่า "ยังมีนางฟ้าผู้หนึ่งเล่าชื่อว่าหัจฉนารีติดพินอัน 1 ชื่อ ว่ามธุระไดยินเสียงไพเราะ แลถูกเนื้อพึงใจนักหนา" บรรทัดที่ 18-20</p>
มนุสสภูมิหน้า 204	
มณีเมขลา	<p>น. ชื่อนางฟ้าบริวารของพระอินทร์ ทำหน้าที่เป่าสังข์ใหญ่</p> <p>ในควมว่า "ยังมีนางเทพธิดาผู้หนึ่งชื่อว่ามณีเมขลา" บรรทัดที่ 20</p>
พิชัยสังฆะ	<p>น. ชื่อสังข์ใหญ่ที่นางฟ้ามณีเมขลาเป็นผู้เป่า</p> <p>ในควมว่า "ยังมีนางเทพธิดาผู้หนึ่งชื่อว่ามณีเมขลา แลเป่าสังข์ ใหญ่อัน 1 ชื่อ พิชัยสังฆะ" บรรทัดที่ 20-1</p>
มหาติมุทิงคสังฆะ	<p>น. นางฟ้าบริวารของพระอินทร์ ทำหน้าที่ตีมุทิงคะ</p> <p>ในควมว่า "ยังมีเทพธิดาตนหนึ่งชื่อมหาติมุทิงคสังฆะ" บรรทัดที่ 4</p>
ปฤพิมพนะ	<p>น. ชื่อสังข์ที่นางฟ้าชื่อมหาติมุทิงคสังฆะเป็นผู้เป่า</p> <p>ในควมว่า "ยังมีเทพธิดาตนหนึ่งชื่อมหาติมุทิงคสังฆะ แลเป่า สังข์อันหนึ่งชื่อปฤพิมพนะ" บรรทัดที่ 4-5</p>
ตปกิติ	<p>น. ตปนัคคี, สันนิษฐานว่า คือ ตปนัคคี เป็นชื่อนางฟ้า บริวารของ พระอินทร์ ทำหน้าที่ตีกลองนันทเกรี</p> <p>ในควมว่า "ยังมีเทพธิดาตนหนึ่ง คือ ตปกิติตีกลองหน้าเดียว ลูก หนึ่งชื่อว่านันทเกรี" บรรทัดที่ 7-9</p>
นันทเกรี	<p>น. ชื่อกลองที่นางฟ้าชื่อตปนัคคีเป็นผู้ตี</p>

	<p>ในควมว่า “ยังมีเทพยธิดาตนหนึ่ง คือ ตปกัตีติกลงหน้าเดียว ลูก หนึ่งชื่อนั้น<u>นันทเกรี</u>” บรรทัดที่ 7-9</p>
ปนกัตี	<p>น. ปนัคคี, ชื่อนางฟ้าบริวารของพระอินทร์ มีหน้าที่ตักลงรณมุขเกรี ในควมว่า “ยังมีเทพยธิดาตนหนึ่งชื่อนั้น<u>ปนกัตี</u>ติกลงหน้าเดียวลูก 1 ชื่อนั้น<u>รณมุขเกรี</u>” บรรทัดที่ 11-12</p>
รณมุขเกรี	<p>น. ชื่อกลงที่นางฟ้าชื่อนั้นคคีเป็นผู้ตี ในควมว่า “ยังมีเทพยธิดาตนหนึ่งชื่อนั้น<u>ปนกัตี</u>ติกลงหน้าเดียวลูก 1 ชื่อนั้น<u>รณมุขเกรี</u>” บรรทัดที่ 11-12</p>
นันทา	<p>น. ชื่อนางฟ้าบริวารของพระอินทร์ทำหน้าที่ที่ตักลงใหญ่ชื่อ โกทมธุรสสุรเกรี ในควมว่า “ยังมีเทพยธิดาตน 1 ชื่อนั้น<u>นันทา</u> แลติกลงใหญ่อันชื่อ ว่า<u>โกทมธุรสสุรเกรี</u>” บรรทัดที่ 15-16</p>
โกทมธุรสสุรเกรี	<p>น. ชื่อกลงใหญ่ที่นางฟ้าชื่อนั้นนันทาเป็นผู้ตี ในควมว่า “ยังมีเทพยธิดาตน 1 ชื่อนั้น<u>นันทา</u> แลติกลงใหญ่อันชื่อ ว่า<u>โกทมธุรสสุรเกรี</u>” บรรทัดที่ 15-16</p>
ยามา	<p>น. ชื่อนางฟ้าบริวารของพระอินทร์ ทำหน้าที่ตีบัณเฑาะว์ ในควมว่า “ยังมีเทพยธิดาตน 1 ชื่อว่า<u>ยามา</u>แลตีบัณเฑาะว์อัน 1” บรรทัดที่ 17-18</p>
โบกขรบัณเฑาะว์	<p>น. ชื่อบัณเฑาะว์ที่นางฟ้าชื่อยามาเป็นผู้ตี ในควมว่า “ยังมีเทพยธิดาตน 1 ชื่อว่า<u>ยามา</u>แลตีบัณเฑาะว์ อัน 1 ชื่อว่า<u>โบกขรบัณเฑาะว์</u>” บรรทัดที่ 17-19</p>
	<p>มนุสสภูมิมิน้ำ 205</p>
สรโฆสสุร	<p>น. ชื่อนางฟ้าบริวารของพระอินทร์ ทำหน้าที่เป่าปี่โชนแก้ว ในควมว่า “ยังมีเทพยธิดาตน 1 ชื่อว่า<u>สรโฆสสุร</u> เป่าปี่โชนแก้วเหล่า หนึ่งชื่อนั้น<u>นันทโชน</u>” บรรทัดที่ 1-2</p>
นันทโชน	<p>น. นันทโชน, ชื่อปี่โชนแก้วที่นางฟ้าชื่อยามาเป็นผู้เป่า</p>

	<p>ในควมว่า “ยังมีเทพยธิดาตน 1 ชื่อว่าสรโฆสสุร เป่าปี่ไฉนแก้วเหล่า หนึ่งชื่อว่า<u>นันทโชน</u>” บรรทัดที่ 1-2</p>
สรพวงคณา	<p>น. สันนิษฐานว่าน่าจะ ได้แก่ สรพวงคณา, ชื่อนางฟ้าบริวารของพระ อินทร์ทำหน้าที่ตีกลองใหญ่ชื่อ <u>ทัสสโกฏ</u></p> <p>ในควมว่า “ยังมีเทพยดาตนหนึ่งชื่อว่า<u>สรพวงคณา</u>ตีกลองใหญ่ลูก หนึ่งชื่อว่า<u>ทัสสโกฏ</u>” บรรทัดที่ 4-6</p>
ทัสสโกฏ	<p>น. ชื่อกลองใหญ่ที่นางฟ้าชื่อสรพวงคณาเป็นผู้ตี</p> <p>ในควมว่า “ยังมีเทพยดาตนหนึ่งชื่อว่า<u>สรพวงคณา</u>ตีกลองใหญ่ ลูกหนึ่งชื่อว่า<u>ทัสสโกฏ</u>” บรรทัดที่ 4-6</p>
บัญญัติจกคิกดุริย	<p>น. ปัญหาจกคิกดุริย, เครื่องดนตรีประกอบด้วยองค์ 5 คือ อาตตะ (กลองหุ้มหนังหน้าเดียว) พิตตะ (กลองหุ้มหนัง 2 หน้า) อาตตพิตตะ (กลองหุ้มหน้าทั้งหมด) สุสิระ (เครื่องดนตรีประเภทเป่า) ฆนะ (เครื่องดนตรีประเภทเคาะหรือตี)</p> <p>ในควมว่า “แลผู้เทพยธิดาทั้งหลายมากนักร่วมชื่อต่าง ๆ กันเทียบ ย่อมถือบัญญัติจกคิกดุริย” บรรทัดที่ 8-9</p>
อาตนะ, อาตตะ	<p>น. เครื่องดนตรีประเภทหนึ่งในปัญหาจกคิกดุริยะ เป็นกลองหุ้มหนัง หน้าเดียว เช่น รำมะนา โทน</p> <p>ในควมว่า “อันว่าบัญญัติจกคิกดุริยนั้นมี 5 สิ่ง ๆ หนึ่งชื่อว่า <u>อาตนะ</u>” บรรทัดที่ 9-10</p>
ภิตตะ	<p>น. พิตตะ, เครื่องดนตรีประเภทหนึ่งในปัญหาจกคิกดุริยะ เป็นกลองหุ้มหนัง 2 หน้า เช่น ตะโพน, วิตตะ ก็เรียก</p> <p>ในควมว่า “สิ่งหนึ่งชื่อว่า<u>ภิตตะ</u>” บรรทัดที่ 10</p>
คตะ	<p>น. สันนิษฐานว่าน่าจะ ได้แก่ อาตตพิตตะ, เครื่องดนตรีประเภทหนึ่ง ในปัญหาจกคิกดุริยะ เป็นกลองหุ้มหนังทั้งหมด เช่น บัณเฑาะว์, อาตตวิตตะ ก็เรียก</p> <p>ในควมว่า “สิ่งหนึ่งชื่อว่า<u>คตะ</u>” บรรทัดที่ 10-11</p>
นันทะ	<p>น. สันนิษฐานว่าน่าจะ ได้แก่ ฆนะ, เครื่องดนตรีประเภทหนึ่งใน ปัญหาจกคิกดุริยะเป็นเครื่องดนตรีประเภทเคาะหรือตีเช่น กรับหรือ กั๋งสตาล</p> <p>ในควมว่า “สิ่งหนึ่งชื่อว่า<u>นันทะ</u>” บรรทัดที่ 10-11</p>

- ศิริ น. สันนิษฐานว่าน่าจะ ได้แก่ สุสิระ, เครื่องดนตรีประเภทหนึ่งใน
ปัญจางคิกดุริยะ
ในคำว่า "สิ่งหนึ่งชื่อว่าศิริ" บรรทัดที่ 11
- สุธัมมา, สุธัมมา น. ชื่อคนธรรพ์บริวารของพระอินทร์ ทำหน้าที่ตีกลองใหญ่ชื่อสุธัมมา
ในคำว่า "ถัดนั้นยังมีคนธผู้ 1 ชื่อว่า สุธัมมา ตีกลองใหญ่ใบ 1
ชื่อสุธัมมา" บรรทัดที่ 16-17
- สุธัมมา น. ชื่อกลองใหญ่ที่คนธรรพ์มือสุธัมมาเป็นผู้ตี
ในคำว่า "ถัดนั้นยังมีคนธผู้ 1 ชื่อว่า สุธัมมา ตีกลองใหญ่ใบ 1
ชื่อสุธัมมา" บรรทัดที่ 16-17
- ระบำบัปพะ น. ระบำบัปพะ, ระบำบัปพัตติ, ระบำบรรพ์, ระบำที่มีมาแต่เก่าก่อน
ในคำว่า "จึงดังตามเพลงระดัวยระบำบัปพถ้วนด้วยกันและเพราะ
นักหนาแล" บรรทัดที่ 18-19
- มนุสสุภูมิหน้า 206
- พิมพสุรก น. พิมพสุรกะ, ชื่อคนธรรพ์บริวารของพระอินทร์ ทำหน้าที่ตีกลอง
หน้าเดียวใบใหญ่ลูกหนึ่ง
ในคำว่า "ยังมีคนธันผู้ 1 ชื่อว่า พิมพสุรก สะพายกลองหน้าเดียว
ลูก 1" บรรทัดที่ 4-5
- ทิมมุขะ น. ชื่อคนธรรพ์บริวารของพระอินทร์ ทำหน้าที่ตีกลองใหญ่ใบหนึ่งชื่อ
มหาภณทณารี
ในคำว่า "ยังมีคนธเทพยดาตน 1 ชื่อว่า ทิมมุขะ สะพายกลอง
ใหญ่ใบ 1" บรรทัดที่ 11-12
- ฉันท์ น. ความพอใจ, ความรักใคร่, ความชอบใจ, ความยินดี; ความร่วม
ความคิดความเห็นกัน เช่น ลงมติเป็นเอกฉันท์, ความไว้เนื้อเชื่อใจ
เช่น มอบฉันทะ
ในคำว่า "หากดั่งเองโดยฉันท์ตามกันแลตามกลองนั้นเป็นเพลง
เดียว" บรรทัดที่ 14-15
- ปัญจสิขรเทพบุตร น. ปัญจสิขรเทพบุตร, ชื่อคนธรรพ์บริวารของพระอินทร์ ชำนาญใน
การเล่นดนตรี

สัสสุระ	<p>ในความว่า "ยังมีคนธำเทพดาผู้หนึ่งชื่อว่าปัญญาสิขรเทวบุตร สะพายกลองใหญ่ลูก 1 ชื่อสัสสุระนั้น" บรรทัดที่ 18-19</p> <p>น. สัสสุระ, ชื่อกลองใหญ่ที่คนธรรพชื่อปัญญาสิขรเทวบุตรเป็นผู้ตี</p> <p>ในความว่า "ยังมีคนธำเทพดาผู้หนึ่งชื่อว่าปัญญาสิขรเทวบุตร สะพายกลองใหญ่ลูก 1 ชื่อสัสสุระนั้น" บรรทัดที่ 18-19</p>
บริพาร	<p>มनुสสภูมิน้ำ 207</p> <p>น. ผู้แวดล้อม, ผู้รับใช้หรือผู้ห้อมล้อมติดตาม</p> <p>ในความว่า "อีกท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ตน ย่อมเอาบริพารไปด้วย" บรรทัดที่ 6-7</p>
เครื่องอาวุธ	<p>น. เครื่องประหาร ใช้ในการทำร้าย ป้องกันหรือต่อสู้; โดยปริยายหมายถึง สิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น ใช้ปัญญาเป็นอาวุธ</p> <p>ในความว่า "อีกพระญายักษ์ทั้งหลาย 28 พระญา ย่อมถือเครื่องอาวุธแล้วย่อมมาแห่แหนพระอินทร์เจ้าแล้วก็เฝ้า ๓ อยู่แล" บรรทัดที่ 8-9</p>
พระอินทราธิราช	<p>น. พระอินทร์ ชื่อเทวราชผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และชั้น จาตุมหาราช ; ผู้เป็นใหญ่</p> <p>ในความว่า "พระองค์พระอินทราธิราชนั้น ๓ ประดับนี้อาภรณ์งาม นกนนา" บรรทัดที่ 9-10</p>
อาภรณ์	<p>น. เครื่องประดับ, บางทีก็ใช้เป็นส่วนท้ายของคำสมาส เช่น พัสตราภรณ์ = เครื่องประดับคือเสื้อผ้า สิวาภรณ์ = เครื่องประดับ ศรีชะ คชาภรณ์ = เครื่องประดับข้าง พิมพาภรณ์ = เครื่องประดับ ร่างกาย ใน คำว่า ภาณีมพิมพาภรณ์ ธรรมาภรณ์ = มีธรรมะเป็น เครื่องประดับ</p> <p>ในความว่า "พระองค์พระอินทราธิราชนั้น ๓ ประดับนี้อาภรณ์งาม นกนนา" บรรทัดที่ 9-10</p>
ลมัย	<p>ว. ละไม, น่ารักน่าเอ็นดู เช่น ยิ้มละไม</p> <p>ในความว่า "ทั้งฝูงเทพดาทั้งหลายอันเป็นบริวารนั้นย่อมประดับนี้ ด้วยสนิมอาภรณ์นั้นทั้งปวง อันลมัยด้วยแก้ว 7 ประการ" บรรทัดที่ 11-12</p>

ฉัตร น. เครื่องสูงชนิดหนึ่ง มีรูปคล้ายร่มที่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นๆ ชั้นบนมีขนาดเล็กกว่าชั้นล่างลดหลั่นกันไปโดยลำดับ สำหรับแขวน ปัก ตั้ง หรือ เชิญเข้ากระบวนแห่เป็นเกียรติยศ

ในคำว่า “คือว่ากล่อมแก้วกล่อมทอง ฉัตร ธวัช พัตจามรี ทั้งหลายนั้น ย่อมประดับนี้ด้วยสนิมอาภรณ์ในตนดูงามพัน ประมาณ” บรรทัดที่ 15-17

ธวัช, ธวัช

น. ธง

ในคำว่า “คือว่ากล่อมแก้วกล่อมทอง ฉัตร ธวัช พัตจามรี ทั้งหลายนั้น ย่อมประดับนี้ด้วยสนิมอาภรณ์ในตนดูงามพัน ประมาณ” บรรทัดที่ 15-17

มนุสสภูมิหน้า 208

อาคเนย์ทิศ

ฉ. ทิศอาคเนย์, ทิศตะวันออกเฉียงใต้

ในคำว่า “นอกพระนครไตรตรึงษ์ฝ่ายอาคเนย์ทิศ มีพระเจดีย์เจ้าพระองค์ 1” บรรทัดที่ 5-6

พระจุฬามณีเจดีย์เจ้า

น. จุฬามณี, ชื่อพระธาตุเจดีย์บรมจุพระเกศธาตุ ของพระพุทธเจ้าอยู่ที่ดาวดึงส์, จุฬามณี ก็ว่า

ในคำว่า “มีพระเจดีย์เจ้าพระองค์ 1 ทรงพระนามชื่อ พระจุฬามณีเจดีย์เจ้า” บรรทัดที่ 6-7

ธงปฎาก

น. ธงกระดาศ, ธงปดาก หรือธงประดาก คือ ธงผืนผ้า เพราะในภาษาบาลี คำ ธช และ ปฎาก นิยมใช้คู่กันเป็นธงปฎาก

ในคำว่า “มีธงปฎากแลธงไชยและกลดชุมสายทั้งหลาย” บรรทัดที่ 12

ธงไชย

น. ธงไชย, ธงซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะ

ในคำว่า “มีธงปฎากแลธงไชยและกลดชุมสายทั้งหลาย” บรรทัดที่ 12

คิตส์พุดริยดนตรี

น. เพลงขับ และเครื่องดีดสีตีเป่า, เครื่องบรรเลงทั้งปวง

ในคำว่า “แลเทพยดาทั้งหลายถือเครื่องเป่าแลดีดดีดสี คิตส์พุดริยดนตรีทั้งหลายไปบำเรอ” บรรทัดที่ 15-17

มนุสสฎุมิหน้า 209

- บุณชกริกวัน** น. ชื่ออุทยานแห่งหนึ่ง
ในคำว่า “นอกเมืองไตรตรึงษ์ฝ่ายอิสานทิศแลมีสวนอุทยานอันหนึ่ง
ชื่อว่า**บุณชกริกวัน**” บรรทัดที่ 1-2
- ปาริชาติกัลปพฤกษ์** น. ชื่อไม้ทองกลางต้นหนึ่งในอุทยานบุณชกริกวัน
ในคำว่า “สวนอุทยานนั้นมีไม้ทองกลางใหญ่ต้น 1 ชื่อ ปาริชาติ
กัลปพฤกษ์” บรรทัดที่ 6-7
- บิณฑุกัมพล** น. ชื่อแผ่นศิลาแก้วอันเป็นทิพย์ของพระอินทร์ อยู่ในสวนสวรรค์ ใน
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อ่อนนุ่มดุจผ้าขนสัตว์ มีสีราวกับผ้ากัมพลแดง
(ในเปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถแปลว่า “ที่นั่งแล้วด้วยหินมีสีราวจะว่า
ผ้ากัมพลแดง”)
ในคำว่า “แลได้ต้นนั้นมีแท่นศิลาแก้วอันหนึ่งชื่อ**บิณฑุกัมพล**”
บรรทัดที่ 9
- สุธัมมาเทพยสภาคศาลา** น. สุธรรมาเทพสภาคศาลา, สุธรรมาเทพสภาคศาลา,
สุธรรมาเทพสภา, สภาพระอินทร์, ศาลาใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
เกิดขึ้นด้วยบุญของนางสุธรรมา, ศาลาที่เทวดาใช้ประชุมฟังธรรม
ร่วมกันชื่อว่าสุธรรมา
ในคำว่า “อนึ่ง**สุธัมมาเทพยสภาคศาลา**งามแลดูประเสริฐกว่า
ศาลาทุกอัน” บรรทัดที่ 15-16
- ศาลา** น. อาคารทรงไทย, ปล่อยโถง ไม้กั้นฝา ใช้เป็นที่พักหรือเพื่อประโยชน์
การงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ศาลาวัด ศาลาที่พัก ศาลาท่าน้ำ,
โดยปริยาย หมายถึง อาคารหรือสถานที่บางแห่ง ใช้เพื่อประโยชน์
การงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ศาลาพักผ่อน ศาลาสวดศพ
ในคำว่า “อนึ่ง**สุธัมมาเทพยสภาคศาลา**งามแลดูประเสริฐกว่า
ศาลาทุกอัน” บรรทัดที่ 15-16
- มณฑล** น. บริเวณ
ในคำว่า “โดยกว้างได้ 2,400,000 วา มณฑลวางก็เท่ากัน”
บรรทัดที่ 16-17

มนุสสฎมิหน้า 210

อสาพติ น. อสาพตี, อสาวตี, ชื่อดอกเกววัลย์ที่มีกลิ่นหอมอยู่ในสวนจิตรลดา
ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในคำว่า "มีดอกไม้สิ่ง 1 ชื่อ อสาพติ หอมนันทนาแล"
บรรทัดที่ 19-1

มนุสสฎมิหน้า 211

ธัมมาสน์แก้ว น. ที่สำหรับพระภิกษุสามเณรนั่งแสดงธรรมที่ทำด้วยแก้ว
ในคำว่า "แลมีธัมมาสน์แก้วอันหนึ่งโดยใหญ่ได้ 8,000 วา"
บรรทัดที่ 1-2

ราชอาสนทิพย์ น. ที่นั่งอันวิเศษอันดีของพระอินทร์
ในคำว่า "แลมีที่นั่งพระอินทร์อันเป็นราชอาสนทิพย์"
บรรทัดที่ 2-3

อาสน์ น. ที่นั่ง, เครื่องปูรองนั่ง, (ใช้เฉพาะพระภิกษุสามเณร)
ในคำว่า "แลจึงมีที่นั่งของเทพยดาทั้งหลายอันเป็นใหญ่โดย
อันดับกันเทียบย่อมปูลาดอาสน์ย่อมผ้าทิพย์" บรรทัดที่ 5-6

กัณณิการทิพย์ น. ดอกกัณณิการที่เป็นทิพย์
ในคำว่า "เทพยดาลางหมู่มีดอกไม้ทิพย์กัณณิการทิพย์เป็นที่นั่ง
ไสต" บรรทัดที่ 7-8

พรหมกุมาร น. ชื่อพรหมองค์หนึ่ง
ในคำว่า "ยังมีพรหมตนหนึ่งชื่อว่า พรหมกุมารลงมาแต่พรหมโลกย์
โพ้น" บรรทัดที่ 16-173

คนธัพเทพบุตร คนธัพเทพบุตร, ชาวสวรรค์พวกหนึ่ง เป็นบริวารท้าวธตรฐ มีความชำนาญ
ในวิชาดนตรีและขับร้อง
ในคำว่า "แลพรหมตนนั้นแลสร้างนฤมิตตัวเป็นดังคนธัพเทพบุตรชื่อ
ว่าสิขรินัน" บรรทัดที่ 19-20

สิขร น. ยอด, หงอน, ชื่อคนธัพเทพบุตร
ในคำว่า "แลพรหมตนนั้นแลสร้างนฤมิตตัวเป็นดังคนธัพเทพบุตรชื่อ
ว่าสิขรินัน" บรรทัดที่ 19-20

มनुสสฎมิหน้า 212

กคุณทล	<p>น. ตุ่มหู</p> <p>ในความว่า "ท่านจึงนุ่งผ้าขาวอันบริสุทธิ์แล้วจึงสอดกคุณทลในกรทั้งสองงามหนักหนา" บรรทัดที่ 9-10</p>
สันตกุมาร	<p>น. คำศัพท์นี้ในภาษาสันสกฤตว่า "สันตกุมาร" และเป็น "สนงุมาร, สนนกุมาร" ในภาษาบาลี แปลว่า "ผู้เป็นหนุ่มอยู่เสมอ"</p> <p>ในความว่า "ฉิพรหมผู้หนึ่งชื่อว่าสันตกุมารแลมาแต่พรหมโลกย์"</p>

มनुสสฎมิหน้า 213

วันอัฐฤมี	<p>น. วันขึ้นและแรม 8 ค่ำ ในที่นี้หมายถึง วันศีลน้อย, วันพระเล็ก</p> <p>ในความว่า "ในวันศีลน้อย คือวันอัฐฤมีนั้นไสยอมาใช้ลูกมาต่างตน" บรรทัดที่ 5-6</p>
วันบูรณมี	<p>น. บูรณมี, วันเพ็ญ</p> <p>ในความว่า "ฉิแลวันศีลใหญ่คือวันบูรณมีแลอมาพ้สานันไ้" บรรทัดที่ 6</p>
ชาติหิงคุ	<p>น. มหาหิงคุ์</p> <p>ในความว่า " เทียรยอมถือนแผ่นทองเนื้อสุกแลถือนดินสอ นั้น อันทำด้วยชาติหิงคุนั้นมาด้วย" บรรทัดที่ 8-9</p>
สมา	<p>ก. ขมา, กล่าวคำขอโทษ</p> <p>ในความว่า "มีอาทิจคือไหว้วันบคัรพสมมาบูชาและปฏิบัติแก่พระศรัทธันไดย" บรรทัดที่ 13-14</p>
ผ้ากฐิน	<p>น. ผ้าพิเศษที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแก่ภิกษุสงฆ์เฉพาะกฐินกาล</p> <p>ในความว่า "แลให้ผ้ากฐินแลและก่อพระเจดีย์กระทำคานากฐินวิหาร" บรรทัดที่ 16</p>
กุฎิวิหาร	<p>น. กุฎิและวิหาร</p> <p>ในความว่า "แลให้ผ้ากฐินแลและก่อพระเจดีย์กระทำคานากฐินวิหาร" บรรทัดที่ 16</p>
เมตตา	<p>น. ความรักและเอ็นดู, ความปรารถนาจะให้ผู้อื่นได้สุข, เป็นข้อ 1 ในพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา</p> <p>ในความว่า "แลจำศีลเมตตาภาวนาสวดมนต์ไหว้พระ"</p>

บรรทัดที่ 17-18

มनुสสฎมิหน้า 214

สุพรรณบัฏ

น. สุพรรณบัฏ, แผ่นทองคำ

ในควมว่า "แลพระอินทร์จึงถือเอาแผ่นสุพรรณบัฏ" บรรทัดที่ 12

สัปบุษ

น. คนที่เป็นสัมมาทิฐิ, คุณุ์สผู้มีศรัทธาในศาสนา, คนที่มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม

ในควมว่า "แลพระอินทร์จึงถือเอาแผ่นสุพรรณบัฏ อันมีอักษรจารึกนามสัปบุษทั้งหลายอันกระทำบุญนั้น" บรรทัดที่ 12-13

มनुสสฎมิหน้า 215

ครูอุปัชฌาย์

น. ครูและอุปัชฌาย์

ในควมว่า "บิดามารดาผู้เฒ่าผู้แก่ของครูอุปัชฌาย์แลสมณพราหมณ์ ผู้มีศีลใส" บรรทัดที่ 7-8

ยามา

น. ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 3 ในกามาพจรสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตตี

ในควมว่า "ฉะจะคนนาด้วยโยชน์ได้ 84,000 โยชน์จึงถึงชั้นฟ้าอันชื่อว่ายามา" บรรทัดที่ 12-13

สระโบกขรณี

น. สระบัว

ในควมว่า "แลมีสวนแก้วอุทยานอันดีและมีสระโบกขรณีแล" บรรทัดที่ 15-16

สุยามเทวราช

น. ชื่อเทวดาผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นยามา

ในควมว่า "อันว่าเทพยดาผู้เป็นพระยาแก่เทพยดาทั้งหลายในชั้นฟ้านั้นชื่อว่าสุยามเทวราช" บรรทัดที่ 17-19

มनुสสฎมิหน้า 216

ดอกไม้ทิพย์

น. ดอกไม้วិเศษ, ดอกไม้สวรรค์

ในควมว่า "รัสมีดัวเทพยดาทั้งหลายด้วยแล ฯ ซึ่งว่ารู้จักกรุงแลค่านั้นได้แลมาอาศัยแก่ดอกไม้ทิพย์นั้นแล ฯ" บรรทัดที่ 1-2

- ปีทิพย์** น. ปีในสวรรค์ซึ่งกำหนดเป็นอายุของเทวดาในสวรรค์แต่ละชั้น ในความว่า “อันว่าอายุเทพดานั้นยืนได้ 2,000 ปีทิพย์” บรรทัดที่ 4-5
- ตูลิตาสวรรค์** น. ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 4 แห่งสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมาหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี มีท้าวสันดุสิต เป็นผู้ครอง ในความว่า “มิจะคณนาด้วยโยชน์ได้ 168,000 โยชน์ จึงถึงชั้นอันชื่อว่า ตูลิตาสวรรค์นั้น ฯ” บรรทัดที่ 7-8
- บรรณาการ** น. สิ่งที่ส่งไปให้ด้วยความเคารพนับถือ หรือด้วยไมตรี ในความว่า “ปราสาทของเทพดาทั้งหลายอันอยู่ชั้นยามานั้น แลมี บรรณาการทุกสิ่ง ” บรรทัดที่ 11-12
- สันดุสิตเทพยราช** น. เทวดาผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ในความว่า “อันว่าเทพดาอันเป็นพระญาแก่เทพดาทั้งหลายในชั้น นั้น แลธชื่อว่าสันดุสิตเทพยราชแล” บรรทัดที่ 12-14
- พระโพธิสัตว์เจ้า** น. ผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อหวังตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในความว่า “พระโพธิสัตว์เจ้าผู้สร้างสมภารอันจะลงมาตรัสเป็น พระพุทธเจ้าได้เทียบยอมสภิตยในชั้นฟ้านั้นแล ฯ” บรรทัดที่ 15-16
- สมภาร** น. บุญที่สะสมไว้, บุญบารมีที่สั่งสมไว้ ในความว่า “พระโพธิสัตว์เจ้าผู้สร้างสมภาร อันจะลงมาตรัสเป็น พระพุทธเจ้าได้เทียบยอมสภิตยในชั้นฟ้านั้นแล ฯ” บรรทัดที่ 15-16
- พระศรีอริยเมตไตรยเจ้า** น. พระโพธิสัตว์องค์ที่ 5 ในภัทรกัลป์ซึ่งจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ต่อจากพระโคตมพุทธเจ้า ในความว่า “บัดนี้พระศรีอริยเมตไตรยเจ้าผู้จะได้ลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้า ภายหน้าในภัทรกัลป์นี้ก็เสร็จสภิตยในที่นั้นแล” บรรทัดที่ 16-18
- มนุสสภูมิหน้า 217
- นิมมานรดี** น. ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 5 แห่งสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมาหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี, มีท้าวสุนิมมิตเป็นผู้ ครอง

ดุสิตสวรรค์ ในความว่า “จึงถึงชั้นฟ้าอันชื่อว่า นิมมานรตินั้น ๆ เทียรยอมมี
ปราสาทแก้วแลปราสาทเงินปราสาททองเป็นวิมาน” บรรทัดที่ 3
น. ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 4 แห่ง สวรรค์ 6 ชั้นได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์
ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมิตวสวัตดี, มีท้าวสันดุสิตเป็นผู้
ครอง

ในความว่า “แลมีส่วนแก้วเหมือนกันดังชั้นอันชื่อว่าดุสิตสวรรค์”
บรรทัดที่ 6-7

ปรนิมิตวสวัตดีสวรรค์ น. ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 6 แห่ง สวรรค์ 6 ชั้นได้แก่ จาตุมหาราชิกา
ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมิตวสวัตดี, มีท้าว
วสวัตดีมารเป็นผู้ครอง

ในความว่า “ผิจะคณนาด้วยโยชน์ได้ 672,000 โยชน์จึงถึงชั้นฟ้า
อันชื่อว่า ปรนิมิตวสวัตดีสวรรค์” บรรทัดที่ 15-16

ฉกามาพจรสวรรค์ น. สวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ 1. จาตุมหาราชิกา 2. ดาวดึงส์ 3. ยามา 4.
ดุสิต 5. นิมมานรดี 6. ปรนิมิตวสวัตดี

ในความว่า “แลแต่ชั้นฟ้า 6 อันชื่อ ฉกามาพจรสวรรค์ แล ฯ”
บรรทัดที่ 17

สัตตพิทยโภชนาหาร น. อาหารคือโภชนะที่เป็นทิพย์ทั้งปวง

ในความว่า “ผิจะใคร่ได้สัตตพิทยโภชนาหารสิ่งใด ๆ ก็ดี”
บรรทัดที่ 18-19

มานุสสภูมิหน้า 218

ปรนิมิตวสวัตดีเทวราช น. ชื่อเทวดาผู้เป็นใหญ่เหนือเทวดาทั้งหลายในสวรรค์ชั้น

ปรนิมิตวสวัตดีแห่งกามภูมิ

ในความว่า “อันว่าเทพดาผู้เป็นพระญาในชั้นชื่อ ปรนิมิตวสวัตดี
เทวราชแล” บรรทัดที่ 2-3

พระญามาราชิราช น. พญามารผู้เป็นใหญ่เหนือมารทั้งหลาย

ในความว่า “แลพระญามาราชิราชผู้เป็นพระญาแก่มารทั้งหลายอยู่ฝ่าย
1” บรรทัดที่ 4-5

อายุขัย, อายุขัย

น. หมดอายุ, สาเหตุ 1 ใน 4 อย่างที่ทำให้เทวดาต้องจุติ คือ อายุขยะ
(สิ้นอายุ) บุญขยะ (สิ้นบุญ) อาหารขยะ (สิ้นอาหาร) โภทขยะ

(สิ้นเพราะแรงโกรธ)

ในคำว่า "หมู่เทวดาทั้งหลายจะสิ้นอายุจากเมืองฟ้านั้นมี 4 สิ่ง ๑
หนึ่งชื่อ อายุชัย สิ่งหนึ่งชื่อบุญญชัย สิ่งหนึ่งชื่ออาหารชัย สิ่งหนึ่งชื่อ
โกธพลชัย" บรรทัดที่ 11-12

บุญญชัย, บุญญชัย

น. หมดบุญ, สิ้นบุญ, สาเหตุ 1 ใน 4 อย่างที่ทำให้เทวดาต้องจุติ คือ
อายุชยะ (สิ้นอายุ) บุญญชยะ (สิ้นบุญ) อาหารชยะ (สิ้นอาหาร)
โกธพลชยะ (สิ้นเพราะแรงโกรธ)

ในคำว่า "หมู่เทวดาทั้งหลายจะสิ้นอายุจากเมืองฟ้านี้มี 4 สิ่ง ๑
หนึ่งชื่อ อายุชัย สิ่งหนึ่งชื่อบุญญชัย สิ่งหนึ่งชื่ออาหารชัย สิ่งหนึ่งชื่อ
โกธพลชัย" บรรทัดที่ 11-12

อาหารชัย, อาหารชัย

น. หมดอาหาร, สิ้นอาหาร, สาเหตุ 1 ใน 4 อย่างที่ทำให้เทวดา ต้องจุติ
คือ อายุชยะ (สิ้นอายุ) บุญญชยะ (สิ้นบุญ) อาหารชยะ (สิ้นอาหาร)
โกธพลชยะ (สิ้นเพราะแรงโกรธ)

ในคำว่า "หมู่เทวดาทั้งหลายจะสิ้นอายุจากเมืองฟ้านี้มี 4 สิ่ง ๑
หนึ่งชื่อ อายุชัย สิ่งหนึ่งชื่อบุญญชัย สิ่งหนึ่งชื่ออาหารชัย สิ่งหนึ่งชื่อ
โกธพลชัย" บรรทัดที่ 11-12

โกธพลชัย, โกธพลชัย

น. สิ้นอายุเพราะแรงโกรธ, สาเหตุ 1 ใน 4 อย่างที่ทำให้เทวดา
ต้องจุติ คือ อายุชยะ (สิ้นอายุ) บุญญชยะ (สิ้นบุญ) อาหารชยะ (สิ้น
อาหาร) โกธพลชยะ (สิ้นเพราะแรงโกรธ)

ในคำว่า "หมู่เทวดาทั้งหลายจะสิ้นอายุจากเมืองฟ้านี้มี 4 สิ่ง ๑
หนึ่งชื่อ อายุชัย สิ่งหนึ่งชื่อบุญญชัย สิ่งหนึ่งชื่ออาหารชัย สิ่งหนึ่งชื่อ
โกธพลชัย" บรรทัดที่ 11-12

จุติ

ก. ตับ, ตาย มักใช้แก่เทวดา

ในคำว่า "แลบุญเทพยดานั้นหากสิ้นก่อนเทพยดานั้นก็จุติจาก
สวรรค์นั้นไปเกิดแห่งอื่น" บรรทัดที่ 18-19

สนุกณี, สนุก

ว. ทำให้รู้สึกเพลิดเพลิน, ทำให้เบิกบานใจ

ในคำว่า "เทพยาดาลางจำพวกอยู่เล่นสนุกณี" บรรทัดที่ 20

มนุสสฎมิหน้า 219

สิ้นชีวิต

น. ตาย

ในคำว่า "เทพยดาหลวงจำพวกอยู่เล่นสนุกนี้ด้วยนางฟ้าแลลิมกินอาหารทั้งหลายเทพยดานั้นก็สิ้นชีวิต" บรรทัดที่ 1

มนุสสฎมิหน้า 220

นิมิต

น. เครื่องหมาย, ลาง, เหตุ, คำมูล

ในคำว่า "ฉิว่าเทพยดาผู้มีบุญนั้นครั้งว้าย 7 วันจะสิ้นขมาพิริจะจติได้ยอมอุบัติให้เห็นนิมิต 5 อันเห็นนิมิตดังนี้ไ้แล" บรรทัดที่ 6-7

มนุสสฎมิหน้า 221

การณ

น. เหตุ, คำ, มูล

ในคำว่า "อันว่าการณอันเห็นนิมิต 5 อันดังนี้ แลมีแก่เทพยดาผู้มีบุญแลจะจติได้อุปมาดังท้าวพระญาในมนุษย์อันจะพิลาลย์แล้วให้เห็นนิมิตอุปมาดังอุบายนี้แล" บรรทัดที่ 3

พิลาลย์, พิราลย์

ก. ตาย

ในคำว่า "อุปมาดังท้าวพระญาในมนุษย์อันจะพิลาลย์แล้วให้เห็นนิมิตอุปมาดังอุบายนี้แล" บรรทัดที่ 4

อุบาย

น. วิธีการอันแยกคาย, เล่ห์กล, เล่ห์เหลี่ยม

ในคำว่า "อุปมาดังท้าวพระญาในมนุษย์อันจะพิลาลย์แล้วให้เห็นนิมิตอุปมาดังอุบายนี้แล" บรรทัดที่

ทุกข์โทมนัส

น. ความลำบากและ ความเสียใจ

ในคำว่า "แลมีทุกข์โทมนัสด้วยกันแลก็ชักชวนไปเล่นสระแลสวนที่สนุกนี้" บรรทัดที่ 9-10

มนุสสฎมิหน้า 222

ไตรเหตุ

น. ตริเหตุ, ในที่นี้หมายถึงเหตุฝ่ายกุศล 3 อย่าง คือ อโลภะ (ความไม่โลภ) อโทสะ (ความไม่โกรธ) และอโมหะ (ความไม่หลง)

ในคำว่า "อันว่าเกิดมาแลจะได้สุขสมบัติในเทวโลกย์กิติ มนุษย์โลก กิติ เพราะเหตุได้กระทำบุญแต่ก่อนแลประกอบด้วยไตรเหตุ 3" บรรทัดที่ 4-6

อโลโกเหตุ	น. อโลโกเหตุ, เหตุคือความไม่โลภ ในคำว่า "อนึ่งชื่อ <u>อโลโกเหตุ</u> เหตุบมิได้โลกเพื่อเอาชนะท่านผู้อื่น" บรรทัดที่ 6-7
อโทโสเหตุ	น. เหตุคือความไม่โกรธ ในคำว่า "อนึ่งชื่อว่า <u>อโทโสเหตุ</u> " บรรทัดที่ 7-8
อโมโหเหตุ	น. เหตุคือความไม่หลง ในคำว่า "อนึ่งชื่อว่า <u>อโมโหเหตุ</u> " บรรทัดที่ 9
อัญฐกัณฑ์	น. ตอนที่ 8 ในคำว่า "กล่าวถึงสวรรค์อันเกิดในอภามาพรภูมิ อันเป็นอัญฐกัณฑ์ โดยสังเขปแล้วแต่เท่านี้ ฯ" บรรทัดที่ 13-15
รูปพรหมภูมิ	น. ภูมิแห่งพรหมที่มีรูป ในคำว่า "อันว่าพรหมทั้งหลายอันเกิดใน <u>รูปพรหมภูมิ</u> ทั้ง 16 ชั้น นั้นย่อมเกิดด้วยอุปปาติกโยนิสิ่งเดียวได้" บรรทัดที่ 16-17
มนุสสภูมิหน้า 223	
โลนปราสาท	น. ปราสาทที่มีหลังคามุงด้วยแผ่นทองแดงที่พระเจ้าทูลฐคามณีอภัย สร้างขึ้นในลังกาทวีป ในคำว่า "แม้ว่ามีศิวาก่อน 1 เท้าปราสาทเหล็ก อันชื่อ <u>โลนปราสาท</u> นั้น อันที่มีอยู่ในลังกาทวีปพื้น" บรรทัดที่ 3
ลังกาทวีป	น. ชื่อเกาะแห่งหนึ่งอยู่ทางใต้ของประเทศอินเดีย ในคำว่า "แม้ว่ามีศิวาก่อน 1 เท้ากับปราสาทเหล็ก อันชื่อ <u>โลน</u> <u>ปราสาท</u> นั้น อันที่มีอยู่ใน <u>ลังกาทวีป</u> พื้น" บรรทัดที่ 3
ฉวาน	น. ภาวะที่จิตสงบแน่นอนเนื่องจากการเพ่งอารมณ์, การเพ่งอารมณ์ จนจิตแน่นอนเป็นสมาธิ ในคำว่า "พรหมณีกิติ ฤทธิกิติ อันท่านได้ภาวนาได้ <u>ฉวาน</u> อัน 1 ชื่อ ว่า <u>ปฐมฉวาน</u> " บรรทัดที่ 13
อสงไขยกัลป	ว. มากจนนับไม่ถ้วน น. ชื่อมาตรานับจำนวนใหญ่ที่สุด คือโกฏิก กำลัง 20 ในคำว่า "ครั้นว่าตายได้ไปเกิดเป็นพรหมในชั้นอันชื่อ

พรหมปารีสชาภูมิ อยู่หึ่งนนานนักแลได้อสงไขยกัลปหนึ่งแลแบ่งเป็น
3 ภาค" บรรทัดที่ 15

มนุสสภูมิหน้า 224

มหากัลป

น. ระยะเวลาของโลกตั้งแต่เริ่มพิเนาศเรื่อยไปจนถึงพิเนาศไปสิ้นแล้ว
กลับมีวิวัฒนาการขึ้นไปใหม่จนถึงมีวิวัฒนาการได้สมบูรณ์
ในคววมว่า "แลมหาพรหมชั้นนั้นอยู่เสวยสุขอายุยืนได้มหากัลปนั้น"
บรรทัดที่ 2-3

ปริตตาภูมิ, ปริตตาภาภูมิ น. ภูมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีน้อย เป็นภูมิแรกในทุติยฉานภูมิใน
รูปภูมิ 16

ในคววมว่า "พรหมชั้น 1 ชื่อ ปริตตาภูมิ ชั้นหนึ่งชื่ออัปมาณานภูมิ
พรหมชั้นหนึ่งชื่ออภัสสราภูมิเทียบยอมเป็นชั้นขึ้นเหนือกันไป พรหม 3
ชั้นนั้นชื่อทุติยฉานภูมิ"

อัปมาณานภูมิ, อัปมาณานภาภูมิ น. ภูมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีหาประมาณมิได้เป็นภูมิชั้น
ที่ 2 ในทุติยฉานภูมิในรูปภูมิที่ 16

ในคววมว่า "ชั้นหนึ่งชื่ออัปมาณานภูมิ" บรรทัดที่ 7

มัธยม

ว. กลาง, ปานกลาง

ในคววมว่า "ผู้ใดได้ทุติยฉานแต่มัธยมทุกเมื่อรอดชั่วตนครันตายไป
เกิดในพรหมชั้นอันชื่ออัปมาณานภูมิ" บรรทัดที่ 11-12

อัปมาณสุภาภูมิ, อัปมาณสุภาภูมิ น. ภูมิแห่งพรหมผู้มีรัศมีสวยงามหาประมาณมิได้
เป็นภูมิชั้นที่ 2 ในตติยฉานภูมิในรูปภูมิ 16

ในคววมว่า "แล้วจึงถึงพรหมชั้นโสตพรหมชั้นที่ 1 ชื่อปริตตาสภาภูมิ
พรหมชั้น 1 ชื่อ อัปมาณสุภาภูมิ" บรรทัดที่ 19

มนุสสภูมิหน้า 225

มัชฌิมปานกลาง

ว. ปานกลาง

ในคววมว่า "มิแลผู้ใดถึงตติยฉานแต่มัชฌิมปานกลางทุกเมื่อ"
บรรทัดที่ 3-4

- อสังกัณฐิภุมิ** น. อสังกัณฐิสัตตภุมิ, ภุมิแห่งพรหมที่ไม่มีสังกัณฐิ คือมีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์เป็นภุมิที่ 2 ในจุดตถกถาภุมิในรูปภุมิ 16, พรหมในภุมินี้มักเรียกว่า พรหมลูกพี่ก
- ในคววมว่า "แต่นั้นขึ้นไปถึงบนไกลนัคนกหนาแลจึงถึงพรหมสองชั้น ไสคฯ พรหมชั้น 1 ชื่อเวทบัผลภุมิ พรหมชั้น 1 ชื่ออสังกัณฐิภุมิ"
- บรรทตที่ 9-11
- อัญญาน, วิญญานฐิติ** น. ภุมิเป็นที่ตั้งของวิญญาน
- ในคววมว่า "สัตว์ทังหลายอันไป ทนทุกขเวทนาในจตุรบายในโยนิ 10 อันก็ตี 5 อันอัญญาน 7 อัน แลอยู่ในสัตว์พาสา 9 อัน"
- บรรทตที่ 16-17
- สัตว์พาสา, สัตตาวาส** น. ภพเป็นที่อยู่ของสัตว์
- ในคววมว่า "สัตว์ทังหลายอันไป ทนทุกขเวทนาในจตุรบายในโยนิ 10 อันก็ตี 5 อันอัญญาน 7 อัน แลอยู่ในสัตว์พาสา 9 อัน"
- บรรทตที่ 16-17
- มนุสสภุมินหน้า 226
- อสังกัณฐิพรหม** น. รูปพรหมผู้ไม่มีสังกัณฐิ คือมีแต่รูปขันธ์ ไม่มีสังกัณฐิซึ่งเป็นนามขันธ์
- ในคววมว่า "ครันว่าเขาตายได้ไปเกิดในชั้นพรหม อันชื่ออสังกัณฐิพรหม นั้นแล" บรรทตที่ 4
- รูปพระปฏิมาทอง** น. พระพุทธรูปทองคำ
- ในคววมว่า "หน้าตาเนื้อตัวพรหมนั้นดังรูปพระปฏิมาทองอันช่างหากขัดใหม่แลงามหนักหนานั้น" บรรทตที่ 6-7
- พระพรหม** น. พระเป็นเจ้าผู้สร้างโลกตามศาสนาพรหมณ์, เทพในพรหมโลก
- ในคววมว่า "แลว่าในปราสาทแก้วพระพรหมนั้นกว้างขวางหนักหนาแล"
- บรรทตที่ 11-12

ระเบียบ น. แบบแผนที่วางไว้เป็นแนวปฏิบัติหรือดำเนินการ เช่น ระเบียบวินัย ระเบียบข้อบังคับ ต้องปฏิบัติตามระเบียบ ว. ถูกลำดับ, ถูกที่เป็นแนว , มีลักษณะเรียบร้อย เช่น เขาทำงานอย่างมีระเบียบ
ในควมว่า "ดอกไม้ที่แต่งสร้างเรียงแลเรียบระเบียบงามนักหนาอยู่รอบพระมหานั้นทุกทิศ" บรรทัดที่ 15-16

โกฏ น. ชื่อมาตรานับ เท่ากับ 10 ล้าน
ในควมว่า "แลพรหมทั้งหลายอยู่ในชั้นนั้นมากนักหนามิรู้จักล้านที่โกฏเลย" บรรทัดที่ 16-17

มนุสสภูมิหน้า 227

อวิหาภูมิ น. ภูมิแห่งพรหมผู้เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่เคยเป็นพระอนาคามีมาก่อน อยู่ในท่ามกลางอากาศเป็นผู้ที่ไม่เสื่อมคลายในสมบัติ เป็นภูมิที่ 3 ในจุดตถฌานภูมิ และเป็นภูมิแรกในปัญจสุทธาวาสในรูปภูมิ 16

ในควมว่า "พระพรหมชั้นหนึ่งชื่อ อวิหาภูมิ" บรรทัดที่ 1

สุทฺถสสาภูมิ น. ภูมิแห่งพรหมผู้เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่เคยเป็นพระอนาคามีมาก่อนเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอันแจ่มใสเป็นภูมิที่ 5 ในจุดตถฌานภูมิ และเป็นภูมิที่ 3 ในปัญจสุทธาวาสในรูปภูมิ 16
ในควมว่า "ชั้นหนึ่งชื่อสุทฺถสสาภูมิ" บรรทัดที่ 2

อนาคามีผล น. ชื่อการบรรลุอริยมผลขั้นที่ 3 ของพระพุทธศาสนา เกิดต่อจากอนาคามีมรรค, ผลของการบรรลุธรรมขั้นนี้ทำให้ไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก แต่จะไปเกิดอยู่ในชั้นสุทธาวาส

ในควมว่า "แต่ผู้ใดได้ออนาคามีผล แลได้จุดตถฌานก็ตีถึงแก่ปัญจฌานก็ดีรอดสุดชั่วตน ครั้นตายได้ไปเกิดในพรหม 5 ชั้น อันชื่อปัญจพิธสุทธาวาสนั้นแลบมิคืนมาเกิดในเมืองมนุษย์นี้เลย"
บรรทัดที่ 3-6

ปัญจพิธสุทธาวาส, ปัญจพิธสุทธาวาส น. พรหมโลกชั้นสุทธาวาสมี 5 ภูมิ คือ อวิหาภูมิ อตปปาภูมิ สุทฺถสสาภูมิ สุทฺถสีภูมิ และอกนิฏฐาภูมิ เป็นแดนที่เกิด

ของพระอนาคามี เป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคล และพระอรหันต์อริยบุคคลทั้งหลายซึ่งเคยเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล มาก่อนแล้วเท่านั้น จัดเป็นภูมิระดับสูงสุด 5 ชั้นในรูปภูมิ 16, สุธรรวาสกัเรียกว่า

ในคำว่า “แต่ผู้ใดได้อานาคามีผล แลได้จตุตถฌานก็ดีถึงแก่ปัญจฌานก็ดีพร้อมสุดชั่วตน ครั้นตายได้ไปเกิดในพรหม 5 ชั้น อันชื่อ ปัญจพิณสุทธาวาสนั้นแลบมีดินมาเกิดในเมืองมนุษย์นี้เลย”

บรรทัดที่ 3-6

โสฬศรูปพรหม, โสฬสรูปพรหม น. ชื่อภูมิเป็นที่อยู่ของพรหมที่มีรูปร่าง 16 ชั้น

ในคำว่า “แต่พรหม 16 ชั้นนั้นชื่อโสฬศรูปพรหม แลเป็นที่อยู่แก่พรหมทั้งหลายอันมีรูปแล” บรรทัดที่ 11-13

ชั้นอัสถุณี

น. ภูมิแห่งพรหมที่ไม่มีสัญญา คือมีแต่รูปชั้นนี้ ไม่มีนามชั้นนี้ เป็นภูมิที่ 2 ในจตุตถฌานภูมิในรูปภูมิ 16, พรหมในภูมินี้มักเรียกว่า พรหมลูกฟัก

ในคำว่า “แต่เหล่าพรหมอันอยู่ในชั้นอัสถุณีนั้น แต่เป็นรูปอยู่ดังนั้นแลบมีรู้ไหวรู้ตึงแต่ชั้นเดียวนั้น” บรรทัดที่ 15-16

มนุสสภูมิหน้า 228

อาสนทิวพย

น. ที่นั่งวิเศษ, ที่นั่งอันเป็นทิพย์

ในคำว่า “เทียรย่อมมีปราสาทแก้วทอง แลย่อมปูด้วยอาสนทิวพยทุกแห่ง” บรรทัดที่ 6-7

วิदार, วิदान

น. พิดาน, เพดาน

ในคำว่า “แลวิदारเทียรย่อมทิพย์แลประดับนี้ด้วยแก้ว 7 ประการ” บรรทัดที่ 7-8

เกศ

น. ผม

ในคำว่า “แลมีเกศเกล้าดูงามนักรักษาแลหัวเป็นขฎาทุกองค์ ๆ ดูเรื่องงามต่าง ๆ” บรรทัดที่ 9-10

ขญา

น. เครื่องสวมศีรษะรูปคล้ายมงกุฎ, ผมที่เกล้าเป็นมวยสูงขึ้นใน คำว่า “แลมีเกศเกล้าดูงามนักรักษาแลหัวเป็นขญาทุกองค์ ๆ ดูเรื่องงามต่าง ๆ” บรรทัดที่ 9-10

อริยวิหาร	น. การอยู่อันประเสริฐ, การอยู่ดี, การปฏิบัติดี ในความว่า "กลางจำพวกอยู่ด้วยฌานอันชื่ออริยวิหาร" บรรทัดที่ 17-18
ทิพยวิหาร	น. การอยู่อันวิเศษ ในความว่า "กลางจำพวกอยู่ด้วยฌานอันชื่อทิพยวิหาร" บรรทัดที่ 18-19
พรหมวิหาร	น. การอยู่ด้วยพรหมวิหารธรรม ในความว่า "กลางจำพวกอยู่ด้วยฌานอันชื่อพรหมวิหารพรหมทั้งหลาย อันอยู่ในอกนิรุฑพรหมนั้น" บรรทัดที่ 19-20
อกนิรุฑพรหม	น. พรหมชั้นอกนิรุฑ ในความว่า "กลางจำพวกอยู่ด้วยฌานอันชื่อพรหมวิหารพรหมทั้งหลาย อันอยู่ในอกนิรุฑพรหมนั้น" บรรทัดที่ 19-20
มนุสสภูมิหน้า 229	
ผ้าไตรจีวร	น. ผ้าจีวร 3 ผืน คือ ผ้าสบง ผ้าจีวร และผ้าสังฆาฏิ ในความว่า "พรหมนั้นเอาผ้าไตรจีวรและเครื่องบริขารลงมาแต่พรหม โลกโพ้น" บรรทัดที่ 2-3
เครื่องบริขาร	น. เครื่องใช้ (สำหรับพระภิกษุสงฆ์) ในความว่า "พรหมนั้นเอาผ้าไตรจีวรและเครื่องบริขารลงมาแต่พรหม โลกโพ้น" บรรทัดที่ 2-3
ทุศเจดีย์, ทุสเจดีย์	น. ชื่อพระเจดีย์ในอกนิรุฑภพ, เกิดขึ้นโดยการเนรมิตของอกนิรุฑพรหม เพื่อบรรจุผ้าขาวที่พระพุทธเจ้าทรงคราวเสร็จออกผนวช ในความว่า "โดยสูงพระเจดีย์นั้นได้ 96,000 วา และมีพระนามชื่อว่า ทุศเจดีย์แล" บรรทัดที่ 7-9
อาทิพรหม	น. พรหมองค์แรก หมายถึง มหาพรหมราชา ในความว่า "เมื่ออาทิพรหมชั้นนั้นลงมาดูดอกบัวอันเกิดในแผ่นดิน นี้" บรรทัดที่ 11
จีวร	น. เครื่องนุ่งห่มของภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา, ผ้าสำหรับห่ม ของภิกษุสามเณร, คู่กับสบง, ภาษาปากเรียกผ้าเหลือง

- ในควมว่า "พรหมนั้นจึงเอาบาตร จีวร แลเครื่องบริขารนับทั้งบาตร แลจีวรด้วยเป็น 8 สิ่ง" บรรทัดที่ 12-13
- อัฐบริขาร** น. เครื่องใช้สอยของพระภิกษุในพระพุทธศาสนามี 8 อย่างคือ สบง จีวร สังฆาฏิ บาตร มีดโกนหรือมีดตัดเล็บ เข็ม ประคดเขว กระบอกกรองน้ำ
- ในควมว่า "พรหมนั้นจึงเอาบาตร จีวร แลเครื่องบริขารนับทั้งบาตร แลจีวรด้วยเป็น 8 สิ่ง ชื่ออัฐบริขารอยู่ในดอกบัวนั้นแล" บรรทัดที่ 12-13
- ผ้าสบง** น. ผ้านุ่งของภิกษุสามเณร
- ในควมว่า "ผ้าสบง 1 ผ้าจีวร 1 ผ้าสังฆาฏิ 1 บาตร 1 ผ้าประคด 1 มีดโกน 1 เข็มเย็บผ้า 1 ผ้ากรองน้ำ 1" บรรทัดที่ 13-15
- ผ้าสังฆาฏิ, ผ้าสังฆาฎิ** น. ผ้าคลุมกันหนาวที่ผ้าภิกษุใช้ทาบจีวร ตามปกติใช้พับพาดบ่าซ้ายในพิธีสงฆ์
- ในควมว่า "ผ้าสบง 1 ผ้าจีวร 1 ผ้าสังฆาฏิ 1 บาตร 1 ผ้าประคด 1 มีดโกน 1 เข็มเย็บผ้า 1 ผ้ากรองน้ำ 1" บรรทัดที่ 13-15
- สารกัลป์, สารกัลป์** น. ชื่อกัปที่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกเพียงพระองค์เดียว
- ในควมว่า "แลกัลป์อันใดแลจะมีพระพุทธเจ้าแต่องค์ 1 ใ้ จึงดอกบัว เกิดขึ้นดอก 1 แลกัลป์นั้นชื่อว่า สารกัลป์แล" บรรทัดที่ 18-20
- มนุสสมุขมิหน้า 230
- ปลากัลป์, มัณฑกัลป์** น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ มัณฑกัลป์, ชื่อกัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น 2 พระองค์
- ในควมว่า "กัลป์ได้จักเกิดมีพระพุทธเจ้า 2 องค์ ใ้ดอกบัวเกิด 2 ดวง แลกัลป์นั้นชื่อ ปลากัลป์" บรรทัดที่ 20-1
- วรกัลป์, วรกัลป์** น. วรกัลป์, ชื่อกัปที่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น 3 พระองค์
- ในควมว่า "กัลป์อันใดแลจะมีพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ใ้ดอกบัว เกิดขึ้น 3 ดอก กัลป์นั้นชื่อว่า วรกัลป์ แล" บรรทัดที่ 1-2
- สารปัลลภกัลป์, สารมัณฑกัลป์** น. กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น 4 พระองค์

- ในความว่า “กัลปใดแลมีพระพุทธเจ้า 4 องค์ได้ ดอกบัวเกิด 4 ดอก
กัลปนั้นชื่อ สารพันชกัลป แล” บรรทัดที่ 3-4
- ภัททกัลป, ภัททกัลป** น. กัลปปัจจุบันมีพระพุทธเจ้าถึง 5 พระองค์
ในความว่า “กัลปนั้นชื่อภัททกัลปแล ฯ” บรรทัดที่ 5
- สุญญกัลป, สุญญกัลป** น. สุญญกัลป, ชื่อกัลปที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น
ในความว่า “กัลปใดอันหาพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นบมิได้ได้กัลปนั้น
ชื่อสุญญกัลปแล” บรรทัดที่ 6-7
- ชาวภิกษุ** น. หมู่พระภิกษุ
ในความว่า “ชาวภิกษุอันเป็นศิษย์แห่งพระพุทธเจ้าก็ดีฤาษีผู้มีศีล
ก็ดี” บรรทัดที่ 16-17
- ศิษย์** น. ผู้ศึกษาวิชาความรู้จากครูหรืออาจารย์, คู่กับครู หรือ อาจารย์,
ผู้อยู่ในความคุ้มครองดูแลของอาจารย์ เช่น ศิษย์วัด, โดยปริยาย
หมายถึง ผู้ที่ศึกษาหาความรู้จากตำราของผู้ใดคนหนึ่งแล้วนับถือผู้นั้น
เป็นเสมือนครูบาอาจารย์ของตน
ในความว่า “ชาวภิกษุอันเป็นศิษย์แห่งพระพุทธเจ้าก็ดีฤาษีก็ดีผู้มีศีลก็
ดี” บรรทัดที่ 16-17
- นั่งสมาธิ** ก. นั่งสำรวมใจให้แน่วแน่เพื่อให้จิตใจสงบหรือเพื่อให้เกิดปัญญา
เห็นแจ้ง
ในความว่า “ชาวภิกษุอันเป็นศิษย์แห่งพระพุทธเจ้าก็ดีฤาษีก็ดีผู้มีศีล
ก็ดี นั่งสมาธิภาวนาจำเจริญกรรมฐานว่าปฐวิกสิณ” บรรทัดที่ 16-18
- กรรมฐาน** น. ที่ตั้งแห่งการงาน หมายถึงอบายทางใจมี 2 ประการ คือ สมถกรรม
ฐานเป็นอบายสงบใจ และวิปัสสนากรรมฐานเป็นอบายเรื่องปัญญา
ในความว่า “ชาวภิกษุอันเป็นศิษย์แห่งพระพุทธเจ้าก็ดีฤาษีก็ดีผู้มีศีล
ก็ดี นั่งสมาธิภาวนาจำเจริญกรรมฐานว่าปฐวิกสิณ” บรรทัดที่ 16-18
- ปฐวิกสิณ** น. ปฐวิกสิณ, วิถีฝึกจิตให้สงบวิธีหนึ่งโดยเพ่งดินเป็นอารมณ์ในความ
ว่า “ชาวภิกษุอันเป็นศิษย์แห่งพระพุทธเจ้าก็ดีฤาษีก็ดีผู้มีศีล ก็ดี นั่ง
สมาธิภาวนาจำเจริญกรรมฐานว่าปฐวิกสิณ” บรรทัดที่ 16-18

ปัญญานิวรรณ	น. นิวรรณ 5, กิเลสที่เกิดขึ้นรอบกวนจิตไม่ให้สงบ 5 อย่าง คือ กามฉันทะ พยาบาท ตีนมิถนะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจชา ในคำว่า "กลางคืนบำบัตปัญญานิวรรณ" บรรทัดที่ 19
พยาบาทนิวรรณ	น. นิวรรณคือพยาบาท, กิเลสที่เกิดขึ้นรอบกวนจิตไม่ให้สงบ คือ ความผูกโกรธ ในคำว่า "กลางคืนบำบัตปัญญานิวรรณ คือ พยาบาทนิวรรณ 1 ตีนมิถนนิวรรณ 1 อุทธัจจนิวรรณ 1 กุกกุจนิวรรณ 1 วิจิกิจชานิวรรณ 1" บรรทัดที่ 18-19
ตีนมิถนนิวรรณ	น. นิวรรณคือตีนมิถนะ, กิเลสที่เกิดขึ้นรอบกวนจิตไม่ให้สงบ คือ ความหดหู่ท้อแท้และความเหงาซึม ในคำว่า "กลางคืนบำบัตปัญญานิวรรณ คือ พยาบาทนิวรรณ 1 ตีนมิถนนิวรรณ 1 อุทธัจจนิวรรณ 1 กุกกุจนิวรรณ 1 วิจิกิจชานิวรรณ 1" บรรทัดที่ 18-19
อุทธัจจนิวรรณ	น. นิวรรณคืออุทธัจจกุกกุจจะ, กิเลสที่เกิดขึ้นรอบกวนจิตไม่ให้สงบ คือ ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ ในคำว่า "กลางคืนบำบัตปัญญานิวรรณ คือ พยาบาทนิวรรณ 1 ตีนมิถนนิวรรณ 1 อุทธัจจนิวรรณ 1 กุกกุจนิวรรณ 1 วิจิกิจชานิวรรณ 1" บรรทัดที่ 18-19
กุกกุจนิวรรณ	น. นิวรรณ คือ ความรำคาญใจ ความเดือดร้อนใจ ในคำว่า "กลางคืนบำบัตปัญญานิวรรณ คือ พยาบาทนิวรรณ 1 ตีนมิถนนิวรรณ 1 อุทธัจจนิวรรณ 1 กุกกุจนิวรรณ 1 วิจิกิจชานิวรรณ 1" บรรทัดที่ 18-19
วิจิกิจชานิวรรณ	น. นิวรรณคือวิจิกิจชา, กิเลสที่เกิดขึ้นรอบกวนจิตไม่ให้สงบ คือ ความล้งเลงสย ในคำว่า "กลางคืนบำบัตปัญญานิวรรณ คือ พยาบาทนิวรรณ 1 ตีนมิถนนิวรรณ 1 อุทธัจจนิวรรณ 1 กุกกุจนิวรรณ 1 วิจิกิจชานิวรรณ 1" บรรทัดที่ 18-19

มนุสสฎมิหน้า 231

สุข	<p>น. ความสบาย ความสำราญ องค์ 1 ในองค์ 5 ของปฐมฌาน</p> <p>ในคำว่า “จึงจะกอบปรด้วยองค์ 5 อัน อันชื่อว่าวิตก1 วิจารณ์ 1 ปิติ 1 สุข 1 เอกัคคตา 1” บรรทัดที่ 1</p>
อิทธิวิธญาณ	<p>น. ความรู้ที่ทำให้สามารถแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้</p> <p>ในคำว่า “จึงจะกอบปรด้วยญาณ 5 อัน ๆ หนึ่งคือ <u>อิทธิวิธญาณ</u> 1 ทิพยโสตญาณ 1 ทิพยจักขุญาณ 1 ปรจิตตวิชชาญาณ 1 ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ 1 “ บรรทัดที่ 2-4</p>
ทิพยโสตญาณ	<p>น. ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์</p> <p>ในคำว่า “จึงจะกอบปรด้วยญาณ 5 อัน ๆ หนึ่งคือ <u>อิทธิวิธญาณ</u> 1 <u>ทิพยโสตญาณ</u> 1 <u>ทิพยจักขุญาณ</u> 1 <u>ปรจิตตวิชชาญาณ</u> 1 <u>ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ</u> 1” บรรทัดที่ 2-4</p>
ทิพยจักขุญาณ	<p>น. ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์</p> <p>ในคำว่า “จึงจะกอบปรด้วยญาณ 5 อัน ๆ หนึ่งคือ <u>อิทธิวิธญาณ</u> 1 <u>ทิพยโสตญาณ</u> 1 <u>ทิพยจักขุญาณ</u> 1 <u>ปรจิตตวิชชาญาณ</u> 1 <u>ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ</u> 1” บรรทัดที่ 2-4</p>
ปรจิตตวิชชาญาณ	<p>น. ปรจิตตวิชชาญาณ, ญาณหยั่งรู้ใจผู้อื่นได้, ญาณที่ทำให้รู้ใจผู้อื่น</p> <p>ในคำว่า “จึงจะกอบปรด้วยญาณ 5 อัน ๆ หนึ่งคือ <u>อิทธิวิธญาณ</u> 1 <u>ทิพยโสตญาณ</u> 1 <u>ทิพยจักขุญาณ</u> 1 <u>ปรจิตตวิชชาญาณ</u> 1 <u>ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ</u> 1” บรรทัดที่ 2-4</p>
ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	<p>น. ความรู้ทำให้ระลึกชาติได้</p> <p>ในคำว่า “จึงจะกอบปรด้วยญาณ 5 อัน ๆ หนึ่งคือ <u>อิทธิวิธญาณ</u> 1 <u>ทิพยโสตญาณ</u> 1 <u>ทิพยจักขุญาณ</u> 1 <u>ปรจิตตวิชชาญาณ</u> 1 <u>ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ</u> 1” บรรทัดที่ 2-4</p>
สุภาวบุญ	<p>น. สุภาวบุญ, สิ่งที่เป็นบุญ</p> <p>ในคำว่า “อันเป็น<u>สุภาวบุญ</u> อันกระทำแลได้ไปเกิดในโลกนี้แล้ว เมื่อใดไปเกิดในรูปพรหม 15 ชั้น อันเว้นแต่อสัญญีพรหมนั้น” บรรทัดที่ 4-6</p>
อิตติภาวรูป	<p>น. ความเป็นหญิง, ภาวะที่ทำให้ปรากฏลักษณะอาการต่าง ๆ อันแสดงออกถึงความเป็นเพศหญิง, รูปที่บอกให้รู้ว่าเป็นหญิง</p>

- ในความว่า "อนึ่งชื่อ อิตถิภาวรูป คือรู้ระกัฏิกามัตถนหาดังผู้หญิง" บรรทัดที่ 11-12
- ปุริสภาวรูป** น. รูปที่บ่งบอกให้รู้ถึงความเป็นชาย, รูป1ในารูป2 ในอุปาทายรูป 24
ในความว่า "อนึ่งชื่อปุริสภาวรูป คืออันรู้ระกัฏิกามัตถนหาดังผู้ชาย" บรรทัดที่ 12-13
- มนรูป** น. รูปคือชีวิตที่รักษาใจ, น่าจะได้แก่รูปชีวิตินทรีย์ หรือ นามชีวิตินทรีย์ ซึ่งเป็นเจ้าการในการรักษาหล่อเลี้ยงนามธรรมคือจิตและเจตสิกทั้งหลาย
ในความว่า "อนึ่งอยู่ในมนรูปแต่งรักษาใจ" บรรทัดที่ 16
- สัททัญญูกรูป** น. รูป 8 อย่างที่แต่งรักษาเสียงได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส โอชา
ในความว่า "อนึ่งอยู่ในสัททัญญูกรูปอันแต่งรูปรักษาเสียง ฯ" บรรทัดที่ 16-17
- สัททัญญูกรูป, สุตถัญญูกรูป** น. รูป 8 อย่างล้วนได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส โอชา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "อวินิพโคครูป" คือรูปที่แยกออกจากกันไม่ได้
ในความว่า " สัททัญญูกรูปมี 8 อัน ชีวิตรูป 1 อากาศรูป 1 จิการรูป 2 สขนรูป 4" บรรทัดที่ 19-20
- อากาศรูป** น. ปริเฉทรูป, รูปคือช่องว่างในร่างกาย
ในความว่า " สัททัญญูกรูปมี 8 อัน ชีวิตรูป 1 อากาศรูป 1 จิการรูป 2 สขนรูป 4" บรรทัดที่ 19-20
- จิการรูป** น. รูปคืออาการที่ดัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้, มี 3 อย่าง คือ ลหุตา (ความเบา) มหุตา (ความอ่อน) กัมมัญญตา (การใช้การได้)
ในความว่า " สัททัญญูกรูปมี 8 อัน ชีวิตรูป 1 อากาศรูป 1 จิการรูป 2 สขนรูป 4" บรรทัดที่ 19-20
- สขนรูป, ลักษณะรูป** น. รูปคือลักษณะ, อาการเป็นเครื่องกำหนดซึ่งบอกให้รู้ว่ารูปเป็นความทรุดโทรม และความปรวนแปรแตกสลาย
ในความว่า " สัททัญญูกรูปมี 8 อัน ชีวิตรูป 1 อากาศรูป 1 จิการรูป 2 สขนรูป 4" บรรทัดที่ 19-20

มนุสฺสภุมิหน้า 232

สมฤดี	<p>น. สติ, ความระลึกได้, ความรู้สึกตัว</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อ<u>สมฤดี</u> <u>บมฺริสฺมิ</u>บุญธรรมสักเมื่อ</p> <p>บรรทัดที่ 5-6</p>
หิริ	<p>น. ความละอายใจ, ความละอายบาป</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อ<u>หิริ</u> ละอายบมฺิอาจประมาทสักอัน"</p> <p>บรรทัดที่ 6</p>
โอดตปฺป, โอดตปฺปะ	<p>น. ความเกรงกลัวบาป, มักใช้เข้าคู่กับคำ หิริ เป็นหิริโอดตปฺปะ</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อ<u>โอดตปฺป</u> รุกกลัวสภาวอันจะเป็นบาป" บรรทัดที่ 7</p>
อโลโก, อโลกะ	<p>น. ความไม่โลภ</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อ <u>อโลโก</u> บมฺิโลก" บรรทัดที่ 7-8</p>
อโทโส, อโทสะ	<p>น. ความไม่โกรธ</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อ<u>โทโส</u>บมฺิรู้เคียดบมฺิรู้หิงษาบมฺิรู้คฺุมนุมโทสะ ฯ"</p> <p>บรรทัดที่ 8</p>
ตฺตรมฺิซฺฉิตฺตา, ตฺตรมฺิซฺฉิตฺตตาน	<p>ความมีใจเป็นกลางในบุญนั้น, ความวางเฉยในบุญที่ทำนั้น</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อ<u>ตฺตรมฺิซฺฉิตฺตา</u> คือกระทำอันใดด้วยใจบกลาย ฯ"</p> <p>บรรทัดที่ 8-9</p>
กายปัสสัทธิ	<p>น. ความสงบกาย หมายถึงความสงบแห่งนามกาย คือ สัญญา เวทนา สังขาร</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อ<u>กายปัสสัทธิ</u> กระทำอันใดยอมมีตนเห็นการธรรม ฯ"</p> <p>บรรทัดที่ 9-10</p>
จิตตปัสสัทธิ	<p>น. ความสงบแห่งจิต, ความมีจิตสงบ</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อ<u>จิตตปัสสัทธิ</u> แลมีใจอันเห็นในสภาวธรรม ฯ"</p> <p>บรรทัดที่ 10-11</p>
กายลหฺุดา	<p>น. ความเบาแห่งกาย, ความเร็วแห่งกาย</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อ<u>กายลหฺุดา</u> มีตนอันพลันแก่ธรรม ฯ"</p> <p>บรรทัดที่ 11-12</p>

จิตตลหุตา	น. ความเบาแห่งจิต, ความมีจิตปลอดโปร่ง
	ในคำว่า "อนึ่งชื่อจิตตลหุตา มีใจอันพลันแก่ธรรม ฯ" บรรทัดที่ 12
กายมฺหุตา	น. ความอ่อนแห่งกาย หมายถึง ความอ่อนแห่งนามกาย คือ สัญญา
	เวทนา สังขาร
	ในคำว่า "อนึ่งชื่อกายมฺหุตา มีตนอันอ่อนแก่ธรรมแลสภาวะทั้งหลาย
	ฯ" บรรทัดที่ 13
จิตตมฺหุตา	น. ความอ่อนแห่งจิต, ความมีจิตอ่อนโยน (ต่อการทำความดี)
	ในคำว่า "อนึ่งชื่อจิตตมฺหุตา มีใจอันอ่อนแก่ธรรมแลสภาวะทั้งหลาย ฯ"
	บรรทัดที่ 14
กายกัมมัญญตา	น. ความที่กายควรแก่การงาน หมายถึง ความที่นามกาย คือ สัญญา
	เวทนา สังขาร ควรแก่การทำความดี
	ในคำว่า "อนึ่งชื่อกายกัมมัญญตา มีตนอันควรแก่สภาวะธรรม
	ทั้งหลาย ฯ" บรรทัดที่ 15
จิตตกัมมัญญตา	น. ความควรแก่การงานแห่งจิต, ความมีจิตพร้อมที่ทำการงาน
	ในคำว่า "อนึ่งชื่อจิตตกัมมัญญตา มีใจอันควรแก่สภาวะธรรมทั้งหลาย
	ฯ" บรรทัดที่ 16
กายปาคฺคฺญตา	น. ความคล่องแคล่วแห่งกาย หมายถึงความคล่องแคล่วแห่งนาม
	กาย คือ สัญญา เวทนา สังขาร
	ในคำว่า "อนึ่งชื่อกายปาคฺคฺญตา มีตนอันล้าสุดแก่ธรรม ฯ"
	บรรทัดที่ 17
จิตตปาคฺคฺญตา	น. ความคล่องแคล่วแห่งจิต, ความมีจิตว่องไว (ต่อการทำความดี)
	ในคำว่า "อนึ่งชื่อจิตตปาคฺคฺญตา มีจิตอันล้าสุดแก่ธรรม ฯ"
	บรรทัดที่ 17-18
กายชฺชุตตา, กายชฺชุกตา	น. ความมีกายตรงแนว หมายถึง ความที่นามกาย คือ สัญญา เวทนา
	สังขาร ตรงแนวต่อกุศลธรรม
	ในคำว่า "อนึ่งชื่อ กายชฺชุตตา มีตนชื่อแก่ธรรม ฯ"
	บรรทัดที่ 18-19
จิตตชฺชุตตา, จิตตชฺชุกตา	น. ความตรงแห่งจิต, ความมีจิตตรงแนว (ต่อการทำความดี)
	ในคำว่า "อนึ่งชื่อ จิตตชฺชุตตา มีใจชื่อแก่ธรรม ฯ"

บรรทัดที่ 19
 มุทฺตา น. ความเป็นผู้มีใจอ่อน, ความอ่อนหวาน, ความละมุนละม่อม
 ในความว่า "อนึ่งชื่อ มุทฺตา มีใจอันอ่อนแก่สัตว์ทั้งหลาย ฯ"
 บรรทัดที่ 20-1

มนุสฺสภุมินา 233

ปัญฺจินทริย, ปัญฺณินทริยะ น. อินทริยคือปัญญา

ในความว่า "อนึ่งชื่อปัญฺจินทริยว่าปัญญาอันเป็นใหญ่แก่อินทริย
 ทั้งหลายแล ฯ" บรรทัดที่ 1-2

รูปาวจรภูมิ น. ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป

ในความว่า "กล่าวถึงพรหมทั้งหลายอันมีรูปชื่อว่ารูปาวจรภูมิ เป็น
 สัตตกัณฑ์ด้วยสังเขปแล้วแต่เท่านี้แล ฯ" บรรทัดที่ 3-4

สัตตกัณฑ์ น. ตอนที่ 7

ในความว่า "กล่าวถึงพรหมทั้งหลายอันมีรูปชื่อว่ารูปาวจรภูมิ เป็น
 สัตตกัณฑ์ด้วยสังเขปแล้วแต่เท่านี้แล ฯ" บรรทัดที่ 4-5

อรุปรพรม น. พรหมที่ไม่มีรูป, ในที่นี้หมายถึงภพหรือภูมิที่ผู้ได้อรุปรพรม ไปเกิด
 เป็นอรุปรพรม

ในความว่า "ผู้อันไปเกิดในอรุปรพรมโพ้นเอาปฏิสนธิด้วย อรุปรปฏิสนธิ"
 บรรทัดที่ 6-7

อรุปรปฏิสนธิ น. การเกิดในอรุปรภพ, การเกิดเป็นอรุปรพรม

ในความว่า "ผู้อันไปเกิดในอรุปรพรมโพ้นเอาปฏิสนธิด้วยอรุปร
 ปฏิสนธิ" บรรทัดที่ 6-7

คะนิง ก. คิดทบทวน, นึกตรอง, คำนึง ก็ว่า

ในความว่า "เขาย่อมคะนิงในใจว่าดังนี้ ฯ อันว่าน้ำจิตรวิริยานี้ ให้ใจ
 คนหายไป ดังนั้นจะเป็นกลเป็นการณะอันใด"

บรรทัดที่ 16-18

บรรทัดที่ 18-20

มนุษยสัมพันธ์ 236

- อัณฺณสมาน น. อัณฺณสมานเจตสิก 13 เจตสิกที่มีเสมอกันแก่จิตพวกอื่น คือ ประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายทั้งกุศลและอกุศล มิใช่เข้าได้แก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งพวกเดียว
ในควมว่า “ยังมีอัณฺณสมานอันนั้นออกภู่อันนี้มีเว้นเลย ฯ”
บรรทัดที่ 6
- โสภณเจตสิก น. เจตสิก ฝ่ายกุศล, สภาวะที่ปรุงแต่งจิตฝ่ายดี
ในควมว่า “กล่าวแต่โสภณเจตสิก อาศัยอรุปรโลกยนี้ว่าใจน้อยดังนี้ ก็ดี” บรรทัดที่ 6-7
- อรุปรโลกย, อรุปรโลก น. โลกไม่มีรูป, โลกไม่ใช่รูป; โลกที่เป็นนามธรรม
ในควมว่า “กล่าวแต่โสภณเจตสิกอาศัยอรุปรโลกยนี้ว่าใจน้อยดังนี้ ก็ดี” บรรทัดที่ 6-7
- ดอกอัณฺชัน น. ชื่อพรรณไม้ 2 ชนิดในวงศ์ Leguminosae คือ ไม้ต้นชนิด *Dalbergia duperreana* Pierre และไม้เถาชนิด *clitoria tematea* L. ชนิดหลังดอกสีครามแก่ขาว และม่วงอ่อน
ในควมว่า “พระรัสมิอันหนึ่งแลมีพรรณเขียวงามดังดอกอัณฺชันแลดังดอกนิลลบล” บรรทัดที่ 14 -15
- ดอกนิลลบล น. ดอกบัวขาว
ในควมว่า “พระรัสมิอันหนึ่งแลมีพรรณเขียวงามดังดอกอัณฺชันแลดังดอกนิลลบล” บรรทัดที่ 14-15
- ดอกกัณณิการิ น. ชื่อต้นไม้ขนาดเล็กชนิด *Nyetanthes arbortristis* L. ในวงศ์ Oleaceae ใบคาย ดอกหอม กลีบขาว หลอดดอกสีแสดใช้ย้อมผ้า, เขียนเป็นกณณิการิหรือกรณณิการิก็มี
ในควมว่า “แลว่าพระรัสมิอันหนึ่ง มีพรรณอันหนึ่งเหลืองงามดังดอกกัณณิการิ แลหาดาลแลทองสุกอันชื่อว่าชมพูท”
บรรทัดที่ 16-17

- หรดาล** น. แร่ชนิดหนึ่ง ประกอบด้วยธาตุสารหนูและกำมะถัน มีปรากฏในธรรมชาติ 2 ชนิดคือ หรดาลแดง และ หรดาลกลีบทอง มักจะปรากฏอยู่ปนกันในปัจจุบันสามารถสังเคราะห์ขึ้นได้ทั้ง 2 ชนิด
ในคำว่า “แลว่าพระรสีมอันหนึ่ง มีพรรณอันหนึ่งเหลืองามดังดอกกัณณิการ แลหรดาลแลทองสุกอันชื่อว่าชมพูนุท”
บรรทัดที่ 16-17
- ชมพูนุท** น. ทองคำเนื้อบริสุทธิ์ (ในคัมภีร์ไตรภูมิกล่าวว่าเป็นได้ต้นหญ้า), ใช้ว่า ชมพูนุทก็มี (ส. ชมพูนุท ว่าเกิดในแม่น้ำชมพูนุท)
ในคำว่า “แลว่าพระรสีมอันหนึ่ง มีพรรณอันหนึ่งเหลืองามดังดอกกัณณิการ แลหรดาลแลทองสุกอันชื่อว่าชมพูนุท”
บรรทัดที่ 16-17
- ดอกชบา** น. ชื่อไม้พุ่มชนิด Hibiscus rosasinensis L. ในวงศ์ Malvaceae ดอกมีสีต่างๆ พันธุ์ที่มีสีแดงดอกและยอดใช้ทำยาได้
ในคำว่า “แลดอกชบาดังดอกสีทับทิม” บรรทัดที่ 17-18
- ดอกกอโนชา** น. ต้นอังกาบ
ในคำว่า “แลพระรสีมอันหนึ่งแดงอ่อนแลงามดังดอกกอโนชา”
บรรทัดที่ 20
- มนุสสภูมิหน้า 237
- ดอกชบาเทศ** น. ชบาซ้อน, เป็นไม้ยืนต้นขนาดย่อม ใบโตริม ใบเป็นจัก ปลายใบแหลม โคนใบมน มีสีเขียวเข้ม ใบยาวประมาณ 3-4 นิ้ว ดอกชบามีหลายชนิดแตกต่างกันตามพันธุ์มีทั้งชนิดซ้อนและไม่ซ้อน มีทั้งดอกเล็กและดอกใหญ่ มีหลายสี เช่น แดง ชมพู แสด ม่วง เหลือง ขาว
ในคำว่า “ดอกชบาเทศแลดอกเทียนไทยและดอกทองฟ้า”
บรรทัดที่ 1
- ดาวประกายพริก** น. ดาวรุ่งคือ ดาวพระศุกร์ที่เห็นในเวลาเช้ามืด, ถ้าเห็นในเวลาหัวค่ำเรียกว่าดาวประจำเมือง (ช. ผกาย ว่า ดาว + พริก ว่า รุ่ง)ในคำว่า “แลพระรสีมอันหนึ่งมีพรรณอันใสแลเหลืองามดังดาวประกายพริกแลผลึกรัตนแลแล้ว จึงขวัดเขยียนเวียนให้รุ่งเรือง”

<p>จวัดเจวียน</p>	<p>บรรทัดที่ 3</p> <p>ก. อากาที่บินวนเวียนไปมาอย่างผาดโผน เช่น บินจวัดเจวียน, เล่นเรืออย่างผาดโผน เช่น ขับรถจวัดเจวียน จ.วนเวียน</p> <p>ในควมว่า “แลพระรัศมีอันหนึ่งมีพรรณอันใสแลเหลืองแสงามดังดาวประกายพริกแลผลึกรัตนแลแล้ว จึง<u>จวัดเจวียน</u>เวียนให้รุ่งเรือง”</p>
<p>พระเกศ</p>	<p>บรรทัดที่ 3</p> <p>น. ผม</p> <p>ในควมว่า “ออกแต่<u>พระเกศ</u> แลโลมาพระเนตร ขนหนวด แลเศราทุกเส้น พระโลมาถ้วนทศฐานดำทุกแห่งแล” บรรทัดที่ 6-8</p>
<p>โลมาพระเนตร</p>	<p>น. ขนตา</p> <p>ในควมว่า “ออกแต่<u>พระเกศ</u> แล<u>โลมาพระเนตร</u> ขนหนวด แลเศราทุกเส้น พระโลมาถ้วนทศฐานดำทุกแห่งแล” บรรทัดที่ 6-8</p>
<p>พระทนต์</p>	<p>น. ฟัน</p> <p>ในควมว่า “ออกแต่พระเนตรอันขาวแล<u>พระทนต์</u>พระพุทเจ้า”</p> <p>บรรทัดที่ 11-12</p>
<p>พระพักตร์พระพุทเจ้า</p>	<p>น. หน้าพระพุทเจ้า</p> <p>ในควมว่า “ออกแต่พระอุณาโลมคือขนแก้วอันอยู่ในพระพักตร์พระพุทเจ้าแล ฯ” บรรทัดที่ 16-17</p>
<p>มनुสสฎมิหน้า 238</p>	
<p>พระเจ้าสีพีราช</p>	<p>น. ชื่อ พระโพธิสัตว์</p> <p>ในควมว่า “เมื่อครั้งพระพุทเจ้าเรายังเป็นโพธิสัตว์อันทรงพระนามชื่อ<u>พระเจ้าสีพีราช</u>” บรรทัดที่ 14-15</p>
<p>มनुสสฎมิหน้า 239</p>	
<p>เจ้าวิริยบัณฑิต</p>	<p>น. ชื่อ พระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นวิริยบัณฑิต</p> <p>ในควมว่า “ครั้งเมื่อพระพุทเจ้าเราสร้างสมภารเป็น<u>เจ้าวิริยบัณฑิต</u>วันนั้นได้” บรรทัดที่ 4-5</p>

- แกลง ก. บอก เล่า หรือแจ้งให้ทราบเป็นทางการ เช่น แกลงข่าว, กล่าวอธิบาย เช่น จะแกลงให้ทราบ
ในคำว่า "ให้แจ้งแกลงว่าดังนี้ว่าบุญสมภารบารมีเรานี้ได้"
บรรทัดที่ 15-16
- เจ้ารรชิวมานพ น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น นรชิวมานพ, ชื่อพระโพธิสัตว์ ครั้งเสวยพระชาติเป็นนรชิวมานพในปัญจชาติกาลลำดับที่ 25
ในคำว่า "เมื่อพระพุทธเจ้าเรานี้เมื่อครั้ง ๕ สร้างสมภารเป็นเจ้ารรชิวมานพ" บรรทัดที่ 16-17
- นิยาย น. เรื่องที่เล่ากันมา
ในคำว่า "วันนั้นแลในนิยายหนึ่งว่า เจ้าปทุมกุมารเอามีดมาผ่าอกยกเอาหัวใจเอาทำเป็นยา" บรรทัดที่ 17-18
- เจ้าปทุมกุมาร น. ชื่อพระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นปทุมกุมาร
ในคำว่า "วันนั้นแลในนิยายหนึ่งว่าเจ้าปทุมกุมารเอามีดมาผ่าอกยกเอาหัวใจ เอาทำเป็นยาให้แก่แม่ตนอันชบ" บรรทัดที่ 17-18
- มนุสสภูมิหน้า 240**
- ระบาย ก. ลงสี, แต้มสี, ป้ายสี
ในคำว่า "เมื่อนั้นพระรัสมิอันมีสีเหลืองอ่อนดังท่านระบายรงหงส์สีบาท" บรรทัดที่ 1
- รงหงส์สีบาท, รงค์หงสบาท น. สีหงสบาท, สีคล้ายเท้าหงส์คือ สีแดงปนเหลือง, สีแดงเรื่อหรือสีแดง
ในคำว่า "เมื่อนั้นพระรัสมิอันมีสีเหลืองอ่อนดังท่านระบายรงหงส์สีบาท" บรรทัดที่ 1
- พระยาเวสสันดร น. พระนามพระโพธิสัตว์ชาติที่ 10 ในทศชาติ
ในคำว่า "ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเรานั้นสร้างสมภารเป็นพระยาเวสสันดร อันอวยทานช้างเผือกตัวชื่อปัจฉยนาเคนทร์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองกลิงคราฐด้วยใจศัทธา" บรรทัดที่ 7-9

- ปัจจัยนาเคนทร์** น. ชื่อช่างเผือกอันเป็นช่างสำคัญคู่บ้านคูเมือง ของแคว้นสิพีที่ พระเวสสันดรยกให้แก่พวกพราหมณ์ชาวแคว้นกลิงคะที่มาทูลขอ, ช่างปัจจัยนาค ก็เรียก
ในควมว่า "ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเรานั้นสร้างสมภารเป็นพระยาเวสสันดร อันอวยทานช่างเผือกตัวชื่อปัจจัยนาเคนทร์แก่พราหมณ์ทั้งหลายอัน มาแต่เมืองกลิงครารัฐด้วยใจสัทธา" บรรทัดที่ 7-9
- เมืองกลิงครารัฐ** น. กลิงครรัฐ, แคว้นกาลิงคะ อยู่ในอินเดียทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันคือแคว้นโอริสสา
ในควมว่า "ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเรานั้นสร้างสมภารเป็นพระยาเวสสันดร อันอวยทานช่างเผือกตัวชื่อปัจจัยนาเคนทร์แก่พราหมณ์ทั้งหลายอัน มาแต่เมืองกลิงครารัฐด้วยใจสัทธา" บรรทัดที่ 7-9
- มनुสสฎมิหน้า 241**
- วิชาธรโพธิสัตว์** น. พระนามพระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นวิทยากร
ในควมว่า "ในเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าสร้างสมภารเมื่อเป็น วิชาธรโพธิสัตว์ " บรรทัดที่ 1-2
- สสบัญญัติ** น. ชื่อพระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นกระต่าย
ในควมว่า "เมื่อพระเจ้าสร้างสมภารเมื่อครั้ง ๓ เป็น สสบัญญัติ" บรรทัดที่ 14
- ประดิษฐาน** ก. ตั้งไว้ (ใช้แก่สิ่งทีเคารพนับถือ) เช่น นำพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ในโบสถ์, ประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาแต่ตั้งไว้ในตำแหน่งสูง เช่น ประดิษฐานไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี.
ในควมว่า "วันนั้น ๓ มีใจสัทธาและประดิษฐานตัวให้เป็นทาน" บรรทัดที่ 16

มनुสสฎมิหน้า 242

- ปรุพีตล** น. พื้นแผ่นดิน
ในควมว่า "ถึงแดนปรุพีตลได้ 240,000 โยชน์" บรรทัดที่ 3-4

อักษดากาศ, อชฎากาศ น. ที่ว่างระหว่างอรูปพรหมกับภคัคควพรหม, ที่ว่างซึ่งไม่มีอะไรเลย ตรงกับคำที่ใช้ในปัจจุบันว่า สุญญากาศ

ในควมว่า “แล้วดินไปถึงอักษดากาศ อันต่อภายใต้เบื้องบนได้”

บรรทัดที่ 4-5

อนันตจักรวาล น. จักรวาลไม่มีที่สุด, จักรวาลจำนวนมาก

ในควมว่า “ลมอักษดากาศอันต่อฝ่ายบนแลฝ่ายทั้ง 8 ทิศ พุ่งไปถึง

อนันตจักรวาลทุกด้าน” บรรทัดที่ 7-8

พระสมุทธร น. ทะเลลึก

ในควมว่า “เมื่อพระพุทธเจ้ากระทำปาฏิหาริย์ครั้งนั้นแผ่นดินไหว ทั้งปวงทั้งพระสมุทธรก็ดีพองนองระลอกทั้งพระสุเมรุราช”

บรรทัดที่ 12-13

รูปพรหม น. เทพในพรหมโลกตามคติพระพุทธศาสนาเป็นจำพวกมีรูป มี 16 ชั้น, คู่กับ อรูปพรหม

ในควมว่า “ถวายนุชาแก่พระพุทธเจ้าแลนุพรหมทั้งหลายคือรูปพรหมก็ดี” บรรทัดที่ 16-17

รูปาพจรภูมิ น. ชั้นที่ท้องเทียวยอยู่ในรูป,ระดับจิตของท่านผู้ได้ฌานหรือผู้อยู่ในรูปภพทั้ง 16 ชั้น

ในควมว่า “แลกล่าวถึงพระพรหมอันชื่อว่ารูปาพจรภูมิ”

บรรทัดที่ 18-19

มनुสสภูมิหน้า 243

ไตรภพ น. ภพทั้ง 3 คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ, ตามไสยศาสตร์ว่า สวรรค์ มนุษยโลก บาดาล, ตรีภพ ก็ว่า

ในควมว่า “ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเกิดในไตรภพนี้” บรรทัดที่ 1

มนุษย์โลกย์, มนุษยโลก น. โลกมนุษย์

ในควมว่า “ถ้าว่าผู้ใดแลได้กระทำบุญแต่ก่อนได้ก็ได้เกิดใน มนุษย์โลกย์” บรรทัดที่ 19-20

มนุสสฎมีหน้า 244

อันธบุณชน	<p>น. ปุณชนผู้มีตบอด, ปุณชนผู้ประพฤติผิด</p> <p>ในควมว่า “ฝูงสัตว์อันเกิดเป็นมนุษย์นี้ยังมี 2 จำพวก ๆ หนึ่งชื่อ <u>อันธบุณชน</u> จำพวกหนึ่งชื่อกัลยาณบุณชน” บรรทัดที่ 10-11</p>
กัลยาณบุณชน	<p>น. ปุณชนผู้เป็นคนดี, ปุณชนผู้ประพฤติดี</p> <p>ในควมว่า “ฝูงสัตว์อันเกิดเป็นมนุษย์นี้ยังมี 2 จำพวก ๆ หนึ่งชื่อ <u>อันธบุณชน</u> จำพวกหนึ่งชื่อกัลยาณบุณชน” บรรทัดที่ 10-12</p>
ทุรพล	<p>ว. มีกำลังน้อย, อ่อนแอ, ท้อแท้, ทุพพล ก็ว่า</p> <p>ในควมว่า “ถ้าว่าเกิดเป็นมนุษย์ก็ดี ย่อมเป็นทุรพล เป็นคนอัปสันต์ บัดสี” บรรทัดที่ 14-15</p>
อวิหา	<p>น. ฎมีแห่งพรหมผู้เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่เคยเป็นพระอนาคามีมาก่อน อยู่ในท่ามกลางอากาศ เป็นผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติ เป็นฎมีที่ 3 ในจตุตถฌานฎมี และเป็นฎมีแรกในปีเบญจสุทธาวาส ในรูปฎมี 16</p> <p>ในควมว่า “พรหม 5 ชั้น อันชื่อ <u>อวิหา</u> <u>อติปปา</u> <u>สุทฺถสา</u> <u>สุทฺถสี</u> <u>อกนิฏฐ</u> และ 5 ชั้นนี้ชื่อเบญจสุทธาวาส” บรรทัดที่ 18-19</p>
อติปปา	<p>น. ฎมีแห่งพรหมผู้เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่เคยเป็นพระอนาคามีมาก่อน เป็นผู้ไม่มีความเดือดร้อนใจใดๆ เป็นฎมีที่ 4 ในจตุตถฌานฎมี และเป็นฎมีที่ 2 ในเบญจสุทธาวาสในรูปฎมี 16</p> <p>ในควมว่า “พรหม 5 ชั้น อันชื่อ <u>อวิหา</u> <u>อติปปา</u> <u>สุทฺถสา</u> <u>สุทฺถสี</u> <u>อกนิฏฐ</u> และ 5 ชั้นนี้ชื่อเบญจสุทธาวาส” บรรทัดที่ 18-19</p>
สุทฺถสา	<p>น. ชื่อพรหมโลกฎมีที่ 3 ในสุทธาวาส 5</p> <p>ในควมว่า “พรหม 5 ชั้น อันชื่อ <u>อวิหา</u> <u>อติปปา</u> <u>สุทฺถสา</u> <u>สุทฺถสี</u> <u>อกนิฏฐ</u> และ 5 ชั้นนี้ชื่อเบญจสุทธาวาส” บรรทัดที่ 19</p>
สุทฺถสี	<p>น. ชื่อพรหมโลกฎมีที่ 4 ในสุทธาวาส 5</p> <p>ในควมว่า “พรหม 5 ชั้น อันชื่อ <u>อวิหา</u> <u>อติปปา</u> <u>สุทฺถสา</u> <u>สุทฺถสี</u> <u>อกนิฏฐ</u> และ 5 ชั้นนี้ชื่อเบญจสุทธาวาส” บรรทัดที่ 18-19</p>

อกนิฏฐ, อกนิฏฐา น. ภูมิแห่งพรหมผู้เป็นพระอนาคามี และพระอรหันต์ที่เคยเป็นพระอนาคามีมาก่อนเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพรหมสมบัติและความสุขอันวิเศษโดยไม่เป็นรองใคร เป็นภูมิที่ 7 ในจตุตถฌานภูมิ และเป็นภูมิที่ 5 ในปัญจสุทธาวาสในรูปภูมิ 16

ในความว่า “พรหม 5 ชั้น อันชื่อ อวิหา อตีปภา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐ และ 5 ชั้นนี้ชื่อปัญจสุทธาวาส” บรรทัดที่ 18-19

ปัญจสุทธาวาส น. พรหมโลกชั้นสุทธาวาสมี 5 ภูมิ เป็นแดนที่เกิดของพระอนาคามีเป็นที่สถิตอยู่แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลและพระอรหันต์อริยบุคคลทั้งหลาย ซึ่งเคยเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลมาก่อนแล้วเท่านั้น จัดเป็นภูมิสูงสุด 5 ชั้นในรูปภูมิ 16, สุทธาวาสก็เรียก
ในความว่า “พรหม 5 ชั้น อันชื่อ อวิหา อตีปภา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐ และ 5 ชั้นนี้ชื่อปัญจสุทธาวาส” บรรทัดที่ 18-19

มนุสสภูมิหน้า 245

มรรค น. ทาง; เหตุ, ให้อุ่กับผล ว่า เป็นมรรคเป็นผล; ในพระพุทธศาสนาเป็นชื่อแห่งโลกุตระธรรม คู่กับ ผล มี 4 ชั้น คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหันตมรรค, ทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นทุกข์ เป็น 1 ใน อริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เรียกเต็มว่า มรรคมีองค์ 8 ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ-ความเห็นชอบ 1 สัมมาสังกัปปะ- ความดำริชอบ 1 สัมมาวาจา - การเจรจาชอบ 1 สัมมากรรมมันตะ- การงานชอบ 1 สัมมาอาชีวะ-การเลี้ยงชีวิตชอบ 1 สัมมาวายามะ- ความพยายามชอบ 1 สัมมาสติ- ความระลึกชอบ 1 สัมมาสมาธิ-ความตั้งใจชอบ 1 หรือ สัมมาสติ - ความระลึกชอบ 1 สัมมาสมาธิ-ความตั้งใจชอบ 1 หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า

มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง

ในความว่า “ครั้นว่าจากที่อยู่แห่งตนถ้าผู้ใดแลมิได้ถึงแก่มรรคแลผล ใ้ครั้นว่าสิ้นชนมาพิธิลางคาบได้ไปเกิดในอภามาพจรก็มี”

บรรทัดที่ 2-3

ผล น. ชื่อแห่งโลกุตระธรรมมี 4 ชั้น คือ โสดาปัตติผล สกิทาคามีผล
อนาคามีผล อรหัตผล, คู่กับ มรรค
ในคำว่า “ครั้นว่าจากที่อยู่แห่งตนถ้าผู้ใดแลมิได้แก่มรรคแลผลได้
ครั้นว่าสิ้นชนมาพิธilageคาบได้ไปเกิดในจกามาพจรก็มี”
บรรทัดที่ 2-3

มนุสสฎุมิหน้า 246

อวินิโกครูป, อวินิพโกครูป น. รูปที่แบ่งออกไม่ได้, รูปที่ไม่แยกจากกัน, มี 8 คือ ปฐวี
(รูปคือความแข็งและอ่อน) อาโป (รูปคือความเอิบอาบเชื่อมประสาน
ให้เกาะกุม) เตโช (รูปคือความร้อนและความเย็น) วาโย (รูปคือ
ความพัดไหว) วัณโณ (รูปคือสี) คันโธ (รูปคือกลิ่น) ไรโส (รูปคือรส)
โอชา (รูปคือส่วนที่หล่อเลี้ยงให้รูปอยู่ได้)
ในคำว่า “จะเริ่มตั้งว่าแผ่นดินแลภูเขา แลน้ำ แลถ้าเดือน
ทั้งหลายอันมีแต่อวินิโกครูปแลหาจิตรมมิได้ตั้งนั้นก็ดี” บรรทัดที่ 6

มนุสสฎุมิหน้า 247

ไพชยนต์ปราสาท น. เวชยันตปราสาท, ชื่อปราสาทของพระอินทร์
ในคำว่า “เหนือจอมเขาพระสุเมรุราชันน์ แลมีไพชยนต์ปราสาท
ในกลางเมืองนครไตรตรึงษ์นั้น” บรรทัดที่ 1-2

ตริฎุมิบรรพต น. ภูเขา 3 ยอด, ในที่นี้หมายถึงภูเขา 3 ลูก ที่รองรับเขาพระสุเมรุ
ในคำว่า “แลมีเขา 3 อันประคองก่อนแล้วแต่รองตีนเขาพระสุเมรุราช
ันน์ไว้ชื่อว่า ตริฎุมิบรรพต” บรรทัดที่ 4-5

อิสินธร, อีสินธร น. ชื่อภูเขาสูง 1 ใน 7 ลูกที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ได้แก่ ยุคนธร อีสินธร
กรวิก สุทศนะ เนมินธร วินันตกะ และอัสนสกันณะ ซึ่งรวม
เรียกว่า สัตตบริภัณฑ์
ในคำว่า “นอกน้ำออกมามีเขาอัน 1 ชื่อว่า อีสินธร ล้อมรอบโศด
แลเขานั้นโดยสูงได้ 21,000 โยชน์ แลจมลงใต้น้ำก็ได้ 21,000 โยชน์
โดยหนาก็ได้ 21,000 โยชน์ โดยปริมาตรรอบนั้นได้ 1,386,000
โยชน์แล “ บรรทัดที่ 17-20

มनुสสฎมิหน้า 248

- กรวิก** น. ชื่อภูเขาชั้นที่ 3 ในหมู่เขาสัตตบริภัณฑ์ที่ล้อมเป็นวงกลมรอบเขาพระสุเมรุ
 ในความว่า “นอกน้ำนั้นออกมามีเขาหนึ่ง ชื่อว่า กรวิก โดยสูงไล่ได้ 10,500 โยชน์ จมลงใต้น้ำได้ 10,500 โยชน์ โดยหนาก็ได้ 10,500 โยชน์ โดยปริมาตรรอบเขานั้นไล่ก็ได้ 1,574,000 โยชน์” บรรทัดที่ 2-5
- สุทิสฺน, สุทิสฺสนะ** น. ชื่อภูเขาชั้นที่ 4 ในหมู่เขาสัตตบริภัณฑ์ที่ล้อมเป็นวงกลมรอบเขาพระสุเมรุ
 ในความว่า “นอกน้ำนั้นออกมามีภูเขาหนึ่ง ชื่อว่า สุทิสฺน โดยสูงได้ 5,250 โยชน์ จมลงใต้น้ำก็ได้ 5,250 โยชน์ โดยหนาได้ 5,250 โยชน์ โดยปริมาตรรอบเขานั้นก็ได้ 1,669,400 โยชน์” บรรทัดที่ 9-12
- เนมินฺทร, เนมินฺทร** น. ชื่อภูเขาชั้นที่ 5 ในหมู่เขาสัตตบริภัณฑ์ที่ล้อมเป็นวงกลมรอบเขาพระสุเมรุ
 ในความว่า “นอกน้ำนั้นมีภูเขาอันหนึ่ง ชื่อว่า เนมินฺทร โดยสูงได้ 2,675 โยชน์ จมลงใต้น้ำก็ได้ 2,625 โยชน์ โดยหนาก็ได้ 2,625 โยชน์ โดยปริมาตรรอบได้ 1,716,250 โยชน์”
 บรรทัดที่ 14-17

มनुสสฎมิหน้า 249

- วินันตกะ** น. ชื่อภูเขาชั้นที่ 6 ในหมู่เขาสัตตบริภัณฑ์ที่ล้อมเป็นวงกลมรอบเขาพระสุเมรุ
 ในความว่า “นอกน้ำนั้นมีเขาอันหนึ่ง ชื่อว่า วินันตกะ โดยสูงได้ 1,321 โยชน์แล 4,000 วา จมลงใต้น้ำก็ได้ 1,312 โยชน์แล 4,000 วา โดยหนาได้ 1,312 โยชน์ โดยปริมาตรรอบเขานั้นได้ 17,403,750 โยชน์” บรรทัดที่ 1-4
- อัสนฺสกรรณ** น. ชื่อภูเขาชั้นที่ 7 ในหมู่เขาสัตตบริภัณฑ์ที่ล้อมเป็นวงกลมรอบเขาพระสุเมรุ
 ในความว่า “นอกนั้นมีเขาอันหนึ่งชื่อว่า อัสนฺสกรรณ โดยสูงได้ 656 โยชน์แล 2,000 วา จมลงใต้น้ำได้ 656 โยชน์ 2,000 วา โดยหนาก็ได้

- 656 โยชน์ 2,000 วา โดยปริมาตรรอบเข้านั้นได้ 175,197 โยชน์แล 4,000 วาแล" บรรทัดที่ 6-10
- พระนพเคราะห์** น. ดาวพระเคราะห์ทั้ง 9 คือ อาทิตย์ จันทร์ อังคาร พุธ เสาร์ พฤหัสบดี ราหู ศุกร์ และเกตุ
 ในความว่า "พระนพเคราะห์แลดาวารทั้งหลายแต่ที่เกี่ยวไปมาในหนทางวิถีให้เรารู้จักว่าปีแลเดือนวันคืน" บรรทัดที่ 19-20
- ดารากร** น. หมู่ดาว, ดาว, ดวงดาว
 ในความว่า "พระนพเคราะห์แลดาวารทั้งหลายแต่ที่เกี่ยวไปมาในหนทางวิถีให้เรารู้จักว่าปีแลเดือนวันคืน" บรรทัดที่ 19-20
- หนทางวิถี** น. ทาง
 ในความว่า "พระนพเคราะห์แลดาวารทั้งหลายแต่ที่เกี่ยวไปมาในหนทางวิถี ให้เรารู้จักว่าปีแลเดือนวันคืน" บรรทัดที่ 19
- มนุสสภูมิหน้า 250
- โคณวิถี** น. ทางโค, ชื่อวิถีโคจรวิถีหนึ่งของดวงดาวในวิชาโหราศาสตร์
 ในความว่า "ทางหนึ่งชื่อ โคณวิถีแล เมื่อฤดูหนาวพระอาทิตย์เดินฝ่ายกำแพงจักรวาล คือ ในเดือน 12 / 1 / 2 / 3 / " บรรทัดที่ 8-10
- อัชฌวิถี, อชวิถี** น. ทางแยะ, ชื่อวิถีโคจรวิถีหนึ่งของดวงดาวในวิชาโหราศาสตร์
 ในความว่า "อันนี้ชื่อ อัชฌวิถีแล เมื่อฤดูร้อนเดินทางกลาง คือ ว่า เดือน 4 / 5 / 6 / 7" บรรทัดที่ 10-12
- นาควิถี** น. ทางนาค, ชื่อวิถีโคจร 1 ใน 3 ของพระอาทิตย์และพระจันทร์
 ในความว่า "ทางหนึ่งชื่อ นาควิถีฤดูฝนฝ่ายอุดรทิศ คือ เดือน 8 / 9 / 10 / 11" บรรทัดที่ 11-12ภาคย์,
- ภาคย์, ภาค** น. ส่วน, ช้าง, ฝ่าย
 ในความว่า "แลในที่บันเป็น 3 ภาคย์ นั้นกว้างได้ 144,575 โยชน์" บรรทัดที่ 14-15
- พานิรกชั้นชลภาคย์, พานิรกมณฑลภาค** น. ส่วนบริเวณด้านนอก
 ในความว่า "ภาคย์ 1 เบื้องทักษิณเราแลใกล้กำแพงจักรวาล ชื่อว่า พานิรกชั้นชลภาคย์ ซึ่งกลางชื่อ มัชฌิมมณฑล" บรรทัดที่ 15-16

- มัชฌิมมณฑล** น. ส่วนบริเวณตรงกลางซึ่งเป็นวิถีโคจรของพระอาทิตย์
ในคำว่า “ภาคย์ 1 เบื้องทักษิณเราแลใกล้กำแพงจักรวาล ชื่อ
ว่าพาหิรกษัตริณฑลภาคย์ ซึ่งกลางชื่อ มัชฌิมมณฑล” บรรทัดที่ 15-16
- อุตตรมณฑล** น. ส่วนบริเวณด้านทิศเหนือ (ของชมพูทวีป) ใกล้เขาพระสุเมรุ
ในคำว่า “ภาคย์หนึ่งเบื้องอุตตรทิศใกล้พระสุเมรุราช ชื่อ
อุตตร มณฑล” บรรทัดที่ 17-18

มนุสสภุมินิหน้า 251

- อัชชวิติ, อชวิติ** น. ทางแพะ, ชื่อวิถีโคจรวิถีหนึ่งของดวงดาวในวิชาโหราศาสตร์
ในคำว่า “หนทางอันชื่อว่า อัชชวิตินั้นโดยกว้างได้ 433,725 โยชน์”
บรรทัดที่ 2
- นักษัตร** น. ดาว, ดาวฤกษ์ มี 27 หมู่ คือ 1. อัศวินี, อัสนี (ดาวม้า ดาวคู่ม้าหรือ
ดาวอัศวายุช) มี 7 ดวง 2. ภรณี (ดาวก้อนเส้า) มี 3 ดวง 3. กฤตติกา,
กฤตติกา, กัตติกา (ดาวธงสามเหลี่ยมหรือดาวลูกไก่) มี 8 ดวง 4. โรहिณี
(ดาวพรานหมี ดาวปลาตะเพียนหรือดาวคางหมู) มี 7 ดวง 5. มฤคศิร,
มฤคเศียร, มิคสิระ (ดาวหัวเต่า ดาวหัวเนื้อ ดาวศีรษะเนื้อ ดาวศีรษะ
โค ดาวมฤคศิรหรือดาวอาครนายณี) มี 3 ดวง 6. อารพรา, อพระ (ดาว
อัททา ดาวตัวโคหรือดาวตาสำเภา) มี 1 ดวง 7. ปุณ்பสุ, ปุณ்பพสุ
(ดาวหัวสำเภา ดาวสำเภาทอง ดาวสะเภา ดาวยามเภาหรือดาว
ตาเรือชัย) มี 3 ดวง 8. บุษยะ, บุษย์, ปุษยะ, ปุสสะ (ดาวปูฝ้าย ดาว
พวงดอกไม้ ดาวดอกบัว ดาวโลง ดาวปู ดาวสมอสำเภาหรือดาวลิธยะ)
มี 5 ดวง 9. อาศเลษา, อสิเลสะ (ดาวเรือนหรือดาวนกอยู่ในปล่อง) มี 5
ดวง 10. มฆ, มฆา, มาฆะ (ดาวโคมุตร ดาววานร ดาวงอนไถหรือดาวงู
ผู้) มี 5 ดวง 11. บุรพผลคูนี, ปุรพผลคูนี, ปุพพผลคูนี (ดาววัวตัวผู้
หรือดาวงูตัวเมีย) มี 2 ดวง 13. หัสต, หัสตะ, หฏฐะ (ดาวคอกคู้หรือ
ดาวศีรษะช้าง) มี 5 ดวง 14. จิตระ, จิตรา (ดาวต้อมน้ำ ดาวได้ไฟ
หรือดาวตาจระเข้) มี 1 ดวง 15. สวาติ, สวาตี, สวัสติ (ดาวช้างพัง
หรือดาวงูเหลือม) มี 5 ดวง 16. วิสาขา, วิสาขะ (ดาวคันฉัตรหรือดาว
ศีรษะกระบือ) มี 5 ดวง 17. อนูราธ, อนูราธะ, อนูราธา (ดาวประจำ

จักรหรือดาวนภยูง) มี 4 ดวง เขกฐะ, เขษฐา (ดาวงาช้าง ดาวช้างใหญ่ ดาวคอบนาคหรือดาวแพะ) มี 14 ดวง 19. มูล, มูละ, มูลา (ดาวช้างน้อยหรือดาวแมว) มี 9 ดวง 20. ปุรพชาตม, อุตตราสาฬะ (ดาวแดงบนหรือดาวราชสีห์ตัวเมีย) มี 5 ดวง 22. ศรณะ, ศรณ, สาณะ (ดาวหลักชัยหรือดาวพระฤๅษี) มี 3 ดวง 23. ธนิษฐะ, ธนิษฐา (ดาวศรวิษฐา ดาวเศรษฐีหรือดาวไซ) มี 4 ดวง 24. ศตภิษั, ศตภิษะ (ดาวทิมพ์ทองหรือดาวยักษ์) มี 4 ดวง 25. บุรพัทธบ, ปุพพัทธะ (ดาวโปรรูปดาวแดงตัวผู้หรือดาวหัวเนื้อทราย) มี 2 ดวง 26. อุตตรัทธบ, อุตตรัทธ, อุตตรัทธะ (ดาวแดงตัวเมียหรือดาวไม้เท้า) มี 2 ดวง 27. เรวดี (ดาวปลาตะเพียนหรือดาวนาง) มี 16 ดวง

ในควมว่า "ซึ่งนักษัตริ์ทั้งหลายอยู่ได้ 900,000 แลหนทาง แลทางนั้นมีนักษัตริ์อยู่แล ฯ" บรรทัดที่ 16-17

นักษัตริ์

น. ฤกษ์ที่ขึ้นกับการโคจรของดวงจันทร์ว่าผ่านดาวนักษัตริ์หมู่ใดหมู่หนึ่งใน 27 หมู่ รวมถึงฤกษ์ที่ขึ้นกับการโคจรของดวงดาวในสุริยจักรวาลว่าผ่านดาวนักษัตริ์หมู่ใดหมู่หนึ่งใน 27 หมู่

ในควมว่า "นักษัตริ์ นั้นคือ อุตตรัทธ 1 เรวดี 1 อัสนี 1 ภรณี 1 กริตติกา 1 โรหิณี 1 มิคคสิร 1 อัทร 1 ปุณัพพสุ 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในอักษณวิถี" บรรทัดที่ 18-20

อุตตรัทธ

น. ดาวฤกษ์ที่ 26 มี 2 ดวง เห็นเป็นรูปราชสีห์ตัวเมียหรือเพดานตอนหลัง, ดาวแดงตัวเมีย หรือดาวไม้เท้าก็เรียก

ในควมว่า "นักษัตริ์ นั้นคือ อุตตรัทธ 1 เรวดี 1 อัสนี 1 ภรณี 1 กริตติกา 1 โรหิณี 1 มิคคสิร 1 อัทร 1 ปุณัพพสุ 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในอักษณวิถี" บรรทัดที่ 18-20

เรวดี

น. ดาวฤกษ์ที่ 27 มี 16 ดวง เห็นเป็นรูปหญิงท้อง, ดาวปลาตะเพียนหรือดาวนางก็เรียก

ในควมว่า "นักษัตริ์ นั้นคือ อุตตรัทธ 1 เรวดี 1 อัสนี 1 ภรณี 1 กริตติกา 1 โรหิณี 1 มิคคสิร 1 อัทร 1 ปุณัพพสุ 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในอักษณวิถี" บรรทัดที่ 18-20

- อัลสสนี, อัลสสนี** น. ดาวฤกษ์ที่ 1 มี 7 ดวง เห็นเป็นรูปคอบร้าหรือหางงู, ดาวคอบร้า ดาวคู่ม้า ดาวม้า หรือดาวฮัลวอยซ์ ก็เรียก
ในควมว่า "นักษัตฤกษ์ นั่นคือ อุตตรภัทร์ 1 เวดดี 1 อัลสสนี 1 ภรณี 1 กริตติกา 1 โรหิณี 1 มิคคสิร 1 อัทร 1 ปุณัพพล 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ใน อัชฌวิติ" บรรทัดที่ 18-20
- ภรณี** น. ดาวฤกษ์ที่ 2 มี 3 ดวง เห็นเป็นรูปแม่ไก่, ดาวก้อนเส้า ก็เรียก
ในควมว่า "นักษัตฤกษ์ นั่นคือ อุตตรภัทร์ 1 เวดดี 1 อัลสสนี 1 ภรณี 1 กริตติกา 1 โรหิณี 1 มิคคสิร 1 อัทร 1 ปุณัพพล 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ใน อัชฌวิติ" บรรทัดที่ 18-20
- กริตติกา, กฤตติกา** น. ดาวฤกษ์ที่ 3 มี 8 ดวง เห็นเป็นรูปธงสามเหลี่ยม มีหางเรียวยาว, ดาวธงสามเหลี่ยม หรือดาวลูกไก่ก็เรียก
ในควมว่า "นักษัตฤกษ์ นั่นคือ อุตตรภัทร์ 1 เวดดี 1 อัลสสนี 1 ภรณี 1 กริตติกา 1 โรหิณี 1 มิคคสิร 1 อัทร 1 ปุณัพพล 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ใน อัชฌวิติ" บรรทัดที่ 18-20
- โรหิณี** น. ดาวฤกษ์ที่ 4 มี 7 ดวง เห็นเป็นรูปจุมูกม้าหรือไม้ค้ำเกวียน, ดาวพราหมี ดาวปลาตะเพียนหรือดาวคางหมู ก็เรียก
ในควมว่า "นักษัตฤกษ์ นั่นคือ อุตตรภัทร์ 1 เวดดี 1 อัลสสนี 1 ภรณี 1 กริตติกา 1 โรหิณี 1 มิคคสิร 1 อัทร 1 ปุณัพพล 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ใน อัชฌวิติ" บรรทัดที่ 18-20
- มิคคสิร, มิคสิระ** น. ดาวฤกษ์ที่ 5 มี 3 ดวง เห็นเป็นรูปหัวเต่า, ดาวหัวเต่า ดาวหัวเนื้อ ดาวศีรชะเนื้อ ดาวศีรชะโค ดาวมฤคศิรส์หรือดาวอาครหายณี ก็เรียก
ในควมว่า "นักษัตฤกษ์ นั่นคือ อุตตรภัทร์ 1 เวดดี 1 อัลสสนี 1 ภรณี 1 กริตติกา 1 โรหิณี 1 มิคคสิร 1 อัทร 1 ปุณัพพล 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ใน อัชฌวิติ" บรรทัดที่ 18-20
- อัทร, อหระ** น. ดาวฤกษ์ที่ 6 มี 1 ดวง เห็นเป็นรูปฉัตร, ดาวอัทธา ดาวดวงโคหรือดาวตาส่าภา ก็เรียก

ในความว่า "นักขัตฤกษ์ นั่นคือ อุตตรภทฺ 1 เรวตี 1 อัสนี 1 ภรณี 1 กริตติกา 1 โรหิณี 1 มิคคสิร 1 อัทธ 1 ปุณ்பพสุ 1 ดาว 9 หมู่นี้แล อยู่ในอัชฌวิติ" บรรทัดที่ 18-20

ปุณ்பพสุ, ปุณ்பพสุ

น. ดาวฤกษ์ที่ 7 มี 3 ดวง เห็นเป็นรูปเรือชัย หรือเรือสำเภา, ดาวหัวสำเภา ดาวสำเภาทอง ดาวสะเภา ดาวยามเภา หรือ ดาวตาเรือชัย ก็เรียก

ในความว่า "นักขัตฤกษ์ นั่นคือ อุตตรภทฺ 1 เรวตี 1 สสนี 1 ภรณี 1 กริตติกา 1 โรหิณี 1 มิคคสิร 1 อัทธ 1 ปุณ்பพสุ 1 ดาว 9 หมู่นี้แล อยู่ในอัชฌวิติ" บรรทัดที่ 18-20

ปุตส

น. ดาวฤกษ์ที่ 8 มี 5 ดวง เห็นเป็นรูปปุยฝ้าย พวงดอกไม้ ดอกบัว หรือ โลง, ดาวปุยฝ้าย ดาวพวงดอกไม้ ดาวดอกบัว ดาวโลง ดาวปุย ดาวสมอ สำเภา หรือดาวสิริยะ ก็เรียก

ในความว่า "ปุตส 1 อัสนี 1 มาม 1 บุพพผลคุณ 1 อุตตรผลคุณ 1 หัสถจิต 1 สวาสติ 1 โปสาขา 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในโคณวิติ" บรรทัดที่ 20-1

อัสสนี, อสิเลสะ

น. ดาวฤกษ์ที่ 9 มี 5 ดวง เห็นเป็นรูปแขนคู่หรือพ้อม, ดาวเรือน หรือ ดาวนกอยู่ในปล่อง ก็เรียก.

ในความว่า "ปุตส 1 อัสนี 1 มาม 1 บุพพผลคุณ 1 อุตตรผลคุณ 1 หัสถจิต 1 สวาสติ 1 โปสาขา 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในโคณวิติ" บรรทัดที่ 20-1

มาม, มามะ

น. ดาวฤกษ์ที่ 10 มี 5 ดวง เห็นเป็นรูปโคมุตร วานร หรือองุ่น, ดาวโคมุตร ดาววานร ดาวองุ่น หรือดาวงูผู้ ก็เรียก

ในความว่า "ปุตส 1 อัสนี 1 มาม 1 บุพพผลคุณ 1 อุตตรผลคุณ 1 หัสถจิต 1 สวาสติ 1 โปสาขา 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในโคณวิติ" บรรทัดที่ 20-1

มนุสสฎมิหน้า 252

บุพพผลคุณ, บุพพผลคุณิ น. ดาวฤกษ์ที่ 11 มี 2 ดวง เห็นเป็นรูปเรดตัวผู้หรือเพดานตอนหน้า, ดาววัวตัวผู้หรือดาวงูเมีย ก็เรียก

ในควมว่า “ปฐส 1 อัสลส 1 มาฆ 1 บุพพผลฺลคุณ 1 อุตตรผลฺลคุณ 1
หัสถจิต 1 สวาสติ 1 ไพสขา 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในโคณวิถี”
 บรรทัดที่ 1-2

อุตตรผลฺลคุณ, อุตตรผลฺลคุณี น. ดาวฤกษ์ที่ 12 มี 2 ดวง เห็นเป็นรูปร่างเหลี่ยม แรดตัวเมีย
 หรือเพดานตอนหลัง, ดาวเพดาน หรือดาววัวตัวเมีย ก็เรียก

ในควมว่า “ปฐส 1 อัสลส 1 มาฆ 1 บุพพผลฺลคุณ 1 อุตตรผลฺลคุณ 1
หัสถจิต 1 สวาสติ 1 ไพสขา 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในโคณวิถี”
 บรรทัดที่ 1-2

หัสถ, หัสตะ น. ดาวฤกษ์ที่ 13 มี 5 ดวง เห็นเป็นรูปฝ่ามือหรือเหนียงสัตว์, ดาวศอก
 คู่ หรือดาวศีรษะข้าง ก็เรียก

ในควมว่า “ปฐส 1 อัสลส 1 มาฆ 1 บุพพผลฺลคุณ 1 อุตตรผลฺลคุณ 1
หัสถจิต 1 สวาสติ 1 ไพสขา 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในโคณวิถี”
 บรรทัดที่ 1-2

จิต น. ดาวฤกษ์ที่ 14 มี 1 ดวง เห็นเป็นรูปต่อมน้ำหรือได้ไฟ, ดาวต่อมน้ำ
 ดาวได้ไฟ ดาวตาจระเข้ หรือดาวตาเสือ ก็เรียก

ในควมว่า “ปฐส 1 อัสลส 1 มาฆ 1 บุพพผลฺลคุณ 1 อุตตรผลฺลคุณ 1
หัสถจิต 1 สวาสติ 1 ไพสขา 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในโคณวิถี”
 บรรทัดที่ 1-2

สวาสติ, สวัสติ น. ดาวฤกษ์ที่ 15 มี 5 ดวง เห็นเป็นรูปข้างพ้ง เหนียงผูกคอสุนัข
 ดวงแก้วหรือระอมน้ำ, ดาวข้างพ้ง หรือ ดาวงูเหลือม ก็เรียก

ในควมว่า “ปฐส 1 อัสลส 1 มาฆ 1 บุพพผลฺลคุณ 1 อุตตรผลฺลคุณ 1
หัสถจิต 1 สวาสติ 1 ไพสขา 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในโคณวิถี”
 บรรทัดที่ 1-2

ไพสขา น. ชื่อดาวฤกษ์ที่ 16 มี 5 ดวง, ดาวคันฉัตรหรือดาวศีรษะกระบือ

ในควมว่า “ปฐส 1 อัสลส 1 มาฆ 1 บุพพผลฺลคุณ 1 อุตตรผลฺลคุณ 1
หัสถจิต 1 สวาสติ 1 ไพสขา 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในโคณวิถี”
 บรรทัดที่ 1-2

อนุราช, อนุราชา น. ดาวฤกษ์ที่ 17 มี 4 ดวง เห็นเป็นรูปธนูหน้าไม้ หรือหงอนนาค,
 ดาวประจำฉัตรหรือดาวนกยูง ก็เรียก

- ในความว่า “อนุราช 1 เชษฐ 1 มูล 1 บุพพาสาธ 1 อุตตราสาธ 1 สราพน 1 ธนิษฐ 1 สัตตพิส 1 บุพพภัทร 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในนาควิถี”
บรรทัดที่ 2-4
- เชษฐ, เชษฐะ** น. ดาวฤกษ์ที่ 18 มี 14 ดวง, ดาวงาข้าง ดาวข้างใหญ่ ดาวคอนาค หรือดาวแพะ
- ในความว่า “อนุราช 1 เชษฐ 1 มูล 1 บุพพาสาธ 1 อุตตราสาธ 1 สราพน 1 ธนิษฐ 1 สัตตพิส 1 บุพพภัทร 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในนาควิถี”
บรรทัดที่ 2-4
- มูล, มุละ** น. ดาวฤกษ์ที่ 19 มี 9 ดวง, ดาวข้างน้อยหรือดาวแมว
- ในความว่า “อนุราช 1 เชษฐ 1 มูล 1 บุพพาสาธ 1 อุตตราสาธ 1 สราพน 1 ธนิษฐ 1 สัตตพิส 1 บุพพภัทร 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในนาควิถี”
บรรทัดที่ 2-4
- บุพพาสาธ, บุพพาสาหะ** น. ดาวฤกษ์ที่ 20 มี 3 ดวง เห็นเป็นรูปปากนกหรือข้างปลาย , ดาวสัปดาห์ข้าง หรือ ดาวราชสีห์ตัวผู้ ก็เรียก
- ในความว่า “อนุราช 1 เชษฐ 1 มูล 1 บุพพาสาธ 1 อุตตราสาธ 1 สราพน 1 ธนิษฐ 1 สัตตพิส 1 บุพพภัทร 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในนาควิถี”
บรรทัดที่ 2-4
- อุตตราสาธ, อุตตราสาหะ** น. ดาวฤกษ์ที่ 21 มี 5 ดวง เห็นเป็นรูปครุฑ หรือ ข้างพัง, ดาว แดงอน หรือดาวราชสีห์ตัวเมีย ก็เรียก
- ในความว่า “อนุราช 1 เชษฐ 1 มูล 1 บุพพาสาธ 1 อุตตราสาธ 1 สราพน 1 ธนิษฐ 1 สัตตพิส 1 บุพพภัทร 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในนาควิถี”
บรรทัดที่ 2-4
- สราพน, สวานะ** น. ดาวฤกษ์ที่ 22 มี 3 ดวง เห็นเป็นรูปหามผีหรือโลง, ดาวหลักชัย หรือดาวพระฤกษ์ ก็เรียก
- ในความว่า “อนุราช 1 เชษฐ 1 มูล 1 บุพพาสาธ 1 อุตตราสาธ 1 สราพน 1 ธนิษฐ 1 สัตตพิส 1 บุพพภัทร 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในนาควิถี”
บรรทัดที่ 2-4

- ธนิษฐุ, ธนิษฐะ** น. ดาวฤกษ์ที่ 23 มี 4 ดวง เห็นเป็นรูปกา, ดาวศรวิษฐา ดาวเศษฐุ หรือดาวไซ ก็เรียก
ในควมว่า "อนุราช 1 เศษฐุ 1 มุล 1 บุพพาสาธ 1 อุตราสาธ 1 สราพน 1 ธนิษฐุ 1 สัตตพิล 1 บุพพัทธร 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในนาควิติ"
บรรทัดที่ 2-4
- สัตตพิล, สตภิสษะ** น. ดาวฤกษ์ที่ 24 มี 4 ดวง เห็นเป็นรูปทิมทองหรือมังกร, ดาวพิมพ์ทอง หรือดาวยักษ ก็เรียก
ในควมว่า "อนุราช 1 เศษฐุ 1 มุล 1 บุพพาสาธ 1 อุตราสาธ 1 สราพน 1 ธนิษฐุ 1 สัตตพิล 1 บุพพัทธร 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในนาควิติ"
บรรทัดที่ 2-4
- บุพพัทธร** น. ดาวฤกษ์ที่ 25 มี 2 ดวง เห็นเป็นรูปราชสีห์ตัวผู้ หรือ เพดานตอนหน้า, ดาวโปรฐบธ ดาวแรดตัวผู้ หรือดาวหัวเนื้อทราย ก็เรียก
ในควมว่า "อนุราช 1 เศษฐุ 1 มุล 1 บุพพาสาธ 1 อุตราสาธ 1 สราพน 1 ธนิษฐุ 1 สัตตพิล 1 บุพพัทธร 1 ดาว 9 หมู่นี้แลอยู่ในนาควิติ"
บรรทัดที่ 2-4
- พนม** น. ภูเขา; ลักษณะของสิ่งที่เป็นพุ่มยอดแหลมอย่างดอกบัวตูม
ในควมว่า "ดาวอันชื่อโรหิตินั้นมีพิมานแก้ว 4 อันเรียงกันดังพนม"
บรรทัดที่ 8-9
- มนุสสภุมินหน้า 253**
- สัตตพิลนักษัตร** น. ดาว, ดาวฤกษ์ มี 27 หมู คือ 1. อัคฉินิ, อัสนิ (ดาวม้า ดาวคู้ม้าหรือ ดาวอัศวษุ) มี 7 ดวง 2. ภรณี (ดาวก้อนเส้า) มี 3 ดวง 3. กฤตีกา, กฤตติกา, กัตติกา (ดาวตรงสามเหลี่ยมหรือดาวลูกไก่) มี 8 ดวง 4. โรหิตินิ (ดาวพราหมี ดาวปลาตะเพียนหรือดาวคางหมู) มี 7 ดวง 5. มฤคศิริ, มฤคเศียร, มิคสิระ (ดาวหัวเต่า ดาวหัวเนื้อ ดาวศีระษะเนื้อ ดาวศีระษะโค ดาวมฤคศิริหรือดาวอาครหายณิ) มี 3 ดวง 6. อารทรา, อทระ (ดาว อัททา ดาวตัวโคหรือดาวตาสำภา) มี 1 ดวง 7. ปุณ்பุส, ปุณ்பพสุ (ดาวหัวสำภา ดาวสำภาทอง ดาวสะภา ดารยามเกาหรือดาว ตาเรือชัย) มี 3 ดวง 8. บุษยะ, บุษย์ ปุษยะ, ปุสสะ (ดาวปูฝ้าย ดาว

พวงดอกไม้ ดาวดอกบัว ดาวโลง ดาวปู ดาวสมอสำเภหรือดาวสิริยะ) มี 5 ดวง 9. อาศเลษา, อสิเลสะ (ดาวเรือนหรือดาวนกอยู่ในปล่อง) มี 5 ดวง 10. มฆ, มฆา, มาฆะ (ดาวโคบุตร ดาววານร ดาวงอนโงหรือดาวงูผู้) มี 5 ดวง 11. บุรพผลคฺฉนี, ปุรพผลคฺฉนี, ปุพพผลคฺฉนี (ดาววัวตัวผู้หรือดาวงูตัวเมีย) มี 2 ดวง 13. หัสต, หัสตะ, หัฏฐะ (ดาวศอกคู้หรือดาวศีระชะข้าง) มี 5 ดวง 14. จิตระ, จิตรา (ดาวต่อมหน้า ดาวได้ไฟหรือดาวตาจระเข้) มี 1 ดวง 15. สวาติ, สวาตี, สวัสตี (ดาวข้างฟ้งหรือดาวงูเหลือม) มี 5 ดวง 16. วิสาขา, วิสาขะ (ดาวคันฉัตรหรือดาวศีระชะกระบือ) มี 5 ดวง 17. อนูราธ, อนูราธะ, อนูราธา (ดาวประจำฉัตรหรือดาวนกยูง) มี 4 ดวง เขมฐะ, เขษฐา (ดาวงาข้าง ดาวข้างใหญ่ ดาวคอนาคหรือดาวแพะ) มี 14 ดวง 19. มูล, มูละ, มูลา (ดาวข้างน้อยหรือดาวแมว) มี 9 ดวง 20. ปุรพษาม, อุตตราสาฬหะ (ดาวตรงอนหรือดาวราชสีห์ตัวเมีย) มี 5 ดวง 22. ศรวณะ, ศรวณ, สวานะ (ดาวหลักชัยหรือดาวพระฤาษี) มี 3 ดวง 23. ธนิษฐะ, ธนิษฐา (ดาวศรวิษฐา ดาวเศรษฐีหรือดาวไซ) มี 4 ดวง 24. ศตภิชช, สตภิชชะ (ดาวพิมพ์ทองหรือดาวยักษ์) มี 4 ดวง 25. บุรพภัทรบท, ปุพพภัททะ (ดาวโปรฐบท ดาวแรดตัวผู้หรือดาวหัวเนื้อทราย) มี 2 ดวง 26. อุตรภัทรบท, อุตรภัทบท, อุตรภัททะ (ดาวแรดตัวเมียหรือดาวไม้เท้า) มี 2 ดวง 27. เวรตี (ดาวปลาตะเพียนหรือดาวนาง) มี 16 ดวง

ในควมว่า "ดาวฝูงนี้แลเรียกชื่อว่า สัตตพิสนักษัตร แลมณฑลเรียงกันได้ 2,700,000 โยชน์" บรรทัดที่ 10-11

อักษัณดรวิถีมณฑล

น. บริเวณโคจรรอบใน

ในควมว่า "ฉิพระอาทิตย์เสด็จในอักษัณดรวิถีมณฑลชั้นใน" บรรทัดที่ 13

มณฑลสมุทมิหน้า 254

พาหิรกมณฑล

น. ส่วนบริเวณด้านนอก

ในควมว่า "ในพาหิรกมณฑลก็ตีในแผ่นดินอุตตรกฐทวีปก็ดี" บรรทัดที่ 3-4

ตรีพิภมณฑล	น. มณฑล 3, บริเวณโคจรของพระอาทิตย์ 3 แห่ง ในควมว่า "แลเพื่อตั้งนั้นให้พิจารณาดูใน <u>ตรีพิภมณฑล</u> หากรู้ แลเหียบว่ามีเมื่อกกลางคืนมากและนานรุ่ง" บรรทัดที่ 8-10
สงกรานต์เดือน	น. เดือน 5 ตามวิธีการนับเดือนทางจันทรคติของไทยซึ่งตรงกับเดือน เมษายน ซึ่งทางล้านนาคับเป็นเดือน 7 ในควมว่า "เมื่อสิ้นสงกรานต์เดือนแล้วย่างเข้าเดือน 8 แท้ันเดินใน ยอดเขาคุณธร" บรรทัดที่ 13-14
ตระวันเที่ยง	น. พระอาทิตย์อยู่ตรงศีรษะ ในควมว่า "ครั้นเมื่อ <u>ตระวันเที่ยง</u> เราเหียบบหัวเงาเราแล" บรรทัดที่ 14

มนุสสภูมิหน้า 255

มัชฌิมณฑล, มัชฌิมมณฑล	น. ส่วนบริเวณตรงกลางที่เป็นวิถีโคจรของพระอาทิตย์ ในควมว่า "พอถึง <u>มัชฌิมณฑล</u> ในนาควิถีดูเงาเราคลาดออกจากตัว เราสองฝ่าตีน" บรรทัดที่ 8-9
ราษี, ราศี	น. กลุ่มของดวงดาวที่พระอาทิตย์โคจรผ่าน ในควมว่า "อันว่าชื่อแห่ง <u>ราษี</u> 12 อัน คือว่า เมฆ พฤษ เมถุน กรกฎ สิงห์ กันย์ ตุล พิจิก ธนู มังกร กุมภ์ มิน" บรรทัดที่ 18-20
เมฆ, เมษ	น. ชื่อกลุ่มดาวรูปแกะ เรียกว่า ราศีเมษ เป็นราศี 1 ในจักรราศี ในควมว่า "อันว่าชื่อแห่ง <u>ราษี</u> 12 อัน คือว่า <u>เมฆ</u> พฤษ เมถุน กรกฎ สิงห์ กันย์ ตุล พิจิก ธนู มังกร กุมภ์ มิน" บรรทัดที่ 18-20
พฤษ, พฤษภ	น. วัว; ชื่อกลุ่มดาวรูปวัว เรียกว่า ราศีพฤษภ เป็นราศีที่ 1 ในจักรราศี ในควมว่า "อันว่าชื่อแห่ง <u>ราษี</u> 12 อัน คือว่า <u>เมฆ</u> <u>พฤษ</u> เมถุน กรกฎ สิงห์ กันย์ ตุล พิจิก ธนู มังกร กุมภ์ มิน" บรรทัดที่ 18-20
เมถุน	น. ชื่อกลุ่มดาวรูปคนคู่ เรียกว่า ราศีเมถุน เป็นราศี 1 ในจักรราศี ในควมว่า "อันว่าชื่อแห่ง <u>ราษี</u> 12 อัน คือว่า <u>เมฆ</u> พฤษ <u>เมถุน</u> กรกฎ สิงห์ กันย์ ตุล พิจิก ธนู มังกร กุมภ์ มิน" บรรทัดที่ 8-20

กรกฎ, กรกฎ	<p>น. ชื่อกลุ่มดาวรูปปูเรียกว่า ราศีกรกฎ เป็นราศีที่ 3 ในจักรราศี ในความว่า "อันว่าชื่อแห่งราศี 12 อัน คือว่า เมฆ พฤษ เมถุน <u>กรกฎ</u> สิงห์ กันย์ ดุล พิจิก ธนู มังกร กุมภ์ มิน" บรรทัดที่ 18-20</p>
สิงห์	<p>ชื่อกลุ่มดาวรูปสิงห์ เรียกว่าราศีสิงห์เป็นราศี 1 ในจักรราศี ในความว่า "อันว่าชื่อแห่งราศี 12 อัน คือว่า เมฆ พฤษ เมถุน กรกฎ <u>สิงห์</u> กันย์ ดุล พิจิก ธนู มังกร กุมภ์ มิน" บรรทัดที่ 18-20</p>
กันย์	<p>น. ชื่อกลุ่มดาวรูปหญิงสาว เรียกว่าราศีกันย์ เป็นราศีที่ 5 ในจักรราศี ในความว่า "อันว่าชื่อแห่งราศี 12 อัน คือว่า เมฆ พฤษ เมถุน กรกฎ สิงห์ <u>กันย์</u> ดุล พิจิก ธนู มังกร กุมภ์ มิน" บรรทัดที่ 19</p>
ดูล	<p>น. ชื่อกลุ่มดาวรูปคันชั่ง เรียกว่าราศีดูล เป็นราศีที่ 6 ในจักรราศี, ราศี ดูล ก็เรียก ในความว่า "อันว่าชื่อแห่งราศี 12 อัน คือว่า เมฆ พฤษ เมถุน กรกฎ สิงห์ กันย์ <u>ดูล</u> พิจิก ธนู มังกร กุมภ์ มิน" บรรทัดที่ 18-20</p>
พิจิก	<p>น. ชื่อกลุ่มดาวรูปแมงป่อง เรียกว่าราศีพิจิก เป็นราศีที่ 7 ในจักรราศี, ราศีพฤศจิก ก็ว่า ในความว่า "อันว่าชื่อแห่งราศี 12 อัน คือว่า เมฆ พฤษ เมถุน กรกฎ สิงห์ กันย์ <u>พิจิก</u> ธนู มังกร กุมภ์ มิน" บรรทัดที่ 18-20</p>
มังกร	<p>น. ชื่อกลุ่มดาวรูปมังกร เรียกว่า ราศีมังกร เป็นราศีที่ 9 ในจักรราศี ในความว่า "อันว่าชื่อแห่งราศี 12 อัน คือว่า เมฆ พฤษ เมถุน กรกฎ สิงห์ กันย์ ดุล พิจิก <u>ธนู มังกร</u> กุมภ์ มิน" บรรทัดที่ 18-20</p>
กุมภ์	<p>น. ชื่อกลุ่มดาวรูปหมี เรียกว่า ราศีกุมภ์ เป็นราศีที่ 10 ในจักรราศี ในความว่า "อันว่าชื่อแห่งราศี 12 อัน คือว่า เมฆ พฤษ เมถุน กรกฎ สิงห์ กันย์ ดุล พิจิก ธนู <u>กุมภ์</u> มิน" บรรทัดที่ 18-20</p>
มิน, มิน	<p>น. ชื่อกลุ่มดาวรูปปลา เรียกว่า ราศีมีน เป็นราศีที่ 11 ในจักรราศี ในความว่า "อันว่าชื่อแห่งราศี 12 อัน คือว่า เมฆ พฤษ เมถุน กรกฎ สิงห์ กันย์ ดุล พิจิก ธนู มังกร <u>กุมภ์ มิน</u>" บรรทัดที่ 18-20</p>

มनुสสฎมิหน้า 258

พระจันทร์เพ็ญบูรณ์

น. พระจันทร์เต็มดวง, พระจันทร์วันเพ็ญ

ในควมว่า "ดูรัสมิเห็นแท้รอบปริมณฑลตั้งนั้นว่าพระจันทร์เพ็ญบูรณ์
แล ฯ" บรรทัดที่ 7-8

มनुสสฎมิหน้า 260

ทักษิณาวรรต

ว. เวียนไปทางขวาคือเวียนซ้ายทางขวาวอย่างเข็มนาฬิกา

ในควมว่า "เมื่อมาโดยทักษิณาวรรตทั้งสัตตวิสนักษัตรอันอยู่ในทวาร
ทศราษีไปเป็นบริวารพระอาทิตย์" บรรทัดที่ 9-10

ทวารทศราษี, ทวารทศราศี น. 12 ราศี คือ ราศีเมษ, ราศีพฤษภ, ราศีมิถุน, ราศีกรกฎ, ราศีสิงห์,
ราศีกันย์, ราศีตุล, ราศีพศ, ราศีมังกร, ราศีกุมภ์ และราศีมีน

ในควมว่า "เมื่อมาโดยทักษิณาวรรตทั้งสัตตวิสนักษัตรอันอยู่ใน
ทวารทศราษีไปเป็นบริวารพระอาทิตย์" บรรทัดที่ 9-10

ราษีวิถี, ราศีวิถี

น. เส้นทางเดินดวงอาทิตย์ที่เคลื่อนที่ผ่านกลุ่มดาวจักรราศี

ในควมว่า "แลพระจันทร์เอาทังราษีวิถีราษีเดือนเวียนปทักษิณ
พระสุเมรุราชบหนอนคลาดกัน" บรรทัดที่ 10-11

ราษีเดือน, ราศีเดือน

น. 12 จักรราศี

ในควมว่า "แลพระจันทร์เอาทังราษีวิถีราษีเดือนเวียนปทักษิณ
พระสุเมรุราชบหนอนคลาดกัน" บรรทัดที่ 10-11

ดาวพระอังคาร

น. ดาวเคราะห์ดวงที่ 3 ในดาวพระเคราะห์ 9 ดวง

ในควมว่า "พระอาทิตย์ พระจันทร์กับแลดาว 6 ดวง คือ ดาวพระ
อังคารแล พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระเสาร์ พระเกตุ"

บรรทัดที่ 12-14

พระพุธ, พระพศ

น. ดาวเคราะห์ดวงที่ 4 ในดาวพระเคราะห์ 9 ดวง

ในควมว่า "พระอาทิตย์ พระจันทร์กับแลดาว 6 ดวง คือ ดาวพระ
อังคารแล พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระเสาร์ พระเกตุ"

บรรทัดที่ 12-14

- พระพฤษ์สบัติ** น. ดาวเคราะห์ดวงที่ 6 ในดาวพระเคราะห์ 9 ดวง
 ในความว่า "พระอาทิตย์ พระจันทร์กับแลดาว 6 ดวง คือ ดาวพระ
 อังคารแล พระพุธ พระพฤษ์สบัติ พระศุกร์ พระเสาร์ พระเกตุ"
 บรรทัดที่ 12-14
- พระศุกร์** น. ดาวเคราะห์ดวงที่ 8 ในดาวพระเคราะห์ 9 ดวง
 ในความว่า "พระอาทิตย์ พระจันทร์กับแลดาว 6 ดวง คือ ดาวพระ
 อังคารแล พระพุธ พระพฤษ์สบัติ พระศุกร์ พระเสาร์ พระเกตุ"
 บรรทัดที่ 12-14
- พระเสาร์** น. ดาวเคราะห์ดวงที่ 5 ในดาวพระเคราะห์ 9 ดวง
 ในความว่า "พระอาทิตย์ พระจันทร์กับแลดาว 6 ดวง คือ ดาวพระ
 อังคารแล พระพุธ พระพฤษ์สบัติ พระศุกร์ พระเสาร์ พระเกตุ"
 บรรทัดที่ 12-14
- พระเกตุ** น. ดาวเคราะห์ดวงที่ 9 ในดาวพระเคราะห์ 9 ดวง
 ในความว่า "พระอาทิตย์ พระจันทร์กับแลดาว 6 ดวง คือ ดาวพระ
 อังคารแล พระพุธ พระพฤษ์สบัติ พระศุกร์ พระเสาร์ พระเกตุ"
 บรรทัดที่ 12-14
- ฤกษ์สัตตพิส** น. ดาวฤกษ์ 27 หมู่
 ในความว่า "ฤกษ์สัตตพิสไปเร็วกว่าพระอาทิตย์แลวันละ 7,5000
 โยชน์" บรรทัดที่ 16-17
- มนุสสมุขินหน้า 261
- ทักษิณหัตถ์** น. มือข้างขวา
 ในความว่า "เมื่อพระอาทิตย์ฟุ้งขึ้นได้ฝูงคนดูแลพระอาทิตย์เมื่อยกมือ
 ขวาขึ้นชื่อว่า ทักษิณหัตถ์ อยู่ฝ่ายจักรวาท" บรรทัดที่ 2-3
- อุตตรหัตถ์** น. มือข้างซ้าย
 ในความว่า "มือซ้ายชื่อ อุตตรหัตถ์ อยู่ฝ่ายเขาพระสุเมรุราช ดังนั้น
 เหยียมว่า เขาหัวไปสู่จักรวาท" บรรทัดที่ 3-5
- ยุปรทวีป** น. ทวีปที่ครุฑอยู่
 ในความว่า "แลแผ่นดินเล็ก 4 อัน ซึ่งอยู่หว่างกว้างทวีปใหญ่ 4 อันนี้
 เรียกว่า ยุปรทวีป" บรรทัดที่ 17-18

พระญาครุฑ น. หัวหน้าครุฑ
 ในความว่า "แลแผ่นดินเล็ก 4 อัน ซึ่งอยู่หว่างกว้างทวีปใหญ่ 4 อันนี้ เรียกว่า ยุปรทวีป โดยกว้างแลอันละ 1,000 โยชน์ โดยปริมาตรรอบได้ 3,000 เป็นเมืองแห่งพระญาครุฑอยู่" บรรทัดที่ 17-19

มนุสสภูมิหน้า 262

ทะเล น. หัวน้ำเค็มที่เว้งว่ากว้างใหญ่ แต่เล็กกว่ามหาสมุทร
 ในความว่า "มนุษย์เราอยู่นี้ได้ 3,000 โยชน์แล แต่น้ำท่วมเป็นทะเลเสียนั้นไปได้ 4,000 โยชน์" บรรทัดที่ 1-2

สีทานที น. ชื่อแม่น้ำสายหนึ่งอยู่ใกล้เชิงเขาหิมพานต์
 ในความว่า "ในฝั่งน้ำชื่อสีทานทีโดยใหญ่ต้นหัวน้ำนั้นล้อมรอบได้ 15 โยชน์" บรรทัดที่ 6-7

มนุสสภูมิหน้า 263

ป่าไผ่นารีผล น. ป่าไผ่ในนิยายมีอยู่ในป่าหิมพานต์ ผลมีลักษณะเป็นหญิงสาวงดงาม ห้อยย้อยเป็นระย้า เมื่อครบ 7 วันก็เน่า
 ในความว่า "ถัดนั้นไปมีป่าไผ่นารีผลแล้วลูกไผ่นั้นงามนักดังสาว อันพืงใหญ่ได้ 16 ปี" บรรทัดที่ 5-6

กุรภ, กุรภะ น. ชื่อป่าใหญ่ 1 ใน 6 แห่งในป่าหิมพานต์ ได้แก่ กุรภะ โกรภะ มหาพิเทหะ ตะบันทละ โสโมโล ไชยเยต
 ในความว่า "ถัดแม่น้ำในเบื้องหน้ามีป่า 6 อันๆ หนึ่งชื่อ กุรภ ป่าอันหนึ่งชื่อโกรภ ป่าอันหนึ่งชื่อมหาพิเทห ป่าอันหนึ่งชื่อตะบันทละ ป่าอันหนึ่งชื่อโสโมโล ป่าอันหนึ่งชื่อไชยเยต" บรรทัดที่ 10-13

โกรภ, โกรภะ น. ชื่อป่าใหญ่ 1 ใน 6 แห่งในป่าหิมพานต์ ได้แก่ กุรภะ โกรภะ มหาพิเทหะ ตะบันทละ โสโมโล ไชยเยต
 ในความว่า "ถัดแม่น้ำในเบื้องหน้ามีป่า 6 อันๆ หนึ่งชื่อ กุรภ ป่าอันหนึ่งชื่อโกรภ ป่าอันหนึ่งชื่อมหาพิเทห ป่าอันหนึ่งชื่อตะบันทละ ป่าอันหนึ่งชื่อโสโมโล ป่าอันหนึ่งชื่อไชยเยต" บรรทัดที่ 10-13

มหาพิเทห, มหาพิเทหะ น. ชื่อป่าใหญ่ 1 ใน 6 แห่งในป่าหิมพานต์ ได้แก่ กุรภะ โกรภะ มหาพิเทหะ ตะบันทละ โสโมโล ไชยเยต

ในควมว่า “ถัดแม่น้ำในเบื้องหน้ามีป่า 6 อันๆ หนึ่งชื่อ กุรก ป่าอันหนึ่งชื่อโกรก ป่าอันหนึ่งชื่อมหาพิเทห ป่าอันหนึ่งชื่อตปันทละ ป่าอันหนึ่งชื่อโสโมโล ป่าอันหนึ่งชื่อไชยเยต” บรรทัดที่ 10-13

ตปันทละ, ตะปันทละ น. ชื่อป่าใหญ่ 1 ใน 6 แห่งในป่าหิมพานต์ ได้แก่ กุรกะ โกรกะ มหาพิเทหะ ตะปันทละ โสโมโล ไชยเยต

ในควมว่า “ถัดแม่น้ำในเบื้องหน้ามีป่า 6 อัน ๆ หนึ่งชื่อ กุรก ป่าอันหนึ่งชื่อโกรก ป่าอันหนึ่งชื่อมหาพิเทห ป่าอันหนึ่งชื่อตปันทละ ป่าอันหนึ่งชื่อโสโมโล ป่าอันหนึ่งชื่อไชยเยต” บรรทัดที่ 10-13

โสโมโล น. ชื่อป่าใหญ่ 1 ใน 6 แห่งในป่าหิมพานต์ ได้แก่ กุรกะ โกรกะ มหาพิเทหะ ตะปันทละ โสโมโล ไชยเยต

ในควมว่า “ถัดแม่น้ำในเบื้องหน้ามีป่า 6 อันๆ หนึ่งชื่อ กุรก ป่าอันหนึ่งชื่อโกรก ป่าอันหนึ่งชื่อมหาพิเทห ป่าอันหนึ่งชื่อตปันทละ ป่าอันหนึ่งชื่อโสโมโล ป่าอันหนึ่งชื่อไชยเยต” บรรทัดที่ 10-13

ไชยเยต, ไชยเยต น. ชื่อป่าใหญ่ 1 ใน 6 แห่งในป่าหิมพานต์ ได้แก่ กุรกะ โกรกะ มหาพิเทหะ ตะปันทละ โสโมโล ไชยเยต

ในควมว่า “ถัดแม่น้ำในเบื้องหน้ามีป่า 6 อันๆ หนึ่งชื่อ กุรก ป่าอันหนึ่งชื่อโกรก ป่าอันหนึ่งชื่อมหาพิเทห ป่าอันหนึ่งชื่อตปันทละป่าอันหนึ่งชื่อโสโมโล ป่าอันหนึ่งชื่อไชยเยต” บรรทัดที่ 10-13

นักธรรม น. ผู้ธรรม

ในควมว่า “แล้วป่าฝูงนี้เทียรย้อมคนผู้นักธรรมอยู่ใต้ปลาเนื้ออันหากตายเองเขาจึงกินแล” บรรทัดที่ 13-14

พรรณไม้ น. ชนิดของไม้

ในควมว่า “ถัดป่านั้นเข้าไปมีป่าไม้มะขวิด แต่พรรณไม้อันมีในหิมพานต์นั้นกินหวานแลมีรสทุกอัน” บรรทัดที่ 18-19

มनुสสฎมิหน้า 264

อัมพตาส, อัมพตาสระ น. สันนิษฐานว่าน่าจะตรงกับคำ อนุตปต ในภาษาบาลี

สันสกฤตและคำอโนตต ในภาษาบาลี ซึ่งหมายถึงสระอโนดาต, ชื่อแม่น้ำใหญ่ 1 ใน 7 สายในป่าหิมพานต์

ในคำว่า “แม่น้ำใหญ่ 7 อันๆหนึ่งชื่อ อัญพดาบส อันหนึ่งชื่อ กันธปันธสระ อันหนึ่งชื่อรัตนกะสระ อันหนึ่งชื่อกุณาละสระ อันหนึ่งชื่ออันวากินีสระ อันหนึ่งชื่อพลิปปาสระ” บรรทัดที่ 1-3

กันธปันธสระ, กันธมันทสระ น. ชื่อแม่น้ำใหญ่ 1 ใน 7 สายในป่าหิมพานต์

ในคำว่า “แม่น้ำใหญ่ 7 อัน ๆ หนึ่งชื่อ อัญพดาบส อันหนึ่งชื่อ กันธปันธสระ อันหนึ่งชื่อรัตนกะสระ อันหนึ่งชื่อกุณาละสระ อันหนึ่งชื่ออันวากินีสระ อันหนึ่งชื่อพลิปปาสระ” บรรทัดที่ 1-3

รัตนกะสระ น. ชื่อแม่น้ำใหญ่ 1 ใน 7 สายในป่าหิมพานต์

ในคำว่า “แม่น้ำใหญ่ 7 อัน ๆ หนึ่งชื่อ อัญพดาบส อันหนึ่งชื่อ กันธปันธสระ อันหนึ่งชื่อรัตนกะสระ อันหนึ่งชื่อกุณาละสระ อันหนึ่งชื่ออันวากินีสระ อันหนึ่งชื่อพลิปปาสระ” บรรทัดที่ 1-3

กุณาละสระ, กุณาลสระ น. ชื่อแม่น้ำใหญ่ 1 ใน 7 สายในป่าหิมพานต์

ในคำว่า “แม่น้ำใหญ่ 7 อัน ๆ หนึ่งชื่อ อัญพดาบส อันหนึ่งชื่อ กันธปันธสระ อันหนึ่งชื่อรัตนกะสระ อันหนึ่งชื่อกุณาละสระ อันหนึ่งชื่ออันวากินีสระ อันหนึ่งชื่อพลิปปาสระ” บรรทัดที่ 1-3

อันวากินีสระ น. ชื่อแม่น้ำใหญ่ 1 ใน 7 สายในป่าหิมพานต์

ในคำว่า “แม่น้ำใหญ่ 7 อัน ๆ หนึ่งชื่อ อัญพดาบส อันหนึ่งชื่อ กันธปันธสระ อันหนึ่งชื่อรัตนกะสระ อันหนึ่งชื่อกุณาละสระ อันหนึ่งชื่ออันวากินีสระ อันหนึ่งชื่อพลิปปาสระ” บรรทัดที่ 1-3

พลิปปาสระ น. สันนิษฐานว่าทำจะได้แก่ สีนปปาดสระ อันเป็นชื่อแม่น้ำใหญ่ 1 ใน 7 สาย ในป่าหิมพานต์

ในคำว่า “แม่น้ำใหญ่ 7 อัน ๆ หนึ่งชื่อ อัญพดาบส อันหนึ่งชื่อ กันธปันธสระ อันหนึ่งชื่อรัตนกะสระ อันหนึ่งชื่อกุณาละสระ อันหนึ่งชื่ออันวากินีสระ อันหนึ่งชื่อพลิปปาสระ” บรรทัดที่ 1-3

สุทัสสนกฏ น. ชื่อภูเขาชั้นที่ 4 ในหมู่เขาสัตตบริภัณฑ์ที่ล้อมเป็นวงกลมรอบเขาพระสุเมรุ

ในคำว่า “แลน้ำอันชื่ออัญพดาบสนั้น มีภูเขา 5 อันล้อมรอบเขาอันหนึ่ง สุทัสสนกฏ เขาอันหนึ่งชื่อจิตตฤกฏ เขาอันหนึ่งชื่อกาลกฏ เขาอันหนึ่งชื่อคันธมาทนกฏ เขาอันหนึ่งชื่อไกรลาส” บรรทัดที่ 7-10

จิตรฎก	น. ชื่อภูเขาสูง 1 ใน 5 ลูกที่ล้อมรอบสระอโนดาตในป่าหิมพานต์ ในความว่า “แลน้ำอันชื่ออัมพตาศนั้นมิฎกเขา 5 อันล้อมรอบเขา อันหนึ่ง สุทิสสนฎก เขาอันหนึ่งชื่อจิตรฎก เขาอันหนึ่งชื่อกาลฎก เขา อันหนึ่งชื่อคันธมาทณฎก เขาอันหนึ่งชื่อไกรลาศ” บรรทัดที่ 7-10
กาลฎก	น. ชื่อภูเขาสูง 1 ใน 5 ลูกที่ล้อมรอบสระอโนดาตในป่าหิมพานต์ ในความว่า “แลน้ำอันชื่ออัมพตาศนั้นมิฎกเขา 5 อันล้อมรอบเขา อันหนึ่ง สุทิสสนฎก เขาอันหนึ่งชื่อจิตรฎก เขาอันหนึ่งชื่อกาลฎก เขา อันหนึ่งชื่อคันธมาทณฎก เขาอันหนึ่งชื่อไกรลาศ” บรรทัดที่ 7-10
คันธมาทณฎก	น. ชื่อภูเขาสูง 1 ใน 5 ลูกที่ล้อมรอบสระอโนดาตในป่าหิมพานต์ ในความว่า “แลน้ำอันชื่ออัมพตาศนั้นมิฎกเขา 5 อันล้อมรอบเขา อันหนึ่ง สุทิสสนฎก เขาอันหนึ่งชื่อจิตรฎก เขาอันหนึ่งชื่อกาลฎก เขา อันหนึ่งชื่อคันธมาทณฎก เขาอันหนึ่งชื่อไกรลาศ” บรรทัดที่ 7-10
ไกรลาศ	น. ชื่อภูเขาสูง 1 ใน 5 ลูกที่ล้อมรอบสระอโนดาตในป่าหิมพานต์ ในความว่า “แลน้ำอันชื่ออัมพตาศนั้นมิฎกเขา 5 อันล้อมรอบเขา อันหนึ่ง สุทิสสนฎก เขาอันหนึ่งชื่อจิตรฎก เขาอันหนึ่งชื่อกาลฎก เขา อันหนึ่งชื่อคันธมาทณฎก เขาอันหนึ่งชื่อไกรลาศ” บรรทัดที่ 7-10
มสารัตตะ	น. มสารัตตะ, แก้วที่เกิดบนยอดเขาคันธมาทณ, แก้วมรกต ในความว่า “แลเขาอันชื่อคันธมาทณภูเขานั้นเทียรย่อมแก้วอันชื่อ <u>มสารัตตะ</u> จะลงในเขานั้นดังแก้วสะแตกแล <u>ราชมาษ</u> ” บรรทัดที่ 14-16
ราชมาษ, ราชมาศ	น. ราชมาษ, มาศ, ชื่อถั่วชนิด Phaseolus lunatus Linn. ในวงศ์ Legumino sae. ในความว่า “แลเขาอันชื่อคันธมาทณภูเขานั้นเทียรย่อมแก้วอันชื่อ <u>มสารัตตะ</u> จะลงในเขานั้นดังแก้วสะแตกแล <u>ราชมาษ</u> ” บรรทัดที่ 14-16
มนุสสฎมิหน้า 265	
รุ่งเรืองชัชวาล	ก. สว่าง, รุ่งเรือง, โพล่งขึ้น ในความว่า “เขานั้นเมื่อเดือนดับแลรุ่งเรืองชัชวาลอยู่ดังถ่านเพลิง” บรรทัดที่ 4-5

ถ้ำคูหา	น. ถ้ำ
	ในคำว่า "แลภูเขานั้นมีถ้ำคูหาเทียรย่อมเป็นที่อยู่แห่งพระบิดะ ยกโพธิเจ้าทั้งหลาย" บรรทัดที่ 6-7
มชกสัมพตนะ	น. ชื่อต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ปากประตูถ้ำทองในป่าหิมพานต์
	ในคำว่า "ที่ปากประตูคูหาทองนั้นมีไม้ต้นหนึ่ง ชื่อ <u>มชกสัมพตนะ</u> โดยสูงได้ 6 โยชน์ โดยใหญ่ได้โยชน์ 1" บรรทัดที่ 7-8
สหรวาด	น. สันนิษฐานมาจาก สมหาหวาด, ชื่อลมพัดดอกไม้เข้ามาในถ้ำแก้ว
	ที่ ภูเขาคันธมาทนีในป่าหิมพานต์
	ในคำว่า "แลมีลมอันหนึ่งชื่อ <u>สหรวาด</u> แลพัดดอกไม้เข้ามารอบ เหนือแท่นแก้วอันมีในคูหา นั้น" บรรทัดที่ 10-12
สจจนวาด	น. ชื่อลมชนิดหนึ่งที่คอยพัดดอกไม้แห่งออกจากปากถ้ำ
	พระบิดะยกโพธิเจ้า
	ในคำว่า "อันหนึ่งชื่อ <u>สจจนวาด</u> พัดเอาดอกไม้ไปเสียให้สิ้น" บรรทัดที่ 12-13
อำนาจอานุภาพ	น. อำนาจ, ฤทธิ์เดช, ความยิ่งใหญ่
	ในคำว่า "เขาอันชื่อไกรลาศนั้นเทียรย่อมเงินแลเขาผู้่งนั้นโดยใหญ่ แลสูงเท่ากันทุกอันแล เขาทั้งหลายนั้นย่อมค้อมไปในอันพดาปสรรนั้น อยู่ด้วย <u>อำนาจอานุภาพ</u> แห่งนาคราช" บรรทัดที่ 15-18
	มนุสสภูมิหน้า 266
ขदानศิลาแก้ว	น. กระดานศิลาที่ทำด้วยแก้ว
	ในคำว่า "ในท่าที่ลงอาบน้ำมีบันไดทองประดับนี้ด้วยแก้วแลมี <u>ขदानศิลาแก้ว</u> รองข้างใต้" บรรทัดที่ 3-4
สิทธิ, สิทธิ	น. ผู้สำเร็จ, ฤๅษีผู้สำเร็จ, เช่นที่พูดว่า นักสิทธิ์
	ในคำว่า "ท่าหนึ่งฤๅษี <u>สิทธิ</u> วิชาธรทั้งหลายลงอาบ" บรรทัดที่ 8
หน้าสิงห์	น. ไบหน้ราชสีห์
	ในคำว่า "นอกเขอันอยู่ฝ่ายอันพดาปสรรมี 4 ทิศโดยทิศใหญ่ ทิศ 1 ดั่ง <u>หน้าสิงห์</u> " บรรทัดที่ 8-9

- อีสาน น. ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
ในคำว่า "น้ำนั้นจึงไหลไปข้างอีสานตกเบื้องต้นสมุทร" บรรทัดที่ 13
- พายัพ น. ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
ในคำว่า "จึงไหลไปข้างพายัพออกไปถึงน้ำสมุทร"
บรรทัดที่ 15-16
- หริดี น. ทิศตะวันตกเฉียงใต้
ในคำว่า "จึงไหลไปในหริดีออกแม่น้ำสมุทร" บรรทัดที่ 17-18
- อ่าวภูคองคา, อ่าวภูคองคา น. ชื่อสายน้ำไหลเวียนรอบสระอินดาต 3 รอบ
ในคำว่า "น้ำอันไหลเบื้องหัวนอนไหลเวียนรอบอัมพตาศระ 3 รอบ
ชื่ออ่าวภูคองคาโดยกว้างได้ 4,000 วา" บรรทัดที่ 18-19
- มनुสสภูมิหน้า 267
กนหรงคา, กัณหรงคา น. ชื่อสายน้ำที่มีต้นกำเนิดจากสระอินดาตในป่าหิมพานต์ไหลเวียน
รอบสระ 3 รอบ แล้วจึงพุ่งไปทางเมืองหัวนอนคือทิศใต้
ในคำว่า "ไหลไปเบื้องหัวนอนไปโดยไกลได้ 480,000 วา ชื่อ
กนหรงคา" บรรทัดที่ 1-2
- องกาสคองคา, อากาสคองคา น. ชื่อสายน้ำที่มีต้นกำเนิดจากสระอินดาตในป่าหิมพานต์ที่
ไหลกระทบภูเขาแล้วพุ่งขึ้นไปในอากาศ
ในคำว่า "ไปตั้งภูเขาอันหนึ่งก็พุ่งขึ้นเบื้องบนได้ 60 โยชน์ โดยกลม
ได้ 6,000 วา ชื่อ องกาสคองคา" บรรทัดที่ 2-3
- ตียคันธปาสาณ น. หินชื่อตียคันธ, เป็นหินที่สายน้ำชื่ออากาสคองคาอันมีต้นกำเนิด
จากสระอินดาตตกลงมากระทบ
ในคำว่า "ตกลงเหนือศิลาหนึ่งชื่อ ตียคันธปาสาณเป็นสระ
ใหญ่" บรรทัดที่ 3-4
- ตียังคโบกขรณี, ตียังคะโบกขรณี น. สระชื่อตียังค, เป็นสระที่เกิดขึ้นจากการทำลาย
ของ หินตียคันธ เมื่ออากาสคองคาตกลงมากระทบ
ในคำว่า "อนึ่งแห่งนั้นโดยใหญ่ได้ 52 โยชน์ ชื่อ ตียังคโบกขรณี"
บรรทัดที่ 4-5

- พหันธ์คองคา** น. ชื่อสายน้ำที่ไหลฝั่งของสระตียังคะโบกขรณี
ในควมว่า "น้ำหักฝั่งน้ำตียังคะคันธโบกขรณีนั้นไปแต่ศิลา โดยไกล
ได้ 480,000 วา ชื่อ พหันธ์คองคา" บรรทัดที่ 5-6
- อุมังคคองคา** น. ชื่อสายน้ำสายหนึ่งที่มีต้นกำเนิดจากสระอนโธดาตในป่าหิมพานต์
ในควมว่า "น้ำนั้นจึงไหลตกศิลาไปไกลได้ 480,000 วา ชื่อ อุมังคคองคา"
บรรทัดที่ 7
- พิชนดิรธารณบัพพะ** น. ชื่อภูเขาที่เป็นแหล่งเกิดของปัญจมหานที
ในควมว่า "แลไหลไปต้งภูเขาอัน 1 ชื่อพิชนดิรธารณบัพพะ"
บรรทัดที่ 8
- ปัญจมหานที** น. แม่น้ำใหญ่ 5 สาย คือ 1. คองคา 2. ยมนา 3. อจิรวดี 4. สรวุ 5. มหี
ในควมว่า "น้ำนั้นจึงพุ่งขึ้นเหนือแผ่นดินขึ้นเป็นแม่น้ำ 5 อัน ดั่งนี้ว่ามีชื่อ
ชื่อ ปัญจมหานที " บรรทัดที่ 8-10
- ดอกกระมุทราชว** น. บัวสายดอกขาว
ในควมว่า "นอกบัวแดงนั้นมีดอกกระมุทราชวโดยกว้างได้ 400,000 วา"
บรรทัดที่ 16-17
- ป่าอุบลราชว** น. ป่าดอกบัวขาว
ในควมว่า "นอกกระมุทแดงนั้นมีป่าอุบลราชวโดยกว้างได้ 4,000 วา "
บรรทัดที่ 18-19
- ป่าข้าวสาลีราชว** น. ป่าข้าวสาลีสีขาว
ในควมว่า "นอกป่าอุบลเขียวนี้มีป่าข้าวสาลี ข้าวโดยกว้างได้ 4,000
วา" บรรทัดที่ 20-1
- มนุสสภูมิหน้า 268
- สารพลุกไม้** น. ผลไม้ทั้งปวง
ในควมว่า "แลสารพลุกไม้ใหญ่่น้อยย่อมมีรสดีหนักหนาทุกสิ่งแล"
บรรทัดที่ 11
- ฉัททันตสระ** น. ชื่อสระใหญ่ 1 ใน สระทั้ง 7 ในป่าหิมพานต์
ในควมว่า "อันว่าฉัททันตสระนั้นมีภูเขา 7 อันล้อมรอบ" บรรทัดที่ 12
- พระฉัททันตสระคชราชโพธิสัตว์, พระฉัททันตคชราชโพธิสัตว์**
น. ชื่อของโพธิสัตว์ในชาติที่เกิดเป็นพญาช้างฉัททันต์

ในความว่า “เขานึ่งเทียนร่อมแก้วมรกตแลฤทธิแห่ง พระฉัททันตสระ
คชราชโพธิสัตว์เกิดนั้นแล” บรรทัดที่ 15-16

ขदानแก้วไพฑูรย์ น. กระดานแก้วไพฑูรย์

ในความว่า “แผ่นดินแห่งนั้นเทียนร่อมทองแลที่นั้นมีขदानแก้วไพฑูรย์”
 บรรทัดที่ 16-17

มนุสสภูมิหน้า 270

ปานิลลบล น. ปาดอกบัวอุบลเขียว, บัวขาว, บัวผัน, บัวสายดอกสีน้ำเงิน
 อมม่วง

ในความว่า “ชั้นนอกมีปานิลลบลแลมีดอกอันงามอยู่รอบสระนั้นได้
 8,000 วา” บรรทัดที่ 1-2

ดอกรัตตบุล น. ดอกอุบลแดง, ดอกบัวสายดอกแดง

ในความว่า “ถัดปานิลลบลมาชั้นนอกมีดอกรัตตบุลเป็นอยู่รอบกว้างได้
 8,000 วา” บรรทัดที่ 2-3

ปาดอกเสตบุล น. ปาดอกอุบลขาว, ปาดอกบัวสายดอกขาว

ในความว่า “ถัดปาดอกรัตตบุลมาชั้นนอกมีปาดอกเสตบุลอยู่รอบโดยกว้าง
 ได้ 8,000 วา” บรรทัดที่ 3-4

มนุสสภูมิหน้า 271

สัตพนบาบรรพต น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ สุวรรณบัสสบรรพต (โดยเทียบกับเรื่อง
 ภูเขานิพพานตีในหนังสือจักรวาลที่ปนี ฉบับกรมศิลปากรหน้า 18 ข้อ
 20), เป็นชื่อภูเขา 1 ใน 7 ลูกที่ล้อมรอบสระฉัททันตีในป่านิพพานต์ได้
 แก่ สุวรรณรัตนบรรพต สัตพนบาบรรพต จุลสุวรรณบรรพต มหา
 อุทกบรรพต จุลอุทกบรรพต महाกาลบรรพต และจุลกกาลบรรพต

ในความว่า “แลภูเขาทั้ง 7 อันล้อมรอบชั้น 1 ชื่อ สัตพนบาบรรพต
 โดยสูงได้ 56,000 วา” บรรทัดที่ 4-5

บุลสุวรรณรัตนบรรพต, จุลสุวรรณบรรพต น. ชื่อภูเขาลูก 1 ใน 7 ลูกที่ล้อมรอบสระ
 ฉัททันตีในป่านิพพานต์ได้แก่ สุวรรณรัตนบรรพต สัตพนบาบรรพต จุล
 สุวรรณบรรพต มหาอุทกบรรพต จุลอุทกบรรพต महाกาลบรรพต และ
 จุลกาลบรรพต

ในคำว่า "ชั้น 1 ชื่อปลสุพรรณรัตนบรรพตสูงได้ 4,000 วา"
บรรทัดที่ 6

มหาอุทกบรรพต น. ชื่อภูเขาสูง 1 ใน 7 ลูกที่ล้อมรอบสระฉัททันต์ในป่าหิมพานต์ ได้แก่
สุพรรณรัตนบรรพต สัพพณบรรพต จุลสุพรรณบรรพต มหาอุทก
บรรพต จุลอุทกบรรพต महाกาลบรรพต และจุลกालบรรพต

ในคำว่า "ชั้น 1 ชื่อมหาอุทกบรรพตสูงได้ 12,000 วา" บรรทัดที่ 6-7

ปอุทกบรรพต, จุลอุทกบรรพต น. ชื่อภูเขาสูง 1 ใน 7 ลูกที่ล้อมรอบสระฉัททันต์ ในป่า
หิมพานต์ได้แก่ สุพรรณรัตนบรรพต สัพพณบรรพต จุลสุพรรณบรรพต
มหาอุทกบรรพต จุลอุทกบรรพต महाกาลบรรพต และจุลกาลบรรพต

ในคำว่า "ชั้น 1 ชื่อปอุทกบรรพตสูงได้ 24,000 วา" บรรทัดที่ 7-8

มหากาลบรรพต น. ชื่อภูเขาสูง 1 ใน 7 ลูกที่ล้อมรอบสระฉัททันต์ในป่าหิมพานต์ ได้แก่
สุพรรณรัตนบรรพต สัพพณบรรพต จุลสุพรรณบรรพต มหาอุทก
บรรพต จุลอุทกบรรพต महाกาลบรรพต และจุลกาลบรรพต

ในคำว่า "ชั้น 1 ชื่อมหากาลบรรพตสูงได้ 16,000 วา" บรรทัดที่ 8-9

จุลกาลบรรพต น. ชื่อภูเขาสูง 1 ใน 7 ลูกที่ล้อมรอบสระฉัททันต์ในป่าหิมพานต์ ได้แก่
สุพรรณรัตนบรรพต สัพพณบรรพต จุลสุพรรณบรรพต มหาอุทก
บรรพต จุลอุทกบรรพต महाกาลบรรพต และจุลกาลบรรพต

ในคำว่า "ชั้น 1 ชื่อจุลกาลบรรพตสูงได้ 8,000 วา" บรรทัดที่ 9-10

สุพรรณรัตนบรรพต น. ชื่อภูเขาสูง 1 ใน 7 ลูกที่ล้อมรอบสระฉัททันต์ในป่าหิมพานต์ ได้แก่
สุพรรณรัตนบรรพต สัพพณบรรพต จุลสุพรรณบรรพต มหาอุทก
บรรพต จุลอุทกบรรพต महाกาลบรรพต และจุลกาลบรรพต

ในคำว่า "เขาอันหนึ่งชื่อสุพรรณรัตนบรรพตนั้นอยู่ในทั้งหลาย
ฝ่ายเขานั้นเบื้องในใต้เรื่องงามดังทอง" บรรทัดที่ 10-11

อีสานทิศ น. ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ในคำว่า "โดยอีสานทิศ มีไม้มะค่าต้น 1 อยู่ในนั้น และมีร่วมเย็น
สนุกนักหนาไม้ต้นนั้นใหญ่ได้ 4,000 วา" บรรทัดที่ 14-16

มนุสสฎุมิหน้า 272

- ข่าวสารชาติสาาลี** น. ข่าวสารที่เกิดจากข่าวสาาลีที่เกิดขึ้นเอง
ในคววมว่า "ลางตัวก็เอาข่าวสารชาติสาาลี" บรรทัดที่ 8
- พระปรเมศวร** น. พระอิศวร
ในคววมว่า "แลเมื่อนั้นพระปรเมศวร ๕ ผู้นั้นแล" บรรทัดที่ 16-17
- พระญาหงส์ธรรฐราช** น. ชื่อพระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระญาหงส์
ในคววมว่า "เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าเป็นพระญาหงส์ธรรฐราชเป็นพระยะ
หงส์ทองได้ 9 หมื่นก็อยู่ในคูนานั้น" บรรทัดที่ 17-19

มนุสสฎุมิหน้า 273

- พระญาจัททันต์** น. ชื่อพระญาข้างตระกูล 1 ใน 10 ตระกูล เรียกว่า จัททันต์ดีดี กายสี
ขาวบริสุทธิ์ดั่งสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง
ในคววมว่า "ดั่งข้างสารผู้ได้ 80,000 แลบำเรอแก่พระญาข้างอันชื่อ
พระญาจัททันต์นั้นแล ฯ" บรรทัดที่ 1-2
- มัชฌิมประเทศ** น. ประเทศตอนกลาง, แผ่นดินส่วนกลางของชมพูทวีป
ในคววมว่า "ผู้มมนุษย์อยู่แจกเป็น 2 ส่วน ๆ หนึ่งชื่อมัชฌิมประเทศ
ส่วนหนึ่ง ชื่อ ปัจฉิมประเทศ" บรรทัดที่ 4-5
- ปัจฉิมประเทศ** น. ดินแดนของชมพูทวีปส่วนที่อยู่นอกออกไปจากมัชฌิมประเทศ
ในคววมว่า "ผู้มมนุษย์อยู่แจกเป็น 2 ส่วน ๆ หนึ่ง ชื่อมัชฌิมประเทศ
ส่วนหนึ่งชื่อ ปัจฉิมประเทศ" บรรทัดที่ 4-6
- คัล, คัล** น. ชื่อหมู่บ้านอยู่ด้านทิศตะวันออกของมัชฌิมประเทศ
ในคววมว่า "แดนอันชื่อว่ามัชฌิมประเทศนั้นมีทิศเมืองตะวันออก
แลมีบ้าน บ้านใหญ่อันชื่อคัล" บรรทัดที่ 6-7
- อาคเนย์** น. ทิศตะวันออกเฉียงใต้
ในคววมว่า "เบื้องอาคเนย์แลมีน้ำอันหนึ่งชื่อ สลิลภติ"
บรรทัดที่ 9-10
- สลิลภติ** น. สันนิษฐานว่ามาจาก สัลลหติ ซึ่งเป็นชื่อแม่น้ำสายหนึ่งในชมพูทวีป
ตรงกับคำภาษาบาลีว่า สัลลหติ
ในคววมว่า "เบื้องอาคเนย์แลมีแม่น้ำอันหนึ่งชื่อ สลิลภติ"

- บรรทัดที่ 9-10
- เสวตัตตินิกะ** น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ เสตกัณณิกะ, ชื่อหมู่บ้านอยู่ด้านทิศใต้ของ
มัทธิมประเทศในชมพูทวีป
ในคำว่า "ภายนอกนั้นชื่อปัจฉิมประเทศฝ่ายหวนอนแล้วว่ามีบ้าน
หนึ่งชื่อ เสวตัตตินิกะ" บรรทัดที่ 10-11
- ตุสคาม** น. ชื่อหมู่บ้านด้านทิศตะวันตกของมัทธิมประเทศ
ในคำว่า "เมืองตะวันตกนั้นแลมีบ้านพรหมณ์หนึ่งชื่อ
ตุสคาม" บรรทัดที่ 13-14
- อุสัจฉช, อุสธชชะ** น. ชื่อภูเขาอยู่ด้านทิศเหนือของมัทธิมประเทศ
ในคำว่า "เมืองดินนอนแลมีภูเขานึ่งชื่อ อุสัจฉช"
บรรทัดที่ 15-16
- มนุสสฎุมิหน้า 274
- พระพรหม** น. เทพในพรหมโลก
ในคำว่า "แลพระพรหมทั้งหลายกิติเทพดาทั้งหลายกิติ ถ้าว่าสิ้น
อายุย่อมลงมาเกิดในมัทธิมประเทศนี้แล" บรรทัดที่ 2-3
- พระญาจักรวติราช** น. พระเจ้าจักรพรรดิ
ในคำว่า "พระญาจักรวติราชนั้นกิติ พรหมณ์แลฤาษี เศรษฐีผู้มี
บุญเที่ยวรอมมาบังเกิดแห่งมัทธิมประเทศนี้แล" บรรทัดที่ 5
- ตรงเที่ยง** ว. ไม่คดโค้ง เช่น ทางตรง, ไม่งอ เช่น นั่งตัวตรง, ไม่เอียง เช่น ตั้งเสา
ให้ตรงยืนตรงๆ; ชื่อ, ไม่โกง, เช่น เขาเป็นคน
ในคำว่า "อวินิโกกรุป 8 อัน คือ ปถวีอาปเตชวายวันณคันธรรสโธชา
ก็ยงว่าถึงที่อันรู้ฉิบหาย บ่หอนตั้งอยู่มั่นคงตรงเที่ยงได้เลย"
บรรทัดที่ 17-19
- มนุสสฎุมิหน้า 275
- อนิจสังขาร** น. สังขารไม่ยั่งยืน, ไม่เที่ยง, ไม่แน่นอน
ในคำว่า "ดูกรสัปบุรุษทั้งหลายเร่งพิจารณาเห็นซึ่งอนิจสังขาร
สุภาพนี้แล" บรรทัดที่ 1-2

รักษา	ก. ระวัง เช่น รักษาสุขภาพ, ดูแล เช่น รักษาทรัพย์สินสมบัติ, ป้องกัน เช่น รักษาบ้านเมือง, สงวนไว้ เช่น รักษาความสะอาด รักษาไมตรี; เยียวยา เช่น รักษาคนไข้
ศีล	ในคำว่า “ระลึกรักเอาใจใส่แรง กระทำบุญให้ทานรักษาศีล เมตตาภาวนา เอาอาตนาไปสู่อมตมหานครนิพพานนั้น” บรรทัดที่ 2-3 น. ข้อบัญญัติทางพระพุทธศาสนาที่กำหนดการปฏิบัติกายและวาจา เช่น ศีล 5 ศีล 8
เมตตาภาวนา	ในคำว่า “ระลึกรักเอาใจใส่แรง กระทำบุญให้ทานรักษาศีล เมตตาภาวนา เอาอาตนาไปสู่อมตมหานครนิพพานนั้น” บรรทัดที่ 2-3 น. การสำรวมใจตั้งปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายมีความสุข
อาตนา, อาตม	ในคำว่า “ระลึกรักเอาใจใส่แรง กระทำบุญให้ทานรักษาศีล เมตตาภาวนา เอาอาตนาไปสู่อมตมหานครนิพพานนั้น” บรรทัดที่ 2-3 น. ตน, ตัวตน
อมตมหานครนิพพาน, อมตมหานครนิพพาน	น. เมืองนิพพาน, ตามคติพระพุทธศาสนา ฝ่ายมหายานเชื่อว่า พระอรหันต์เมื่อนิพพานแล้วจะไปเกิดในสถานที่แห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า มหานครนิพพาน หรือ อมตมหานครนิพพาน ในคำว่า “ระลึกรักเอาใจใส่แรงกระทำบุญให้ทานรักษาศีล เมตตาภาวนา เอาอาตนาไปสู่อมตมหานครนิพพานนั้น” บรรทัดที่ 2-3
สุขसानต์	น. ความสุขสงบ ในคำว่า “ความสบายรอดได้จุดที่นิพพานอันสนุกนี้สุขसानต์” บรรทัดที่ 5-6
นวมกัณฑ์	น. กัณฑ์ที่ 9, ตอนที่ 9 ในคำว่า “กล่าวถึงอวินิพโคครูปอันเป็นนวมกัณฑ์โดยสังเขปเท่านั้นแล” บรรทัดที่ 7-8

- มัตยุราช** น. มัจจุราช, เจ้าแห่งความตาย, ความตาย
 ในความว่า “แต่ฝูงอันมีจิตรแลมีชีวิตกันเกิดในภูมิทั้ง 31 ชั้น ทั้งนี้
 เทียงยอมฉิบหายด้วย มัตยุราช หากกระทำให้หายได้”
 บรรทัดที่ 9-10
- อัสถุญีสัตว์** น. พรหมพวกหนึ่งมีรูปแต่ไม่มีสัญญา
 ในความว่า “เท่าเว้นไว้แต่อัสถุญีสัตว์ขึ้นไปเบื้องบนแล” บรรทัดที่ 12

มนุสสภูมิหน้า 276

- มหาพรหมา, มหาพรหม น. ชื่อพรหมชั้นที่ 3 ในรูปพรหม 16 ชั้น
 ในความว่า “ชั้นพรหมปาวริชชาแลพรหมปโรหิตาแลมหาพรหมาจึง
 ผสมภูมิอันไฟใหม่ได้ 14 ชั้น” บรรทัดที่ 8-9
- ภูมิพรหม** น. ภูมิของพรหม หมายถึง รูปภูมิพรหม
 ในความว่า “มล้างภูมิพรหมอันเป็นปฐมฉาน 3 ชั้นแล”
 บรรทัดที่ 10-11

- รูปภูมิพรหม** น. พรหมชั้นรูปภูมิ
 ในความว่า “มล้างรูปภูมิพรหมอันเป็นทุติยฉาน 3 ชั้น”
 บรรทัดที่ 11-12

มนุสสภูมิหน้า 277

- พระปัญญา** น. ปัญญาอันประเสริฐ
 ในความว่า “ท่านผู้มีพระปัญญานั้น ครั้นที่ท่านเห็นนิมิตรดังนี้เป็น
 ดาลใจใสศัทธา” บรรทัดที่ 10-11

มนุสสภูมิหน้า 278

- มณฑากินีสระ** น. ชื่อแม่น้ำใหญ่สาย 1 ใน 7 สายในป่าหิมพานต์ได้แก่ อโนดาต,
 กัณณมุนทะ, รกการะ, ฉัททันตะ, กุณาละ, มณฑากินี และสีหปาตะ
 ในความว่า “อนึ่งชื่อมณฑากินีสระ” บรรทัดที่ 10

- สีหปาดสระ** น. ชื่อแม่น้ำใหญ่สาย 1 ใน 7 สายในป่าหิมพานต์ได้แก่ อโนดาต, กัณณมุนฑะ, รตการะ, ฉัททันตะ, กุณาละ, มัณฑากินี และสีหปาดะ ในความว่า "อนึ่งชื่อสีหปาดสระ" บรรทัดที่ 10-11
- กนปัดทะสระ, กัณณมุนฑะสระ** น. ชื่อแม่น้ำใหญ่สาย 1 ใน 7 สายในป่าหิมพานต์ได้แก่ อโนดาต, กัณณมุนฑะ, รตการะ, ฉัททันตะ, กุณาละ, มัณฑากินี และสีหปาดะ ในความว่า "อนึ่งชื่อกนปัดทะสระ" บรรทัดที่ 11
- รัตนกาละสระ, รตการะสระ** น. แม่น้ำใหญ่สาย 1 ใน 7 สายในป่าหิมพานต์ได้แก่ อโนดาต, กัณณมุนฑะ, รตการะ, ฉัททันตะ, กุณาละ, มัณฑากินี และสีหปาดะ ในความว่า "อนึ่งชื่อรัตนกาละสระ" บรรทัดที่ 11
- กุณาละสระ** น. ชื่อแม่น้ำใหญ่สาย 1 ใน 7 สายในป่าหิมพานต์ได้แก่ อโนดาต, กัณณมุนฑะ, รตการะ, ฉัททันตะ, กุณาละ, มัณฑากินี และสีหปาดะ ในความว่า "อนึ่งชื่อกุณาละสระ" บรรทัดที่ 12
- มังกร** น. สัตว์ในนิยายจีน รูปร่างคล้ายงู แต่มีตีน มีเขา ในความว่า "ทั้งฝูงมังกรภิมทองแลจรเข้ตายสิ้นแล" บรรทัดที่ 1
- มนุสสภูมิมิน้ำ 279**
- เขาสัตตปริภันท์** น. เขา 7 ทิวล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ในความว่า "อันอยู่ในหว่างเขาสัตตปริภันท์อันล้อม เขาพระสุเมรุราชันไว้" บรรทัดที่ 2-3
- ฉัททันตสระ** น. ชื่อสระใหญ่ 1 ใน 7 สระในป่าหิมพานต์ ในความว่า "แลสัตว์อยู่ในฉัททันตสระสมุทรนั้น แลสัตว์ทั้งหลาย อันมีในสีทันดรสมุทร" บรรทัดที่ 3-4
- สีทันดรสมุทร** น. ทะเลลึกชื่อสีทันดร อยู่ระหว่างเขาสัตตปริภันท์ที่ล้อมรอบเขา พระสุเมรุ ในความว่า "แลสัตว์อยู่ในฉัททันตสระสมุทรนั้น แลสัตว์ทั้งหลาย อันมีในสีทันดรสมุทร" บรรทัดที่ 3-4

- ติมิรมหามัจฉา** น. ปลาใหญ่ ชื่อ ติมิร, สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ มหาติมิระยาวได้ 1,000 โยชน์, เป็นปลาใหญ่ 1 ใน 7 ตัวที่อยู่ในสี่ทันดรสมุทร ได้แก่ ติมิ ติมิงคล ติมิรปิงคล อานนท์ ตिमินทะ อัจฉนาโรหะ มหาติมิระ
- ในควมว่า "แลว่าปลาทั้ง 7 ตัว นั้นอยู่ในสี่ทันดรสมุทร 7 ชั้นนั้น ปลาชั้นนอกนั้นชื่อ ติมิรมหามัจฉา แลปลาอันดับนั้นเป็นพระญาปลาชื่อ อุมันธมมามัจฉจ ตัวอันดับนั้นชื่อนิมมิธมมามัจฉา ตัวหนึ่งชื่อชนาโรห" บรรทัดที่ 5-8
- อุมันธมมามัจฉจ** น.สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น อานนทมหามัจฉา, ชื่อปลาตัวใหญ่ตัว 1 ใน 7 ตัว ที่อยู่ในสี่ทันดรสมุทร ได้แก่ ติมิ ติมิงคล ติมิรปิงคล อานนท์ ตिमินทะ อัจฉนาโรหะ มหาติมิระ
- ในควมว่า "แลว่าปลาทั้ง 7 ตัว นั้นอยู่ในสี่ทันดรสมุทร 7 ชั้นนั้น ปลาชั้นนอกนั้นชื่อ ติมิรมหามัจฉา แลปลาอันดับนั้นเป็นพระญาปลาชื่อ อุมันธมมามัจฉจ ตัวอันดับนั้นชื่อนิมมิธมมามัจฉา ตัวหนึ่งชื่อชนาโรห" บรรทัดที่ 5-8
- นิมมิธมมามัจฉา** น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นปลาใหญ่ชื่อ ตिमินทมหามัจฉายาวได้ 1,000 โยชน์, เป็นปลาใหญ่ตัว 1 ใน 7 ตัว ที่อยู่ในสี่ทันดรสมุทร ได้แก่ ติมิ มิมังคล ติมิรปิงคล อานนท์ ตिमินทะ อัจฉนาโรหะ มหาติมิระ
- ในควมว่า "แลว่าปลาทั้ง 7 ตัว นั้นอยู่ในสี่ทันดรสมุทร 7 ชั้นนั้น ปลาชั้นนอกนั้นชื่อ ติมิรมหามัจฉาแลปลาอันดับนั้นเป็นพระญาปลาชื่ออุมันธมมามัจฉจ ตัวอันดับนั้นชื่อนิมมิธมมามัจฉาตัวหนึ่งชื่อชนาโรห" บรรทัดที่ 5-8
- ชนาโรห** น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอัจฉนาโรหะ, ชื่อปลาใหญ่ตัว 1 ใน 7 ตัว ที่อยู่ในสี่ทันดรสมุทร ได้แก่ ติมิ ติมิงคล ติมิรปิงคล อานนท์ ตिमินทะ อัจฉนาโรหะ มหาติมิระ

ในควมว่า "แลว่าปลาทั้ง 7 ตัว นั้นอยู่ในสี่ทันตรสมุทร 7 ชั้นนั้น ปลาชั้นนอกนั้นชื่อ ติมิรมหามัจฉาแลปลาอันดับนั้นเป็นพระญาปลา ชื่ออุมันธมหามัจฉา ตัวอันดับนั้นชื่อนิมิจรมหามัจฉา ตัวหนึ่ง ชื่อชนาโรน" บรรทัดที่ 5-8

เมืองครุทราช

น. เมืองพญาครุท

ในควมว่า "ไหม้ทั้งบุพพิเทหแลอุตตรกรุแลอมรโคยานทวีป ทั้ง เมืองครุทราช" บรรทัดที่ 14-15

พินาศ

ก. เสียหายสิ้นเชิง, เสียหายย่อยยับ

ในควมว่า "ไหม้อบายภูมิทั้ง 4 ไหม้เขาพินาศไปเนื่อง ๆ แลไหม้ พิมานเทวดาอันมีในยอดเขานั้น" บรรทัดที่ 17-18

มนุสสภูมิหน้า 280

เขาเนรมินธร, เขาเนมินธร

น. ภูเขาสูง 1 ใน 7 ลูก ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุได้แก่ ยุคนธร อิศินธร กรวิก สุทศนะ เนมินธร วินันตกะ และอัสดกัณณะ ซึ่งรวมเรียกว่า สัตตบริภันท์

ในควมว่า "ไหม้เขาเนรมินธร" บรรทัดที่ 20-1

เขากตวิก, เขากรวิก

น. ภูเขาสูง 1 ใน 7 ลูก ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุได้แก่ ยุคนธร อิศินธร กรวิก สุทศนะ เนมินธร วินันตกะ และอัสดกัณณะ ซึ่งรวมเรียกว่า สัตตบริภันท์

ในควมว่า "แลไหม้เขากตวิกแล้วไหม้เขาอิสินธร" บรรทัดที่ 2

เขาอิสินธร

น. ภูเขาสูง 1 ใน 7 ลูก ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุได้แก่ ยุคนธร อิศินธร กรวิก สุทศนะ เนมินธร วินันตกะ และอัสดกัณณะ ซึ่งรวมเรียกว่า สัตตบริภันท์

ในควมว่า "แลไหม้เขากตวิกแล้วไหม้เขาอิสินธร" บรรทัดที่ 2

วิมานแก้ว

น. วิมานที่สำเร็จด้วยแก้ว

ในควมว่า "แลไหม้วิมานแก้วฝูงเทพยดา" บรรทัดที่ 2-3

อสุรภาพ

น. เมืองอสุร

ในควมว่า "เปลวไฟหุ้มเขาพระสุเมรุราช ได้ลงไปไหม้อสุรภาพ แล้ว ไหม้เมืองพระอินทร์ ไหม้เขาพระสุเมรุ" บรรทัดที่ 4

- เมืองพระอินทร์** น. สวรรค์ชั้นดาวดึงส์
 ในความว่า "เปลวไฟหุ้มเขาพระสุเมรุราช ไต่ลงไปไหม้อสุภภ แล้ว
 ไหม้เมืองพระอินทร์ ไหม้เขาพระสุเมรุ" บรรทัดที่ 4
- สวนอุทยาน** น. สวน
 ในความว่า "ไหม้ต้นปาริชาติไหม้สวนอุทยานไหม้สระโบกขรณี
 ไหม้ยามสวรรค์ ไหม้วิมานเทวดา" บรรทัดที่ 6-7
- ยามสวรรค์** น. สวรรค์ชั้นยามา
 ในความว่า "ไหม้ต้นปาริชาติไหม้สวนอุทยานไหม้สระโบกขรณี
 ไหม้ยามสวรรค์ ไหม้วิมานเทวดา" บรรทัดที่ 6-7
- รัตนปราสาท** น. ปราสาทแก้ว
 ในความว่า "ถัดนั้นไหม้ปรนิมิตร์สวัสดิ์สวรรค์เมืองพระญามารแล้ว
 ไหม้รัตนปราสาท" บรรทัดที่ 9-10
- อสูวัตต, สังข์วิภูฏ** น. ความพินาศ
 ในความว่า "ไหม้ดั่งนั้นได้หึ่งนานได้อสงไขย 1 แต่นั้นชื่ออสูวัตตได้อ
 สงไขยกัลป์แล ฯ" บรรทัดที่ 16-17
- มนุสสภูมิหน้า 281**
- ขนาน** น. ทะนาน (เครื่องตวงอย่างหนึ่งทำด้วยกะโหลกมะพร้าวเป็นต้น
 ในความว่า "เมื่อไฟไหม้ดั่งนั้นฝูงเทพยดา แลพรหมทั้งหลาย เทียรยอม
 หนีขึ้นไปสู่ชั้นบนที่ไฟไหม้บมิถึง แลเทียรยอมเบียดเสียดกันอยู่ดุจดัง
 แป้งยัดขนานนั้นแล" บรรทัดที่ 1
- ธูลี** น. ละออง, ฝุ่น
 ในความว่า "อยู่หึ่งนานนักตระบัดฝนจึงตก เมื่ออาทิแรกตกเมล็ด
 หนึ่งเท่าดินธูลี" บรรทัดที่ 1-2
- อุศุก, อุสภ** น. มาตรการเท่ากับ 20 ยัญ (คือ 1 เส้น 15 วา)
 ในความว่า "แลเมล็ดฝนโดยใหญ่ได้อุศุก 1 แต่อุศุก 1 โดยใหญ่ได้ 35
 วา อยู่บัดแบ่งใหญ่ได้ 2,000 วา อยู่หึ่งนานแล้วตก" บรรทัดที่ 5-7
- จาดุมหาราชิกาทิพย์** น. สวรรค์ชั้นจาดุมหาราชิกาอันเป็นทิพย์
 ในความว่า "จึงท่อมจาดุมหาราชิกาทิพย์เมืองพระจุลโลกบาล"
 บรรทัดที่ 12-13

- เมืองพระจตุโลกบาล** น. สวรรค์ชั้นจตุรหาราชิกามีท้าวจตุโลกบาลทำหน้าที่รักษา
ใน 4 ทิศ
ในคำว่า "สิ่งท่อมจตุรหาราชิกาทิพย์เมืองพระจตุโลกบาล"
บรรทัดที่ 12-13
- เจलय** ก. อธิบายหรือชี้แจงข้อปัญหาต่าง ๆ ให้เข้าใจ เช่น เจलयปัญหา
เจलयความ
ในคำว่า "จึงอาจารย์ผู้เจलयนั้นว่าฉันนี้ ว่ายังมีมอหนึ่งชื่อ
อุปกฏปุวตแล" บรรทัดที่ 20
- อุปกฏปุวต** น. ชื่อลมที่อุ้มน้ำไว้คราวโลกพินาศโดยพัดเวียนรอบ
ในคำว่า "จึงอาจารย์ผู้เจलयนั้นว่าฉันนี้ ว่ายังมีมอหนึ่งชื่อ
อุปกฏปุวตแล" บรรทัดที่ 20
- สรกน้ำ** มนุสสภูมิหน้า 282
น. จอกน้ำ, ชันน้ำ
ในคำว่า "เวียนรอบเป็นสรกน้ำนั้น แลมิให้น้ำนั้นล้นมากออกได้
เป็นธรรมดาน้ำขึ้นดังธรรมกรก " บรรทัดที่ 1-2
- ธรรมกรก** น. ธรรมกรก, กระบอกกรองน้ำของพระสงฆ์, กระบอกกันผูกผ้า,
เครื่องกรองน้ำด้วยลมเป่า
ในคำว่า "แลมิให้น้ำนั้นล้นมากออกได้เป็นธรรมดาน้ำขึ้นดังธรรมกรก"
บรรทัดที่ 1-2
- มหาพรหมามีราช, มหาพรหมาธิราช** น. ท้าวมหาพรหม
ในคำว่า "จะกล่าวถึงพรหมตนชื่อว่ามหาพรหมามีราชลงมาดูน้ำ
นั้น" บรรทัดที่ 3-4
- มหาพรหม** น. ท้าวมหาพรหม, พรหมผู้เป็นใหญ่
ในคำว่า "มหาพรหมย่อมเอาอัฐบริวารขึ้นไปไว้ในพรหมโลกย์"
บรรทัดที่ 16-17

มนุสสฎมิหน้า 283

- พระพุทธโกณฑัญญ** น. พระนามของพระพุทธเจ้าที่เสด็จอุบัติขึ้นในสารกัปแรก
ในคำว่า " อันชื่อสารกัปนั้นมีครา 1 เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพระนาม
ชื่อพระพุทธโกณฑัญญนั้นแล ฯ" บรรทัดที่ 3-4
- ติสสสัมมาสัมพุทธเจ้า** น. พระนามของพระพุทธเจ้าองค์แรกที่เสด็จอุบัติขึ้นใน มณฑกัป
ในคำว่า "ในมณฑกัปนั้นครา 1 มีพระพุทธเจ้าองค์ 1 ชื่อ
ติสสสัมมาสัมพุทธเจ้าแล ฯ" บรรทัดที่ 5-6
- พระพุทธปัสสเจ้า** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 2 ที่เสด็จอุบัติขึ้นในมณฑกัป
ต่อจากพระพุทธเจ้าติสส
ในคำว่า "ในมณฑกัปนั้นครา 1 มีพระพุทธเจ้าองค์ 1 ชื่อ
ติสสสัมมาสัมพุทธเจ้าแลฯ พระพุทธปัสสเจ้า" บรรทัดที่ 5-6
- พระพุทธอินมทัสสี** น. สันนิษฐานว่าน่าจะ ได้แก่ พระพุทธอัครทัสสี, พระนามของ
พระพุทธเจ้าองค์สองที่เสด็จอุบัติขึ้นในวรกัป
ในคำว่า "ในวรกัปนั้น 3 พระองค์นั้นครา 1 คือพระพุทธอินมทัสสี
พระธรรมทัสสี พระปิยทัสสี" บรรทัดที่ 6-8
- พระธรรมทัสสี** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 3 ที่เสด็จอุบัติขึ้นในวรกัปต่อจาก
พระพุทธเจ้าอัครทัสสี
ในคำว่า "ในวรกัปนั้น 3 พระองค์นั้นครา 1 คือ พระพุทธอินมทัสสี
พระธรรมทัสสี พระปิยทัสสี" บรรทัดที่ 6-8
- พระปิยทัสสี** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์แรก ที่เสด็จอุบัติขึ้นในวรกัป
ในคำว่า "ในวรกัปนั้น 3 พระองค์นั้นครา 1 คือ พระพุทธอินมทัสสี
พระธรรมทัสสี พระปิยทัสสี" บรรทัดที่ 6-8
- พระตันหังกร** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์แรกที่เสด็จอุบัติขึ้นใน
สารมณฑกัป
ในคำว่า "ในสารมณฑกัปพระเจ้าตรัสรู้ 4 พระองค์ มีครา 1 คือ
พระตันหังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระทีปังกร" บรรทัดที่ 8-9
- พระเมธังกร** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 2 ที่เสด็จอุบัติขึ้นใน สารมณฑกัป
ต่อจากพระพุทธเจ้าตันหังกร

- ระเมธังกร** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 2 ที่เสด็จอุบัติขึ้นใน สारमณฑกัป ต่อจากพระพุทธเจ้าตันหังกร
ในควมว่า "ในสารมณฑกัปพระเจ้าตรัสรู้ 4 พระองค์ มีครว 1 คือ พระตันหังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระทีปังกร" บรรพัตที่ 8-9
- พระสรณังกร** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 3 ที่เสด็จอุบัติขึ้นในสารมณฑกัป ต่อจากพระพุทธเจ้าเมธังกร
ในควมว่า "ในสารมณฑกัปพระเจ้าตรัสรู้ 4 พระองค์ มีครว 1 คือ พระตันหังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระทีปังกร" บรรพัตที่ 8-9
- พระทีปังกร** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 4 ที่เสด็จอุบัติขึ้นใน สารมณฑกัป ต่อจากพระพุทธเจ้าสรณังกร
ในควมว่า "ในสารมณฑกัปพระเจ้าตรัสรู้ 4 พระองค์ มีครว 1 คือ พระตันหังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระทีปังกร" บรรพัตที่ 8-9
- พระพุทธรักกุสณฺณ, พระพุทธรกุกุสันธะ** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์แรกที่เสด็จอุบัติขึ้นในภัทรกัป
ในควมว่า "ในภัททกัปพระเจ้าตรัส 5 องค์ในกัปเราท่านอยู่บัดนี้ พระพุทธรักกุสณฺณ พระพุทธรโกนาคมน์ พระพุทธรักสสป พระพุทธรโคตม พระพุทธรศรีอาริเมตไตรย" บรรพัตที่ 10-12
- พระพุทธรโกนาคมน์** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 2 ที่เสด็จอุบัติขึ้นในภัทรกัป
ในควมว่า "ในภัททกัปพระเจ้าตรัส 5 องค์ในกัปเราท่านอยู่บัดนี้ พระพุทธรักกุสณฺณ พระพุทธรโกนาคมน์ พระพุทธรักสสป พระพุทธรโคตม พระพุทธรศรีอาริเมตไตรย" บรรพัตที่ 10-12
- พระพุทธรักสสป** น. พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 3 ที่เสด็จอุบัติขึ้นในภัทรกัป
ในควมว่า "ในภัททกัปพระเจ้าตรัส 5 องค์ในกัปเราท่านอยู่บัดนี้ พระพุทธรักกุสณฺณ พระพุทธรโกนาคมน์ พระพุทธรักสสป พระพุทธรโคตม พระพุทธรศรีอาริเมตไตรย" บรรพัตที่ 10-12

- พระพุทธโคดม** น. พระโคตมะ, พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ 4 ที่เสด็จอุบัติขึ้นในภัททกัป
 ในความว่า "ในภัททกัปพระเจ้าตริส 5 องค์ในกัปเราท่านอยู่บัดนี้ พระพุทธกัณฺฐนธ พระพุทธโกนาคมน์ พระพุทธกัสสป พระพุทธโคดม พระพุทธศรีอาริเมตไตรย" บรรพตที่ 10-12
- พระพุทธศรีอาริเมตไตรย, พระพุทธศรีอาริยเมตไตรย** น. พระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 ในภัททกัปซึ่งจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อจากพระโคตมพุทธเจ้า
 ในความว่า "ในภัททกัปพระเจ้าตริส 5 องค์ในกัปเราท่านอยู่บัดนี้ พระพุทธกัณฺฐนธ พระพุทธโกนาคมน์ พระพุทธกัสสป พระพุทธโคดม พระพุทธศรีอาริเมตไตรย" บรรพตที่ 10-12
- สังวัฏฐฐายีอสงไขยกัลป** น. ระยะเวลาที่โลกตกอยู่ในความพินาศ ซึ่งนับไม่ได้ [สังวัฏฐ (พินาศ) + ฐายี (ตั้งอยู่, อยู่) + อสงไขย(นับไม่ได้) + กัลป (กำหนดเวลา)]
 ในความว่า " แต่ฝนตกลงแล่น้ำท่วมถึงพรหมโลกย์ได้อสงไขย 1 ชื่อ สังวัฏฐฐายีอสงไขยกัลปแล" บรรพตที่ 12-14
- ปรจิตตวาท** น. ชื่อลม 1 ใน 4 ชนิดที่พัดน้ำให้แห้งเป็นแผ่นดิน
 ในความว่า " บัดแบ่งลม 4 อัน จึงพัดห้วงได้เป็นภูมิตั้งเกำขึ้นนั้นลมอันหนึ่งชื่อ ปรจิตตวาท ลมอันหนึ่งชื่อ ภัทรวาท ลมอันหนึ่งชื่อ จักรวาท" บรรพตที่ 14-16
- ภัทรวาท** น. ชื่อลม 1 ใน 4 ชนิดที่พัดน้ำให้แห้งเป็นแผ่นดิน
 ในความว่า " บัดแบ่งลม 4 อัน จึงพัดห้วงได้เป็นภูมิตั้งเกำขึ้นนั้นลมอันหนึ่งชื่อ ปรจิตตวาท ลมอันหนึ่งชื่อ ภัทรวาท ลมอันหนึ่งชื่อ จักรวาท" บรรพตที่ 14-16
- จักรวาท** น. ชื่อลม 1 ใน 4 ชนิดที่พัดน้ำแห้งเป็นแผ่นดินซึ่งชนิดที่ 4 ไม่ปรากฏชื่อ
 ในความว่า " บัดแบ่งลม 4 อัน จึงพัดห้วงได้เป็นภูมิตั้งเกำขึ้นนั้นลมอันหนึ่งชื่อ ปรจิตตวาท ลมอันหนึ่งชื่อ ภัทรวาท ลมอันหนึ่งชื่อ จักรวาท" บรรพตที่ 14-16

ระลอก น. คลื่นขนาดเล็ก
 ในความว่า “ลมอันหนึ่งพัดไปมาเป็นระลอก กลายเป็นแผ่นดินงุ่มเปลือก
 สุดเป็นแผ่นดินกลายเป็นกลดตั้งน้ำข้าว” บรรทัดที่ 16-17

มนุสสภูมิหน้า 285

สัตตปริภันท์, สัตตปริภันท์ น. เขา 7 ทิวล้อมรอบเขาพระสุเมรุ
 ในความว่า “เกิดเป็นสัตตปริภันท์ แลสี่พันนครสมุทรล้อมรอบเกิดเป็น
 จตุรมหาทวีป แลปรีตตทวีปน้อย 2,000 ล้อมรอบดั่งเกา”
 บรรทัดที่ 13-15

จตุรมหาทวีป น. จตุรมหาทวีป, ทวีปใหญ่ 4 ทวีป ได้แก่ บุษพูเทททวีป อมรโคยานทวีป
 อุดตกรุกขทวีป และชมพูทวีป
 ในความว่า “เกิดเป็นสัตตปริภันท์ แลสี่พันนครสมุทรล้อมรอบเกิดเป็น
 จตุรมหาทวีป แลปรีตตทวีปน้อย 2,000 ล้อมรอบดั่งเกา”
 บรรทัดที่ 13-15

ปรีตตทวีป, ปรีตตทวีป น. ทวีปน้อย
 ในความว่า “เกิดเป็นสัตตปริภันท์ แลสี่พันนครสมุทรล้อมรอบเกิดเป็น
 จตุรมหาทวีป แลปรีตตทวีปน้อย 2,000 ล้อมรอบดั่งเกา”
 บรรทัดที่ 13-15

สัตตมหาสารก, สัตตมหาสระ น. แม่น้ำใหญ่ 7 สายในป่าหิมพานต์
 ในความว่า “เกิดสัตตมหาสารก เกิดเป็นปัจฉิมานที เกิดเป็นจักรวาท
 รอบทั้งหลายที่ทั้งที่เป็นอันใดได้” บรรทัดที่ 16-17

มนุสสภูมิหน้า 286

พระมหาโพธิ น. ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้, สถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้
 ในความว่า “ที่ใดสูงกลายเป็นภูเขาที่ใดราบเพียงกลายเป็นที่ไรที่
 นาเป็นป่าในแผ่นดินชมพูทวีป อันเราอยู่นี้เกิดเป็นพระมหาโพธิ์ก่อน”
 บรรทัด 4 - 6

พรหมคนทรัสสี, พรหมคันธรส น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพรหมคันธรส แปลว่า สี กลิ่น
 และรส

- ในคำว่า "เมื่อน้ำแห้งแล้งในแผ่นดินมีพรมคนทรีส์ไอซารส อร่อยนักหนาดังอันจไม้ทกปายาไล" บรรทัดที่ 10-11
- ไม้ทกปายาไล** น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น "นิรุกทปายาส" ตามคัมภีร์สารัตถสังคะ คือ ข้าวปายาสที่ปราศจากน้ำ หรือ ข้าวปายาสแห้ง
- ในคำว่า "เมื่อน้ำแห้งแล้งในแผ่นดินมีพรมคนทรีส์ไอซารส อร่อยนักหนาดังอันจไม้ทกปายาไล" บรรทัดที่ 10-11
- ริทธาพิธิ, ฤทธาพิธิ** น. อิทธิวิธี, การแสดงฤทธิ์
- ในคำว่า "คนฝูงนั้นบมิเป็นผู้หญิง เป็นผู้ชายเป็นดังฝูงพรมทั้งหลายแล รัสมีรุ่งเรืองงามแลมีวิชาพิธิอาจไปโดยอากาศบหอนรู้กินอาหารสิ่งใดแล " บรรทัดที่ 13-15
- รสปลถพี, รสปลฐพี** น. รสแผ่นดิน
- ในคำว่า "ฝูงพรมทั้งหลายเห็นด้วยดั่งนั้นต่างคนต่างชิมรสปลถพี นั้นทุกคนต่างข้าวแลน้ำทุกวันเหตุดั่งนั้นดำริ 3 วัน เป็นอกุศลเกิดแก่เขาดังนั้น" บรรทัดที่ 17-18
- อกุศล** น. สิ่งที่ไม่ดี, บาป
- ในคำว่า "ฝูงพรมทั้งหลายเห็นด้วยดั่งนั้นต่างคนต่างชิมรสปลถพี นั้นทุกคนต่างข้าวแลน้ำทุกวันเหตุดั่งนั้นดำริ 3 วัน เป็นอกุศลเกิดแก่เขาดังนั้น" บรรทัดที่ 17-19
- มนุสสนุมิหน้า 287
- เทพบุตร** น. เทวดาผู้ชาย
- ในคำว่า "เมื่อนั้นฝูงคนทั้งหลายเห็นกันเรื่องดั่งนั้นแลยินดีถูกเนื้อพึงใจนักหนา จึงว่าดั่งนี้เทพบุตรตนนี้อาจบรรเทาอันมีดนั้นกล่าวได้ ฯ" บรรทัดที่ 8-9
- บรรเทา** ก. ทูลหาหรือทำให้ทุเลา, ผ่อนคลายหรือทำให้ผ่อนคลายนลง, เบาลง หรือทำให้เบาบางลง, สงบหรือทำให้สงบ, เช่น บรรเทาทุกข์ อากาศโรคบรรเทา, ประเทา ก็ใช้
- ในคำว่า "เมื่อนั้นฝูงคนทั้งหลายเห็นกันเรื่องดั่งนั้นแลยินดีถูกเนื้อ

- ฟังใจนักหนา จึงว่าดังนี้เทพบุตรตนนี้อาจบรรเทาอันมีดนั้นกล่าวได้ ฯ”
บรรทัดที่ 8-9
- พระสุริย, สุริยะ** น. พระอาทิตย์, ดวงตะวัน (โหร) ชื่อยาม 1 ใน 8 ยามในเวลากลางวัน
ในคำว่า “เมื่อนั้นฝูงคนทั้งหลายเห็นกันเรื่องดังนั้นแลยินดีถูกเนื้อ
ฟังใจนักหนา จึงว่าดังนี้เทพบุตรตนนี้อาจบรรเทาอันมีดนั้นกล่าวได้ ฯ”
ควรเรียกชื่อว่า **พระสุริยแล**” บรรทัดที่ 8-9

มนุสสภูมิหน้า 288

- จันทร์เทพบุตร** น. ชื่อเทพแห่งดวงจันทร์ คือ พระจันทร์เทพบุตร
ในคำว่า “ดุจรูใจเราแลเกิดเป็นควรเราเรียกชื่อว่าจักรเทพบุตร แล
ฯ” บรรทัดที่ 1
- อนันต์** ว. ไม่มีสิ้นสุด, มากล้น, เช่น อนันต์คุณ, คุณอนันต์
ในคำว่า “โดยอสงไขยหนึ่งเรียกชื่ออนันต์ได้อสงไขยกัลป์แล ฯ”
บรรทัดที่ 6-7
- ฤกษ์อุตตรภัทร์** น. อุตตรภัทรบท, ชื่อดาวฤกษ์ที่ 26 มี 2 ดวง, ดาวไม้เท้าก็เรียก
ในคำว่า “พอในเดือน 4 เพ็งบุรณมีวันอาทิตย์เสร็จในราศีเสวย
ฤกษ์อุตตรภัทร์” บรรทัดที่ 8-9
- กัณฐราศี, กัณษราศี** น. ราศีกันย์, กลุ่มดาวรูปคล้ายหญิงสาว, ราศี 1 ใน 12 ราศี ได้แก่ เมษ
ราศี พฤษราศี เมถุนราศี กรกฎราศี สิงหราศี กัณษราศี ตุลราศี
พฤศจิกายนราศี (พิจิกราศี) ธนูราศี มังกรราศี กุมภราศี มีนราศี
ในคำว่า “พระจันทร์แรกเสร็จใน กัณฐราศี เสวยฤกษ์อุตตรผลคุณ”
บรรทัดที่ 9-10
- ฤกษ์อุตตรผลคุณ, ฤกษ์อุตตรผลคุณิ** น. ชื่อฤกษ์ที่พระจันทร์เสวยในเดือน 4 ตรงกับเดือน
มีนาคม
ในคำว่า “พระจันทร์แรกเสร็จในกัณฐราศีเสวยฤกษ์อุตตรผลคุณ”
บรรทัดที่ 9-10

วินตถายีอสังเขยยกัลป น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น วิภูฏิกฺกุฎายีอสงไขยกัลป ซึ่งเป็นชื่ออสงไขย
 1 ใน อสงไขย 4 หมายถึงระยะเวลาที่โลกวิวัฒนาการ
 ถึงขั้นสมบูรณ์เต็มที่และคงอยู่ในสภาพนั้นจนกว่าจะพิเนาศ ซึ่งมี
 ระยะเวลา นานมากอย่างยิ่ง
 ในความว่า “ถึงว่าใหม่กัลปเล่าโสดเรียกชื่อว่า วินตถายีอสังเขย
กัลปแล” บรรทัดที่ 17-18

มนุสสภูมิหน้า 289

คิมหันตฤดู

น. ฤดูร้อน

ในความว่า “ในปีหนึ่งมีฤดู 3 อัน ๆ หนึ่งชื่อคิมหันตฤดู หนึ่งชื่อวัสสันตฤดู
 หนึ่งชื่อเหมันตฤดู” บรรทัดที่ 1-2

วัสสันตฤดู, วสันตฤดู

น. ฤดูฝน, หน้าฝน

ในความว่า “ในปีหนึ่งมีฤดู 3 อัน ๆ หนึ่งชื่อคิมหันตฤดู หนึ่งชื่อวัสสันตฤดู
 หนึ่งชื่อเหมันตฤดู” บรรทัดที่ 1-2

เหมันตฤดู

น. ฤดูหนาว ในคำว่าฤดูเหมันต์, เหมันตฤดู ก็ว่า

ในความว่า “ในปีหนึ่งมีฤดู 3 อัน ๆ หนึ่งชื่อคิมหันตฤดู หนึ่งชื่อวัสสันตฤดู
 หนึ่งชื่อเหมันตฤดู” บรรทัดที่ 1-2

สรทกาล

น. เทศกาลทำบุญในวันสิ้นเดือน 10

ในความว่า “แต่เมื่อเดือน 10 แรมค่ำ 1 ไปถึงเดือน 12 เพิ่งชื่อ
สรทกาล” บรรทัดที่ 13-14

ลีสสิรกาล

น. ฤดูน้ำค้างแข็ง, ระยะเวลาหน้าน้ำค้างมาก

ในความว่า “แต่เดือนยี่แรมค่ำ 1 ถึงเดือน 4 เพิ่งชื่อลีสสิรกาล เมื่อตั้งนั้น
 น้ำกระทำโทษแล” บรรทัดที่ 16-18

พระชนกาล, พระพรรษากาล น. ฤดูฝน

ในความว่า “ในกาล 6 อันนี้อันที่พระชนกาลนั้นหากเป็นก่อนแลเป็น
 ก่อนทั้งหลายฝูงคนอันเกิดในแผ่นดินนี้” บรรทัดที่ 18-19

โอชารสปลถพี, โอชารสปรฐพี

น. แผ่นดินที่มีรสอร่อย, แผ่นดินมีรสดี

ในความว่า “ในกาล 6 อันนี้อันที่พระชนกาลนั้นหากเป็นก่อนแลเป็น

ก่อน ทั้งหลายฝูงคนอันเกิดในแผ่นดินนี้กินโอชารสปรกติด้วยฤดูฝูงนี้แล" บรรทัดที่ 18-19

มนุสสฎุมิหน้า 290

ภัทธาลดา, ภทาลดา น. สันนิษฐานตามพระไตรปิฎก เล่มที่ 11 ตอนว่าด้วยอัคคิณสูตรว่า คือ ปทาลดา แปลว่าเครือดินหรือเชือกเขา

ในควมว่า "อันว่าโอชารสปรกติอันคนทั้งหลายกินนั้นก็จมลงไปใต้ดินจึงพูนขึ้นในกิลปดิน ดังดวงเห็ดอันตุนั้นก็จมลงหายในแผ่นดิน แล ฯ จึงพูนเกิดเข้าหนึ่งชื่อภัทธาลดาประดุจดั่งผักบุง" บรรทัดที่ 2-4

ชาติสาลี น. สันนิษฐานว่าน่าจะจะได้แก่ สัญชาติสาลี หรือสัญชาติสาลี คือ ชั่วที่เกิดเองและออกทรงเป็นข้าวสาร

ในควมว่า "จึงพูนเกิดเป็นข้าวอันชื่อชาติสาลี อันหาแปลบแลร่าบมิได้แลมิหักตำหากาตัวเอง" บรรทัดที่ 7-9

สุทธาโภชน, สุทธาโภชนน. ของกินอันเป็นทิพย์

ในควมว่า "ตั้งฝูงเหวดาทั้งหลายอันเสวยข้าวทิพย์ชื่อสุทธาโภชนนั้น" บรรทัดที่ 18-19

มนุสสฎุมิหน้า 291

เตโชธาตุ น. ธาตุไฟ คือ ธาตุที่มีลักษณะร้อน, ในร่างกายได้แก่ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย และไฟที่เผาอาหารให้ย่อย

ในควมว่า "ครั้นว่ากินอาหารนั้นไปถ้วนเอ็นอันได้ 7 พันแล้ว ไปต้องเตโชธาตุ" บรรทัดที่ 1

ราค, ราคะ น. ความกำหนัดยินดีในกามารมณ์, ความใคร่ในกามคุณ

ในควมว่า "เมื่อกาลได้กินข้าวนั้น อันว่ากำหนดแก่ราคคตฺติโลกย์ คติธรรม แก่ฝูงหญิงชายแลคนทั้งหลายก็มีแต่นั้นแล" บรรทัดที่ 4-6

คตฺติโลกย์, คตฺติโลก

น. เรื่องทางโลก

ในควมว่า "เมื่อกาลได้กินข้าวนั้น อันว่ากำหนดแก่ราคคตฺติโลกย์ คติธรรมแก่ฝูงหญิงชายแลคนทั้งหลายก็มีแต่นั้นแล" บรรทัดที่ 4-6

คติธรรม	น. เรื่องทางธรรม
	<p>ในความว่า "เมื่อกาลได้กินข้าวนั้น อันว่ากำหนดแก่ราคะศิวโลกย์ <u>คติธรรม</u> แก่ฝูงหญิงชายแลคนทั้งหลายก็มีแต่นั้นแล" บรรทัดที่ 4-6</p>
บังควร	<p>ว. ควรอย่างยิ่ง, เหมาะอย่างยิ่ง, (มักใช้ในความปฏิเสธ) เช่น ไม่บังควรหาเป็นการบังควรไม่</p>
	<p>ในความว่า "ผู้ใดโลกแต่ดำกฤษณาแต่พอบังควรได้ก็เป็นบุรุษภาวอยู่แล" บรรทัดที่ 6-7</p>
ปฏิบัติ	<p>ก. เนื่องกัน, ผูกพัน, รักใคร่</p> <p>ในความว่า "ครั้นว่าเกิดมีฝูงชายแล้วดั่งนั้น ครั้งเขาเห็นกันก็มีปฏิบัติแก่กัน" บรรทัดที่ 8-10</p>
ปรึกษา	<p>ก. หารือ, ขอความเห็นแนะนำ, พิจารณาหารือกัน, พิจารณาอภิปรายกัน</p> <p>ในความว่า "จึงคนทั้งหลายเห็นหลากมหัศจรรย์ดั่งนั้นแล้วเขาจึง <u>ชุมนุมปรึกษา</u>เจรจาฉันนี้" บรรทัดที่ 18-19</p>
สุขสำราญ	<p style="text-align: center;">มนุสสฎมิหน้า 292</p> <p>ก. สุขสบาย</p> <p>ในความว่า "เราจะไปแห่งใดก็ไปโดยอากาศ อนึ่งเราได้มีที่นอนที่อยู่ก็เป็น<u>สุขสำราญ</u>" บรรทัดที่ 1-2</p>
ข้าวสัตตชาติสาลี	<p>น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ สัตตชาติสาลี หรือสัตตชาติสาลี คือข้าวที่เกิดเองและออกรวงเป็นข้าวสาร</p> <p>ในความว่า "อันว่าเขือกเขาก็ทราลตานนั้นก็หายไปสิ้นจึงกลายเป็น <u>ข้าวสัตตชาติสาลี</u>อันมิได้ปลูกหากเป็นข้าวสารมาเองเป็นอาหารเรา ๗ ได้กินเป็นอาหาร" บรรทัดที่ 12-14</p> <p style="text-align: center;">มนุสสฎมิหน้า 293</p>
อภิเษก	<p>ก. แต่งตั้งโดยการทำพิธีรดน้ำ เช่น พิธีขึ้นเสวยราชย์ของพระเจ้าแผ่นดิน</p> <p>ในความว่า "เขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์เจ้าให้เป็นพระยาด้วยชื่อ 3 ชื่อ ๗ หนึ่งในมหาสมมติราช อนึ่งชื่อขัตติย อนึ่งชื่อราชา" บรรทัดที่ 13-14</p>

มหาสมมตติราช	<p>น. ค่ายกย่องพระโพธิสัตว์ผู้ที่มีมหาชนขอให้ทำหน้าที่ตัดสินคดีความของมนุษย์ในยุคปฐมกัลป์, มหาสมมตติราชก็ว่า, หมายความว่าผู้ที่คนทั้งหลายตั้งให้เป็นใหญ่</p> <p>ในควมว่า "เขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์เจ้าให้เป็นพระยาด้วยชื่อ 3 ชื่อ ๆ หนึ่งมหาสมมตติราช หนึ่งชื่อชัตติย หนึ่งชื่อราชา" บรรทัดที่ 13-14</p>
ชัตติย	<p>น. พระเจ้าแผ่นดิน</p> <p>ในควมว่า "เขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์เจ้าให้เป็นพระยาด้วยชื่อ 3 ชื่อ ๆ หนึ่งมหาสมมตติราช หนึ่งชื่อชัตติย หนึ่งชื่อราชา" บรรทัดที่ 13-14</p>
ราชา	<p>น. พระเจ้าแผ่นดิน พญา(ใช้กับสัตว์) ถ้าคำเดียวมักใช้คำว่าราชา</p> <p>ในควมว่า "เขาจึงอภิเษกพระโพธิสัตว์เจ้าให้เป็นพระยาด้วยชื่อ 3 ชื่อ ๆ หนึ่งมหาสมมตติราช หนึ่งชื่อชัตติย หนึ่งชื่อราชา" บรรทัดที่ 13-14</p>
<p>มनुสสฎมิหน้า 294</p>	
ใจตรง	<p>น. ใจชื่อตรงไม่คดโกง</p> <p>ในควมว่า "แลรู้ว่าคนทั้งหลายแลใจงาม ใจดีกว่าทั้งหลาย ใจชื่อ <u>ใจตรง</u> ใจบุญ ยิ่งกว่าคนทั้งหลาย" บรรทัดที่ 1-3</p>
ใจบุญ	<p>น. ใจฝึกใฝ่ในการบุญ</p> <p>ในควมว่า "แลรู้ว่าคนทั้งหลายแลใจงาม ใจดีกว่าทั้งหลาย ใจชื่อ <u>ใจตรง</u> <u>ใจบุญ</u> ยิ่งกว่าคนทั้งหลาย" บรรทัดที่ 1-3</p>
สันดาน	<p>น. อุปนิสัยที่มีมาแต่กำเนิด</p> <p>ในควมว่า "พึงสอนเรียกชื่อชัตติยนั้นก็สืบสันดานมาต่อเท่าบัดนี้แล" บรรทัดที่ 4-5</p>
อนิจจังสงสารการ	<p>ว. การเวียนว้ายตายเกิดที่ไม่แน่นอน</p> <p>ในควมว่า "คนกลางจำพวกเห็นอนิจจังสงสารการนั้นยิ่งเป็นอกุศลยิ่งสังเวชแก่ใจ" บรรทัดที่ 5-6</p>
ปริกษาหาร, ภัคษาหาร	<p>น. อาหารที่กินประจำ</p> <p>ในควมว่า "แล้วจำศีลภาวนาแลยอมไป<u>ปริกษาหารการ</u> บิณฑบาตเลี้ยงตนแล้วตัดความโลภเสีย" บรรทัดที่ 7-8</p>

การบิณฑบาต	ก. กิริยาที่พระภิกษุสามเณรรับของที่เขานำมาใส่บาตร ในความว่า "แล้วจำศีลภาวนาแลยอมไปปรักษาหาร <u>การบิณฑบาต</u> เลี้ยงตนแล้วตัดความโลภเสีย" บรรทัดที่ 7-8
สังัด	ก. เจียบสงบ เช่น คลื่นสังัด ลมสังัด ว. เจียบเซียบ, สงบเจียบเพราะ ปราศจากเสียงรบกวน, เช่น ดึกสังัด
บุชชาย์ญ	ในความว่า "จึงออกไปหาเป็นกฎแลศาลาที่ <u>สังัด</u> " บรรทัดที่ 6-7 ก. การเช่นสรวงด้วยวิธีฆ่าคนหรือสัตว์เป็นเครื่องบูชา ในความว่า "คนหมู่กระทำ <u>บุชชาย์ญ</u> พอพรหมณ์ทั้งหลายมาต่อ เท่ากาลบัดนี้แล" บรรทัดที่ 8-9
ความสามารถ	น. ความมีคุณสมบัติเหมาะแก่การจัดการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในความว่า "คนกลางหมู่กระทำสิ่งโดยยอมทำด้วย <u>ความสามารถ</u> " บรรทัดที่ 13
อาทิกัลป, อาทิกัลป์	น. กัปตัน, กัปแรก, ในที่นี้น่าจะหมายถึงต้นกัป ในความว่า "คนทั้งหลายอันเกิดแต่ <u>อาทิกัลป</u> นั้นอายุเขายืนได้ อสงไขย 1 แล" บรรทัดที่ 16-17
มนุสสมุขินหน้า 295	
โทส, โทสะ	น. ความโกรธ, ความฉุนเฉียว ในความว่า "เพราะว่าฝูงคนทั้งหลายอันมากภายหลังแรงกระทำ ความโลก <u>โทส</u> โมหมากกว่าเก่าแลจึงอายุเขาทั้งหลายเร่งน้อยลงมา" บรรทัดที่ 1
โมห, โมหะ	น. ความหลง, ความเขลา, ความโง่, ที่ใช้ว่า โมห์ หรือเมาะห์ก็มี ในความว่า "เพราะว่าฝูงคนทั้งหลายอันมากภายหลังแรงกระทำ ความโลก <u>โทสโม</u> หมากกว่าเก่าแลจึงอายุเขาทั้งหลายเร่งน้อยลงมา" บรรทัดที่ 1
ฤกษ์นักษัตร, ฤกษ์นักษัตร	น. ดาวฤกษ์ มี 27 หมู่ ในความว่า "แล <u>ฤกษ์นักษัตร</u> ทั้งหลายอันดี" บรรทัดที่ 4-5
รักษาพยาบาล	ก. ดูแล ในความว่า "ฝูงเทพดาทั้งหลายก็ <u>รักษาพยาบาล</u> ทั้งพระอาทิตย์ แลพระจันทร์ นพเคราะห์แลนักษัตรทั้งหลาย" บรรทัดที่ 10-11

มหานครนิพพาน น. นิพพาน, ตามคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานและฝ่ายเถรวาท ในบางประเทศ เชื่อว่าเป็นเมืองเมืองหนึ่งซึ่งเป็นที่อยู่ของผู้หมดกิเลสที่นิพพานแล้ว
ในคำว่า "ให้พันพลันถึงสมบัติ คือ มหานครนิพพาน" บรรทัดที่ 20

มนุสสภูมิหน้า 296

ไตรโลกย์, ไตรโลก น. โลกทั้ง 3 ทางวรรณคดีหมายถึง สวรรค์ มนุษยโลก บาตาล, ทางศาสนาหมายถึงภพทั้ง 3 คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ, หรือ อื่นๆหนึ่งหมายถึง มนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก, ตรีโลก ก็ว่า
ในคำว่า "ลางที่ดียิ่งกว่าสมบัติทั้งหลายอันมีในไตรโลกย์นี้แล ฯ"
บรรทัดที่ 1-2

ทศกัณฑ์ น. ตอนที่ 10
ในคำว่า "กล่าวถึงโอกาสมหากัลปบุญญาตาอันเป็นทศกัณฑ์
โดยสังเขปเท่านั้นแล ฯ" บรรทัดที่ 2-3

สุขเกษม น. ความสุขสบาย, ความปลอดภัย, มักใช้เข้าคู่กับคำอื่น เช่น สุขเกษมเกษมศานต์
ในคำว่า "อันว่านิพพานสมบัตินี้สนุกนี้สุขเกษมนักหนาหาที่จะปานมิได้เลย" บรรทัดที่ 3-4

จักรรัตนวร น. จักรรัตนวระ, จักรแก้วอันประเสริฐ
ในคำว่า "ดูเขาตินอุลันนั้นมาเปรียบด้วยเขาพระสุเมรุจักรรัตนวร
อันประเสริฐแห่งนิพพานนั้นมิดก้นเลย" บรรทัดที่ 7-9

อาพาธพยาธิ ก. เจ็บป่วย, เจ็บไข้ได้ป่วย
ในคำว่า "สมบัติในนิพพานนั้นสุขจะพันประมาณแล้วหาอันจะเปรียบมิได้ บมิรู้เป็นอาพาธพยาธิ" บรรทัดที่ 9-10

เผด็จ ก. ตัด, ขจัด, ขาด
ในคำว่า "ฝูงอันเผด็จกิเลสทั้งพันทั้งร้อยสิ้นแลได้นิพพาน มีสองจำพวก ๆ หนึ่งชื่ออุปาทิเสสนิพพานธาตุแลฯ จำพวกหนึ่งชื่อ อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ" บรรทัดที่ 13-15

อุปาภิเสสนิพพานธาตุ น. **สอุปาภิเสสนิพพานธาตุ**, นิพพานธาตุประเภทที่ยังมีชั้น 5 เหลืออยู่, การดับกิเลสแต่ชั้น 5 ยังเหลืออยู่, การดับกิเลสได้แล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่

ในคำว่า "ฝูงอันเผด็จกิเลสทั้งพันทั้งร้อยสิ้นแลได้นิพพาน มีสองจำพวก ๆ หนึ่งชื่ออุปาภิเสสนิพพานธาตุและ จำพวกหนึ่งชื่อ อนปาภิเสสนิพพานธาตุ" บรรทัดที่ 13-15

อนปาภิเสสนิพพานธาตุ, **อนุปาภิเสสนิพพานธาตุ** น. นิพพานธาตุประเภทที่ไม่มีชั้น 5 เหลืออยู่, การดับชั้น 5 โดยไม่มีเกิดขึ้นอีก, การดับชั้นของพระอรหันต์

ในคำว่า "ฝูงอันเผด็จกิเลสทั้งพันทั้งร้อยสิ้นแลได้นิพพาน มีสองจำพวก ๆ หนึ่งชื่ออุปาภิเสสนิพพานธาตุและ จำพวกหนึ่งชื่อ อนปาภิเสสนิพพานธาตุ" บรรทัดที่ 13-15

กิเลสนิพพาน

น. การดับกิเลสแต่ชั้น 5 ยังเหลืออยู่, **สอุปาภิเสสนิพพานธาตุ**

ในคำว่า "เมื่อพระพุทธเจ้าเรานิพพาน 3 อัน หนึ่งชื่อ

กิเลสนิพพาน หนึ่งชื่อ สกลนิพพาน หนึ่งชื่อ ธาตุ" บรรทัดที่ 17-19

สกลนิพพาน, **สกนธนิพพาน** น. **ชั้นนิพพาน**, การดับชั้นของพระอรหันต์, **อนุปาภิเสสนิพพานธาตุ**

ในคำว่า "เมื่อพระพุทธเจ้าเรานิพพาน 3 อัน หนึ่งชื่อ กิเลสนิพพาน หนึ่งชื่อ สกลนิพพาน หนึ่งชื่อ ธาตุนิพพาน" บรรทัดที่ 17-19

ธาตุนิพพาน

น. การดับธาตุ, การที่พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ามาประชุมกันเป็นองค์พระพุทธเจ้าแล้วดับสิ้นไม่มีเหลืออยู่ในโลกนี้

ในคำว่า "เมื่อพระพุทธเจ้าเรานิพพาน 3 อัน หนึ่งชื่อ กิเลสนิพพาน หนึ่งชื่อ สกลนิพพาน หนึ่งชื่อ ธาตุนิพพาน" บรรทัดที่ 17-19

นิพพิณฺณุตตญาณ, **นิพพิทาญาณ** น. **ญาณอันค้ำนึ่งเห็นเบญจชั้นด้วยความเมื่อน่าย**

ในคำว่า "เมื่อพระพุทธเจ้าเราได้ตรัสแก่นิพพิณฺณุตตญาณ

ได้ต้นพระรัตนมหาโพธิ์นั้น" บรรทัดที่ 19-20

ต้นพระรัตนมหาโพธิ์

น. ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้, สถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้

ในคำว่า "เมื่อพระพุทธเจ้าเราได้ตรัสแก่นิพพิณฺณุตตญาณ

ได้ต้นพระรัตนมหาโพธิ์นั้น" บรรทัดที่ 19-20

ปีวอก น. ชื่อปีที่ 9 ของรอบปีนักษัตร มีลิงเป็นเครื่องหมาย
 ในความว่า “ในปีวอก เดือน 6 เพ็งบูรณมีวันพุธยามจะใกล้รุ่งขึ้น
 วันพฤหัสบดีวันไทยลาวว่าวันเต้ายี่ในอนุราชฤกษ์” บรรทัดที่ 20-1

มนุสสฎมิหน้า 297

วันพุธ น. วันที่ 4 ของสัปดาห์
 ในความว่า “ในปีวอก เดือน 6 เพ็งบูรณมีวันพุธยามจะใกล้รุ่งขึ้น
 วันพฤหัสบดีวันไทยลาวว่าวันเต้ายี่ในอนุราชฤกษ์ ฯ” บรรทัดที่ 1-2

วันพฤหัสบดี น. วันที่ 5 ของสัปดาห์
 ในความว่า “ในปีวอก เดือน 6 เพ็งบูรณมีวันพุธยามจะใกล้รุ่งขึ้น
 วันพฤหัสบดีวันไทยลาวว่าวันเต้ายี่ในอนุราชฤกษ์ ฯ” บรรทัดที่ 1-2

อนุราชฤกษ์ น. ชื่อดาวฤกษ์หมู่ 1 ใน 27 หมู่
 ในความว่า “ในปีวอก เดือน 6 เพ็งบูรณมีวันพุธยามจะใกล้รุ่งขึ้น
 วันพฤหัสบดีวันไทยลาวว่าวันเต้ายี่ในอนุราชฤกษ์ ฯ” บรรทัดที่ 1-2

มิกราชาสี, มินราชาสี น. มินราชาสี, ราสีมิน, กลุ่มดาวรูปคล้ายปลา, ราสี 1 ใน 12 ราสี
 ในความว่า “เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสวันนั้นพระจันทร์เสริจในมิกราชาสี”
 บรรทัดที่ 2-3

ฤกษ์ไพศาช น. ชื่อดาวฤกษ์ที่ 16 ของดาวฤกษ์ 27 หมู่, เดือน 6
 ในความว่า “เสวยฤกษ์ไพศาชในกลางคืนวันพุธนั้น” บรรทัดที่ 3-4

พฤษภาราณี, พฤษภาราตี น. ชื่อกลุ่มดาวรูปวัว เรียกว่า ราสีพฤษภ เป็นราสีที่ 1 ในจักรราศี
 ในความว่า “แลพระอาทิตย์เสริจด้วยราสีเดียวในพฤษภาราณี พระศุกร์
 เสริจในเมถุนราณี พระเสาร์เสริจในกรกฎาราณี” บรรทัดที่ 4-6

เมถุนราณี, เมถุนราตี น. ชื่อกลุ่มดาวรูปคนคู่ เรียกว่า ราสีเมถุนเป็นราสีที่ 2 ในจักรราศี
 ในความว่า “แลพระอาทิตย์เสริจด้วยราสีเดียวในพฤษภาราณี พระศุกร์
 เสริจในเมถุนราณี พระเสาร์เสริจในกรกฎาราณี” บรรทัดที่ 4-6

กรกฎาราณี, กรกฎาราตี น. ชื่อกลุ่มดาวรูปปู เรียกว่า ราสีกรกฎ เป็นราสีที่ 3 ในจักรราศี
 ในความว่า “แลพระอาทิตย์เสริจด้วยราสีเดียวในพฤษภาราณี พระศุกร์
 เสริจในเมถุนราณี พระเสาร์เสริจในกรกฎาราณี” บรรทัดที่ 4-6

พฤศจิกายน, พฤศจิกายน น. ชื่อกลุ่มดาวรูปแมงป่อง เรียกว่า ราศีพฤศจิกายน เป็นราศีที่ 7 ในจักรราศี, ราศีพิจิกก็ว่า

ในคำว่า "พระอาทิตย์เสร็จในฤกษ์ราศี พระพฤหัสบดีแล พระจันทร์เสด็จในพฤศจิกายน" บรรทัดที่ 10

มังกรราศี, มังกรราศี น. ชื่อกลุ่มดาวรูปแพะ เรียกว่าราศีมังกรเป็นราศีที่ 10 ในจักรราศี

ในคำว่า "พระเสาร์เสร็จในมังกรราศีออกก่อนพระอาทิตย์ฯ" บรรทัดที่ 10-11

พระธาตุ น. กระดูกของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ โดยทั่ว ๆ ไป เรียกรวม ๆ ว่า พระธาตุ

ในคำว่า "เมื่อพระธาตุทั้งหลายทั้งมวลจะมามูลกันไม่ได้ต้นพระมหาโพธิ์แลจะเกิดเป็นองค์พระพุทธเจ้าคืนแล" บรรทัดที่ 12-13

เทพามนุษย์ น. เทวดาและมนุษย์

ในคำว่า "จะตรัสเทศนาธรรมโปรดเทพามนุษย์ทั้งหลายแล้ว" บรรทัดที่ 14-15

ปีชวด น. ชื่อปีที่ 1 ของรอบปีนักษัตร มีหนูเป็นเครื่องหมาย

ในคำว่า "พระเจ้าจึงเสด็จเข้านิพพานนั้นในปีชวด เดือน 6 เพ็งบูรณได้ฤกษ์ไพศาย" บรรทัดที่ 15-16

มนุสสภูมิหน้า 298

สุญญนิพพาน, สุญญตนิพพาน น. ชื่อเรียกนิพพานประเภทที่ดับกิเลสได้ด้วยเห็นว่านามรูปเป็นของว่างเปล่า ไม่มีตัวตน, สุญญตวิโมกข์ก็เรียก

ในคำว่า "อนึ่งชื่อสุญญนิพพาน อนึ่งชื่อ มิตรนิพพาน อนึ่งชื่ออุปปนิปาตนิพพาน" บรรทัดที่ 1-2

มิตรนิพพาน น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ อนิมิตตนิพพาน, ชื่อเรียกนิพพานประเภทที่ดับกิเลสได้ด้วยเห็นว่านามรูปเป็นของไม่เที่ยง, อนิมิตตวิโมกข์ก็เรียก

ในคำว่า "อนึ่งชื่อสุญญนิพพาน อนึ่งชื่อ มิตรนิพพาน อนึ่งชื่ออุปปนิปาตนิพพาน" บรรทัดที่ 1-2

- อุปนิปาตนิพพาน, อุปนิปาตนิพพาน น. ฌานอันตามเห็นความเกิดและความดับของเบญจขันธ์
 ในความว่า "อนึ่งชื่อสุญญนิพพาน อนึ่งชื่อ มิตรนิพพาน อนึ่งชื่ออุปนิปาตนิพพาน" บรรทัดที่ 1-2
- โสดาปัตติมรรค น. ชื่อเรียกการบรรลุอริยมรรคขั้นต้นของพระพุทธศาสนา, หมายถึงมรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังขณได้ 3 ข้อใน 10 ข้อคือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวตน) วิจิกิจฉา (ความสงสัย) และสีลัพพตปรามาส (ความยึดมั่นในศีลพวด)
 ในความว่า "ทางหนอันจะไปสู่นิพพานนั้นมี 8 อันฯ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล" บรรทัดที่ 3-5
- โสดาปัตติผล น. ชื่อเรียกการบรรลุอริยมรรคขั้นต้นของพระพุทธศาสนา เกิดต่อจากโสดาปัตติมรรค, หมายถึงผลอันพระโสดาบันพึงเสวย, ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่นิพพาน
 ในความว่า "ทางหนอันจะไปสู่นิพพานนั้นมี 8 อันฯ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล" บรรทัดที่ 3-5
- สกิทาคามิมรรค น. ชื่อเรียกการบรรลุธรรมขั้นที่ 2 ของพระพุทธศาสนา, เกิดก่อนสกิทาคามีผล, หมายถึงมรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกิทาคามี เป็นเหตุละสังขณได้ 3 ข้อต้น กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง เกิดต่อจากโสดาปัตติผล
 ในความว่า "ทางหนอันจะไปสู่นิพพานนั้นมี 8 อันฯ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล" บรรทัดที่ 3-5
- สกิทาคามีผล น. ชื่อเรียกการบรรลุธรรมขั้นที่ 2 ของพระพุทธศาสนา เกิดต่อจากสกิทาคามิมรรค, หมายถึงผลอันพระสกิทาคามีพึงเสวย
 ในความว่า "ทางหนอันจะไปสู่นิพพานนั้นมี 8 อันฯ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล" บรรทัดที่ 3-5

- อนาคามีมรรค** น. ชื่อเรียกการบรรลุอริยมรรคขั้นที่ 3 ของพระพุทธศาสนาเกิดต่อจาก สกิทาคามีผล หมายถึง มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็น เหตุละสังโยชน์เบื้องต่ำและสังโยชน์เบื้องสูง 5 ได้อีก 2 อย่าง คือ กามราคะ (ความยินดีในกาม) ปฏิฆะ (ความขุ่นเคืองใจ) ในความว่า “ทางหนอันจะไปสู่นิพพานนั้นมี 8 อันฯ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรรหัตตมรรค อรรหัตตผล” บรรทัดที่ 3-5
- อนาคามีผล** น. ชื่อการบรรลุอริยมรรคขั้นที่ 3 ของพระพุทธศาสนาเกิดต่อจาก อนาคามีมรรค, ผลของการบรรลุธรรมขั้นนี้ทำให้ไม่กลับมาเกิดเป็น มนุษย์อีกแต่จะไปเกิดอยู่ในชั้นสุทธาวาส ในความว่า “ทางหนอันจะไปสู่นิพพานนั้นมี 8 อันฯ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรรหัตตมรรค อรรหัตตผล” บรรทัดที่ 3-5
- อรรหัตตมรรค** น. ชื่อเรียกการบรรลุอริยมรรคขั้นสุดท้ายของพระพุทธศาสนา เกิดก่อนอรรหัตตผล, หมายถึงมรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องสูง 5 คือ รูปราคะ (ความอยากเกิดใน รูปภาพ) อรูปราคะ (ความอยากเกิดในอรูปภาพ) มานะ (ความถือตัว) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) ได้หมด จึงเป็นอันดีว่าละสังโยชน์ได้ครบทั้ง 10 ข้อ เกิดต่อจาก อนาคามีผล ในความว่า “ทางหนอันจะไปสู่นิพพานนั้นมี 8 อันฯ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรรหัตตมรรค อรรหัตตผล” บรรทัดที่ 3-5
- อรรหัตตผล** น. ชื่อเรียกการบรรลุอริยมรรคขั้นสุดท้ายของพระพุทธศาสนาเกิดต่อจาก อรรหัตตมรรค, หมายถึงผลอันพระอรหันต์พึงเสวย ในความว่า “ทางหนอันจะไปสู่นิพพานนั้นมี 8 อันฯ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรรหัตตมรรค อรรหัตตผล” บรรทัดที่ 3-5

- นํ้าบาด ก. ทำให้เสื่อมคลาย เช่น นํ้าบาดทุกข์, ทำให้ทุเลาลง เช่น นํ้าบาดโรค
ในความว่า "ผู้ใดนํ้าบาดกิเลส 300 ในนํ้าจําพวก 1 จึงจักได้ไสดาปัตติมรรค"
บรรทัดที่ 5-6
- รูปกิเลส น. กิเลสในรูป 18 อย่าง
ในความว่า "จึงจักได้ไสดาปัตติมรรคไสดาปัตติผล คือรูปกิเลส
18 รูปกิเลส 53 อากาศกิเลส 3 ผสมได้ 75" บรรทัดที่ 6-8
- อรูปกิเลส น. กิเลสในอรูป 53 อย่าง
ในความว่า "จึงจักได้ไสดาปัตติมรรคไสดาปัตติผล คือรูปกิเลส 18
อรูปกิเลส 53 อากาศกิเลส 3 ผสมได้ 75" บรรทัดที่ 6-8
- อากาศกิเลส น. อากาศกิเลส, กิเลสที่เกี่ยวกับอากาศของรูป 4 อากาศ คือ ช่องว่าง
(ปริจเจท) การเกิด (ชาติ) ความเสื่อมโทรม (ชรา) และความแตก
สลาย (อนิจจตา)
ในความว่า "จึงจักได้ไสดาปัตติมรรคไสดาปัตติผล คือรูปกิเลส 18
อรูปกิเลส 53 อากาศกิเลส 3 ผสมได้ 75" บรรทัดที่ 6-8
- ติกกิเลส น. กิเลสสามหมวด
ในความว่า "อนึ่งชื่อติกกิเลส อนึ่งชื่อ พานิริกกิเลส เป็น 150 จําพวก
ในนํ้าแล อนึ่งมีสอง อนึ่งชื่ออัสสกายทัญญูกิเลส อนึ่งชื่อวิจิจจจากิเลส
เป็น 300" บรรทัดที่ 8-10
- พานิริกกิเลส น. พานิริกกิเลส, กิเลสภายนอก
ในความว่า "อนึ่งชื่อติกกิเลส อนึ่งชื่อ พานิริกกิเลส เป็น 150 จําพวก
ในนํ้าแล อนึ่งมีสอง อนึ่งชื่ออัสสกายทัญญูกิเลส อนึ่งชื่อวิจิจจจากิเลส
เป็น 300" บรรทัดที่ 8-10
- อัสสกายทัญญูกิเลส, สักกายทัญญูกิเลส น. กิเลสคือการเห็นว่าชั้น 5 เป็นตัวตน
ในความว่า "อนึ่งชื่อติกกิเลส อนึ่งชื่อ พานิริกกิเลส เป็น 150 จําพวก
ในนํ้าแล อนึ่งมีสอง อนึ่งชื่ออัสสกายทัญญูกิเลส อนึ่งชื่อวิจิจจจากิเลส
เป็น 300" บรรทัดที่ 8-10

วิจิตรจักษุภิเลส	<p>น. กิเลส คือความสงสัย</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อตักกิเลส อนึ่งชื่อ พาหิรภิเลส เป็น 150 จำพวก ในนี้แล อนึ่งมีสอง อนึ่งชื่ออัสสกายทัญญูภิเลส อนึ่งชื่อวิจิตรจักษุภิเลส เป็น 300" บรรทัดที่ 8-10</p>
ราคภิเลส	<p>น. กิเลสคือราคะ, กิเลสคือความใคร่.</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อราคภิเลส โมหภิเลสได้ 450 สกิทาคามีบَابัดแล" บรรทัดที่ 14-15</p>
โมหภิเลส	<p>น. กิเลสคือโมหะ, กิเลสคือ ความหลง</p> <p>ในคำว่า "อนึ่งชื่อราคภิเลส โมหภิเลสได้ 450 สกิทาคามีบَابัดแล" บรรทัดที่ 14 -15</p>
พยาบาทภิเลส	<p>น. กิเลสคือ การผูกใจเจ็บและอยากแก้แค้น</p> <p>ในคำว่า "แลโมโหออกเอาข้ามกิเลสและพยาบาทภิเลสเข้าแทนผสมได้ 75 จำพวก" บรรทัดที่ 17-18</p>
มนุสสภูมิน้ำ 299	
รูปราคภิเลส	<p>น. กิเลสคือความอยากเกิดในรูปภพ</p> <p>ในคำว่า "คือกิเลสอันได้ 150 นั้นแล อันมีแล 5 แล 5 จำพวก อนึ่งชื่อรูปราคภิเลส แลจำพวก 1 ชื่อ อรูปราคภิเลส จำพวก 1 มานภิเลส จำพวก 1 ชื่ออุทัจจภิเลส จำพวก 1 ชื่อ อวิชชาภิเลส ผสมได้ 850" บรรทัดที่ 2-5</p>
อรูปราคภิเลส	<p>น. กิเลสคือ ความอยากเกิดในอรูปภพ</p> <p>ในคำว่า "คือกิเลสอันได้ 150 นั้นแล อันมีแล 5 แล 5 จำพวก อนึ่งชื่ออรูปราคภิเลส แลจำพวก 1 ชื่อ อรูปราคภิเลส จำพวก 1 มานภิเลส จำพวก 1 ชื่ออุทัจจภิเลส จำพวก 1 ชื่อ อวิชชาภิเลส ผสมได้ 850" บรรทัดที่ 2-5</p>
มานภิเลส	<p>น. กิเลสคือ มานะ, กิเลสคือ ความถือตัว</p> <p>ในคำว่า "คือกิเลสอันได้ 150 นั้นแล อันมีแล 5 แล 5 จำพวก</p>

อนึ่งชื่อรูปภาคกิเลส แลจำพวก 1 ชื่อ รูปภาคกิเลส จำพวก 1
มานกิเลส จำพวก 1 ชื่ออุทัจจกิเลส จำพวก 1 ชื่อ อวิชชากิเลสผสม
 ได้ 850" บรรทัดที่ 2-5

อุทัจจกิเลส, อุทัจจกิเลส น. กิเลสคือ อุทัจจะ, กิเลสคือ ความฟุ้งซ่าน

ในควมว่า "คือกิเลสอันได้ 150 นั้นแล อันมีแล 5 แล 5 จำพวก อนึ่ง
 ชื่อรูปภาคกิเลส แลจำพวก 1 ชื่อ รูปภาคกิเลส จำพวก 1
 มานกิเลส พวก 1 ชื่ออุทัจจกิเลส จำพวก 1 ชื่อ อวิชชากิเลสผสมได้
 850" บรรทัดที่ 2-5

อวิชชากิเลส น. กิเลสคือ อวิชชา, กิเลสคือความไม่รู้แจ้ง

ในควมว่า "คือกิเลสอันได้ 150 นั้นแล อันมีแล 5 แล 5 จำพวก อนึ่ง
 ชื่อรูปภาคกิเลส แลจำพวก 1 ชื่อ รูปภาคกิเลส จำพวก 1
 มานกิเลส จำพวก 1 ชื่ออุทัจจกิเลส จำพวก 1 ชื่อ อวิชชากิเลสผสม
 ได้ 850" บรรทัดที่ 2-5

ภavanaโลกุตตรฌาน น. การบำเพ็ญภavanaเพื่อบรรลุโลกุตตรฌาน

ในควมว่า "เมื่อผู้งจักภavanaโลกุตตรฌาน อันเป็นต้นแก่นิพพาน
 จักเลงดูในภพจักรนี้แลจะดูในนิพพานเป็นที่เสด็จโสดจะดูในอดีต
 อนาคตปัจจุบันคือการอันพ้นไปแล้ว" บรรทัดที่ 8-10

ภพจักร น. ภพจักร, วงล้อแห่งภพ, หมายถึงการเวียนว่ายตายเกิดในภพ
 ต่าง ๆ

ในควมว่า "เมื่อผู้งจักภavanaโลกุตตรฌาน อันเป็นต้นแก่นิพพานจักเลง
 ดูในภพจักรนี้แลจะดูในนิพพานเป็นที่เสด็จโสดจะดูในอดีต
 อนาคต ปัจจุบันคือการอันพ้นไปแล้ว" บรรทัดที่ 8-10

อดีต น. เวลาที่ล่วงแล้ว

ในควมว่า "เมื่อผู้งจักภavanaโลกุตตรฌาน อันเป็นต้นแก่นิพพานจักเลง
 ดูในภพจักรนี้แลจะดูในนิพพานเป็นที่เสด็จโสดจะดูในอดีต อนาคต
 ปัจจุบันคือการอันพ้นไปแล้ว" บรรทัดที่ 8-10

อนาคต น. เวลาภายหน้า

ในควมว่า "เมื่อผู้งจักภavanaโลกุตตรฌาน อันเป็นต้นแก่นิพพานจักเลง

ปัจจุบัน	<p>ดูในภาพจักรนี้แลจะดูในนิพพานเป็นที่เสด็จโสดจะดูในอดีต <u>อนาคต</u> ปัจจุบันคือการอันพ้นไปแล้ว” บรรทัดที่ 8-10</p> <p>น. เวลาเดียวกันนี้, ทันที้, เวลาไม่ใช่อดีต ไม่ใช่อนาคต เช่น เวลาปัจจุบัน ในความว่า “เมื่อผู้จักภาวณาโลกุตระมาน อันเป็นต้นแก่นิพพานจักเลง ดูในภาพจักรนี้แลจะดูในนิพพานเป็นที่เสด็จโสดจะดูในอดีต <u>อนาคต</u> <u>ปัจจุบัน</u>คือการอันพ้นไปแล้ว” บรรทัดที่ 8-10</p>
กสิณ	<p>น. สมถกรรมฐานหมวดหนึ่งว่าด้วยอารมณ์ที่กำหนดธาตุ 4 คือ ปฐมวี(ดิน) อาโป(น้ำ) เตโช(ไฟ) วาโย(ลม), ว่าด้วยวรรณะ(สี) 4 คือนิล (สีเขียว) ปิต (สีเหลือง) โลหิต (สีแดง) โอทาท (สีขาว), ว่าด้วยอากาศ(ที่ว่าง) และอาโลก(แสงสว่าง) รวมเป็น 10 อย่าง ในความว่า “แลอันจะมาภายหลังอันยังบัดนี้จึงภาวณาด้วยกสิณ 10 อันด้วยอุกฤษฐ์จึงจะได้ฉาน 5 สิ่งอัญฐสมาบติ 8 สิ่ง จพภิญญา 6” บรรทัดที่ 10-12</p>
อุกฤษฐ์	<p>ว. อุกฤษฐ์, สูงสุด</p> <p>ในความว่า “แลอันจะมาภายหลังอันยังบัดนี้จึงภาวณาด้วยกสิณ 10 อันด้วยอุกฤษฐ์จึงจะได้ฉาน 5 สิ่งอัญฐสมาบติ 8 สิ่ง จพภิญญา 6” บรรทัดที่ 10-12</p>
อัญฐสมาบติ	<p>น. สมาบติ 8</p> <p>ในความว่า “แลอันจะมาภายหลังอันยังบัดนี้จึงภาวณาด้วยกสิณ 10 อันด้วยอุกฤษฐ์จึงจะได้ฉาน 5 สิ่งอัญฐสมาบติ 8 สิ่ง จพภิญญา 6” บรรทัดที่ 10-12</p>
จพภิญญา	<p>น. อภิญญา 6, ความรู้ขั้นสูง 6 อย่าง</p> <p>ในความว่า “แลอันจะมาภายหลังอันยังบัดนี้จึงภาวณาด้วยกสิณ 10 อันด้วยอุกฤษฐ์จึงจะได้ฉาน 5 สิ่งอัญฐสมาบติ 8 สิ่ง จพภิญญา 6” บรรทัดที่ 10-12</p>
ปัญญาฉาน	<p>น. ฉานที่ 5 ในรูปฉานนั้นแบ่งเป็น 2 นัย ถ้าเป็นจตุกนัย รูปฉานก็มี 4 คือตั้งแต่ฉานที่ 1 ถึงฉานที่ 4 ถ้าเป็นปัญจกนัย รูปฉานก็มี 5 คือตั้งแต่ฉานที่ 1 ถึงฉานที่ 5 ฉานที่ 4 ในจตุกนัย และฉานที่ 5 ในปัญจกนัย เป็นอรูปฉานด้วย, ฉานที่ 5 ในที่นี้</p>

หมายถึง อรูปฌาน 4

ในคำว่า “อันว่าฌานสมาบัติอันไปสิ้น คือปัญจฌานอันเป็นแดนโลกุตระ” บรรทัดที่ 14-15

โลกุตระ

น. พ้นจากโลก, เหนือโลก, พ้นวิสัยของโลก, ไม่เนื่องในภพทั้งสาม
ในคำว่า “อันว่าฌานสมาบัติอันไปสิ้น คือปัญจฌานอันเป็นแดนโลกุตระ” บรรทัดที่ 14-15

ปถมฌานสมาบัติ, ปฐมฌานสมาบัติ น. รูปสมาบัติขั้นที่ 1 มีองค์ 5 คือ วิตก (การตรึก)

วิจาร์ (การตรอง) ปีติ (ความอิ่มใจ) สุข (ความสบายใจ) เอกัคคตา (ความแน่วแน่ในอารมณ์เดียว)

ในคำว่า “ครั้นว่าได้บรรลุสมาบัติ 8 อันได้สิ้น หนึ่งชื่อปถมฌานสมาบัติ หนึ่งชื่อทุติยฌานสมาบัติ” บรรทัดที่ 16-17

ทุติยฌานสมาบัติ

น. รูปสมาบัติขั้นที่ 2 มีองค์ 3 คือ ปีติ (ความอิ่มใจ) สุข (ความสบายใจ) เอกัคคตา (ความแน่วแน่ในอารมณ์เดียว)

ในคำว่า “ครั้นว่าได้บรรลุสมาบัติ 8 อันได้สิ้น หนึ่งชื่อปถมฌานสมาบัติ หนึ่งชื่อทุติยฌานสมาบัติ” บรรทัดที่ 16-17

มนุสสภูมิหน้า 300

อิทธิวิเศษ

น. อิทธิวิธี, ความรู้เรื่องแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ

ในคำว่า “อันว่าได้จพิภพญา 6 อันนั้นอันไปสิ้นหนึ่งนั้นชื่อ อิทธิวิเศษ หนึ่งชื่อทิพพจักขุญาณ หนึ่งชื่อทิพโสตญาณ หนึ่งชื่อเจโตปริยญาณ หนึ่งชื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ หนึ่งชื่ออภิสวยญาณ” บรรทัดที่ 2-5

ทิพพจักขุญาณ

น. ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์

ในคำว่า “อันว่าได้จพิภพญา 6 อันนั้นอันไปสิ้นหนึ่งนั้นชื่อ อิทธิวิเศษ หนึ่งชื่อทิพพจักขุญาณ หนึ่งชื่อทิพโสตญาณ หนึ่งชื่อเจโตปริยญาณ หนึ่งชื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ หนึ่งชื่ออภิสวยญาณ” บรรทัดที่ 2-5

ทิพโสตญาณ

น. ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์

ในคำว่า “อันว่าได้จพิภพญา 6 อันนั้นอันไปสิ้นหนึ่งนั้นชื่อ อิทธิวิเศษ หนึ่งชื่อทิพพจักขุญาณ หนึ่งชื่อทิพโสตญาณ หนึ่งชื่อเจโตปริยญาณ หนึ่งชื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ หนึ่งชื่ออภิสวยญาณ” บรรทัดที่ 2-5

เจโตปริยญาณ น. การกำหนดรู้ใจผู้อื่น, อภิญญาข้อ 1 ในอภิญญา 6
 ในความว่า "อันว่าได้ขฬภิญญา 6 อันนั้นอันไปสิ้นอันหนึ่งนั้นชื่อ อธิวิริชา
 หนึ่งชื่อทิพจักขุญาณ หนึ่งชื่อทิพโสตญาณ หนึ่งชื่อเจโตปริยญาณ
 หนึ่งชื่อปุพเพवासานุสสติญาณ หนึ่งชื่ออภิสวญาณ" บรรทัดที่ 2-5
ปุพเพवासานุสสติญาณ, ปุพเพवासานุสสติญาณ น. ความรู้ทำให้ระลึกชาติ

หนหลังได้

ในความว่า "อันว่าได้ขฬภิญญา 6 อันนั้นอันไปสิ้นอันหนึ่งนั้นชื่อ อธิวิริชา
 หนึ่งชื่อทิพจักขุญาณ หนึ่งชื่อทิพโสตญาณ หนึ่งชื่อเจโตปริยญาณ
 หนึ่งชื่อปุพเพवासานุสสติญาณ หนึ่งชื่ออภิสวญาณ" บรรทัดที่ 2-5

อภิสวญาณ, อภิสวักขญาณ น. ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ, ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้น

ไปแห่งอาสวะทั้งหลาย, ความตรัสรู้ซึ่งเป็นที่พระพุทธเจ้าได้ใน
 ยามสุดท้ายแห่งราตรีของวันตรัสรู้

ในความว่า "อันว่าได้ขฬภิญญา 6 อันนั้นอันไปสิ้นอันหนึ่งนั้นชื่อ อธิวิริชา
 หนึ่งชื่อทิพจักขุญาณ หนึ่งชื่อทิพโสตญาณ หนึ่งชื่อเจโตปริยญาณ
 หนึ่งชื่อปุพเพवासานุสสติญาณ หนึ่งชื่ออภิสวญาณ" บรรทัดที่ 2-5

กำบัง

ก. บัง เช่น หากำบังฝน, บังอย่างมืดชิด เช่น กำบังกายเข้าไป
 ในความว่า "ถ้าจะแลดูแห่งใดก็ตีหาอันใดมากำบังมิได้เลย"
 บรรทัดที่ 8-9

มนุสสภูมิหน้า 301

อภิญญา, อภิญญา น. ความรู้ขั้นสูงที่เกิดจากการได้บรรลุปัญญาจกมาน
 ในความว่า "ครั้นว่าได้อภิญญาอันชื่ออภิสวักขณ์นั้นใส่ใจอันท่องเที่ยว
 ไปมาในสงสารนั้นขาดสิ้นน่าวเอาใจต่ออินพพานเดียวได้" บรรทัดที่ 3-5

อภิสวักขณ์, อภิสวักขญาณ น. ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ, ญาณหยั่งรู้ในธรรมที่สิ้นไปแห่ง
 อาสวะทั้งหลาย, ความตรัสรู้ซึ่งเป็นที่พระพุทธเจ้าได้ในยาม
 สุดท้ายแห่งราตรีของวันตรัสรู้

ในความว่า "ครั้นว่าได้อภิญญาอันชื่ออภิสวักขณ์นั้นใส่ใจ"
 บรรทัดที่ 3-4

รูปสกลนธ์	<p>น. รูปชั้น 25</p> <p>ในควมว่า “อภิญญานอาจบ้ำบัตรูปสกลนธ์ 25 เพทนาสกลนธ์ 5 อัน สัญญาสกลนธ์ 20 สังขารสกลนธ์ 4 วิญญานสกลนธ์ 12 ห้ำจำพวกันนี้ชื่อ ปัญจสกลนธ์แล” บรรทัดที่ 5-7</p>
เพทนาสกลนธ์	<p>น. เพทนาสกลนธ์ 5 อย่าง, เพทนาชั้น 5 อย่าง</p> <p>ในควมว่า “อภิญญานอาจบ้ำบัตรูปสกลนธ์ 25 เพทนาสกลนธ์ 5 อัน สัญญาสกลนธ์ 20 สังขารสกลนธ์ 4 วิญญานสกลนธ์ 12 ห้ำจำพวกันนี้ชื่อ ปัญจสกลนธ์แล” บรรทัดที่ 5-7</p>
สัญญาสกลนธ์	<p>น. สัญญาชั้น 20</p> <p>ในควมว่า “อภิญญานอาจบ้ำบัตรูปสกลนธ์ 25 เพทนาสกลนธ์ 5 อัน สัญญาสกลนธ์ 20 สังขารสกลนธ์ 4 วิญญานสกลนธ์ 12 ห้ำจำพวกันนี้ชื่อ ปัญจสกลนธ์แล” บรรทัดที่ 5-7</p>
สังขารสกลนธ์	<p>น. สังขารชั้น</p> <p>ในควมว่า “อภิญญานอาจบ้ำบัตรูปสกลนธ์ 25 เพทนาสกลนธ์ 5 อัน สัญญาสกลนธ์ 20 สังขารสกลนธ์ 4 วิญญานสกลนธ์ 12 ห้ำจำพวกันนี้ชื่อ ปัญจสกลนธ์แล” บรรทัดที่ 5-7</p>
วิญญานสกลนธ์	<p>น. วิญญานชั้น 12</p> <p>ในควมว่า “อภิญญานอาจบ้ำบัตรูปสกลนธ์ 25 เพทนาสกลนธ์ 5 อัน สัญญาสกลนธ์ 20 สังขารสกลนธ์ 4 วิญญานสกลนธ์ 12 ห้ำจำพวกันนี้ชื่อ ปัญจสกลนธ์แล” บรรทัดที่ 5-7</p>
ปัญจสกลนธ์	<p>น. เบญจชั้น, ชั้น 5 คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญานชั้น</p> <p>ในควมว่า “อภิญญานอาจบ้ำบัตรูปสกลนธ์ 25 เพทนาสกลนธ์ 5 อัน สัญญาสกลนธ์ 20 สังขารสกลนธ์ 4 วิญญานสกลนธ์ 12 ห้ำจำพวกันนี้ชื่อ ปัญจสกลนธ์แล” บรรทัดที่ 5-7</p>
ปริกรรมนิมิต	<p>น. ปริกรรมนิมิต, นิมิตระเตรียมหรือนิมิตแรกเริ่ม, สั้งใดก็ตามที่กำหนด เป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐานเพื่อบรรลุปฐมฌาน เป็นต้นไป</p> <p>ในควมว่า “เมื่อเดิมภาวนาเอา นิมิตปฐมฌานได้เป็นอารมณ์นั้น ชื่อปริกรรมนิมิต ภาวนาดังนั้นชื่อปริกรรมภาวนาแล” บรรทัดที่ 11-13</p>

ปริกรรมภาวนา	<p>น. ปริกรรมภาวนา, ภาวนาขั้นเตรียมคือ ขั้นกำหนดอารมณ์กรรมฐานเพื่อบรรลุปฐมฌานเป็นต้นไป</p> <p>ในควาว่า "เมื่อเดิมภาวนาเอาอนิมิตปฐมฌานได้เป็นอารมณ์นั้นชื่อปริกรรมนิมิต ภาวนาดังนั้นชื่อ<u>ปริกรรมภาวนา</u>" บรรทัดที่ 11-13</p>
โยคาวจร	<p>น. โยคาวจร, ผู้บำเพ็ญเพียร, ผู้ฝึกสมาธิ</p> <p>ในควาว่า "แลโยคาวจรถกไปให้ลืมือแล้วถกจิตนั่นแล"</p> <p>บรรทัดที่ 13</p>
ถกจิต, ถกจิต	<p>ก. อบรมจิต, ทำจิตให้แน่วแน่</p> <p>ในควาว่า "แลโยคาวจรถกไปให้ลืมือแล้วถกจิตนั่นแล"</p> <p>บรรทัดที่ 13</p>
ปริกรรมสมาธิ	<p>น. ปริกรรม, การกำหนดใจนึกถึงสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญสมถกรรมฐาน</p> <p>ในควาว่า "แลโยคาวจรด้วย<u>ปริกรรมสมาธิ</u>อุคคหนิมิตแลอารมณ์นั้นเกิดภาวนา แลแล้วปริยัติบำบัต แลพ้นจากภคตธรรม"</p> <p>บรรทัดที่ 13-15</p>
อุคคหนิมิต	<p>น. นิมิตที่จิตยึดไว้ได้, นิมิตติดตา, นิมิตที่เกิดต่อจากปริกรรมนิมิต</p> <p>ในควาว่า "แลโยคาวจรด้วย<u>ปริกรรมสมาธิ</u>อุคคหนิมิตแลอารมณ์นั้นเกิดภาวนา แลแล้วปริยัติบำบัต แลพ้นจากภคตธรรม"</p> <p>บรรทัดที่ 13-15</p>
ปริยัติบำบัต	<p>น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ ปริกรรมสมาธิ คือ ปริกรรมสมาธิ, สมาธิที่เกิดจากปริกรรม</p> <p>ในควาว่า "แลโยคาวจรด้วย<u>ปริกรรมสมาธิ</u>อุคคหนิมิตแลอารมณ์นั้นเกิดภาวนา แลแล้ว<u>ปริยัติบำบัต</u> แลพ้นจากภคตธรรม"</p> <p>บรรทัดที่ 13-15</p>
ภคตธรรม, วัตถุธรรม	<p>น. วัตถุทางธรรม</p> <p>ในควาว่า "เกิดภาวนาแล แล้วปริยัติบำบัตแลพ้นจาก<u>ภคตธรรม</u> ประดุจดั่งอุคคหนิมิตแลอาศัยในใจแลอยู่สมิง" บรรทัดที่ 14-16</p>

ปฏิภาคนิมิต	น. นิมิตเสมือน, นิมิตเทียบเคียง, นิมิตที่เป็นภาพเหมือนของ บุคคลนิมิตนั้น, นิมิตที่เกิดต่อกจากบุคคลนิมิต. ในคำว่า "เมื่อตั้งนั้นปฏิภาคนิมิตเกิด ๆ แล" บรรทัดที่ 16
อุปจารภาวนา	น. ภาวนาชั้นจวนเจียน, ภาวนาที่ทำให้เกิดอุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่ ใกล้สำเร็จเป็นฌาน ในคำว่า "อุปจารภาวนา อันจะกล่าวกามาพจรที่นั้นบำบัด เบญจนิวรณ์อันเสมอปลัดครู่จึงจักเกิดบำบัดกำเนิดอุปจารภาวนา นั้น" บรรทัดที่ 17-19
เบญจนิวรณ์	น. นิวรณ์ 5,กิเลสที่เกิดขึ้นขัดขวางจิตไม่ให้เข้าถึงความสงบมี 5 อย่าง ได้แก่ 1. กามฉันทะ ความพอใจในกาม 2. พยาบาท ความผูกโกรธ 3. ถีนมิทธะ ความหดหู่ท้อแท้ 4. อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ 5. วิจิกิฉา ความลังเลสงสัย ในคำว่า "อันจะกล่าวกามาพจรที่นั้นบำบัดเบญจนิวรณ์อันเสมอ ปลัดครู่จึงจักเกิดบำบัดกำเนิดอุปจารภาวนานั้น" บรรทัดที่ 17-19
ปลัดคร, อุปปลัดคร	น. เครื่องขัดขวาง ในคำว่า "อันจะกล่าวกามาพจรที่นั้นบำบัดเบญจนิวรณ์อันเสมอ ปลัดครู่จึงจักเกิดบำบัดกำเนิดอุปจารภาวนานั้น" บรรทัดที่ 17-19
รูปาวจรปถมฌาน, รูปาวจรปฐมฌาน	น. ฌานที่ 1 ชั้นรูปาวจร, ฌานที่ 1 ของฌานที่มีรูป เป็น อารมณ, ฌานที่ 1 ที่ทำให้เป็นรูปพรหมชั้นพรหมปารีสัชชา ชั้น พรหมปุโรหิตา และชั้นมหาพรหมา, ฌานที่เกิดหลังจากที่ พระ โยคาวจรได้ปฏิภาคนิมิตคือนิมิตที่เป็นภาพเหมือนของบุคคลนิมิต ในคำว่า "อันว่ารูปาวจรปถมฌานนั้นจึงจักได้แก่โยคาวจรนั้น" บรรทัดที่ 19
อุปจารสมาธิ	น. สมาธิใกล้จะสำเร็จเป็นฌาน ในคำว่า "อันแลปฏิภาคนิมิตอันดีด้วยอุปจารสมาธิอันเป็น รูปาวจรปถมฌาน" บรรทัดที่ 20

มนุสสฎมิหน้า 302

อาวัชชน	<p>น. สันนิษฐานว่าน่าจะตรงกับคำว่า<u>อาวัชชนวสี</u>, ความชำนาญคล่องแคล่วในการนึกตรวจองค์ฌานที่ตนได้ออกมาแล้ว, วสีข้อแรกใน 5 อย่าง ในความว่า “โยคาพจรเอาปถมณานันแล้ว กระทำให้ลูแก่พระสีอันชื่อ<u>อาวัชชนสมาวัชชนอัฐิฐานปัจจเวกชน</u>” บรรทัดที่ 1-2</p>
สมาวัชชน	<p>น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ <u>สมาปัชชนวสี</u>, ความชำนาญในการเข้าฌานได้รวดเร็วและทุกขณะที่ต้องการ, วสีข้อที่ 2 ในวสี 5 ในความว่า “โยคาพจรเอาปถมณานันแล้ว กระทำให้ลูแก่พระสีอันชื่อ<u>อาวัชชนสมาวัชชนอัฐิฐานปัจจเวกชน</u>” บรรทัดที่ 1-2</p>
อัฐิฐาน	<p>น. อัฐิฐานวสี, ความชำนาญในการอยู่ในฌาน คือ อยู่ในฌานได้นานตามที่ต้องการโดยรักษาฌานจิตไว้มิให้ตกงวัด, วสีข้อที่ 3 ในวสี 5 ในความว่า “โยคาพจรเอาปถมณานันแล้ว กระทำให้ลูแก่พระสีอันชื่อ<u>อาวัชชนสมาวัชชนอัฐิฐานปัจจเวกชน</u>” บรรทัดที่ 1-2</p>
ปัจจเวกชน	<p>น. ปัจจเวกชนวสี, ความชำนาญในการพิจารณาองค์ฌาน คือ จะพิจารณาเมื่อใดก็ได้ตามต้องการ, วสีข้อที่ 4 ในวสี 5 ในความว่า “โยคาพจรเอาปถมณานันแล้ว กระทำให้ลูแก่พระสีอันชื่อ<u>อาวัชชนสมาวัชชนอัฐิฐานปัจจเวกชน</u>” บรรทัดที่ 1-2</p>
ต้นตำรา	<p>น. ต้นแบบ ในความว่า “องค์อันเป็น<u>ต้นตำรา</u>อันมีในปถมณานจึงพยายามเมื่อหน้าเพื่อหน้าจะลูแก่องค์” บรรทัดที่ 2-4</p>
สุขุม	<p>ว. ประณีต, ลึกซึ้ง, รอบคอบ, ไม่หวั่นไหว ในความว่า “<u>อันสุขุมอัน</u>เป็นต้นว่าพิจารณาจึงลูแก่ฌานทั้งหลาย” บรรทัดที่ 4</p>
กัมมฐาน, กัมมัญฐาน	<p>น. ที่ตั้งแห่งการงาน หมายถึงอุบายทางใจ มี 2 ประการ คือ สมถกรรมฐาน เป็นอุบายสงบใจ และวิปัสสนากรรมฐาน เป็นอุบายเรื่องปัญญา ในความว่า “<u>อันว่าปฏิภาคนิมิต</u>นั้นเกิดใน<u>กัมมฐาน</u>” บรรทัดที่ 5</p>

- ปถมพกสิ, ปฐพีกสิณ** น. ปฐพีกสิณ, กสิณคือดิน, วัตถุอันจูงใจให้เราไปเพ่งคือดิน, กสิณข้อแรกในกสิณ 10
ในควมว่า "อันว่าปฐพีกสิณนั้นเกิดในกัมฐานนั้น 22 อัน
เป็นต้นว่า ปถมพกสิณ" บรรทัดที่ 5-6
- ปรมยญา, อัปป์มัญญา** น. พรหมวิหาร 4 ประการ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา
ที่แผ่ไปอย่างไม่มีประมาณไม่จำกัดขอบเขตในมนุษยและสัตว์ทั้งหลาย
วิธีฝึกกรรมฐานหมวด 1 ในกรรมฐาน 40 อย่าง
ในควมว่า "ปถมพกสิณนั้นอันเสศกว่า 22 อันได้ 18 ในนี้
ชื่อปรมยญาสี่อัน" บรรทัดที่ 6-7
- ปรัชัญญา, บัญญุตติ** น. บัญญุตติ 7 อย่าง, วิธีกำหนดเรียกให้เป็นที่เข้าใจกัน 7 อย่าง
ในควมว่า "อันปรพริตแก่ปรัชัญญาบَابัด 7 อัน ๆ ไดลัน"
บรรทัดที่ 7-8
- พุทธานุสสติ** น. พุทธานุสสติ, การระลึกถึงพระพุทธรูป, วิธีฝึกสมถกรรมฐานแบบ
หนึ่งที่กำหนดเอาพระพุทธรูปเป็นอารมณ์, อนุสสติข้อแรกในอนุสสติ 10
ในควมว่า "พุทธานุสสติ อนึ่งธรรมานุสสติ อนึ่งสังฆานุสสติ
อนึ่ง สีลानุสสติ อนึ่งจาคานุสสติ อนึ่งเทวานุสสติ
อนึ่งอุปมานุสสติ อนึ่งมรณานุสสติ" บรรทัดที่ 8-10
- ธรรมานุสสติ** น. ธัมมานุสสติ, การระลึกถึงพระธรรม, น้อมจิตระลึกถึงคุณของพระธรรม,
วิธีฝึกสมถกรรมฐานแบบหนึ่ง, อนุสสติข้อที่ 2 ในอนุสสติ 10
ในควมว่า "พุทธานุสสติ อนึ่งธรรมานุสสติ อนึ่งสังฆานุสสติ
อนึ่ง สีลानุสสติ อนึ่งจาคานุสสติ อนึ่งเทวานุสสติ
อนึ่งอุปมานุสสติ อนึ่งมรณานุสสติ" บรรทัดที่ 8-10
- สังฆานุสสติ** น. สังฆานุสสติ, การระลึกพระสงฆ์, น้อมจิตระลึกถึงคุณของพระสงฆ์,
วิธีฝึกสมถกรรมฐานแบบหนึ่ง, อนุสสติข้อที่ 3 ในอนุสสติ 10
ในควมว่า "พุทธานุสสติ อนึ่งธรรมานุสสติ อนึ่งสังฆานุสสติ
อนึ่ง สีลानุสสติ อนึ่งจาคานุสสติ อนึ่งเทวานุสสติ
อนึ่งอุปมานุสสติ อนึ่งมรณานุสสติ" บรรทัดที่ 8-10

- สีลानุสสติ** น. สีลานุสสติ, การระลึกถึงศีล, น้อมจิตระลึกถึงศีลของตนที่ได้รับรักษาความบริสุทธิ์ไม่ต่างพร้อย, วิธีฝึกสมถกรรมฐานแบบหนึ่ง, อนุสติข้อที่ 4 ใน อนุสติ 10
- ในควมว่า "พุทธานุสสติ อนึ่งธรรมานุสสติ อนึ่งสังฆานุสสติ อนึ่ง สีลานุสสติ อนึ่งจาคานุสสติ อนึ่งเทวานุสสติ อนึ่งอุปมานุสสติ อนึ่งมรณานุสสติ" บรรทัดที่ 8-10
- จาคานุสสติ, จาคานุสสติ** น. จาคานุสสติ, การระลึกถึงการเสียสละ, น้อมจิตระลึกถึงทานที่ตนได้รับบริจาคแล้ว, วิธีฝึกสมถกรรมฐานแบบหนึ่ง, อนุสติข้อที่ 5 ในอนุสติ 10
- ในควมว่า "พุทธานุสสติ อนึ่งธรรมานุสสติ อนึ่งสังฆานุสสติ อนึ่ง สีลานุสสติ อนึ่งจาคานุสสติ อนึ่งเทวานุสสติ อนึ่งอุปมานุสสติ อนึ่งมรณานุสสติ" บรรทัดที่ 8-10
- เทวานุสสติ** น. เทวตานุสสติ, การระลึกถึงเทวดา, น้อมจิตระลึกถึงธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดา, วิธีฝึกสมถกรรมฐานแบบหนึ่ง, อนุสติข้อที่ 6 ในอนุสติ 10
- ในควมว่า "พุทธานุสสติ อนึ่งธรรมานุสสติ อนึ่งสังฆานุสสติ อนึ่ง สีลานุสสติ อนึ่งจาคานุสสติ อนึ่งเทวานุสสติ อนึ่งอุปมานุสสติ อนึ่งมรณานุสสติ" บรรทัดที่ 8-10
- อุปสมานุสสติ** น. อุปสมานุสสติ, การระลึกถึงความสงบ, น้อมจิตระลึกถึงคุณของพระนิพพาน, วิธีฝึกสมถกรรมฐานแบบหนึ่ง, อนุสติข้อสุดท้ายในอนุสติ 10
- ในควมว่า "พุทธานุสสติ อนึ่งธรรมานุสสติ อนึ่งสังฆานุสสติ อนึ่ง สีลานุสสติ อนึ่งจาคานุสสติ อนึ่งเทวานุสสติ อนึ่งอุปมานุสสติ อนึ่งมรณานุสสติ" บรรทัดที่ 8-10
- มรณานุสสติ** น. มรณสติ, การระลึกถึงความตาย, น้อมจิตระลึกถึงว่าความตายจะต้องมาถึงตนเป็นธรรมดา เพื่อจะได้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท, วิธีฝึกสมถกรรมฐานแบบหนึ่ง, อนุสติข้อที่ 7 ในอนุสติ 10
- ในควมว่า "พุทธานุสสติ อนึ่งธรรมานุสสติ อนึ่งสังฆานุสสติ อนึ่ง สีลานุสสติ อนึ่งจาคานุสสติ อนึ่งเทวานุสสติ อนึ่งอุปมานุสสติ อนึ่งมรณานุสสติ" บรรทัดที่ 8-10

- สมตเมตตา, เมตตา** น. ความรักและเอ็นดู, ความประรณนาจะให้ผู้อื่นได้สุข
ในคำว่า "อนึ่งสมตเมตตา อนึ่งกรรณาอนึ่ง อุเบกขา"
บรรทัดที่ 10
- อาหารปฏิกุลสัญญา, อาหาเรปฏิกุลสัญญา** น. การกำหนดพิจารณาความเป็นของน่า
เกลียดในอาหาร,วิธีฝึกสมถกรรมฐานแบบหนึ่งในกรรมฐาน 40 อย่าง
ในคำว่า "อนึ่งสมตเมตตา อนึ่งกรรณา อนึ่งอุเบกขา อนึ่ง อาหาร
ปฏิกุลสัญญา อนึ่งจตุธาตววิฐาน อนึ่งผลสมล้นรูปกัมมฐาน 4
อันผลมทั้งหลายเป็น 18" บรรทัดที่ 10-12
- จตุธาตววิฐาน** น. การกำหนดพิจารณาธาตุ 4 คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย, วิธีฝึก
สมถกรรมฐานแบบหนึ่งในกรรมฐาน 40 อย่าง
ในคำว่า "พุทธานุสสติอนึ่ง ธรรมมานุสสติอนึ่ง สังฆานุสสติอนึ่ง
สีลानุสสติอนึ่ง จาคานุสสติอนึ่ง เทวานุสสติอนึ่ง อุปมานุสสติอนึ่ง
มรณานุสสติอนึ่ง สมตเมตตาอนึ่ง กรรณาอนึ่ง อุเบกขาอนึ่ง อาหาร
ปฏิกุลสัญญาอนึ่ง จตุธาตววิฐานอนึ่ง ผลสมล้นรูปกัมมฐาน4
อันผลมทั้งหลายเป็น 18" บรรทัดที่ 11
- ไทยคตานุสสติ** น. สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นกายคตาสติ, สติไปในกาย คือกำหนด
พิจารณาภายในให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม
น่ารังเกียจ, อนุสติข้อที่ 8 ในอนุสติ 10
ในคำว่า "อันได้ว่า 22 นั้นสิ้นคือกสิณ 10 อัน อสุภ 10 อัน,
ไทยคตานุสสติ อนึ่งอนาปานสติ อันผลมเป็น 12" บรรทัดที่ 12-14
- อนาปานสติ, อานาปานสติ** น. สติกำหนดพิจารณาลมหายใจเข้าและลมหายใจออก, อนุสติข้อที่
9 ในอนุสติ 10
ในคำว่า "อนึ่งอนาปานสติ อันผลมเป็น 12" บรรทัดที่ 14
- ปรณชาติ, บัญญัติ** น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่บัญญัติ 7 อย่าง, วิธีกำหนดเรียกให้เป็นที
เข้าใจกัน 7 อย่าง
ในคำว่า "แลอันใดว่าปรณชาติ 7 อัน" บรรทัดที่ 14
- บัญญัติมีปคตานุตติ, บัญญาปิยบัญญัติ** น. บัญญัติคือความหมายอ้งพึงกำหนดเรียก
ในคำว่า "บัญญัติมีปคตานุตติ อนึ่งบัญญัติเน ได้บัญญัติมี 6
จำพวก คือวิชิฆาณมานบัญญัติ อนึ่งวิชิฆาณเนนบัญญัติบัญญัติ

อนึ่งวิชชามาเนน อวิชาปัญญาติ อนึ่งวิชชามาเนนอวิชาปัญญาติอนึ่ง ฯ"
บรรทัดที่ 15-17

ปัญญาเน, ปัญญาปนปัญญาติ น. ปัญญาติที่เป็นชื่อ, ปัญญาติที่เป็นศัพท์

ในควมว่า "ปัญญามีปคตานุตติ อนึ่งปัญญาเน ได้ปัญญาติมี 6
จำพวก คืออวิชาชานมานปัญญาติ อนึ่งวิชชามาเนนปัญญาติ อนึ่ง
วิชชามาเนน อวิชาปัญญาติ อนึ่งวิชชามาเนนอวิชาปัญญาติอนึ่ง ฯ"
บรรทัดที่ 15-17

**วิชาชานมานปัญญาติ, วิชชมานปัญญาติ น. ปัญญาติสิ่งที่มีอยู่จริง เช่น รูป เวทนา
สมาธิ เป็นต้น**

ในควมว่า "ปัญญามีปคตานุตติ อนึ่งปัญญาเน ได้ปัญญาติมี 6
จำพวก คืออวิชาชานมานปัญญาติ อนึ่งวิชชามาเนนปัญญาติ
อนึ่งวิชชามาเนน อวิชาปัญญาติ อนึ่งวิชชามาเนนอวิชาปัญญาติอนึ่ง ฯ"
บรรทัดที่ 15-17

**วิชชามาเนนปัญญาติ, วิชชามาเนนวิชชมานปัญญาติ น. ปัญญาติสิ่งที่มีด้วยสิ่งที่มี เช่น
จักขุสัมผัส โสถ วิญญาณ เป็นต้น**

ในควมว่า "ปัญญามีปคตานุตติ อนึ่งปัญญาเน ได้ปัญญาติมี 6
จำพวก คืออวิชาชานมานปัญญาติ อนึ่งวิชชามาเนนปัญญาติ
อนึ่งวิชชามาเนน อวิชาปัญญาติ อนึ่งวิชชามาเนนอวิชาปัญญาติอนึ่ง ฯ"
บรรทัดที่ 15-17

**วิชชามาเนนอวิชาปัญญาติ, วิชชามาเนนอวิชาชานมานปัญญาติ น. ปัญญาติสิ่งที่ไม่มีความจริงที่มี
เช่น คนตี นักฆาน ซึ่งความจริงมีแต่ดี คือภาวะที่เป็นกุศลและฉาน
แต่คนไม่มี เป็นต้น**

ในควมว่า "ปัญญามีปคตานุตติ อนึ่งปัญญาเน ได้ปัญญาติมี 6
จำพวก คืออวิชาชานมานปัญญาติ อนึ่งวิชชามาเนนปัญญาติ
อนึ่งวิชชามาเนน อวิชาปัญญาติ อนึ่งวิชชามาเนนอวิชาปัญญาติอนึ่ง ฯ"
บรรทัดที่ 15-17

วิชชามาเนนอวิชาปัญญาติ, อวิชาชานมานอวิชาชานมานปัญญาติ

น. ปัญญาติสิ่งที่ไม่มีความจริงที่ไม่มี เช่น ราชโอรส ลูกเศรษฐี เป็นต้น
ในควมว่า "ปัญญามีปคตานุตติ อนึ่งปัญญาเน ได้ปัญญาติมี 6

จำพวก คือวิชขามาณมานบัญญัติ อนึ่งวิชขามาณเนนบัญญัติ
อนึ่งวิชขามาเนน อวิชาบัญญัติ อนึ่งวิชขามาเนนอวิชาบัญญัติหนึ่ง ฯ”
บรรทัดที่ 15-17

อากาศกสิณ

น. วัตถุอันสูงในให้เข้าไปเพ่ง คือ อากาศ

ในคำว่า “กสิณทั้งหลาย 9 อันเพื่อวระอากาศกสิณ” บรรทัดที่ 18

มนุสสภูมิหน้า 303

ปริกรรม

ก. สำรวมใจสวดมนต์ภาวนา, สำรวมใจร้ายมนต์หรือเสกคาถาซ้ำ ๆ
หลายคาบ หลายหนเพื่อให้เกิดความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์

ในคำว่า อันได้ในกสิณได้เป็นอารมณ์จึงกระทำเป็น**ปริกรรม**”

บรรทัดที่ 1-2

ปถมจิตร, ปฐมจิต

น. จิตดวงแรก

ในคำว่า “เมื่อกาลอรูปาพจรอันเป็นปถมจิตจรแก่โยคพาจรนั้นแล ฯ”

บรรทัดที่ 2-3

ภิชัญชน

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ **อภิญญาณ** หมายถึง ความรู้อันยิ่ง, ซึ่งตรงกับ อภิญญา ในภาษาบาลี

ในคำว่า “โยคพาจรนั้นอันไดอรูปาพจรมานอันเป็นปถมเอา

ภิชัญชนอันประพฤติ”บรรทัดที่ 3-4

ปริกรรมอัตถ

ก. ปริกรรมข้อความ

ในคำว่า “จึงกระทำ**ปริกรรมอัตถ**ว่าเล่าไปเล่ามา” บรรทัดที่ 5

อวิชาญาณ

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ อรูปวิญญาณ, วิญญาณที่กำหนดความ
ไม่มีรูปเป็นอารมณ์

ในคำว่า “จึงสุภาวอันว่าบมีใจอวิชาญาณเป็นประพฤติ” บรรทัดที่ 7-8

สัมมตญาณ, สัมมสนญาณ

น. ญาณหยั่งรู้ด้วยพิจารณานามรูปโดยไตรลักษณ์, ญาณที่

พิจารณาหรือตรวจตรานามรูปหรือสังขารมองเห็นความแนวไตร

ลักษณ์ คือ รู้ว่าไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน

ในคำว่า “อันว่าบัญญัติญาณอันประพฤติด้วย**สัมมตญาณ**

โยคพาจรแก่ปัจฉิมาน” บรรทัดที่ 13-14

- ธิสปฏิฐาน, อธิฎฐะยยาธิฎฐาน** น. อธิฐฐานสิ่งที่พึงอธิฐฐานได้, ตั้งใจให้สำเร็จเป็นสิ่งที่ใดก็สำเร็จเป็นเช่นนั้นในความว่า "จึงดูแกธิสปฏิฐานแลกระทำปริกรรมถึงแก่กรรมณทั้งหลายอันเป็นต้นว่ารูปด้วยอันควร" บรรทัดที่ 15-16
- อาทีนนวนญาณ** น. อาทีนวานุปัสสนาญาณ, ญาณอันตามเห็นโทษของการมีเบญจขันธ์, ญาณลำดับที่ 7 ในญาณ 16
 ในความว่า "อาทีนนวนญาณ อันเห็นโทษในปัญจสกถรรณี"
 บรรทัดที่ 16-17
- ภทญาณ, นิพพิทาญาณ** น. นิพพิทานุปัสสนาญาณ, ญาณอันคำนึงเห็นเบญจขันธ์ด้วยความเบื่อหน่าย
 ในความว่า "อันเห็นโทษในปัญจสกถรรณี ภทญาณอันถูรสอันเกิดยศในปัญจสกถ" บรรทัดที่ 16-17
- มฤจิตุกามยญาณ, มฤจิตุกัมยตาญาณ** น. ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้นไปเสียจากเบญจขันธ์, ญาณลำดับที่ 9 ในญาณ 16
 ในความว่า "ภทญาณอันถูรสอันเกิดยศในปัญจสกถมฤจิตุกามยญาณอันประพฤติ" บรรทัดที่ 17-18
- ปติสังขารญาณ, ปฏิสังขารญาณ** น. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ, ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทางออกไปจากเบญจขันธ์, ญาณลำดับที่ 10 ในญาณ 16
 ในความว่า "เพื่อจะใคร่ออกจากปัญจสกถปติสังขารญาณอันพิจารณาอุบายพ้นจากสังสาร" บรรทัดที่ 18-19
- สังขารูเบกขาญาณ** น. สังขารูเปกขาญาณ, ญาณอันเป็นไปโดยเป็นกลาง(ปล่อยวาง) ในสังขารคือเบญจขันธ์, ญาณลำดับที่ 11 ในญาณ 16
 ในความว่า "สังขารูเบกขาญาณอันประพฤติกลายแลแก่สังสารสังขารธรรม" บรรทัดที่ 19-20
- สังขารธรรม** น. ธรรมคือ สังขาร
 ในความว่า "สังขารูเบกขาญาณอันประพฤติกลายแลแก่สังสารสังขารธรรม" บรรทัดที่ 19-20
- อนุโลมญาณ** น. สันนิษฐานว่าทำอะไรได้แก่ สัจจานุโลมิกญาณ, ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้หรือวิจัย, ญาณลำดับที่ 12 ในญาณ 16

ในคำว่า “อนุโลมญาณอันดีโดยภาคย์หน้าภาคย์หลังสี่บอัน
ชื่อทศกัณฐาญาณ ฯ” บรรทัดที่ 20-1

มनुสสฎมิหน้า 304

- ทศกัณฐาญาณ** น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ ทศกัณฐาญาณ คือ
วิปัสสนาญาณ 10
ในคำว่า “ภาคย์หน้าภาคย์หลังสี่บอันชื่อทศกัณฐาญาณ ฯ
สุญญตวิโมกข์” บรรทัดที่ 1
- สุญญตวิโมกข์, สุญญตวิโมกข์** น. ความหลุดพ้นโดยว่างจากราคะ โทสะ โมหะ
หมายถึงมองเห็น ความว่างหมดความยึดมั่นคือพิจารณาเห็นนามรูป
โดยความเป็นอนัตตา, หลุดพ้นเพราะเห็นอนัตตา
ในคำว่า “สุญญตวิโมกข์ อันว่าสงัดจากราคาทกิเลส” บรรทัดที่ 1-2
- อนิมิตโตวิโมกข์, อนิมิตโตวิโมกข์** น. ความหลุดพ้นด้วยไม่ถืออนิมิต คือหลุดพ้นด้วย
พิจารณาเห็นนามรูปเป็นอนิจจะแล้วถอนอนิมิตได้
ในคำว่า “อนิมิตโตวิโมกข์ อันว่าวิโมกข์นั้นอันบมิเห็นนิमितแก่
ราคาทกิเลส” บรรทัดที่ 2-3
- วิโมกข์** น. ความหลุดพ้น, การขาดจากความพัวพันแห่งโลก; พระนิพพาน
ในคำว่า “อันว่าวิโมกข์นั้นอันบมิเห็นนิमितแก่ราคาทกิเลส”
บรรทัดที่ 2-3
- ราคาทกิเลส** น. กิเลสมีราคะเป็นต้น
ในคำว่า “อันว่าวิโมกข์นั้นอันบมิเห็นนิमितแก่ราคาทกิเลส”
บรรทัดที่ 2-3
- สุญญตานุปัสสน, สุญญตานุปัสสนา** น. วิปัสสนาอันพิจารณาเห็นความว่าง
ในคำว่า “อันโดยวิโมกข์อันบมิกลราคาทกิเลสทั้งนี้ โมกข์สาอัน
สุญญตานุปัสสน ฯ” บรรทัดที่ 2-3
- สุญญอนิมิตตานุปัสสนา** น. วิปัสสนาอันพิจารณาเป็นความว่าง และความไม่มีนิमित
ในคำว่า “ค้ำิ่งสุภาว อันสุญญอนิมิตตานุปัสสนาค้ำิ่งสังขารอัน
เปล้าจากอันเขาอันจากสุขจากตน” บรรทัดที่ 4-6
- ตำกฤษณา, ตำกฤษณา** น. ความปรารถนา, ความดิ้นรน, ความอยาก, ความเส่นหา

อปินิหิตานุปัสสนา ในความว่า "ค่านิ่งสังขารอันหาตำกฤษณามิได้เลย" บรรทัดที่ 6
 น. การพิจารณาเห็นธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดทุกขลักษณะ

ในความว่า "ค่านิ่งสังขารอันเปล้าจากอันเขาอันจากสุขจากตน
อปินิหิตานุปัสสนา" บรรทัดที่ 5-6

วิโมกขาสุมุขรัสส, วิโมกขมุข น. ทางบรรลुวิโมกข์ 3 อย่าง ได้แก่ 1.สัญญาอนุปัสสนา ทางให้บรรลุสัญญาวิโมกข์ 2. อนิมิตตานุปัสสนา ทางให้บรรลุอนิมิตตวิโมกข์ 3. อัปนิหิตานุปัสสนา ทางให้บรรลุอัปนิหิตวิโมกข์
 ในความว่า "ค่านิ่งสังขารอันหาตำกฤษณามิได้เลย 3 อันนี้
 ชื่อว่าวิโมกขาสุมุขรัสนั้น อันชื่อปัจจุปัตตมานฯ" บรรทัดที่ 6-7

ปัจจุปัตตถาน, ปัจจุปัจฐฐาน น. ผลปรากฏของนามและรูป
 ในความว่า "อันหนึ่งชื่อปัจจุปัตตถาน" บรรทัดที่ 7

ปทัตถปถาน, ปทัฏฐฐาน น. เหตุที่ตั้งเป็นเครื่องถึง, เหตุอันใกล้ที่สุด
 ในความว่า "อันหนึ่งชื่อปทัตถปถาน" บรรทัดที่ 7-8

ทิวฐิวิสสุทธิโยค น. การประกอบในทิวฐิวิสสุทธิ คือความหมดจดแห่งปัญญา, วิสุทธิลำดับที่ 3 ในวิสุทธิ 7
 ในความว่า "อันหนึ่งชื่อทิวฐิวิสสุทธิโยค" บรรทัดที่ 8

สมุททัยยญาณ น. ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับแห่งนามรูปจนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไปด้วยกันทั้งสิ้น
 ในความว่า "แต่สมุททัยยญาณถึงอนุโลมญาณทั้งนั้น"
 บรรทัดที่ 10

อุททัยพยญาณ, อุททัยพยญาณ น. ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับแห่งนามรูปจนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไปด้วยกันทั้งสิ้น
 ในความว่า "โดยอันดับวิปัสสนาแต่สมุททัยยญาณถึงอนุโลมญาณทั้งนั้น
 ว่าวิปัสสนาอันใหม่อันอุททัยพยญาณ ภังคญาณ อาทิณญาณ นิพพิทาญาณ

มฤตยูคามยตาญาณ ปฏิสังขารญาณ สังขารเบกขาญาณ อนุโลมญาณ”
บรรทัดที่ 9-12

ภังคญาณ

น. ญาณหรือความรู้ที่มองเห็นความดับ, สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่
ภังคานุปัตตนาญาณ, ญาณอันตามเห็นความดับของเบญจขันธ์,
ญาณลำดับที่ 5 ในญาณ 16

ในคำว่า “โดยอันดับวิปัสสนาแต่สมุทัยญาณถึงอนุโลมญาณทั้งนั้น
ว่าวิปัสสนาอันใหม่อันอุทัยพยุญาณ ภังคญาณ อาทิทวญาณ นิพพิทาญาณ
มฤตยูคามยตาญาณ ปฏิสังขารญาณ สังขารเบกขาญาณ อนุโลมญาณ”
บรรทัดที่ 9-12

นิพพิทาญาณ

น. นิพพิทานุปัตตนาญาณ, ญาณอันคำนึงเห็นเบญจขันธ์ด้วยความ
เบื่อหน่าย

ในคำว่า “โดยอันดับวิปัสสนาแต่สมุทัยญาณถึงอนุโลมญาณทั้งนั้น
ว่าวิปัสสนาอันใหม่อันอุทัยพยุญาณ ภังคญาณ อาทิทวญาณ นิพพิทาญาณ
มฤตยูคามยตาญาณ ปฏิสังขารญาณ สังขารเบกขาญาณ อนุโลมญาณ”
บรรทัดที่ 9-12

ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ น. ความหมัดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน

ในคำว่า “ทั้งนี้ ชื่อว่าปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ” บรรทัดที่ 12-13

อนิจจลักษณะ

น. อนิจจลักษณะ, ลักษณะคือ ความไม่เที่ยง

ในคำว่า “อันเป็นต้นว่าอนิจจลักษณะจึงเกิดดับ” บรรทัดที่ 16

มนุสสภูมิหน้า 304

อนุโลมวิปัสสนา

น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ อนุโลมวิปัสสนา หมายถึง อนุโลมญาณ,
สังขารอนุโลมิกญาณ, ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ
ในคำว่า “อันว่าปริกรรมอุปจารอนุโลมอันดับอนุโลมวิปัสสนานั้น”
บรรทัดที่ 17

โคตรภู

น. โคตรภูญาณ, ญาณที่อยู่ระหว่างโลกิยภูมิกับโลกุตตรภูมิ

ในคำว่า “อันว่าโคตรภูจึงเกิด 17 เหาณีพพานเป็นอารมณ์”

บรรทัดที่ 17

- ปรถกชน, ปฤชชน** น. คนที่ยังมีกิเลสหนา, สามัญชน, ผู้ที่ยังมิได้เป็นพระอริยบุคคล
ในคำว่า "บَابัดโคตรภูอันเป็นปรถกชนจึงเกิดโคตรภูอันเป็นอริยคีน"
บรรทัดที่ 18-19
- อริย** ว. เป็นของพระอริยะ, เป็นชาติอริยะ; เจริญ, เด่น, ประเสริฐ
ในคำว่า "บَابัดโคตรภูอันเป็นปรถกชนจึงเกิดโคตรภูอันเป็นอริยคีน"
บรรทัดที่ 18-19
- โคตรภูจิตฺร, โคตรภูจิต** น. จิตที่ได้บรรลุโคตรภูญาณ
ในคำว่า "จึงบังเกิดโคตรภูจิตนั้น" บรรทัดที่ 19
- โลกุตตรสหนต, โลกุตตรมรรค** น. มรรคขั้นโลกุตตร
ในคำว่า "อันว่าโลกุตตรสหนต รู้ทุกขสังทุกขสมุทัยสัง"
บรรทัดที่ 19-20
- ทุกขสัง** น. ความจริงคือทุกข (สภาพที่ทนได้ยาก)
ในคำว่า "อันว่าโลกุตตรสหนต รู้ทุกขสังทุกขสมุทัยสัง" บรรทัดที่ 19-20
- ทุกขสมุทัยสัง** น. ความจริงเหตุให้เกิดทุกข หมายถึง ตัณหาสามอย่าง คือ
กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา
ในคำว่า "อันว่าโลกุตตรสหนต รู้ทุกขสังทุกขสมุทัยสัง"
บรรทัดที่ 19-20
- นิโรธสัง** น. ความจริงคือความดับทุกข คือ ดับตัณหาให้สิ้นเชิง
ในคำว่า "กระทำให้โรธสังเห็นแจ้ง" บรรทัดที่ 20-1
มนุสสฎมิหน้า 305
- ยมคตถา, อริยมรรค** น. ทางอันประเสริฐ
ในคำว่า "ยมคตถาทำให้นิพพานเห็นแท้" บรรทัดที่ 1
- มรรคสัง** น. ความจริงคือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข
ในคำว่า "จึงลูแก่หนทางอรหัตตผลด้วยสามารถภาวนามรรคสัง"
บรรทัดที่ 1-2
- บัญญัติขันธ** น. ขันธ 5 คือ รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ
วิญญาณขันธ
ในคำว่า "ถัดนั้นจงลงคตินันบัญญัติขันธอันร่าพงกิเลสอันบَابัด
เผด็จภาวนานันคีนไล่" บรรทัดที่ 3-4

- ภัญญุต,ภวังค์** น. ภวังคจิต, จิตที่เป็นองค์แห่งภพ
 ในความว่า “จึงเกิดถัดภัญญุตนั้น อันว่าวัตถุคามินีวิปัสสนา
 อันเห็นโดยอันไซตนนั้น” บรรทัดที่ 4-6
- วัตถุปานคามินีวิปัสสนา, วุฏฐานคามินีวิปัสสนา**
 น. วิปัสสนาที่ให้ถึงมรรค, วิปัสสนาที่เจริญแก่กล้าถึงจุดสุดยอดทำให้
 เข้าถึงมรรค
 ในความว่า “จึงเกิดถัดภัญญุตนั้น อันว่าวัตถุคามินีวิปัสสนาอันเห็น
 โดยอันไซตนนั้น” บรรทัดที่ 4-6
- อนิมิตรหัตต, อนิจจตา** น. ความเป็นของไม่เที่ยง, ภาวะที่สังขารทั้งปวงเป็นสิ่งของไม่คงที่
 ในความว่า “อันเห็นอนิมิตรหัตตอันชื่ออนิมิตรวิมอกข์” บรรทัดที่ 7
- หรรคตวิถิ, มรรคตวิถิ** น. หนทางแห่งมรรค
 ในความว่า “อันในหรรคตวิถิด้วยสามารถลูแก่ขัดตดั่งเก่าบ้างแล”
 บรรทัดที่ 9-10
- ขัดต** น. ตน, ตัวเอง
 ในความว่า “อันในหรรคตวิถิด้วยสามารถลูแก่ขัดตดั่งเก่าบ้างแล”
 บรรทัดที่ 9 -10
- อนิปานิกสน, อนิจจาทีลักษณะ** น. ลักษณะมีไม่เที่ยงเป็นต้น
 ในความว่า “โยคัพจรอันรำพึงอนิปานิกสนด้วยนิยายดั่งกล่าวก่อน
 แล” บรรทัดที่ 10-11
- ผลสมาบัติวิถิ** น. หนทางแห่งธรรมพิเศษที่ควรเข้าถึงอันเป็นผล
 ในความว่า “ ด้วยสามารถชื่อถึงแก่วิปัสสนาในผลสมาบัติวิถิ”
 บรรทัดที่ 12
- มรรคตสมาบัติ** น. มหัคคตสมาบัติ, สมาบัติที่ถึงความใหญ่, สมาบัติที่มีพลังมาก
 ได้แก่ สามบัติที่เป็นรูปาวจรกุศลและอรูปาวจรกุศล คือ รูปสมาบัติ 4
 และอรูปสมาบัติ 4
 ในความว่า “อันว่าโยคัพจรเมื่อจะเข้านิโรธสมาบัติในมรรคตสมาบัติ
 อันเป็นต้นว่า ปถมฉานด้วยอันดับลจากสมาบัตินั้น”
 บรรทัดที่ 15-17

สกาธรรม, สังฆารธรรม น. ธรรมคือสังฆาร, ชั้นที่ 5, นามรูป

ในคำว่า "จึงรำพึงสกาธรรมนั้นอันถึงแก่ณานั้นลูในณานั้น"
บรรทัดที่ 17-18

มนุสสฎมิหน้า 306

ปนาบัติ	น. สันนิษฐานว่าน่าจะได้แก่ อัปปนาสมาบัติ คือ สมาบัติชั้นแนวแน่ ในคำว่า "อันชื่อปนาบัติบิประพตติเมื่อหน้าเลย" บรรทัดที่ 2
นิโรธสมาบัติ	น. การเข้าถึงนิโรธ คือ ดับสัญญาความจำได้หมายรู้ และเวหนการ เสวยอารมณ์ เรียกเต็มว่า สัญญาเวทียตนิโรธ ในคำว่า "เมื่อกาลดงันโยคาพจนันถึงนิโรธสมาบัติแล" บรรทัดที่ 2-3
อนาคามีบุคคล	น. พระอนาคามี, ผู้ไม่มาสู่กามภพอีก เป็นชื่อพระอริยบุคคลชั้นที่ 3 ในคำว่า "อนาคามีบุคคลอันว่าอนาคามีผลจิตระพตติคาบ เดียว จึงละว่าพาคติคินชื่อ อรหัตต" บรรทัดที่ 4
อนาคามีผลจิตระ	น. จิตระคือผลของการบรรลุพระอนาคามี เกิดต่อจาก อนาคามีมรรค ในคำว่า "อนาคามีบุคคลอันว่าอนาคามีผลจิตระพตติคาบ เดียว จึงละว่าพาคติคินชื่อ อรหัตต" บรรทัดที่ 4
สมภารบารมี	น. บารมีที่สั่งสมไว้ ในคำว่า "นานได้อสงไขยแลแสนมหาทลปกำโรโสถกระทำ สมภารบารมีเท่ากันดงันนก็ติ" บรรทัดที่ 10-11

มนุสสฎมิหน้า 307

เอกาทสก	น. หมวดที่ 11, ในที่นี้หมายถึง กัณฑ์ที่ 11 ในคำว่า "หังอนันตจักรวาฬันเป็นเอกาทสกจบโดยสังเขปแล" บรรทัดที่ 9-10
ไตรฎมิกถามหานิพพาน	น. มหานิพพาน คือ ไตรฎมิกถา ในคำว่า "กล่าวถึงไตรฎมิกถามหานิพพานแล" บรรทัดที่ 12-13

- มฤคเสียนักษัตร** น. ดาวฤกษ์ที่ 5 รูปคล้ายศิระมะฤคที่เรียกว่า มฤคศิระ,
ในที่นี้หมายถึง ดวงจันทร์เกาะนักษัตรฤกษ์ที่ 5 คือ มฤคศิระ
ในควมว่า "แต่นี้ใส่ไตรภูมิภดาเมื่อใดได้ ปรีกาสักราชได้ 23
ได้ในเดือน 10 เพงวันพฤษภศตมฤคเสียนักษัตร" บรรทัดที่ 14-15
- สุริยพงษ์** น. เชื้อสายพระอาทิตย์
ในควมว่า " ผู้เป็นหลานแก่พระรามราชอันเป็นสุริยพงษ์"บรรทัดที่ 16-17
- ทิพยสมบัติปัตถโมกขนิพพาน** น. พระนิพพานคือความหลุดอันเป็นสงัดที่เป็นทิพยสมบัติ
ในควมว่า "ผู้ใดปราณาถึงทิพยสมบัติปัตถโมกขนิพพานให้สดับนี้
ฟังพระไตรภูมิภดาด้วยทำนุบำรุงด้วยใจสัทธา อยาได้ประมาทสักอันได้"
บรรทัดที่ 11-13
- พระศรีอริยเจ้า** น. พระศรีอารียเมตไตรย, พระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 ในภัทรกัปซึ่งจะมา
ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อจากพระโคตมพุทธเจ้า
ในควมว่า "จะได้พบได้ไหว้ได้ฟังธรรม แต่พระศรีอริยเจ้า
อันเสด็จอุบัติในอนาคตกาลนี้แล" บรรทัดที่ 13
- อนาคตกาล** น. กาลภายหน้า
ในควมว่า "จะได้พบได้ไหว้ได้ฟังธรรม แต่พระศรีอริยเจ้า
อันเสด็จอุบัติในอนาคตกาลนี้แล" บรรทัดที่ 13
- พระสรรเพชญ์เจ้าบัณฑูร, พระสรรเพชญ์เจ้าบัณฑูร** น. พระพุทธเจ้าตรัสสั่งไว้
ในควมว่า "พรรณาไตรภูมิภดาจบเสร็จโดยพระสรรเพชญ์เจ้า
บัณฑูรเท่านั้นแล" บรรทัดที่ 14
- เศษสังขยาเดือน** น. เศษจำนวนเดือน
ในควมว่า "เศษสังขยาเดือนได้ 9 เดือน 26 วันเป็นสำเร็จ
แล้วแลนิพานปัจจโย" บรรทัดที่ 18-19
- นิพานปัจจโย, นิพพานปัจจโย** น. ปัจจยคือพระนิพพาน
ในควมว่า "เศษสังขยาเดือนได้ 9 เดือน 26 วัน เป็นสำเร็จแล้วแล
นิพานปัจจโย" บรรทัดที่ 18-19